MUSTAFA KEMAL'İN ROMANI - IV
Gazi Paşa
Yılmaz Gürbüz

Kapak Tasarımı: Neslihan Bilge/Süngü Demirtaş

ISBN: 978-605-9833-57-8

İLERİ YAYINLARI® No: 318

Birinci Baskı: Nisan 2017
İkinci Baskı: Ekim 2017

© 2017, İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.
Kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İLERİ YAYINLARI
Yönetim Yeri: İstiklal Yayıncılık Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 No: 131 Cevizlibağ/İstanbul
İnternet: www.ileriyayinlari.com.tr ***e– posta:*** bilgi@ileriyayinlari.com.tr
Baskı ve Cilt: İstiklal Matbaası **Tel:** (0212) 481 92 57

Mustafa Kemal'in Romanı
IV. Cilt

Gazi Paşa

Yılmaz Gürbüz

"Bu eseri, bana araştırmalarım ve yazım esnasında rahat bir çalışma imkânı sağlamak için ailemin bütün yükünü omuzlarına alan edebiyat öğretmeni eşim Ülker Gürbüz ve bütün fedakar, vefakar Türk annelerine ithaf ediyorum."

"O Kız Paşamı Mutlu Edebilir mi?"

Fikriye Hanım, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Almanya'daki Münih şehrine doğru yol alıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk sefaret mensupları gür yeşil ormanlarla kaplı Münih Provaratoryumu'ndaki pencereleri yüksek çam ağaçlarına ve güzel bir manzaraya bakan en havadar ve ışıklı odayı gelen hasta için çoktan hazırlatmışlardı.

Yol boyunca yorgun ve bitkin durumdaki hasta, hep Mustafa Kemal Paşasını düşünmüş, ondan uzaklaştırılmasını bir türlü hazmedemediğini iç çekişleri ile göstermişti. Tren Edirne'den çıkıp Balkanlar'a girince Fikriye, Paşasıyla birlikte söylediği Rumeli türkülerini hatırlayarak pencereden güneye Rodoplar'ın, Balkan dağlarının ardındaki ana yurduna bakarak, babasını, annesini düşünmeğe başlamıştı.

Babası Hüsameddin Bey genç yaşta veremden ölmüş, annesi Vasfiye'yi üç çocukla dul bırakmıştı. Fikriye, kardeşleri Ali Enver ve Jülide'yi içi burkularak anımsadı. Ağabeyi Ali Enver, Mustafa

Kemal'le yaptığı gizli nikahı haber vermediği için küsmüş, subaylığı da bırakıp keresteciliğe başlamıştı. Amca oğlu Süreyya ağabeyi ise Balkan Harbi'nde şehit olmuştu. Annesinin ölümünden bir yıl sonra Jülide'yi de verem hastalığından kaybetmiş; bu hastalık aileyi korkutmağa başlamıştı.

İşte kendisi de doktorların tüberküloz dediği ince hastalık sebebiyle tedaviye gidiyordu. Sirkeci'de onu uğurlamaya gelen yeğenleri: "Kendine iyi bak, üşütme, cereyanda kalma." demişlerdi.

Ne var ki o, şimdi tren penceresini açmış hafifçe esen yele aldırmadan uzaklardaki Yenişehir'i, Selanik'i ve altın saçlı boncuk gözlü Paşasını düşünüyordu. Kemal'inin Vardar Ovası türküsü kulaklarındaydı. O sevgi ve tutku dolu ses, nasıl olurdu da Fikriye'sini böyle uzaklara atardı.

Rahmetli Ragıp amcasının ikinci eşi Zübeyde Hanım mı soğutmuştu oğlunu? O yapmazdı; iyiyken de hastayken de kendisine bakan yetim kıza, "Fikriye" der sarılır, öperdi.

Asıl suçlu onu çekemeyen Makbule'ydi. Kocası Mecdi ile Ankara'ya geldiğinde bir kadeh şarap yüzünden Fikriye'yle tartışan ve onun bir Mısırlı ile evliyken boşanıp geldiği iftirasını atarak ağabeysi ile evlenmesini uygun bulmayan da oydu.

Trende Mustafa Kemal'in refakatine verdiği milletvekili Mahmut Bey'den başka, İstanbul valisinin sıkı tembihleri ile koruma olarak görevlendirdiği bir genç subay daha vardı. Subay, hastanın aniden öksürmeye başlamasından telaşlanmıştı. Hasta, Gazi Paşa-sı'nın vediasıydı; yaşlı milletvekilinden önce uyarmalıydı:

– Fikriye Hanım! Lütfen pencereden çekilin, içeri girin!

Fikriye mendilini dudaklarına götürdü, koridor penceresinden çekilip kompartımana girdi. Koruma subayı ipek mendilin pembeleştiğini fark etmiş, içi sızlamıştı.

Fikriye Hanım, oturup tekrar sessizliğe gömülerek aylar önce yaşadığı Ankara anılarına dalmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'e

gidip Yunan'a karşı Büyük Taarruz emrini vermeden önce, Ankara'dan ayrılırken Fikriye'ye sarılıp öpmüş; "Savaştan zaferle döneceğim, merak etme." demişti.

Savaş kazanılmış, zafer müjdeleri geleli haftalar olmuştu. Paşası "Zaferden hemen sonra döneceğim". dediği halde niçin dönmemişti?

İzmir'de neler olmuştu?

Okuduğu gazeteler, gelip gidenin fısıltıları kuşkularını artırmıştı. Üç yıl memnunlukla baktığı, sevip sevildiği Paşası, İzmir'de ailesi yanında olmayan bir genç kızla nasıl aynı evde kalırdı? Bu konuyu "yenge" dediği Zübeyde Hanım'a açmış, merak içinde "Ben İzmir'e gitmek istiyorum." demişti. Yaşlı ve hasta anne onu terslemiş: "Sen şaşırdın mı a be, asıl ben oğlumu görmek, gitmek istiyorum; sen otur oturduğun yerde." demişti.

Bir ay sonra da Mustafa Kemal, Ankara'ya dönünce annesi ile sarmaşmış, ama onun yüzüne bakmak istememişti. Fikriye'nin boynuna sarılıp öpmek, zaferini kutlamak istediği Paşası soğuk davranmıştı. Sevgilisi Fikriye ise onun ellerine hararetle yapışmış, heyecan içinde öpmüştü. Bu tebrikleşme esnasında Fikriye aniden öksürmeğe başlamış; işte o anda Mustafa Kemal birden eski müşfik, sevecen, şefkatli haliyle onunla ilgilenmeye başlamıştı. Ama araya öksürüğün devamı, hastalık ve Doktor Adnan Bey girmiş; Paşasına daha çok yaklaşmasını önlemişti.

Biraz sonra da doktoru; "Hadi çıkalım Fikriye, anne oğul yalnız kalsın." uyarısında bulunmuştu. Doktoru ilaç verip teskin ederken daha o gün Fikriye'nin içine kurt düşmüştü.

Sevgili Paşasının birden değiştiğini, kendisine çok uzak ve soğuk davranışını dertlenerek hisseden kadın, yaver Salih Bey'e sormuştu:

"Salih ağabey, Paşam bana ilgisiz kaldı; söyle bu hali İzmirli kız yüzünden mi? Biliyorsun, üç yıldır Ankara'da Paşamın bütün çamaşırlarını ben yıkadım, ütüsünü ben yaptım, çarşaflarını yıka-

yıp yatağını düzelttim, yemeğini pişirdim; Meclis'teki tartışmalar, gaileler içinden bunalmış halde sıyrılıp gelen yorgun ve sıkıntılı Paşamı ben sakinleştirip dinlendirdim. Ona İstasyon binasında da, Çankaya'da da sükunet ve mutluluk verdim. Ben piyano çalarken O, düşmanı nasıl yurttan atacağını, memleket sorunlarını, yapacağı devrimleri düşündü. Dinlendikten sonra birlikte memleketin, Rumeli'nin türkülerini birlikte söyledik. Neşelendik. Birlikte at bindik. Dikmen bağ ve bahçelerinde birlikte bülbül seslerini dinledik. Sevdim, sevildim. Daima onun arkasındaydım. Onun huylarına uydum. O, geç de kalksa erken de kalksa hep kahvesini ben yaptım, kahvaltısını hazırladım, uyumadım, hizmet ettim... Savaş hazırlığı için gizlice Akşehir'e gidişinde Çankaya'dan dışarı su sızdırmadım. Aylarca savaşı, sonucunu ve Paşamı merak ederek bekledim. O savaşa giderken son bavuluna bir tek ütüsüz don, gömlek koymadım. Fikriye bu vazifeleri, feragatleri yaparken o İzmirli kız nerdeydi? Avrupa'da mı? Zenginmiş... Benim gibi yokluk ve kahır çekmemiş. Acıları, çileleri, mahrumiyetleri benim gibi Mustafa Kemal'le paylaşmamış. Hazıra konmuş bu kız kim? Salih ağabey söyle... O kız Paşamı mutlu edebilir mi?"

Ekspres, Balkan dağlarını aşmış, etraf karanlığa gömülmüştü. Fikriye'nin gözleri hâlâ zifiri karanlıkta, arkasında bıraktığı kendisiyle, Paşasıyla ilgili hatıralardaydı.

Salih Bey'den içini rahatlatacak cevap alamayan Fikriye, doktoru Adnan Bey'e dönmüş; o ise, Fikriye'nin kendisini değil, hastalığını ve ciğerlerinin tedavi edilmesi gerektiğini öne çıkarıyordu.

Doktorun bu önerisine Mustafa Kemal de katılmış, ona sevgi değil, şefkat ve merhamet göstererek; "Fikriye! İyi olman için seni sanatoryuma gönderelim." demişti. Daha o zaman karşı çıkmış, yüreği sızlayarak isyan edercesine "Ben hasta değilim, bir yere gitmek istemiyorum." demiş, dinletememişti.

Aşkı unutulmuştu.

Doktorsa onu provatoryuma gitmeye ikna etmişti. Fikriye hâlâ

iyileşip Paşasına kavuşacağını umuyordu.

Mustafa Kemal'in yakınları da bu aşkı ve yakınlığı biliyorlardı. Nasıl kör ve sağır kalırlardı? En yakını Salih ağabeyi de Mustafa Kemal'in Fikriye'yi sevdiğini biliyor; Gazi Paşasının iki aşk arasında zor durumda kaldığını görüyordu. Karısı Pakize Hanım da Mustafa Kemal'in Fikriye'ye düşkünlüğünün farkındaydı. Şimdi bunlar birdenbire nasıl Latife'ye teveccüh ederlerdi? Ama asıl suçlu, doktoru Adnan Bey'di. Paşasının aklını bu ırsi hastalıkla çelmişti. Bursa gezisi ve oradan Avrupa'ya gönderme fikri de onundu.

Bu düşüncelerin acısı ve aldığı ilaçların etkisi ile Fikriye Hanım uykuya dalmıştı.

Zavallı Fikriye'nin, Paşasıyla Latife'nin evlendiğinden haberi yoktu. Uyuyordu. Rüyada kabus mu görüyordu; birileri ona olan biteni anlatıyor, veremin inceltiği ruhu dimağı dinliyor, zaman zaman da sayıklıyordu.

***

Mustafa Kemal, iki kadının karşılaşmasını ve üzülmelerini istemiyordu. Doktorun Bursa yoluyla hastayı İstanbul'a uğurlama önerisi çıkınca, Mustafa Kemal planını değiştirmişti. Daha önce "Bursa'da buluşalım" dediği Latife Hanım'ın Bursa'ya gelmesini çektiği telgrafla önlemişti. Ertesi gün Mustafa Kemal ve Fikriye, Zübeyde Hanım'la vedalaşıp Bursa'ya gelmişlerdi. Fikriye sevdiği erkekle birlikte olmaktan memnundu.

Bursalılar kurtarıcıları Mustafa Kemal'e büyük sevgi tezahüratı göstermişler; Fikriye de rüyadaymış gibi memnunluk ve mutluluk içinde Paşasının yanı başında bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, sevdiği bu güzel kadın yanında olduğu halde kürsüye yaklaşmış; Bursalılara ilk konuşmasını yapıyordu:

"İstiklal Mücadelemizi kazandık. Düşmanı yurdumuzdan attık. Üç yıl süren bu mücadeleden sonra bilim, eğitim ve ekonomik alan

ve hayatta da mücadelemize devam edeceğiz. Fabrika açacağız, sanatkâr olacağız. Bundan sonra düşüncelerimizi hep buna ayıracağız. Sosyal hayatta olduğu kadar iktisatta, sanayide ve ticarette de hamleler yapacağız..."

Gazi, Bursa Belediyesi önünde kendisine çiçek veren gençlere de ayrı bir konuşma yapmıştı:

"*Küçük hanımlar, küçük beyler! Sizler her biriniz geleceğin bir gülü, bir yıldızı, kaderimizin bir nurusunuz. Memleketi asıl aydınlığa siz ulaştıracaksınız. Ne kadar önemli, ne kadar değerli olduğunuzu düşünerek ona göre çalışın. Kızlarım! Oğullarım! Çocuklarım! Sizlerden pek çok şey bekliyoruz... İtiraf edelim ki biz, üç buçuk yıl öncesine kadar cemaat olarak yaşıyorduk. Şimdi adı konmuş Türk milleti olarak yaşıyoruz. Türklüğü yaşatacak sizlersiniz.*"

Gazi Paşasının bu güzel konuşması Fikriye'yi çok duygulandırmıştı. Heyecandan titredi, kürkünün yakalarını kavuşturdu. Başını sevdiği insana çevirip hayranlıkla bakarak mutluluk gözyaşları döktü.

Bursalıların Gazi'ye verdiği ziyafette onun yanı başında olmak, büyük bir bahtiyarlıktı. Herkesin önünde Gazi'nin saygı ve sevgi ile ona iltifat edip yakınlık göstermesi üç buçuk yıllık Direksiyon Binası ve Çankaya hayatının en güzel armağanıydı.

Bu şanlı, şerefli birliktelik ve mutluluğun devamını istiyordu. Bir defa daha Paşasına yalvardı: "Ne olur Paşam beni Avrupa'ya göndermeyin."

Dinletememişti.

Ama Paşası onu sevdiğini son defa göstermiş; vefakar sevgilisinin gözyaşlarını silip saçlarını okşayarak alnından öpmüştü. Zavallı hasta kadın, bunun veda busesi olduğunu anlayamamıştı. "Beni bekle" dercesine:

– İyileşip geleceğim Paşam! demiş, bir daha sarılıp öpmüştü.

– Paşam! Paşam beni bırakma!..

Bu defa onu, kompartımanın bir köşesinde daha önce uykusunu almış olan mebus Mahmud Bey incitmeden uyandırdı.

– Fikriye Hanım! Fikriye Hanım... Münih İstasyonuna giriyoruz. Uyanın, kalkın.

Fikriye Hanım dün olanları bugünmüş gibi yaşıyordu. Görüp işittikleri rüyasında mıydı, yoksa hayalinde, anılarında mıydı?

Çankaya'nın Duvaksız Gelini

Trenden inerken hayalet gibiydi. Kimseyi görmüyor, kimsenin de kendisinden haberi olmadığını biliyordu. Direksiyon Binasının hakim hanımını, Çankaya köşkünün duvaksız gelinini kimseler görmüyordu. Ama hâlâ güzeldi; süzülmüş, zayıflamış, hastalığına yol yorgunluğu da eklenmişti, ama dünü gibi bugünü de olanı biteni ile iyi biliyordu. Her şey paraymış gibi, uğrunda parçalandığı Paşası, Salih Bey'in eliyle üç bin lira vermişti. Çantasında İsmet Bey'in hediyesi altın kaplama tabanca ile yan yana duruyordu.

Koruma subayı ve Mahmud Bey, trenden inerken bu güzel çantayı ağırlık yapmaması için elinden alıp koluna girmek istediler, vermedi. Yaralı göğsüne bastırıp onların yardımı ile Münih istasyonunda indi. Gar binasını sağında ve solunda bulunan bu iki görevli arasında geçti. Dışarıda siyah bir otomobil sanki onu bekliyormuş gibi hazırdı. Hamallar bavullarını getirip yerleştirdiler; koruma subayı paralarını verdi. Fikriye Hanım, Mahmud Bey'in

yardımı ile otomobilin sağına geçip oturdu... Bu milletvekili yavaşça kapıyı kapayıp kendisi sola geçti. Koruma subayı da şoför mahalline oturdu, güzel ve hasta kadını şoför dikiz aynasından solgun ve dalgın gördü. Sanki bu dünyada değilmiş gibiydi. Bu belirleme ile otomobilini hızla sürdü. Fikriye, hastalığını, sanataryumu değil aşkını, Paşasını düşünüyordu; onu kaybetme korkusu bakışlarına da sinmişti. Ürkek ve üzüntülüydü.

Münih, Yukarı Bavyera'nın en büyük ve güzel şehri, provatoryumu ise yemyeşil çam ormanlarının arasına gömülü, havadar, yüksek ve görkemli bir binaydı. Çankaya gelininin bu güzellikleri görecek hali yoktu. Zihni, gönlü hâlâ Ankara'da sevgili Paşasındaydı...

Hastanenin en güzel manzaralı, pırıl pırıl yatak ve mobilya ile döşenmiş odası onun için hazırlanmıştı. Birbirinden güzel sarışın hemşireler yeni hastalarını güler yüzle karşılayıp odasının yeşil çam ormanına bakan penceresini açıp, Almanca bir şeyler söylediler. Fikriye Fransızca biliyor, Almanca anlamıyordu. Ama onların saygılı, güler yüzlü hizmet için koşuşturmaları hoşuna gitti. Nihayet, daha olgun bir hemşire tebessüm ederek yaklaştı:

– Ben Frau Martha! dedi çat pat Fransızcasıyla. Hastasının elini sıktı. Yüzünü ekşitti. Bu el ne kadar soğuk ve halsizdi. Hastasına ilk intibaını belirtmeden, ne kadar güzelsiniz bayan! dedi. Fikriye de Fransızca:

– Memnun oldum Frau Martha, benim adım da Fikriye Kemal, dedi. Koltuğa oturdu.

Ayakta bu takdimi ve konuşmayı garipseyerek dinleyen Mahmud Bey ve koruma subayı Mustafa Kemal'in vediasına karşı burada yapacakları bir görev kalmadığını belirtip izin isteyerek ayrı ayrı:

– Geçmiş olsun, Allah şifa versin, diyerek provatoryumdan ayrıldılar. Onlar gidince Fikriye'nin yalnızlığı daha da arttı. Bembeyaz, beyazlara bürünmüş odadaki beyaz çerçeveli aynaya baktı.

Yüzü de bembeyazdı. Bu hal maneviyatını daha da bozdu... İstemeyerek bavuluna el attı. Geceliklerini çıkardı. Soyundu. Pembe uzun kapalı robunu giydi. Yorganı kaldırıp yatağa girdi. Yastıktan başını kaldırıp zümrüt gibi yeşil tepelere bakıp Çankaya, Dikmen bahçelerini anımsamaya başlamıştı ki kapı vuruldu. Frau Martha yanında kıpkırmızı, ablak, sıhhatli bir yüzle gülümsemekte olan doktoru ile yaklaştı. Doktor önce Almanca, sonra Fransızca sağlıklar diledi:

– Burada iyileşecek öyle gideceksiniz, dedi.

– Teşekkür ederim, diyen hastasını muayene etti.

Göğsünü, sırtını dinledi... Almanca hemşiresi ile bir şeyler konuştuktan sonra gene candan bir gülümseme ile selam verdi, odadan çıktı. Frau Martha'nın verdiği ilaçlar ve yol yorgunluğu rahat ve yumuşak yatağında onu kucaklayıp uykuların sihirli dünyasına aldı.

Orda nereler, kimler yoktu ki... 1920'nin Kasım ayı başlarında Milli Mücadeleye katılmak, Paşasına hizmet etmek için gizli bir hüviyetle Kırım adlı vapurla Ereğli'ye gelişi... 23 yaşlarındaki genç ve güzel kızı kaymakamın şüphe ile karşılayıp Ankara'ya tehlikeli bir kuş bile uçurtmama telaşı ile TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e telgrafla Ankara'ya gelmesine izin verip vermeyeceğini soruşu...

Fikriye merak içinde beklerken Paşasından izinle birlikte refakatçi olarak görevli Mithat Bey, gelip onu alıyor, İnebolu'dan Kastamonu'ya oradan Ankara'ya götürüyor. İstasyonun Direksiyon Binası önünde onu Paşası karşılıyor, memnunluk ve sevgiyle kucaklıyor; öpüyor, öpüyordu.

Fikriye mutluydu. Daireyi ev, yuva haline getirmişti. Paşasının masasını düzeltmiş, şimdi de onun söküklerini, kopmuş gömlek düğmelerini dikiyordu. Paşası da yalnızlıktan sıkılmış olmalıydı. İşte yan odadan sesi geliyordu. Ne güzel de söylüyordu: "Kimseye etmem şikayet, ağlarım ben halime..." Fikriye de ağlıyordu, ama bu sevinç gözyaşlarıydı... Ağlıyordu...

Uyanmıştı. Hâlâ ağlıyordu...

Ama bu defa acı, ıstırap ayrılık göz yaşlarıydı bu. Kalktı. Odasının penceresini açtı. Yağmur yağıyordu. Karşıdaki dağları kaplayan koyu bulutlar gibi onun da içini kasvet kaplıyordu. Kaç gece kaç gündüz geçtiğini bilmiyordu. Ne var ki yalnızdı. Hastanede dilini bilen, konuşacağı dertleşeceği kimse de yoktu. Hasta koğuşlarını gezen doktor geliyor, yatağının baş ucundaki sağlık çizelgesine bakıyor, sonra yarı Almanca yarı Fransızca "Fraulein Fikriye, Matmazel Fikriye kendinize dikkat edin, iyi beslenin, gıda ve ilaçlarınızı zamanında almazsanız iyileşemezsiniz." deyip maneviyat vereceğine, moral bozup arkasında dil bilmez hemşirelerini bırakıp gidiyordu.

***

Bir gün kendini iyi hissedip doktorundan izin aldı. Yanına bir hemşire verdiler. Münih'i gezmeğe çıktı. Paşasına döndüğünde eli boş gidemezdi. İşte boynunda onun armağanı, sedeften kıymetli kehribar taneli gerdanlığı vardı. O da Paşasına bir hediye almalıydı. Münih mağazalarından güzel gömlekler, takım elbiseler ve Paşası için smokin, bir de samur kürk aldı. Paranın ne kıymeti vardı ki... Zaten burada daha fazla kalmayacak, memleketine sevgili Paşasına dönecekti.

Merakla Ankara'dan gelecek haberleri bekliyordu. Frau Martha'ya para verip Almanca, Fransızca gazeteler aldırıp isimleri tarıyor; aradığını bulamıyordu. Paşası nasıldı, o İzmirli kız ne yapıyordu... Bu merak ve beklemedeki sinir gerginliği ilacın, istirahatın vereceği şifayı da sıfırlıyor; o da günbegün eridiğini hissediyordu.

1922'nin Kasım ve Aralık ayları sıkıntılı, buhranlı, ağrılar sızılar içinde geçti. Oysa diğer hastalar, hemşireler bile Noellerini, yılbaşlarını sevinç ve mutluluk içinde geçirmişler, uzaklardan gelen çan seslerine odalarını süsledikleri ışıklı çam fidelerine iliştirdikleri küçük çıngıraklarla cevap vermişlerdi. Fikriye patlayacak-

tı. "Artık bu sıkıntı, bu sürgün yeter" diyor, isyan ediyor; bir şey yapamıyordu. Çünkü Paşasının buyruğuna peygamber emri gibi bağlıydı: "Ben gel demeden, iyileşmeden gelme." demişti.

Hayır, artık onu da dinlemeyecek, kalbini dinleyecekti. Meraktan çatlayacaktı. Günlerce bir mektup beklemiş, Paşasından iki satırlık bir pusula dahi gelmemişti... Gene de sevdiği Paşasına hak veriyordu. Devlet işinden gönül işine eli değmemiştir. Daha yapacağı çok işleri, devrimler vardı. Yoksa Fikriye'sini arardı. Kolay mıydı İstanbul'daki gerici, rüşvetçi, hain insanlarla uğraşmak; O yeni bir devlet kuruyordu. Paşası onu seviyordu. Taa Mudanya'ya kadar yanında gelip elleriyle Gülcemal vapuruna bindirmiş; arkasından da sevgiyle el sallamıştı. İşte deve tüyü paltosu omuzlarında, kehribar tespihi elinde sevecen sıcak mavi gözleriyle ona bakıyordu.

Bir gün Frau Martha gülümseyerek iyi bir haber verirmiş gibi Fransızca bir gazete uzattı:

– Bak Fraulein Fikriye, Ankara çıkışlı bir haber var.

Fikriye, Fransızca gazeteyi hemşirenin elinden kaparcasına aldı. İşaretlenmiş küçük haberi su içer gibi okudu. Gazete, İzmir'in zengin ve ileri gelen ailelerinden biri olan Uşakizadelerin kızı Latife ile yeni Türk devletinin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın evleneceği yazıyordu. Fikriye çöker gibi yanı başındaki koltuğa yığıldı. Hemşire elini tuttu. Kolonya ile alnını ovuşturdu:

– Bayan Fikriye! Ne oldu? Siz Fraulein miydiniz yoksa Frau Mustafa Kemal mi? Siz onun ilk eşi, bu da ikinci eşi olmalı... Sizin dininize göre normal. Çok evlilik var. Ne üzülüyorsunuz?

Değil bu Alman hemşire, kimse, hiçbir Türk bile anlayamazdı Fikriye ile Mustafa Kemal'in beraberliğini ve aşkını. Hem akraba, hem dosttan sıcak ve öte ilişki içindeydiler. Direksiyon Binasında ona piyanoda çaldığı Rumeli Türküleri... İstasyondan hızla geçen lokomotiflerin binadaki sarsıntısı gibi çarpan heyecanlı kalpleri... O daracık yerden Çankaya'ya taşınmaları... Ruşen Eşref'in hanımı

Saliha'yla birlikte bakımsız köşkün sundurmasına kadar her yeri süpürüp temizlemeleri... Gazi Paşasının o kadar çilesini çektikten sonra şimdi İzmirli kız mı kalacaktı tatlı anılarıyla dolu o köşkte...

Gene öksürüğü nüksetti. Veremden nefret ediyordu. Küçük kız kardeşi Jülide de bu uğursuz hastalıktan gitmişti. Gazi Paşasını bir daha görmeden ölmeyecekti.

Hasta hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Hemşire Martha şefkatle omzundan tuttu, yatağa yöneltti:

– Lütfen yatın Bayan Fikriye!

Mendilini ağzına götüren hasta, kendisini topladı, Alman hemşireye:

– Doktor beye haber verin ben gideceğim. İyileştim! dedi.

Gitmeye hazırlandığı gün hava kararmış, bu büyük Alman şehrini kara bulutlar kaplamıştı. Pencereye yaklaştı, yağmur taneleri hızla cama vurup süzülüyordu. Fikriye de göğsünde böyle bir süzülüş hissediyordu. Ama kirpiklerinden süzülen gözyaşları yüreğindeki ateşi söndüremiyordu. Bu nasıl sevgiydi? Bir anda kalpten sökülüp atılabilir miydi?

Ankara'ya ilk gelişinde Gazi Paşası engin mavi gözlerindeki sevinci taşırarak nasıl sarılmış, saçlarını okşamış ve "Abe Fikriye ne iyi ettin de geldin." demişti. Özlemle nasıl candan sarılmıştı. Ona daracık mutfakta puf börekleri, bakla favası yapmış; diz dize oturmuşlar; sonra rakı içerken "Sen de içer misin?" dediğinde "Sizin elinizden zehir olsa içerim Paşam." diye cevap vermişti Paşasına. Üç yıl ne kadar mutlu sevgi içinde yaşamışlardı. Olamazdı, Gazi Paşası onu silkip atamazdı. Ona gösterdiği ihtimamı, saygı ve sevgiyi hiçbir kadın gösteremezdi. Nereden çıkmıştı bu İzmirli kız?

Birdenbire gök gürültüsü arttı, şimşekler çaktı. Fikriye korkarak pencereden çekildi. Sanatoryumun bembeyaz çarşafları üzerine kapandı. Gazi Paşasının uçup giden tatlı sözleri, gözyaşlarını silebilecek miydi? Anısı tap tazeydi: "Abe çucuk oş geldin...

Ben de arıyordum seni..." Şimdi niye aramıyordu? Sulu sepken yağmur camlara kamçı gibi vurmaya başlamıştı. Kar yağar, yollar tıkanırsa nasıl gidecekti. Uzandığı karyoladan kalktı. Pencereye yaklaştı. Uzaklardaki çam ağaçlarının dallarını şimdiden bembeyaz kar kaplamıştı. Ürperdi.

Kapı açıldı. Hemşire Martha'nın arkasından küçük yemek arabası ile hizmetliler içeri girdi. Tabaklarını yemek masasına koydular. Hastabakıcı konuşmadan nabzını, ateşini ölçtü, hiç ses çıkarmadan hasta tabelasına bir şeyler yazıp çıktı. Düne kadar kendisine yakınlık gösteren Alman hemşirenin bu hali Fikriye'ye, bir aydır uğramayan konsolosluk memurlarının davranışından daha ağır geldi. Tepsiye, tabaklara baktı. Yiyecek hali yoktu. Kapı yanına konmuş bavulunu açıp baktı. Kendi eşyalarından çok Gazi Paşa'ya aldığı smokin, gömlek ve kaşkolu titizleniyordu; onları itinayla düzeltti. Kapattı. Tekrar pencereye baktı. Sulu sepken karın duracağı yoktu.

***

Aynı saatlerde Gazi Paşa, köşkün küçük salonunda ileri geri dolanıyordu. Nereye baksa Fikriye'den bir anı canlanıyordu. İşte gene merdivenlerden o iniyor; omuzlarına pembe bir pelerin atmış, mor ipek eşarbından zülüflerini taşırmış, siyahtan yeşile çalan iri, parlak, badem gözlerindeki aşkı saklamadan yaklaşıyor; "Günaydın Paşam" deyip vişne rengi robunun uzun eteklerini toplayarak yanıbaşına oturuyordu.

Sessizdi. Niçin hülyalı ve mahzun bakıyordu? Bir şikayeti olmalıydı. Ansızın kalktı, narin vucuduyla piyanoya yaklaştı. Eteğini toplayıp tabureye oturdu. Beyaz narin parmakları duşlar üzerinde dolanmaya başladı. Türkü söylemeye başladı:

"Çınar altında vardır bir çeşme
Canım çeşme

Selanik kızları hepsi de seçme
Canım çeşme
Bre uğlan derdime eşme
Canım çeşme
Derdimi eşme"

Birden piyano kapağını şiddetle örten kadın kalktı, Gazi'ye acı bir tebessümle bakarak boynundaki kehribar kolyeyi çekip attı. Boncuklar tesbih taneleri gibi yere saçıldı. Güzel ince belli kadın kayboldu. Kapıya daha dikkatli baktı; dönmüş geri geliyordu. Ama bu o değildi. Daha küçük, biraz tombulca saçlarını simsiyah bir örtü ile sıkıca bağlamıştı. Elinde altın çerçeveli bir madalyon vardı. "Bak Paşam bu senin resmin. Sen cephede savaşırken hep senin kazanmam için dua ettim." diyordu.

Omzuna bir pençe gibi ağır bir el dokunup sarstı:

– Bre Paşam ne düşünüp durursun üyle... Gemiciklerin mi battı süyle!

Gazi Paşa silkinerek başını geri çevirdi. Arkasındaki Nuri Conker'di.

– Ep böyle ıştırmadan gelirsin!

– Abe Paşam! Gelin almaa ne zaman gideceez süle!

Lozan'da Söz Hakkı

İngiltere, Yunanistan'ı kurtarmak için Türkiye'yi Lozan şehrine barış antlaşmasına çağırıyordu, ama yeni bir emperyalist oyun peşindeydi. Başbakanları Lloyd George ve Lord Curzon, kendi yıktıkları Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki hükümeti ile yeni kurulan Türk Devleti'nin Ankara hükümetini birlikte konferansa çağırarak Türkler arasında ikilik yaratarak zayıflatmak istiyorlardı.

İngiliz ve Avrupa için Osmanlı iki asırdır koyun kuzu idi; istediklerini yaptırıyorlardı. Hâlâ Ankara'da bir dahi ve bir zafer kahramanı olduğunu, onun tam bağımsız bir devlet kurduğunu bilmek istemiyorlardı. Ama Mustafa Kemal Paşa ve temsicileri bu saçma teklife diklenip, "Tek bir Türkiye Devleti ve hükümeti var, o da Ankara'dadır. Osmanlı muhatabınız değil." diyordu. Çünkü emperyalistlerin maşası Yunanistan'ı yenen Gazi ve onun TBMM'si idi. Egemenlik ve söz hakkı da onundu.

İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Lord Curzon, Fransız Poincare ile bu konuyu görüştüler. Oyunları barış konferansına hem

İstanbul Osmanlı Hükümetini, hem de Ankara Türk hükümetini çağırarak padişahcılarla Kuvayı Milliyecileri birbirine düşürmek. Bunu İngiltere Kurtuluş Savaşında Hilafet Ordusu'nu Kemalistlere karşı göndererek yapmıştı. Hatta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ölüm fermanını da Bab-ı Ali'den ve Şeyhülislamdan almıştı. Şimdi de aynı oyunu oynayacaktı.

İki emperyalist devlet ortak imzalarıyla 27 Ekim 1922'de, Lozan'da 13 Kasım 1922'de toplanacak barış konferansına iki ayrı davetiye ile İstanbul'dan Tevfik Paşa Hükümeti'ni, Ankara'dan da Mustafa Kemal Paşa hükümetini çağırdılar. Bir tarafta padişahı temsil eden Osmanlı hükümeti, öbür tarafta kurtuluş mücadelesini yapıp kazanmış Türk milletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclis Hükümeti.

Davet gelince, yenilmiş, işgal altındaki İstanbul'un İngiliz kuklası padişahı ve hükümeti sevindi. Düşmanla işbirliği yaptıkları halde, şimdi Yunan'a karşı zaferi onlar kazanmış gibi, söz sahibi olacaklardı. Gerici isyanları çıkararak nasıl Kurtuluş Savaşındaki zaferi baltalamışlarsa şimdi de Lozan'da süfli çıkarları için bu İngiliz Fransız önerisinin kuklası olacaklardı.

İngiltere ve Fransa'nın hâlâ anlayamadığı, Ankara'da Mustafa Kemal gibi sade savaş değil, siyasetin de dahisi bir devlet adamı vardı.

Yusuf Kemal Bey, müttefiklerin teklifini getirince, Gazi Paşa öfkeden kor parçasına dönen gözleriyle yanındaki İsmet Paşa'ya döndü:

– Aptallar! Bizi hâlâ kapitülasyonları, Düyunu Umumiye'yi kabul ettirdikleri Osmanlı sanıyorlar. İstanbul hükümeti ne yaptı ki bu barış konferansına çağırılıyor? Savaşı kazanıp düşmanlarımızı barış yapmağa zorlayan biziz. İstanbul hükümeti ise Damat Ferit'ten beri onların işbirlikçisi idi... Buna rağmen Tevfik Paşa aklı başında adam, bu mantıksız davetin muhatabı olamayacağını bilecek kadar akıl ve izan sahibidir.

İsmet Paşa, ne yapılması gerektiğini düşünüyordu... Gazi Paşa'nın yıllardır beyninde, yüreğinde sakladığı sır "saltanatın kaldırılması, padişahlıkla birlikte Osmanlı hükümetinin de tarihe gömülmesi" idi.

– Aptal İngilizler bilmiyorlar mı ki... Yendikleri, işgal ettikleri Osmanlı devletini kendileri yıktılar. Yıkılmış devlete şimdi barış teklifi götürüyorlar. Bunu onlarla değil kendimizle hallededeğiz. İstanbul hükümeti Lozan'da olamaz.

– Ne yapalım paşam?

– Çok basit Tevfik Paşa'ya, Cevat Abbas'ı ve Behiç'i (Erkin) göndererek uyarmak: biraz vicdanı ve onuru kaldıysa bu İngiliz, Fransız önerisini reddetmesini sağlamak. Biz de müttefiklere vereceğimiz cevapta İstanbul hükümeti Lozan'da olursa, asla barış konferansına katılmayacağımızı bildireceğiz. Bundan böyle Türk milletinin tek temsilcisi Ankara'daki Türk hükümetidir.

***

30 Ekim 1922'de TBMM Başkanı Gazi, odasına Rauf ve İsmet Bey'i davet etti. İstanbul hükümetini, Osmanlı'yı bertaraf için, "Hilafet ve saltanatı birbirinden ayıracağız, padişahlığı ortadan kaldıracağız" dedi. İsmet Paşa'nın bundan haberi vardı; Gazi ile anlaşmışlardı. O gönüllü olarak "evet" derken Rauf Bey tereddüt geçirdikten sonra öneriyi kabul etti.

Ertesi gün TBMM'de Rıza Nur, emperyalistlerin ve İstanbul hükümetinin kendilerinden "Ankara hükümeti" diye söz etmelerinin yanlış olduğunu kendilerinin "Türkiye Hükümeti" olduğunu, devletin tek sahibinin TBMM olduğunu anlattı ve "Lozan'a sadece biz gideceğiz." dedi.

Dinci, gerici milletvekilleri hâlâ İstanbul Hükümetini hükümetleri ve Tevfik Paşa'yı da başbakanları gibi düşünüyor, hilafet ve sultandan söz ediyorlardı.

Rıza Nur'dan sonra Mazhar Müfit ve Kâzım Karabekir söz aldılar. İstanbul-Osmanlı hükümetinin düşmanla işbirliği yaptığını, Damat Ferit'in hain olduğunu, Sadrazam Tevfik Paşa'nın da söz hakkı olamayacağını anlattılar. Gerici saltanat taraftarları Rauf Bey'i temsilcileri sanıyorlardı. Ama o da Rıza Nur'u destekledi. Hâlâ İstanbul hükümetini destekleyenler vardı. Entrika çevirip Meclis'ten bir karar çıkmasını önlemeğe çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı:

– Efendiler! Padişahlığa son verelim. Hilafet devam etsin! dedi.

Muhalif Ziya Hurşit, Hacı Mustafa gibi mebuslar konu için komisyonlar kurulmasını istiyor, Meclis'i karıştırıyorlardı. Bu medreseli gericiler Meclis'te safsata ve laf kalabalığı yapıp padişahlığa son vermeyi engellemeye çalışıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa sabırlıydı:

– Efendiler! Safsata ve kuru lafla vakit geçiremeyiz. Hakimiyet münakaşa edilemez. Egemenlik meclistedir. Bunu padişaha, yani İstanbul'a bırakmamız mümkün değildir.

Hâlâ Meclis içinde bazı mebuslar, dinden Şeriattan, halifelikten, ilim gereğinden söz edip komisyonlar kurarak işi sürüncemede bırakmak istiyorlardı.

Gazi Paşa kürsüye çıkıp şu önemli konuşmayı yaptı:

– Efendiler, hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilmez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüz yıldır sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis meseleyi tabii ola-

rak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat bazı kafalar kesilecektir...

Gazi Paşa'nın bu konuşmalarından sonra 1 Kasım 1922'de TBMM padişahlığı kaldırdı.

Bu kararı İstanbul hükümeti kadar İngilizler de şaşkınlıkla karşıladı. Lozan görüşmelerine Türk hükümeti olarak yalnız Ankara temsilcileri katılacaktı.

Başdelege

Çankaya tepelerinde güneş batmak üzereydi. Gazi hasır koltuğuna oturmuş, ilerdeki bir masada oğulluğu Abdürrahim'e ders veren yaveri Cemal'i dinliyordu.

Bir ara kapıda bir paytonun durduğunu gördü. Başyaver Rasuhi koşturup misafirleri karşılayınca, Gazi, bu akşamki davet listesini Salih'e verdiğini hatırladı. Akşam İsmet Paşa da gelecekti. Asıl beklediği oydu. Ama alışılmış dostları ve yakın arkadaşları ile Lozan'a başdelege olarak kimin gideceğini danışacaktı. Müşavere etmeden, yakınlarını dinlemeden karar vermezdi. Ne var ki yapacağı iş ve konu, aşağı yukarı zihninde belirgindi.

Gözleri kapıdaydı. Otomobilden Salih Bozok ve eşi Pakize Hanım da inmiş, kapıdan diğer konuklarla birbirini ağırlayarak ilerliyorlardı. O sırada kapı önüne bir payton daha yanaştı. Ondan da Fuat ve Nuri Beyler indiler. Hanımları yanlarında yoktu. Gazi yerinden kalkıp yavaş yavaş yürüyerek konuklarına ayrı ayrı "hoş geldiniz" deyip ellerini sıktı. Bu sırada Kılıç Ali, Nuri Bey'e takıldı:

– Gene sen de mi geldin?

Gazi, Selanik'teki çocukluk ve Çanakkale'deki silah arkadaşı ile kucaklaştı. Onların bu samimi sarmaşmasını kıskanmış gibi davranan Kılıç Ali şakalaşmayı sürdürdü:

– Kambersiz düğün olmaz.

Arkada kalan Fuat Bulca da Gazi'ye sarıldı. Akrabasına hal hatır sordu. Bu iki can dostunun samimi karşılıksız sevgi ve saygısını Kılıç Ali ve Salih Bey gıpta ile seyrettiler.

Hizmetliler bahçeye yeterli koltuk ve sandalye çıkarıp masanın etrafına dizmişlerdi. Gazi'nin oturmasını bekledikten sonra konuklar yerlerini aldılar. Garsonlar bitiştirilmiş iki masayı da donatmaya başladı.

Gazi'nin gözleri İsmet Paşa'yı arıyor, kapıya doğru bakıyordu. Kılıç Ali, onun merakını giderdi:

– Gazi Paşam! İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fethi Bey'le meclisteler.

Gazi Paşa, yeni gelenlerin de hatırını aldıktan sonra merak ettiği konuyu açtı:

– Mareşalle konuştum, Fevzi Paşa Lozan'a bir asker gitsin, diyor. Sizin fikrinizi alacağım. Önce Kılıç Ali sen söyle.

– Rauf başbakan... Bu görevi o bekliyor.

Gazi sigarasından derin derin çekti, tespihini masaya bırakıp ellerini açtı:

– Olmaz. Hem bir başbakan delege olmaz, hem de Mondros Mütarekesi'nin utancını taşıyan birini Lozan'a asla gönderemem.

Fuat Bulca da sakin sakin fikrini söyledi:

– Kâzım Karabekir'i yollayın. Ermenileri yendi. Kars Antlaşması'nı yaptı...

Gazi masaya parmakları ile tıkırdatarak:

– O da olmaz!

Nuri Conker de söz aldı:

– Fethi Bey'i düşünmüyor musunuz?

Gazi Paşa, hepsinin yüzüne gülümseyerek baktı. Hepsi de meraktaydı. Onun hafif şehla dupduru mavi gözlerinden sırrını çıkarmaya çalışıyorlardı. Yabancı dil bilir, Osmanlı Hükümetinde bakanlık yapmış, Sofya arkadaşına ne diyecekti?

– Onu en iyi ben bilirim. Rahatına düşkün. Sıkıya gelmez.

Fethi Bey de reddedilince, Salih Bey sabırsızlanmıştı:

– Gazi Paşam! Bizi üzme aklında biri var... Hem de Yunan'ı yenmiş bir paşa!

Gazi Paşa, ince narin pembe dudakları ile gülümsedi:

– Tabii var! dedi sesini yükseltti. Ben İsmet'i düşünüyorum.

Tam bu sırada İsmet Paşa da Çankaya Köşkü kapısında görünmüş, otomobilin kapısını açan Rasuhi onu saygıyla karşılamıştı.

Sivil giysisi ve kalpağıyla İsmet Bey masaya yaklaşırken Gazi Paşa dahil hepsi ayağa kalktı. Gazi Paşa "Hoş geldin Paşam" dedikten sonra yanı başına oturttu. Sesini yükseltti:

– İşte Lozan Konferansı başdelegemiz İsmet Paşa!.

İsmet Paşa oturduğu yerden itiraz edercesine ayağa kalktı:

– Aman Gazi Paşam!.. Beni affedin... Ben yorgunum... Yıllardır ailemden uzağım. On yıldır savaşıyorum. İki yıldır ailemi göremiyorum. İzninizle dinleneceğim.

Gazi, onun elinden tutup yanı başına tekrar oturttu. Keskin, hırçın sesi buyrultuluydu:

– Sus! Sus ve dinle! Ben kaç gecedir uyuyamıyorum. Lozan Konferansı'nda yılların hesabı görülecek. Asırların yükünü omuzlarımızdan atacağız. Kansız savaş olacak bu... Dört yıllık mücadelemiz, çabamız, binlerce şehit verdiğimiz savaşımız boşa gitmesin. Barışı da sen kazanacaksın!

Masadakilerin hepsinin gözleri, birbirlerine saygı ve sevgiyle

bakan iki silah arkadaşındaydı. Sessizliği iri vücuduyla masayı sallayarak kalkan Kılıç Ali'nin sesi bozdu.

– Tabii Paşam! İsmet Paşa'dan uygunumuz yok. Yarın TBMM'de Yusuf Kemal Bey dışişleri bakanlığından istifa eder. Onun yerine İsmet Paşa seçilir ve Lozan'a gider.

– Hay ağzına sağlık bre Kılıç! diyen Nuri Bey'in alkışına hepsi katıldı.

***

TBMM'nin kararı ile Lozan'a gidecek Türk heyetinin başdelegeliğine dışişleri bakanı olarak seçilen İsmet Paşa gidecekti. Kafilesi, iki delege Rıza Nur ve Necmeddin Sadak'la beraber 38 kişiydi. Bunların arasında siyasetçi, tarihçi ve edebiyatçılar da vardı. Paris'ten gelecek Ferit Tek de onlara katılacaktı.

İsmet Paşa, Mevhibe Hanım'la yeni evlenmiş, hemen sonrasında onu İstanbul'daki evinde bırakarak Ankara'ya geçmişti. Aylardır ondan ayrıydı. Lozan'a gidecek heyetle İstanbul'a gelir gelmez Süleymaniye mahallesindeki Ayşe Kadın sokağında bulunan evine koşturdu. Kocasından aylardır ayrı ve hamile olan eşi Mevhibe Hanım "İsmet Bey bir gün daha kal" demesine rağmen, verilen görevi bir an önce bitirmek isteyen İsmet Paşa, yuvasında bir günden fazla kalamayarak heyeti ile birlikte 9 Kasım 1922'de İstanbul'dan trenle Lozan'a hareket etti.

Uzun yolculuk boyunca trende delegeleri ve yardımcıları ile Gazi Paşa'nın buyrukları doğrultusunda barış konferansında ileri sürecekleri Türk tezlerini ele aldılar.

İsmet Paşa, Lozan'a geldikten sonra İngilizlerin kendi kabine kurma sıkıntıları yüzünden konferansı geciktirdiklerini görüp onları protesto ederek Paris'e geçti. Orada 14 Kasım 1922'de Fransız Başbakanı Poincare ve Dışişleri Bakanı F. Bouillon ile görüştü. Onlardan Lord Curzon'un Yunanları yeniden Türkler üzerine salaca-

ğı haberini aldı. Bunu bir İngiliz şantajı ve yalanı olarak değerlendirdi. Çünkü O ve Gazi, İnönü Savaş meydanlarında ve Sakarya'da Yunan'ın burnunu kırmış, kıpırdayacak hal bırakmamışlardı. Paris'ten Ferit Tek'i yanına alıp Lozan'a döndü.

İsmet Paşa, telgrafla Avrupa'daki gelişmeleri Gazi'ye haber veriyor, ülkesinden haber alıyordu. Padişah Vahdettin 17 Kasım 1922'de bir İngiliz gemisiyle yurttan kaçmıştı. 18 Kasım'da da Abdülmecit Halife seçilmişti.

Lozan'da Haçlılarla Çarpışma

İsmet Paşa Lozan'a geldikten ancak bir hafta sonra görüşmeler başlayabilmişti.

İngilizler ev sahibi İsviçrelileri bile görmüş; salonda bütün delegeler için özel koltuklar hazırlattığı halde, Türkler için okul sırası gibi sandalyeler koydurmuşu.

Bu psikolojik baskıyı savaş galibi İsmet Paşa yutar mıydı? Derhal sandalyeleri kaldırttı ve koltuk koydurttu.

***

ABD delegelerinden John Grew ise günü gününe görüşmeleri izleyip not alıyordu. Daha önce, Türk Kurtuluş Savaşı'nı ilgiyle izlemiş ve Gazi Paşa'yı takdir etmiş bir Amerikalıydı.

Hatıralarında; *"Müttefikler Türk milliyetçiliğinin kuvvetini çok yanlış hesaplamışlardı. Yunanların zulüm ve çapulculuğu Türk milliyetçiliğini büsbütün kızıştırdı."* diye yazıyordu.

13 Kasım 1922'de defterinde *"Türkler arkalarında muzaffer bir ordu bırakarak Lozan'a gidiyorlar."* diyordu.

20 Kasım 1922 için ise şu notları almıştı:

"İsviçre Konfederasyon Başkanı Habb toplantıyı açtı. Yalnız Curzon konuşacaktı. Ama hemen ondan sonra İsmet İnönü ayağa kalktı. Tehdit ve çatma havası taşıyan konuşma yaptı.

Görüşme başlar başlamaz İsmet Paşa 'Kesinlikle kapitülasyonların kaldırılacağını ve düşmanlarının Türkiye'ye yüklemek istediği 15 milyonluk altın tazminatı kabul etmeyeceğini' söyledi.

'Siz iki ay önceki önerinizden, şartlarınızdan vazgeçmediniz. Aranızda anlaşmışsınız. Bizim görüşlerimize yer vermeyen antlaşmayı kabul edemeyiz. Biz tam bağımsız Türkiye devletiyiz.' dedi.

21 Kasım'da İsmet Paşa, söyleyeceklerini Türkçe yazdırıyor, sonra Fransızca olarak konferansa okuyordu. Muzaffer bir devleti temsil ediyordu. Müttefikler ise ona yenilmiş bir devlet temsilcisi gibi bakıyordu. İsmet Paşa, en küçük şeylere bile itiraz edip, eşit varlığını kabul ettirdi:

İsmet Paşa diplomattan çok, askerce konuşan ve Türkiye'nin bağımsızlığına toz kondurmayan biri."

Bu belirlemeler Amerikan temsilcisi Grew'indi.

***

Mustafa Kemal Paşa, evlenmişti ama evinde bile bütün dikkat ve çalışmasını gecikmeli olarak, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerine veriyor; oradan İsmet Bey'in gönderdiği şifreli telgraflarla belgeleri inceliyor; önceki gece verdiği yeni bilgilere göre vereceği gerekli talimatları hazırlıyordu.

Türk düşmanı olan İngiliz Lord Curzon İsviçre Başbakanının açış konuşmasından sonra söz alıp Türkiye'yi suçlar vaziyet alarak emperyalist tezlerini ileri sürünce, hemen ardından gerekli cevabı İsmet Paşa'dan almıştı. Konferansa katılan devletler (Japonya dı-

şında) hep Hıristiyandı ve Yunana karşı zafer kazanmış Türkiye'yi değil de, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubu Osmanlı'yı karşılarında görmek istiyor ve galip durumda sulh masasına oturan Türklerin tezlerini kabul etmek istemiyorlardı.

Türk başdelegesi İsmet Paşa uzun konuşmasında *"karşılarında artık yenilmiş Osmanlı devleti değil, yeni kurulmuş, düşmanlarını yenmiş bir Türk devleti olduğunu"* anlattıktan sonra şöyle dedi:

"Türk milleti artık hiçbir kurtuluş ümidi kalmadığını görerek varlığını korumayı, maddi ve manevi araçlarıyla sağlamayı başardı. Türk milleti bu insan gücü üstündeki fedakarlıklara katlanmak suretiyle medeni insanlar arasında derin bir hayat kuvvetine sahip milletlere has olan var olma ve bağımsızlık yeteneği ile barış ve huzura kavuşmaya hak kazanmıştır. TBMM'nin başlıca gayesi bu yeri korumak ve kuvvetlendirmekten ibarettir."

***

Lozan'da barış görüşmeleri başlarken İngiltere'de kabine sallantıları, Yunanistan'da da savaş suçluları yargılamaları devam ediyor, Lloyd George ve Curzon'un "Yunanları Doğu Trakya'a sokar sizinle savaştırırız" blöfü balon gibi sönüyordu. Çünkü aynı günlerde Türk ordusu Edirne'ye giriyor. Doğu Trakya'ya hakim oluyordu.

Oysa Yunanistan'da siyasiler ve askerler birbirini yiyordu. 25 Kasım 1922'de Grorhanios, Yunan Harp Divanı'nda "Küçük Asya yenilgisi"nin suçluları olarak 6 Yunan asker ve devlet adamını idama mahkum ediyordu. Bunlar İngiliz desteği ile Afyon'a kadar gelen Gunaris, Stratos, Baltazis, Teotakis, Protopapadikis ve Hacıanesti'ydi. Ve Yunanistan'da hâlâ taraftarları vardı, bu sebeple ikilik ve karmaşa içindeki Yunanistan çok zayıftı.

İngiliz gazeteleri Yunanistan'ı Curzon'un yolduğu bir tavuğa benzetiyor, Karaağaç'ı bile Türklere vermemek için hâlâ uğraşma-

sını alaya alıyordu.

Yunan cuntasının başı Plastrias'ı tutan Curzon ve Lloyd George'un Liberal Parti'sinin seçimde yenilmesi halinde İsmet Paşa'nın eli güçlenecekti.

Artık Haçlıların karşısında "Osmanlı" yoktu; İngilizler, Fransızlar bile hep "Türk"ten "Türkiye"den söz ediyorlardı.

Hele Lozan'da karşılarına alışageldikleri fesli, sarıklı Osmanlılar yerine kendileri gibi fötrlü, smokinli zafer kazanmış diplomatların çıkması hepsinin işini zorlaştırmıştı.

Boğazlar konusu için Rusya da konferansa katılınca İsmet Paşa'nın eli güçlendi. Sovyet delegesi Çiçerin'in desteği Türk heyetine moral kaynağı oldu.

Lord Curzon'un sinirlerini bozan, bir Avrupa devleti ve Hıristiyan olan Rusya'nın Türkleri destekler olmasıydı. Bu sebeple orada hiçbir işi olmayan ABD'den yardım ve destek bekliyordu.

***

İkinci gün, 21 Kasım'da konferans üç ayrı komisyon halinde çalışma kararı aldı:

a) Toprak ve Boğazlar

b) Mali ve iktisadi konular

c) Musul meselesi komisyonları...

Komisyonda en önemli tartışma Batı Trakya konusunda olmuştu. Yenilen Yunanistan Doğu Trakya'dan tamamıyla çekiliyor; fakat ahalisinin çoğunluğu Türk olan Batı Trakya'yı vermek istemiyordu. Bu topraklar son elli yıl içinde Türk, Yunan ve Bulgarlar arasında üç kere el değiştirmişti. Son olarak Osmanlı Hükümeti bu Türk toprağından vazgeçtiğini bildirmişti. Hiç olmazsa Edirne'nin bir mahallesi olan Karaağaç elde edilmeliydi. Yunan tarafı bunu bile kabul etmiyordu.

Kapitülasyonların kaldırılması ve kabotaj konusunda da Türk delegeleri tezlerinden vazgeçmeyince taraflar arasında anlaşmazlık çıktı. İsmet Paşa, delegemiz Hasan Saka'yı Atatürk ve Meclis'e bilgi vermek için Türkiye'ye gönderdi.

Hasan Bey, TBMM'de Türk tezini ve diğer devletlerin öne sürdüğü sorunları anlattı. Bazı mebuslar silaha sarılıp gene silahla sorunların çözülmesini önerdiler.

Hasan Bey de Atatürk gibi Türk milletinin sadece son üç yıldır değil, on yıldır savaşta olduğunu, halkın fakir düştüğünü, tarlasında çalışacak erkek kalmadığını, ordunun ise büyük zafere rağmen yorgun olduğunu, çok şehit ve yaralı verdiğini biliyordu. Sakin ve barışçı bir dille Türk tezlerini anlattı.

Önce Boğazlar sorununu açıkladı:

"Biz Milli Misak içinde Marmara ve Boğazlar'ın Türk güvenliği altıda olmasını istiyoruz. Tezimizi Sovyetler Birliği delegesi Çiçerin de kabul etti."

Diğer konuları ise şöyle özetledi:

"Azınlıklar konusunda ise Venizelos mübadeleden söz ediyor. Kendi çıkardıkları ve yenildikleri savaş sonucu 263.000 Rumun Anadolu'dan Yunanistan'a kaçtığını söylüyor... Bizim de Yunan Makedonyası ve Batı Trakya'da bir milyon soydaşımız var. Venizelos Anadolu'daki Rumlardan söz ederek mübadeleye yatkın görünüyor. Biz Gazi ve İnönü ile bu konuyu değerlendireceğiz. Fakat Yunanistan Karaağaç'ı bize vermemekte hâlâ direniyor. Üçüncü önemli konu Musul sorunudur. İngilizler bizim Misakı Milli sınırlarımız içinde kalan Musul-Kerkük'ü bırakmak istemiyor. Oysa 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce Musul ve havalisi bizim egemenliğimiz altındaydı ve halkı Müslüman Türk'tür. Bu konuda da çekişmeler sürüyor."

Meclisteki muhalif milletvekilleri İnönü'yü ve bu delegeyi ten-

kit edip Milli Misak'tan uzaklaşmakla suçladılar. Mustafa Kemal'i dinleyip buyrultusunu alan Hasan Saka Lozan'a döndü. O, Lozan'a gidip Meclis'in tutumunu anlattıktan sonra da İsmet Paşa, Türk tezlerinden taviz vermeyecekti.

***

Türk başdelegesinin sık sık Rus delegesi Çiçerin'le görüşmesini Curzon kadar, Amerikalılar da kıskanıyordu.

"Tam bağımsız bir devletiz."

İsmet Paşa, bu sözleri söyler söylemez Curzon'un yüzünün sapsarı olduğunu fark eden Grew oldu. Paşa; "Kapitülasyonlar kalkmalı. Boğazlar Türkiye için hayati önem taşır. Misakı Milli'den vazgeçmeyiz." dedi.

İnönü'nün Rus görüşüne yakın olduğunu gören ABD temsicisi Child, hemen söz aldı:

"Karadeniz'de ticaretin yalnız kıyısı olan ülkelere bırakılması kabul edilemez. Ruslar Boğazlar'ın kontrolünü Türklere verecek."

İngilizler de onu destekledi. Curzon, Çanakkale'de ölen İngiliz askerleri için mezar istedi, İsmet Paşa onu da reddetti. Curzon, Child'a "Bu Türk'ün inatçı tavrı beni çileden çıkarıyor." diyordu.

***

Görüşmenin ilk sıralarında Curzon küçümsediği İsmet Paşa'ya "Siz bizi değil Yunanistan'ı yendiniz." der demez cevabını almıştı: "Biz Anadolu'da yalnız Yunanistan'ı değil sizi, Fransızları, Ermenileri ve İtalyanları da yendik!" Bu söz, Sevr'i Osmanlı'ya imzalattıran İngiliz'e bir tokat gibi geldi. Cüssesi küçük İsmet Paşa, onları ürkütmüştü; Mustafa Kemal'in generali, büyük bir diplomat olacağa benziyordu.

***

Görüşme kesilmeden önceki bir toplantıda da İngiliz ve Fransızların Ermenici Boğos Nubar ve Naradunkyan'la Kürtçü Şerif Paşa'yı üstlerine saldırmaya kışkırtması üzerine delege Rıza Nur, sinirlenerek hemen söz alıp "Ermenileri isyan ettirip üzerimize salan sizsiniz. Fransa'dır, İngiltere'dir. O kadar istiyorsanız Ermenilere ülkenizde siz yurt verin." demiş ve aynı anda kalkıp yanındaki Yahya Kemal ve Ruşen Eşref'le Hotel de la Paix'e dönmüşlerdi.

İlk görüşmeler sürerken bir gün Curzon, yanına ABD'li destekçisi Child'ı alarak İsmet Paşa'ya gelmiş ve gözdağı vermişti:

"Kapitülasyonlar ve borçlar konusunda bizi memnun etmediniz. Makul önerilerimizi reddettiniz. Bakın bu reddettiklerinizi cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. Tamire ihtiyacınız var. İmar için paraya gereğiniz olacak. Parayı nereden bulacaksınız? Fransa'dan mı, Rusya'dan mı? Para kimsede yok... Ancak biz verebiliriz. Bizi memnun etmezseniz kimden para alacaksınız? Yarın para almak için karşımıza geleceksiniz. Biz de o zaman şimdi cebimize attığımız teklifleri gösterip reddedeceğiz."

***

Lozan'da İsmet Paşa, delegeleri ile müttefiklere karşı dişe diş mücadele ederken Gazi Paşa onu geceler boyu odasında, telgraf başında dinliyor, İngilizlerin kabul edilmez önerilerine direnilmesini ve hiçbir şekilde Türk'ün kayıtsız şartsız hakimiyetine gölge düşürülmemesini anlatıyor, silah arkadaşına maneviyat veriyordu.

Telgraf memurunun uykusu geliyor, izin alıp yandaki odaya geçiyor, ama O haberleşmeyi sürdürüyordu. Gazi, eskiden beri gece okuyup çalıştığı için bu uykusuzluklara alışıktı. Bu sebeple öğleden sonralarına kadar uyurdu. O gece telgrafla gelen haberlere bakmış, cevap yazdırmış, yorulmuştu. Telgraf maniplesi gene oynamaya başladı. Memur koştu yazmağa başladı. İsmet Paşa, İngilizlerin hiç mantıki olmayan önerilerini nasıl reddettiğini anla-

tıyordu.

Bir ara maniple sesi kesildi. Bu telgraf hattı Romanya üzerindendi. İngilizlerin şifreyi ele geçirdikleri şayi olmuş, Gazi de şifreyi değiştirmişti.

Bir ara maniple sesi gene vurmaya baladı. Yan odadan çıkan memur baktı ki, Gazi masaya başını koymuş uyuyor. Memur Paşasının uykusuna kıyamadı, kaputunu omuzlarına örttü; telgraf aletinin başına kendisi geçti.

İsmet Paşa, Meclis'in ve Gazi Paşa'nın verdiği buyruk gereği tam bağımsızlıktan ödün vermiyor; Karaağaç, Musul ve Kerkük'ten vazgeçmeyeceğimizi söylüyor; Curzon ise yanına diğer Haçlıları alıp saldırıyordu. Uzayan görüşmeler ve emperyalist baskılardan bunalan İsmet Paşa, Gazi'ye bir mektup yazmış, ondan da güvenini artıran güzel bir cevap almıştı. Şimdi kendisini güçlendiren 26 Aralık 1922 tarihli cevabı bir daha okuyordu. Arkasında sade kendisinin değil Türk milletinin olduğunu belirtiyordu:

"Aynı özlem derecesiyle seni ne kadar göreceğim geldiğini bilmem tahmin edebilir misin? Parlak bir başarı sonucuyla şerefli dönüşünüzü düşünerek avunmaktayım. Kazandığın saygın yeri ve cihana gösterdiğin kudret ve zeka liyakatini mutlu bir şekilde izliyorum."

***

İsmet Paşa, Ankara'daki Gazi Paşa'sından güç almaya devam ediyordu. Önderi telgrafta 12 Aralık 1922'de *"İsmet, nerede durman gerektiğini parlak zekan ve kuvvetli muhakemenle çok iyi bilirsin."* diyerek maneviyat veriyordu. Ama Lord Curzon'un küstahlıkları bitmiyor, İsmet Paşa'yı akıl almaz önerileriyle bezdirmeye çalışıyordu.

İtilaf Devletleri, Kapitülasyon, Düyunu Umumiye ve Musul konusunda diretiyor, geri adım atmıyorlardı. İsmet Paşa ve delegeleriyle 38 görevlisi komisyonlarda sekiz devlete karşı dişe diş

mücadele ediyorlardı. İsmet Paşa Fransızca metinleri incelemek için süre istiyor, arkadaşlarıyla gece yarılarına kadar çalışıyor, bunalıyordu.

19 Aralık 1922'de Gazi Paşa'ya bir mektup gönderdi:

"Gazi Paşam özlemimin derecesini ifade edemem. Anadolu'da aylarca görüşemediğimiz zamanlar olmuştu. Ama kendimi bu kadar uzak ve istediğim zaman hemen sizi bulamaz, görmemiştim. İstediği zaman sizinle konuşmak ve buluşmak ihtimali bile biz insanların en büyük kuvvet olduğunu bir daha tecrübe ediyorum."

Gazi Paşa, Lozan'da sıkı ve yorucu görüşmeler yapan İsmet Paşa'ya güç verecek teklgraf haberleşmesine ek olarak bir de cevabi mektup yazdı:

"İsmet, aynı özlem derecesiyle seni ne kadar göreceğim geldiğini bilmem tahmin edebilir misin? Parlak bir başarı sonucu ile şerefli dönüşünüzü düşünerek avunmaktayım. Orada kazandığın saygın mevkii ve cihana gösterdiğin kudret, zeka ve liyakati mesudane temaşa ediyorum."

Lozan'da ABD'nin de dolaylı yardımları ile İngiltere ve müttefikleri geri adım atmıyor, Osmanlı Borçları, kapitülasyonlar ve Musul konusunda birlikte hareket ediyorlardı. Ankara'da ise başbakan mevkiinde buluna İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey meclise bilgi veriyor, meclisteki muhalifler ise İsmet Paşa aleyhinde bir hava estiriyorlardı.

Türkiye barış istiyor; fakat hem Misakı Milli hudutlarından hem de iktisadi ve siyasi bağımsızlığından bir adım geri atmıyordu.

N. Sadak, Meclis ve Gazi'den yeni talimat aldıktan sonra Lozan'a döndü.

***

Lozan'da ise iki ay olmuş barış görüşmelerinden bir sonuç alınamamış, sadece Norveçli Nansen'in teklifi ile Yunanların sıkıntısı giderilmek üzere İsmet Paşa ikna edilerek 30 Ocak 1923'te iki devlet arasında "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Antlaşma ve VI. Protokol" imzalanmış ve TBMM'de onaylanmıştı. Bu antlaşmaya göre 1 milyon 200 bin Ortodoks Rum Yunanistan'a gidecek, oradaki 500 bin Müslüman Türk de Anadolu'ya gelecekti.

***

ABD, Lozan Antlaşması'nı imzalamayıp Türklerle ayrı bir antlaşma yapmak istiyordu. Bu konuyu ve Amerikalıların gayesini Grew'in anılarından okuyalım:

"10-21 Aralık 1922- Türklerin bize karşı gösterdiği iyi niyeti yitirmemeliyiz. Çünkü biz onlarla ayrı bir antlaşma yapacağız. Türklerle aramızı bozmamaya çok dikkat etmeliyiz. Rıza Nur'la tatlı bir görüşme yaptık. Musul'da verilecek imtiyazlara ABD'nin de katılmasını istedi. İsmet Paşa da Musul petrollerinin ABD tarafından işletilmesini tercih ettiklerini söyledi."

27 Aralık'ta Müttefikler, Amerikan temsilcisi Child'ı da çağırıp Türklere karşı birleşik cephe kurulmasını istediler:

"Curzon İnönü'ye bir okul çocuğu gibi muamele etmek istiyor." Ama galip devlet temsilcisi, hareket ve sözleri ile onu mat ediyor. Curzon onu yardım istediği ABD'lilere şikayet ediyor: "İsmet Paşa 'Milli Egemenlik, Milli egemenlik' diyor, bu sözünden hepimize gına geldi."

***

30 Ocak 1923'te İzmir'e gelen Gazi Paşa, *Yeni Turan* ve *Anadolu* gazetelerine Lozan hakkında demeç verdi:

"Türkiye Lozan'da tam istiklalini gerçekleştirecek bir barış istemektedir. Muhtaç olduğumuz hayati gerekleri ve istiklali temin edin-

ceye kadar başladığımız işe devam edeceğiz. Milletimizin ciddi kararı budur. Lozan'daki müttefikler harbi sürdürmek sorumluluğundan çekinmezlerse bilmelidirler ki, hükümetimiz vatan ve millete karşı söz verdiği görevi iyi yapabilmek için başvurmağa mecbur olduğu önlemleri düşünmekten ve almaktan bir an geri kalmamıştır."

O bu konuşmaları yaparken Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Türk ordusunu Trakya'ya yığmaya devam ediyordu.

***

İsviçre'nin güzellikleri, Lozan'ın yemyeşil zirveleri karlı dağ manzaraları ve Leman gölünün sihirli havası Türkleri ilgilendirmiyordu. Bütün düşünceleri yeni Türkiye'nin geleceğiydi.

İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk delegeleri Rıza Nur ve Hasan Saka, İngiliz ağırlıklı projeyi inceleyip kabul edilemez olduğunda anlaşmışlardı.

Lozan görüşmelerinin son toplantısı İngiliz Curzon'un kaldığı Beau Rivage Oteli salonunda yapılacaktı. İsmet Paşa, yanına delegelerini ve diğer yardımcılarını alarak otomobille bu otele geldi. Yabancı gazeteciler ondan demeç almak istediler. İsmet Paşa cevap vermedi. Rıza Nur; "Toplantı sonunda konuşuruz." dedi.

Kendisini üstün ve ev sahibi gören Lord Curzon, her şeyi kendi ve İngiltere için düzenliyor, aceleci davranıyordu. Türkleri son asrın Osmanlıları gibi uysal koyun sanıyordu. Oysa İsmet Paşa çetin ceviz çıkmış, bütün önerilerini reddetmişti. Müttefiklerin Fransızca önerileri karşısında, İsmet Paşa, sağırlığını silah gibi kullanıp tekrar konuşmalarını söylüyor; düşünüp cevap vermeye zaman kazanıyordu. Lord Curzon'un, Türk düşmanı başbakan Lloyd George'a verdiği sözü vardı ama şimdi "Barış yapamadım, Türkiye'yi tongaya düşüremedim." diyeceği için kahroluyordu. Oysa İngiltere ondan iyi haber bekliyordu. Aksi halde Liberal Parti iktidardan düşerdi.

Lord Curzon'un dairesinde İsmet Paşa, M. Bombard ve Garoni bir araya gelmiş diğer delegeler de yerlerini almışlardı. Kurnaz Curzon özellikle ABD temsilcisini de toplantıya çağırmıştı. İmza ve delege yetkisi olmayan Amerika temsilcileri orada ne sıfatla bulunuyordu; bilinmiyordu. Başkanları Mr. Child'dı.

Curzon, kendisinin şiddet politikasına Fransa ve İtalya'yı da çekip "İster imzalayın ister imzalamayın." dedi.

Aynı anda İsmet Paşa melon şapkasını çıkardı, neşeli bir insan tavrı ile gülerek ve başını sağa sola çevirerek nezaketle salondaki kalabalığı selamladı: "Hoşça kalın." diyerek delegeleri ile toplantıyı terk etti. Çok yorgun ve Curzon'un küstah şirretliklerinden bezgindi. Yanındaki Ruşen Eşref ve hanımına "Kalbim tıkanıyor." dedi.

ABD temsilcisi Child, Bristol'le birlikte İngiliz başdelegesi Curzon'u görmeğe gitti. Odasında yoktu. Beklediler. Biraz sonra, kızgın bir boğa gibi kapıya toslayarak odaya hücum etti. Amerikalıları görünce sevindi: "Bu adamla baş edemeyeceğiz." dedi.

Tarih 6 Şubat 1923'tü. Toplantı başkanı, herkes dağılırken ancak o anı kurtarabildi: "Barış görüşmeleri ertelenmiştir." dedi. Aynı akşam yabancı gazetecilerin ısrarı üzerine İsmet Paşa onlara şu demeci veriyordu:

"Efendiler, barış yapmak uğruna 11 Kasım'da Lozan'a her devletten önce geldik. Ama görüşmeleri bir hafta geciktirdiler. Ben de Paris'e gittim. Fransız Başbakanı Poincare ve Bouillon'la görüştüm. İki gün sonra Lozan'a döndüm. İngilizler ise ancak 20 Kasım'da geldiler ve görüşmeler başladı. Biz bütün konferans süresince en büyük fedakarlıkları yaptık. Dünya kamuoyu bunu doğrulayacaktır. Müttefiklerin önerilerine karşı kendi önerilerimizi bildirdik. Bunlara yazılı cevap alamadık. Bugün görüyorum ki bütün delegeler başkentlerine gitmişlerdir. Konferansın kesildiğine dair hiçbir bilgi almadım. Hükümetimle görüşmek üzere ben de Ankara'ya gidiyorum."

Zaganos Camii'nde Hutbe... İzmir'de İktisat...

1 Kasım 1922'de padişahlık son bulmuş ama halifeliğe dokunulmamıştı. Ankara hükümeti Refet Bey'e Abdülmecit'in halife seçildiğini, tebliğin yapılmasını buyurmuştu. O ise Halife karşısında iki büklüm olarak aczini ve Osmanlı'ya bağlılığını göstermişti.

Gidenin de kalanın da kof ve güçsüz olduğunu bilen Gazi Paşa Hilafetin de kaldırılması için uygun zamanı bekliyordu. Onun için yeni devletin siyasi bakımdan olduğu kadar iktisaden de güçlü olması gerekti. İsmet Paşa Lozan'da siyasetini gösterirken, İzmir'de de Mahmut Esat Bozkurt iktisadi önlemler alıp Lozan'a sade siyasi bakımdan değil, iktisadi yönden de tam bağımsızlık mesajı veriyordu. Gazi Paşa iki görevlisinin de arkasındaydı.

***

Lozan heyetinin Köstence-İstanbul yolu ile gelmekte olduğu sıralarda, Gazi Paşa eşiyle birlikte Akhisar'dan Balıkesir'e geçmişti. Orada da coşkuyla karşılandı. Zaganos Paşa Camii'nde Cuma

namazını kıldıktan sonra minbere çıkarak vaaz verdi. Caminin içi kadar revak ve ikinci cemaat yerleri de dolmuştu. Kalabalık aynı zamanda bahçe ve sokaklara da taşmış dikkatle kurtarıcıyı dinliyorlardı. Atatürk'ün tiz sesi kubbelerde çınlıyordu:

"Ey millet! Allah birdir. Şanı büyüktür. Allahın selameti, iyiliği ve hayrı üzerinize olsun. Dinimiz en olgun ve son dindir. Yurdumuzda Müslümanların anlayabilmesi için hutbelerin Türkçe okunması gerekir. Hutbelerin halkın anlayabileceği bir dille olması ve onların bugünkü gerekler ve ihtiyaçlarımıza cevap vermemesi, eskiden halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Bugün bu kalktı. Hutbeden maksat ahalinin aydınlatılması ve doğru yolu göstermektir. Yüz, ikiyüz, hatta bin yıl önceki hutbeleri okumak insanları cahil, bilgisiz ve gaflet içinde bırakmak demektir. Bundan sonra hutbeler Türkçe ve günün sorunlarını aydınlatmak için olacaktır."

Cemaat büyük bir ilgi ve saygı ile onu dinledi. Dışarı çıkınca "yaşa Gazi Paşa" coşkusuyla selamlandı. Gazi'nin aklı fikri İsmet Paşa'daydı. Ne zaman gelecekti?

Eşi Latife Hanım, Vali Bey'in evindeydi. Gazi onu alıp İzmir'e hareket etti.

İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un düzenlediği İzmir İktisat Kongresi'nde konuşacaktı. Yol boyunca ve istirahat ettiği, ağırlandığı evlerde kitaplar okudu, yapacağı konuşma metnini hazırladı.

***

İstanbul, hâlâ işgal yıllarının ezilmişliği, şaşkınlığı ve uyuşukluğu içindeydi.

Buradaki burjuva Türk tacirleri, Hıristiyan azınlıklar gibi Türk Kurtuluş Savaşı'nı desteklememişlerdi. Büyük zaferden sonra İstanbul'da Milli Türk Ticaret Birliği kurulmuştu. Başkanı da Ah-

met Hamdi Başar'dı. Eski alışkanlıkla Ankara'dan ayrıksı hareket ediyorlar; İstanbul'da İktisat Kongresi yapmak istiyorlardı. Bunu reddeden Ankara ve Türkçü İktisat Vekili Necati Bey, "İzmir'e gelin" dedi. Kongre'nin fikir babası Atatürk'tü; Lozan'ı etkilemeyi düşünüyordu.

Ülkenin dört bir tarafından gelmiş, her meslek ve sınıftan 1135 temsilcinin bulunduğu kongrenin açılış konuşmasını TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa yaptı:

"Sizler doğrudan doğruya ulusumuzu temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geliyorsunuz. Bu sebeple ülkemizin durumunu, ihtiyacını, ulusumuzun elemlerini ve eseklerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması gerektiğini beyan edeceğiniz önlemler, halkın diliyle söylenmiş sayılır. Ve halkın sesi Hakk'ın sesidir. İktisadi özgürlük şartıdır. Gerçek kurtuluş demek olan iktisadi gelişme ve kalkınmanın ilkelerini belirleyecek bu toplantı, kongre tarihe böyle geçecek."

Atatürk bu konuşmasıyla 21 Kasım 1922'de başlayıp 4 Şubat 1923'te kesilen Lozan görüşmelerindeki devletlere, yabancılara İktisat Kongresi ile nasıl tam bağımsız, modern bir devlet kurmak istediğini göstererek onları etkilemek istiyordu. Çünkü emperyalist ve kapitalistler Lozan'da adli ve ekonomik kapitülasyonların kalkmasını istemiyorlardı. Ayrıca eski Osmanlı devletinin borçlarının tamamını yeni Türk Devleti'ne yıkmak istiyorlardı. Bunu Lozan'da İsmet Bey ve Türk heyeti kabul etmemişti.

İzmir İktisat Kongresi, liberaldi. Gazi öyle görünmek istiyordu. Fakat İktisat Bakanı Mahmut Bey, karma ekonomiyi uygulayacaklarını söyledi. O da Atatürk gibi iktisat kongresini iktisadi bağımsızlığın ilanı gibi görüyordu.

Gazi Paşa, kongrede konuşmasını sürdürüyordu:

"Efendiler bugün burada Türkiye'nin ekonomik geleceğini çizmek için hayati, milli, vatani ve kutlu bir gayeyi yerine getirmek için toplanıyoruz. Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk kez Türk haklarını

ortaya koyacak bir kongre olmaktadır. Sizler de bu ülkenin ihtiyaçlarını, karşımızda diğer devletlerin kuvvetli ekonomi kurumları bulunmasına rağmen, ülkemiz için gerekli önlemleri düşünmek ve belirlemek zorundasınız. Alacağınız kararlar tatbik edildikçe ülkemiz nurlara gark olsun.

Efendiler!

Bugün yüksek heyetinizin oluşturduğu Türkiye İktisat Kongresi, çok önemlidir, çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum-Sivas kongreleri ve Meclis felaket noktasına gelmiş olan milleti Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa) ile ilk kez devletin temellerini atarak kurtarmışsa; bu kongre de milletin ve memleketin ekonomik hayatını düzeltecek ilkelerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır."

Atatürk kongrede ayrıca devletin iç yapısına ve iç siyasetine uygun bir gerçekçi ve tam bağımsız dış politika izlenmesini zorunlu görmüştür:

"Osmanlı padişahları hayali bir gösterişle Venedik gibi küçük devlete bile lütuf olacak kapitülasyon vermiştir. Antlaşma yapmaya tenezzül etmeyen zihniyetle, lütuf olarak verilen kapitülasyonlar devletin başına dert olmuştur.

Efendiler, uzun gafletler ve derin lakaydi ile geçen asırların iktisadi bünyemizde açtığı yaraları tedavi etmek çarelerini aramak, memleketi mamurluğa, milleti refaha ve saadete kavuşturmak yollarını bulmanızı dilerim. Çöküşün siyasi, askeri, sosyal sebepleri var. Şüphe yok ki bütün bu sebepler sosyal olayları etkiledi. Milletin hayatı ile iktisat doğrudan alakalıdır... Türk tarihi incelenirse çöküş sebebinin iktisadi olduğu anlaşılır.

Şimdiye kadar hakiki milli bir devir yaşamadık ve Milli Tarihe sahip çıkamadık ve milli tarihe sahip olamadık. Sebebi devlet kavramıdır. Bir devlet ki yurttaşına koyduğu vergiyi yabancıya koyamaz, bir devlet ki gümrük resminden men edilir, bir devlet ki yabancıları yargılama hakkından mahrumdur, o devlete bağımsız denemez.

Osmanlı devletinin son yılları böyleydi.

Kurtuluş Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye kanunumuzdur. Anayasamız Osmanlı devletinin tarihe gömüldüğünü, onun yerine Türkiye devletinin yer aldığını ilan eden bir kanundur. Anayasa hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin elinde kalacağını ifade eder. Bu da halkın kendini doğrudan idaresidir. Efendiler, TBMM Hükümeti milletten aldığı yetki ile egemenliği millet adına kullanır ve memleketi mamur eder. Bu da tam istiklal ve iktisadi hakimiyetle olur. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle desteklenmezse sonuç alınamaz. İktisadi hakimiyet milli hakimiyetin esasıdır."

Diğer temsilciler de konuştuktan sonra, İzmir İktisat Kongresi'nde altı maddelik Misak-ı İktisadi ilan edilmiştir. Önemli cümleler şunlardı:

"Türkiye milli sınırları içinde, lekesiz bir bağımsızlık ve yeryüzünde barış istemektedir. Türk halkı milli egemenliğini kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, onu hiçbir şeye feda edemez. Milli üretimi sağlamak için geceli gündüzlü çalışır. Türk milleti zenginlikçe bir altın madeni olan yurtta oturduğunu bilir. Türkler bilim ve tekniğe aşıktır. Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hürriyet ve istiklaline düşman olmayan uluslarla dosttur. Türkler hangi sınıf ve meslekten olursa olsun bir bütündür. Türk kadınının da iktisadi gelişmede rolü olacaktır."

İngiliz Lordunu Mat Eden Türk Paşası

İki buçuk ay boyunca Curzon'un bu yollu tehditlerini unutmayan Türk heyeti ve İsmet Paşa, Lozan'daki ilk görüşmelerden yorgun argın dönüyorlardı.

İsmet Paşa, Anadolu'ya trenle dönerken kabus gibi geçen İsviçre'deki görüşme günlerini ve düşmanların söz ve davranışlarını hatırlamayı sürdürüyordu. Patron kılıklı Amerikan delegesi, Curzon'un sırtını okşuyor, İngiliz ise tehdit ediyordu:

"Bizi memnun etmezseniz kimden para alacaksınız? Yarın para istemek için karşımıza geleceksiniz, biz de cebimizdekileri gösterip reddedeceğiz."

İsmet Paşa tren penceresinden dışarı bakıp dişlerini sıkarak bir daha Child ve Curzon'a bağırdı:

"Yunanı İzmir'e siz çıkardınız. Yunan askerleri yurdumuzu yakıp yıktı, tahrip etti; ama biz kendi imkanlarımızla tamir etmesini biliriz."

Yanındaki Rıza Bey, Paşa'yı uyuyor sanıyordu. Bu öfkeli sesi duyunca, omzuna dokundu:

– Paşam kötü bir rüya mı gördünüz?

– Yok. Rüya değil gerçek, düşmanlarımızın aç köpek gibi dişlerini gösterip hırıldayışı aklımdan çıkmıyor! Sözde muhtaç olup onlara el açacakmışız.

***

İsmet Paşa, uzun ve soğuk tren yolculuğundan sonra delegeleriyle birlikte Köstence'ye gelmiş; oradan da Gülcemal vapuruyla İstanbul'a ulaşmıştı.

16 Şubat akşamı gemi Karaköy limanına yanaşır yanaşmaz; İstanbul'daki yabancı ve yerli gazeteciler İsmet Paşa ile delegelerinin çevresini sarıp Lozan görüşmeleri hakkında soru yağmuruna tutmaya başladılar. Yorgun ve uykusuz olan diğer delegeler, gazeteci saldırısından rahatsız olup kenara çekilmişlerdi.

– İsmet Paşa, Lozan'da neler oldu? Barış ümidi yok mu?

Türk başdelegesi bir an önce diğer gazetecilerin sorusundan da kurtulmak için toptan ve kısa cevap vermeyi uygun buldu:

– Lozan'da çok şey konuşuldu. Ama sonuç yok. Biz barış istiyoruz, onlar bizim yeni ve tam bağımsız bir devlet olduğumuzu anlamamazlığa geliyorlar. Hepsinin peşin fikirleri ve değişmez önerileri var... Emperyalist saldırganlarla mücadele ettik. İleri sürdüğümüz her konuda haklı olduğumuzu anlattık. Birçok konuda hizaya geldiler. Fakat mali, iktisadi ve kapitülasyonlar konusunda direndiler. Onların isteklerini kabul edemezdik. Biz ortaçağ ülkesi olamazdık. Bize Osmanlı borçlarını yüklemek istediler. "Ülkeme bir kuruş bile borç götüremem" dedim. Yeni Türkiye'nin tam bağımsız olarak yaşamak istediğini söyledim. Bizim önerilerimizi kabul edin, deyip Lozan'dan ayrıldık. Her şeyi Ankara'da hükümetimizle konuşacağız. Hoşça kalın, izninizle, yorgunuz.

Aynı anda İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur'un koluna girip iskeleden çıktı. Kendisini diğer delegeler ve görevliler izledi.

İsmet Paşa, iki aydır evinden ve eşinden ayrıydı. Hanımı ona, o da hanımına hasret kalmışlardı. Süleymaniye Mahallesi'ndeki evinde dinlendi. Çiftler iki günden fazla bir arada kalamamışlardı. Ama Paşa, ilk defa rahat ve deliksiz bir uyku uyumuştu. Mustafa Kemal Paşa ile muhabere edip 17 Şubat gecesi Haydarpaşa'dan trenle Eskişehir'e doğru hareket ettiler.

Aynı gece başka bir tren de İzmir'den kalkıp Eskişehir'e doğru hareket ediyordu.

***

Gazi Paşa toplantı ve görüşmeleri devam eden İzmir İktisat Kongresi'nden memnun olmuş; sevinçli ve mutluydu. Düşünce ve hayalleri yavaş yavaş gerçekleşiyordu. Ama Lozan'dan dönmekte olan İsmet Paşa'yı ve oradaki görüşmeleri merak ediyordu.

Yeni evlilerin bindikleri tren, Basmane'den Anadolu'nun içerlerine doğru, neşeli bir insan gibi özgürlük çığlıklar atarak ilerliyordu.

Yol boyunca Turgutlu, Uşak ve diğer il ve ilçelerdeki istasyonlarda bekleyen halk Gazi Paşalarını çiçeklerle karşılıyor, beş on dakikalık duruşlarda pencereden Gazi-Latife çifti onlara el sallıyor, zaman zaman da kısa konuşmalar yapıyordu.

Afyon'da gece yarısı kendilerini meşalelerle, fenerlerle karşılayanlara teşekkür ettiler. Sabaha karşı Eskişehir'e ulaştılar.

***

İzmir'den gelen tren, 19 Şubat 1923'te Eskişehir garına girerken Mustafa Kemal gözlerini açtı. O'nun uykusu, kuş uykusuydu. Kısa süren bir saatlik uykusu bile bir günlük yorgunluğunu giderirdi. 25 gündür evli olduğu hanımı Latife O'nun ışıl ışıl parlayan

mavi gözlerine bakarak:

– Hayırlı sabahlar Paşam! dedi. Kocası zinde ve çevik bir hareketle doğrulup:

– Günaydın Latif! dedikten sonra kompartımanın penceresine yönelmişti. Latife Hanım hâlâ Başyaver Salih Bey'in "O Atatürk olacak" sözündeki mana ve gelecek derinliğini düşünüyordu. Yol boyunca gördüğü kıraç bozkırı ve Yunanların yakıp yıktığı köyleri, şehirleri nasıl mamur edecekti? Mustafa Kemal Paşa pencereden sevinç ve mutlulukla çekilip:

– Bizim çocuklar gelmişler, dedi.

Latife Hanım da pencereden başını uzattı. İstasyondaki büyük bir kalabalık "Hoş geldin Paşam! Hoş geldin Gazi Paşam!" nidalarıyla tezahürat yaparken yaverleri yol açıp duran trenin vagon kapısını açıyorlardı. Salih Bey de kompartıman kapısını açıp: "Günaydın Paşam" dedi, önce Latife Hanım'a sonra Mustafa Kemal'e yol verdi. Paşası, çocukluk arkadaşına takıldı:

– Salih gözlerinin altı şişmiş, uyumadın mı?

– Uyudum Paşam! Hem de güzel bir rüya bile gördüm...

Onların bu candan ve samimi söyleşisini Latife Hanım gururla izledi. Şubat ayının bu soğuk gününde Eskişehir garında kendilerini çiçeklerle karşılayanların pek azını tanıyordu. Belliydi, tanımadıkları Ankaralılar, yakışıklı Mustafa Kemal'in karısının nasıl olduğunu, güzel mi, çirkin mi ona layık mı olduğunu anlamak istercesine yeni geline bakıyorlardı. Rauf Bey'i, Fethi Bey'i, Nuri Bey'i tanıyordu ama diğerleri kimdi? Salih Bey Latife Hanım'a kalabalığa yaklaşırken fısıldadı: "Tokalaştıklarınız, Kılıç Ali, Fuat ve Nuri Beyler, Gazi'nin en yakın arkadaşları..."

İstasyon müdürü telaş ve heyecanla koşmuş gelmişti. Gazi İstanbul'dan gelecek trenin gecikmesinin suçlusu oymuş gibi gürledi:

– Müdür Bey, İsmet Bey'in treni nerde kaldı?

– Telgraf aldım çok yakındalar Paşam! Biraz rötar yapmış.

Karşılama merasiminden sonra İstasyon müdürünün odasına geçtiler. Dışarda buz gibi soğuk bir hava vardı. Ama içerisi sıcaktı. Saç sobada gürül gürül meşe odunları yanıyordu. Gazi, hanımının çıkardığı samur kürkünü aldı, onu soba yanındaki koltuğa oturttuktan sonra istasyon müdürü ve hareket memuruna sorular sormaya başladı:

– Hep böyle gecikir mi tren?

– Paşam bazen kömür biter, odun atarlar lokomitifin kazan ocağına bu sebeple...

Onlar konuşurken içeri hızla makas görevlisi girdi:

– İsmet Paşa'nın treninin ışığı göründü Paşam!

Hep birlikte dışarı çıktılar.

***

Beş dakika sonra İstanbul treni perona girince Gazi Paşa müdür odasından çıktı. Sert adımlarla perona girmek üzere olan trene yaklaştı. İsmet'i özlemişti ama, daha çok da Lozan görüşmelerinin havasını, tartışmaları ve konferansın kesilmenin sebeplerini merak ediyordu.

İsmet Paşa pencereden göründü. Arkasında Rıza Nur, Hasan Saka vardı. El sallayıp gülücükler dağıtarak indiler. Gazi Paşa önce İsmet Paşa ile kucaklaştı, sonra diğer delegelere "Hoş geldiniz." dedi. Fevzi Paşa da İsmet Paşa'ya sarılıp: "Gazan mübarek olsun." dedi O da: "Doğru mareşalim, harpten daha zor günler geçirdim." dedi. Hep birlikte "Hoş geldiniz." deyip hal hatır sorulduktan sonra dikkatler yeni gelin Latife Hanım'a çevrildi.

İki silah ve devlet arkadaşının candan kucaklaşmasını Latife Hanım gururla izlemişti. İsmet Paşa çiftlerin evliliklerini kutlayıp İsviçre'den aldığı pırlanta yüzüğü Latife Hanım'ın parmağına taktı:

– Allah mutlu etsin!

Çevresindekiler ve halk bu mutlu günü alkışlarla kutladılar.

Bir sevgi yumağı olan bu devlet erkanı hep birlikte, katarları art arda eklenen trene bindiler. Lokomotif çığlık atarak hareket edince özel kompartımanlarında Lozan görüşmeleri hakkında geç vakte kadar bilgi veren İsmet Paşa, Gazi'nin karşısında sınava çekilen bir öğrenci heyecanıyla Lord Curzon'dan gördüğü kabalıkları ve verdiği cevapları anlatıyordu.

İsmet Paşa'yı endişeli ve bezgin gören Mareşal Çakmak ellerini İsmet Paşa'nın omuzlarına vurarak:

– Paşa biliyorsun... Barış ordusuz ve kuvvetsiz sağlanamaz. Tedbir aldık, ordumuz Trakya'da ve Boğaz'ın iki yakasında hazır. Yakup Şevki ve Refet Paşa askerleriyle tetikte. Düşman bir daha saldıracağımızdan korkuyor.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara'daki çalışmalarıyla yeni devletin temellerini atan bu üç arkadaş, baş başa verip bundan sonra yapacaklarını ve önerileri planladılar.

Tren yel gibi gidiyor, İsmet Paşa'nın konferns hakkında görüş ve özetleri bitmiyordu:

– Lozan'da üç grup halinde çalıştık. Üçünde de müttefiklerle anlaşmazlık halindeydik. Arazi konusunda biz Batı Trakya'da halkın oyuna başvurulmasını istedik, reddettiler. Batı Trakya'ya istiklal istememiz sade Yunanları değil Sırpları da, Hırvatları da, Slovenleri de çıldırttı. Balkanlar'da Türk istemiyorlardı. İngiltere onları da kullandı. Gelibolu'da büyük kuvvet bulundurmamıza Yunanlar kadar İngiltere de karşı çıktı. Bizi Boğazlar konusu ile meşgul edip Musul vilayetini koparmaya çalıştılar.

Gazi Paşa ve Fevzi Paşa dikkatle dinlerken İsmet Paşa anlatmaya devam ediyordu:

– Ben önerilerini asla kabul etmeyeceğimi söyleyip toplantıyı terk edince, İtalyan delegesi ve ABD temsilcisi odama geldiler. "İsteklerinizi yazın değerlendirsinler." dediler. İngilizler gitmişti.

"Biz de ayrılıyoruz," dedim ve ekledim: "Biz tam bağımsız devletiz, isteklerimizi kabul etsinler dönelim."

Gazi Paşa notlar alırken, Mareşal Fevzi Paşa:

– Ruslar nasıl davrandı? dedi.

– Rus heyeti ile bizim heyetimiz, konferansın başından sonuna kadar dostane ilişkiler halinde bulundu. Dostça ayrıldık. Boğazlar'ın tahkimini ve serbest gemi geçişini kabul ettik, oysa onlar Boğazlar'ın yabancı gemilere kapatılmasını istiyorlardı.

Tren Ankara'ya yaklaşırken her üçünün de gözleri uykusuzluktan kapanmak üzereydi. En dirençlisi olan Gazi Paşa kompartıman kapısında bekleyen yaverine seslendi:

– Üç kallavi kahve söyle!

Diğer kompartımanlardaki delege ve yardımcıları çoktan uyumuşlardı. Çünkü Lozan'da gece gündüz çalışmış ve uzun yolculukta da çok yorgun düşmüşlerdi.

Gazi Paşa İngilizleri çok iyi tanıyordu:

– Şu mağrur ve küstah Curzon'la baş ettiğin için tebrik ederim seni İsmet.

– Daha ilk gün onu hizaya getirdim, beni küçümser tavrından vazgeçirdim. "Galip ve tam bağımsız bir devlet temsilcisiyim," dedim. Utanmadan "Siz İngiltere'yi değil, Yunanistan'ı yendiniz unutmayın!" dedi. Aynı anda cevabını aldı: "Arkalarında siz ve Fransa vardınız," dedim ve ekledim: "Biz Anadolu'da yalnız Yunanları değil, sizi, Fransızları, İtalyanları ve Ermenileri de yendik. Bununla da kalmadınız, Osmanlı hükümetinin Kuvayı İnzibatiye'sini, Taşnakları ve Pontusçuları da siz üstümüze saldınız." Lord Curzon bozuldukça bozuldu sürdürdüm: "Serv'i yırttık, Mondros'u yırttık, sizin karşınıza Osmanlı olarak değil, galip Türk devleti olarak çıktık." dedim.

Fevzi Paşa, öğünçle İsmet Paşa'ya bakıp kahvesini yudumladıktan sonra:

– Sağ ol İsmet Paşa! dedi. Demek Haçlı İngiliz emperyalizminin en usta silahşörünü mat ettin.

Gazi Paşa da anlatılanlardan memnundu. İki arkadaşına baktı, sigarasının dumanını pencereye doğru üfürdü:

– Ne matı Paşam! İsmet onu Lozan meydanından kaçıracak! Sade Curzon'u değil Lloyd George'u da yenecek!.

Gece yarısında Lozan'da yeniden görüşme başlarsa birlikte hazırladıkları Türk önerileri belli olmuştu. Savaşı birlikte kazanmışlardı, barışı da birlikte çözüp sömürgeci Avrupalılara Türk çıkarları doğrultusunda kabul ettireceklerdi. Evrak, belge ve kağıtları solgun kompartıman lambası altında inceleyip okurlarken üçünün de uykusuzluktan gözleri kapanmaya başladı. Sabaha karşı uyuya kaldılar.

20 Şubat 1923'te Ankara'ya ulaştılar.

"Latife'de Bir Anlam, Bir Derinlik Sezmekteyim..."

Latife Hanım, trenden inerken, Ankara'nın Şubat ayına has keskin soğuğu yüzünü okşadı. Oysa biraz önce tren kompartımanı sıpsıcacıktı. Pencereden ona daha sıcak gelen kalabalığın Ankara Garı'nı doldurmuş olması ve Gazi Paşa'ya tezahüratta bulunması idi. Bakanlar, mebuslar, daire müdürleri ve halk muntazam bir şekilde sıra olmuşlardı. Gözleri Gazi Paşa'da ve hemen arkasındaki yeni gelin Latife Hanım'daydı. Ankaralılar açık yüzlü, ipek baş örtülü, ufak tefek gelini ilk görüşte sevmişlerdi.

Bu çiftin arkasından gelenler Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve delegeleri Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka'ydı. İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra Gazi, muhafız taburunu selamladı:

– Merhaba asker, dedi.

Başbakan Rauf Bey, trenden inenlere alkışlar arasında ayrı ayrı "Hoş Geldiniz" dedikten sonra Latife Hanım'ı kutladı:

– Allah mesut etsin. Memnun oldum evliliğinize, dedi. Gazi Paşa da ona takıldı:

– Darısı senin başına Rauf Bey!..

Öğleye doğru hep birlikte iki ayrı otomobille Çankaya köşküne çıktılar. Gazi, İsmet Paşa'nın Lozan görüşmeleri hakkında vereceği ek bilgileri merak ediyordu. Daha otomobilde sorular sormaya başlamıştı:

– İsmet! Yorgunsun, yemekten sonra ayrıntıları anlatırsın. Şu Curzon nasıl adam önce onu anlat...

– Ukalanın biri... Her İngiliz gibi dünyaya ben hakimim kompleksi var. Megaloman... Daha önemlisi Lloyd George kadar Türk düşmanı. Yunanların havarisi.

İki devlet adamı konuşurken Latife Hanım, bütün dikkatini vererek ilk kez geldiği Ankara'ya, bakımsız tozlu, yer yer çamurlu yollara bakıyordu. Otomobil sallandıkça başkente değil de bir köye geldiğini düşünüyordu. Kârgir, ahşap evlerin uzaklarında barakamsı yapılara da rastlanıyordu. Onların arasında ellerinde mala, kürekle çalışan işciler de dikkat çekiyordu.

İstasyondan Çankaya'ya doğru çıkarken karşıda üç dört kerpiç ev ve bir iki kel ağaçtan başka bir şey görmemişti. Gelecek elçiler nerde kalacaklardı? Tepedeki Ankara kalesi üzerindeki bayrağı görmese hepten maneviyatı bozulacaktı.

Çakır çukur, daracık bir yolda tepelere doğru tırmanırken araba sarsılıyor, zorlanıyordu. İzmirli kız, kel tepeler üstünde birkaç ahlat ve iğde ağacından başka bir yeşillik göremiyor; "Ankara da bozkır" diye düşünüyordu. Biraz sonra yeşillikler içinde bağ evleri ve ilerisinde kartal yuvası gibi beyaz taştan yapılmış evi görünce rahatladı. Onun da çevresi yeni ağaçlandırılmıştı.

Toza bulanan otomobille Çankaya'daki köşke geldiklerinde, daha önce bir köye veya bakımsız bir şehre geldiği izlemindeki Latife Hanım'ın görüşü değişmeye başladı. Bağlık bahçelik yemyeşil bir yere sevimli küçük bir köşk kurulmuş çevresini hazırolda duran askerler çevirmişti. Dikkat edince bunların siyah mahalli kıyafetleri içinde Karadeniz Muhafız Alayı erleri olduğunu anladı.

Çatkılı başlıkları, fişekli kemerleriyle hazırola geçmişler hep bir ağızdan:

– Hoş geldiniz Paşam! Hoş geldiniz! diyorlar, 25 günlük yokluğunun özlemini ifade etmek istiyorlardı. Mustafa Kemal eliyle onları selamlarken köşke doğru bakışında bir gariplik ve yeis dolu arayış vardı. 42 yaşındaki kocasındaki bu hal, 24 yaşındaki hanımının gözünden kaçmadı. Ama Paşa birden başını ona çevirip sonra korumalarına bakarak:

– Size köşkün yeni sahibi Latife Hanım'ı tanıtırım!

– Hoş geldiniz hanımefendi! Hoş geldiniz!

Bu kalabalık hizmetli ve korumalar içinden sadece Karşıyaka'dan tanıdığı emir eri Ali Metin vardı.

Latife, köşk içine girince her yeri tertemiz ve bir kadın eli değmişçesine düzenli ve güzel buldu. Ama ilk nazarda değiştireceği mobilya yerleri ve perdeler dikkatini çekti. Burayı kendi zevkine göre düzenleyecek, köşk hizmetçilerini de disiplinli bir hale sokacaktı. Genç yaverleri ve hizmetçileri bu başıdik kadını hırçın, sinirli ve şımarık bulmuşlardı. Bazı eşyalara burun kıvırarak bakıyordu. Belliydi, Avrupa'da okumuş bu zengin ve tahsilli kadın köşke yeni bir düzen getirecekti.

***

Avrupa görmüş, Sorbon'da okumuş zengin kızı Latife, Beyaz Köşk'ü çok mütevazi bulmuştu. İki katlı binaya babasının verdiği arabalarla gelen yedi deve yükü çeyizi sığmadı. Bir kısmını dışarıdaki ek binalara yerleştirecekti ama oralarda da hizmetliler ve askerler kalıyordu.

Üst katta biri büyük, biri küçük iki yatak odası vardı. Kendilerinden bir hafta sonra gelen yatak takımlarını büyük odaya yerleştirmiş, eskilerini hizmetli Ali'ye vermişti. Küçük oda ise kitaplar ve dürülmüş halı, gaz lambası, mangal gibi kullanılmayan eşyalarla doluydu. Kitapları o da severdi, ama daracık ev içinde bu ka-

dan da fazlaydı. Raflara baktı. Türkçe yanında Fransızca yayınlar da ilgisini çekti. Dikkatle okudu: *"Leone Caetani, Anal-del İslam."* *"Filibeli Ahmed Hilmi, Allah'ı İnkar Mümkün müdür?"* Bunu ayırdı, okumamıştı. Diğerine el attı: *"Mustafa Celalettin Paşa, Les Turcs Ancient et Moderns."* Onlardan ayrıldı.

Pencere yanındaki dolabın gözünü çekti, baktı. Kadın giysileri görünce irkildi. Hemen Ali'yi çağırıp bunları bir torbaya koyup atmasını söyledi. Ama sinirleri bozulmuştu. Fakat bundan kocasına hiç söz etmeyecekti.

Bu iki odayı Ali ile düzelttikten sonra aşağı kata geçti. Burada bir hol, geniş bir sofa ve Gazi'nin daire gibi kullandığı çalışma odası vardı. Sofa ise oturma odası olarak kullanılıyor olmalıydı, ortasında bir masa etrafında sandalyeler ve duvar kenarında maroken koltuklar bulunuyordu. Bunların bir kısmını beğenmemişti, İzmir'den gelen mobilyaları ile değiştirecekti. Salondaki mermer döşeli, fıskıyeli havuz hoşuna gitmişti. Kapıya yakın bilardo masası gözüne ilişti hemen Ali'ye:

– Bunu buradan çıkar, bahçeye koy! dedi. Ama aynı anda kocasının "Benin odama dokunma" sözü geldi. Ama orayı da düzeltecekti.

Ali, Bilardo masası ağır ve büyük olduğu için, çıkarmaya yardım etsin diye Bekir'i çağırdı. Onlar içeri girerken Latife Hanım dışarı çıktı. Bahçede küçük bir havuz vardı. İlerisindeki boşluğu bilardo masası için uygun buldu. Hizmetlilere oraya taşımalarını söyledi.

Ek binalara doğru yürürken Yaver Rasuhi önüne çıktı.

– Hayırlı günler hanımefendi! dedi.

– Hayırlı günler! diyen Latife Hanım köşkün her tarafını teftiş etmek, düzenlemek fikrindeydi, ama sert bir yaver olan Rasuhi:

– Efendim oralar askerlere ait, temizlik ve disiplini ile ben ilgileniyorum, bugün muhafızların bir kısmı istirahatta... Gece nöbet

tuttular. Başka zaman görürsünüz, dedi.

Latife, Köşk dışındaki bu binayı da daha sonra düzenlemeyi düşündü. Buraları askeri kışla havasından çıkarmayı aklına koymuştu.

– Peki, diyen Latife Hanım, boş kalmak istemiyor; ertesi gün Meclis'e kocasıyla gitmeyi düşünüyordu. Hava soğuk olduğu için at da binemeyeceğine göre kitap okumalıydı.

Yaver Rasuhi başka bir konuda da kendisini uyarıyordu:

– Efendim. Sizin kaldığınız köşk dışında elektrik yok. Gece diğer binalarda petrol ve karpit lambaları yanar. Gece aşağı, bahçeye inmemenizi öneririm!

Bu ukala yavere kızmasına rağmen ses çıkarmadı. Yavaş yavaş yukarı çıktı.

***

Mustafa Kemal Paşa, karısı köşkün sağına soluna bakarken kendi odasına geçti. Duvarında Türkiye haritası, gönye, kılıç asılıydı. Yirmi beş gündür devlet işleri ile telgraf, telefon ve yazışmalarla ilgilenmişti. Masa ve sehpadaki eski ve yeni evraklara baktı.

Başını çevirdi, kitaplığı Fikriye'nin düzelttiği şekilde gördü. Ama önünde onun bir fotoğrafı vardı. İçi "cızz" etti. Fikriye ensesinde topladığı kumral saçları, geniş kollu, çizmelerine kadar düğmeli siyah giysisi ile çok şıktı. Hediye ettiği kehribar kolyesi ve içten gülümsemesi ile kendisine bakıyordu. Hemen kendisinin ve annesinin fotoğrafları arasındaki bu resmi alıp koyun cebine soktu. Fikriye'nin ayrılırken, yeis dolu, serzenişli yalvaran bakışları gözlerinin önünden gitmiyordu. Yeni hanımının kıskançlığını daha İzmir'de fark etmişti. O kimseyi üzmek istemezdi. İsmet Bey'in Lozan'dan gönderdiği zabıtları incelemeye başladı.

***

Latife Hanım modern, çağdaş bir Türk kadınıydı. Mustafa Kemal onun bütün Türk kadınlarına örnek olmasını istiyordu. Hatta çok yakın dostlarına Latife'yi güzel bulmadığını, akıllı, okumuş ve çağdaş bir Türk kadını olarak gördüğü için evlendiğini söylüyordu. Bekir Çavuş'a, hizmetçilere çıkışıp gözdağı verircesine "Ben bu eve yeni aşçı ve bakıcılar alacağım." diyen köşkün yeni sahibesini uzaktan takip eden Salih Bey, Mustafa Kemal'in kadın ve evlilik hakkında söylediklerini zihninden geçiriyordu:

"Evli olmak, millet ve memleket lehinde icabında büyük fedakarlıklar göze almayı sınırlar, zincirler; insanın yerine göre kudretini kırar. Ben mücadele adamıyım, hiçbir kayıt altına girmek istemem."

Müstehzi bakışlı Salih Bey, onun çocukluk ve gençlik arkadaşı, şimdi de başyaveriydi. Mustafa Kemal'in başka bir sözünü anımsıyordu:

"Memlekette yapacağımız çok işimiz var Salih! Toplumumuz bugünkü yapısı ile yüzde elli verimli oluyor; çünkü kadını üretimden çekmişiz, onu sadece çocuk doğuran, sökük diken, yemek pişiren yaratık haline getirmişiz. Bu hal elbette son derece yanlış... Kadını erkekle eşit haklara kavuşturmak ve üretimde kendisinden, tıpkı erkek gibi yararlanmak gerekir. Bunu yapmadıkça Batı milletlerinin hizasına gelmemiz söz konusu olamaz.

Ben her zaman söylerim, yarın elime bir yetki ve güç geçse düşünülen sosyal devrimi bir anda bir darbeyle uygulardım. Çünkü ben bazıları gibi, halkın ve ulemanın düşüncelerinin, benim düzeyime gelmesini bekleyemem. Böyle bir davranışla ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yüksek eğitim gördükten sonra alt tabakanın, cahillerin düzeyine ineyim? Onları kendi düzeyime çıkarırım. Ben onlar gibi olmam, onlar benim gibi olsunlar. Kadın meselesi de böyle... Kadın sorununda cesur olalım, vesveseyi bırakalım, açılsınlar. Kadınların beyinleri ciddi bilim ve fen bilgileriyle süslensin. İffet sorununu bilime ve sağlığa dayanarak anlatalım. Saygın ve onurlu olanlarına birinci derecede önem verelim.

Bu işlerde kim önayak olacak topluma: Biz... Nasıl önayak olacağız? Başkasının karısında uygulamasını istediğimiz şeyleri, biz önce kendi karımızda uygulayacağız. Kadının yüzü mü açılacak, önce kendi eşlerimizin yüzleri açılacak ki, vatandaştan bu uygarlığı istemekte haklı olabilelim.

Kendi karımız bir yerde çalışmıyor, üretime katılmıyorsa, başkasının karısının çalışmasını ve üretime katılmasını istemek haksızlık olur. Evli değilsek, bu isteklerimiz karşısında vatandaşlar, haklı olarak 'Bekara karı boşamak kolaydır' deyip önerilerimize kulak asmayabilir! Görüyorum ki, aranızda bir ben bekarım. Ben, hepinizin başında olduğuma göre, örnek benden gelmelidir!

Onun için evleneceğim!.. Vatandaşın ne yapmasını istiyorsam, önce bunu ben yapacağım, karım yapacak!.."

Salih Bey zihninde bunları hatırlarken, gözleri mutfakta eldivensiz bulaşık yıkayan hizmetçiye öfkelenen Latife Hanım'daydı. Mustafa Kemal onunla evlenmeden önce İsmet'e, Kâzım'a, Fevzi Paşa'ya, Rauf'a, Fethi'ye sormuştu: "Latife Hanım'la evlenmem hakkında ne düşünüyorsunuz?"

Herkes gibi Salih de Gazi Paşalarına olumlu cevap vermişler, sadece Fethi Bey, olumsuz cevap vermişti:

"Kim bilir, belki senin söylediklerin doğrudur. Fakat bana öyle geliyor ki, bu kızcağız, Mustafa Kemal Paşa gibi hareketli bir insana ayak uyduramaz, korkarım ikinize de yazık olur..."

Salih Bey, kendi kendine: "Bakalım Sofya elçisi olan arkadaşının mı, bizim dediğimiz mi çıkacak?" diye söylenerek başını yukarı kaldırdı. Mustafa Kemal'in açtığı pencereden efkarlı efkarlı sigarasının dumanını üfürdüğünü gördü.

İzmir'deki dostlar toplantısında İsmet Paşa, Fethi Bey gibi olumsuz düşünmemiş:

– Ben her bakımdan Latife Hanım'dan yanayım, demiş, sürdürmüştü: Birincisi Latife Hanım kültürlü bir kadın. Sadece kolej

okumuş, bitirmiş değil, çağımızın önemli kitaplarını okumuş, anlamış bir genç kızımız. Dünyayı ve memleketimizi tanıyor. Bildiği yabancı diller, gelecek yıllarda daha da gelişecek diplomatik ilişkilerimizde Paşamıza daha da yanarlı olacak!.. İzmir'imizin zengin ve soylu bir ailesinin kızı. Görebildiğim kadarıyla size de âşık, tapıyor Paşam!.. Güzel, seven, bilgili, asil bir genç kız için bilmem başka ne söylenebilir? Görüşüm bu Paşam! demişti.

– Teşekkür ederim İsmet Bey kardeşim!.. Görüyorum ki, soy ve güzellik üzerine hepiniz birleşmişsiniz. Ben Latife'yi fazla güzel bulduğum için kendisiyle evlenmeyi düşünmüyorum. Bir ressamın portresinde bile bir anlam, bir derinlik varsa onu tutuyoruz. Latife'de bir anlam, bir derinlik sezmekteyim. Eğer sonradan değişmezse, bugünkü gibi bir çerçevede kalırsa evlenmem için ideal bir portre.

Başyaver Salih bu hatırlamalarla Çankaya bahçesinden köşkün pencerelerine doğru baktı. Mustafa Kemal, biraz sonra Lozan görüşmelerinden yeni dönen İsmet Paşa'dan bilgi almak için kendisiyle birlikte şehre inecek; yeni gelin, gece boyu yalnız kalacaktı.

***

Latife, pencereyi açtı. Aşağılarda kalan Ankara, kerpiç evleri, esnaf barakaları ve ağaçsız mezarlıkları ile Hacı Bayram Camii taraflarına, Kaleye kadar ıssız bir köy gibi uzanıyordu. Bu fakir ve garip görüntü ona dokundu. Pencereyi kapatıp yatağa uzandı. Yalnızdı. Kocası ya Meclis'te ya da Ziraat'taki dairesindeydi. Evlilik ve mutluluk bu muydu? On beş yaşlarındayken Kemeraltı'nda dadısıyla gezerken önüne çıkan falcı kadını ve söylediklerini anımsadı: "Senin kısmetin sarışın, mavi gözlü yakışıklı bir subay... Onu çok sevecek, çok mutlu olacaksın. O da seni sevecek... Ama bu sevgi ve mutluluk yetmeyecek. İkiniz de büyük acılar çekeceksiniz."

Latife Hanım, yıllar önce bu sözleri söyleyen Çingene falcı karşısındaymış gibi öfkeyle: "Sen halt etmişsin yalancı..." diyerek

ayağa kalktı. Aşağı inip aşçısına ne yemekler yapması gerektiğini söyleyecekti. Paşasından ona ilk mektubu getiren Asım Gündüz'ün karısı Asiye Hanım ile Salih Bozok'un karısı Pakize Hanım'ın tanıştıkları ilk günlerdeki öğütlerini hatırladı. Erkeğin kalbi midesinden geçer; sevdiği yemekleri yaparsan gönlünü alırsın. Neydi paşanın sevdiği yemekler? Pakize Hanım söylemişti. "Bol tereyağlı kuru fasulye, pilav, irmik helvası ve yoğurt."

– Tabii rakı ve leblebi de, diyerek merdivenlere doğru yürüdü.

Latife Hanım Meclis'te

23 Nisan 1920'den beri Ankara artık Türk devletinin başkenti idi. Bunu resmileştirmek için Gazi yanındakilere soruyordu: "Ankara'yı başkent yapmak istiyorum bu iyi mi olur, sebebi nedir?" Yanındakilerden kimi "Saltanata inat", kimi "kayalıkları güzel" kimi "bozkırın manzarası", kimi "estetik görüş" dedi. Gazi dobra dobraydı, konuşmalarını kesip attı:

– Bırakın dalkavukluğu!.. Ben Ankara'yı başkent yapmak istememde tamamen başka bir hedef güdüyorum. Türk'ün olmazı olur yapması ile, gücünü dünyaya bir kere daha göstermek isterim. Bir gün gelecek bu çorak tarlalar, yeşil ağaçların çevirdiği, villaların arasından uzanan yeşil sahalar ve asfaltlarla bezenecek. Bu hem de o kadar yakında olacak ki, bunu hepimiz göreceğiz.

İstanbul'un yanında köy gibi olan bu bozkır görünümlü şehre bir çok devlet elçilerini sürekli göndermiyorlardı. Bunların çoğu Ankara'nın mahrumiyeti ve sert havası yüzünden zaman zaman gelip giderken Fransız Büyükelçisi Mougin ve Rus Büyükelçisi

Aralov sürekli bulunuyorlar ve Meclis görüşmelerini de kaçırmıyorlardı. Aralov, Kurtuluş Savaşı sırasında Azerbaycan elçisi Abilov'la birlikte Akşehir'deki manevralara Gazi Paşa ile gitmiş bir Türk dostu idi.

Gazi Paşa ve eşi onu Çankaya'ya davet etmişler, yemekte Latife Hanım'la Fransızca konuşmuş, çağdaş ve bilgili bir Türk kadını olarak onu takdir etmiş; Dostoyevski'nin bir romanı üzerine sohbet etmişlerdi. Daha sonra Madam Sofya İlniçna, Kemal çiftini yazlık evlerine davet etmiş, dostluklarını ilerletmişlerdi. Yemekten sonra Gazi, Latife Hanım'a: "Latif hadi veda müziği olarak şu senin sevdiğin Çaykovski'nin romansını çal da dinleyelim." demişti. Aralovlar da rica edince Latife Hanım piyano başına geçmiş; eseri ustalıkla çalınca İvanoviç Aralov: "Tebrikler, bu nazik eller ne büyüleyici melodiler çaldı." diyerek iltifat etmişti.

Bayan Sofya İlniçna da Latife Hanım'ı tebrik ettikten sonra, "Sizi gelecek hafta Sovyet Elçiliğindeki ikametgahımızda ağırlamaktan şeref duyarız" demişti.

O gün Gazi, Aralov ailesine Yunanları nasıl yendiğini, Trikopis'in esir alınışını, İstanbul'da olan karısı için yaptığı ricaları ve bu yenik komutana Türklerin yaptığı iyi muameleyi anlatınca onu takdirle karşılamışlardı.

Gazi, onları köşkten uğularken Aralov'a "Lenin'e selamlarımı iletirsen memnun olurum." demişti.

Onlar gittikten sonra Gazi, eşine, Sovyet elçisinin Meclis'e devamlı geldiğini söyleyince, Latife Hanım: "Yarın ben de Meclis'e geleyim." demişti.

Meclis'in de bir ziyaret kuralı vardı. Davetiye olmadan girilmiyordu. Gazi, Milletvekili Servet Bey adına davetiye çıkarttı ve ertesi gün Latife Hanım da Meclis'e gitti. Kendisine Yaver Mahmut eşlik ediyordu.

Yaverin bir adım önünde lacivert tayyör ve etekle, başı örtülü bir kadının kordiplomatik locasına girdiğini görenler, büyük

bir dikkatle onu takip ettiler. Siyah, gri kalpaklılar, beyaz sarıklılar, vişne rengi fesliler aşağıdan başlarını yukarı doğru çevirdiler. Mustafa Kemal Paşa'nın eşinin içeri girdiğini görünce locadaki Fransız elçisi Mougin ve Rus elçisi Aralov ona doğru dönerek ayağa kalkıp başlarıyla selamladılar. Bu iki büyükelçiyle birlikte Afgan elçisi Ahmet Han da ona saygı gösterirken aşağıda birkaç gerici mırıldanmaya başlamıştı.

Meclis salonu küçüktü ve mebuslar okullardan getirilmiş ders sıralarında oturuyorlardı. Bazı milletvekilleri ayakkabısını çıkarmış, yün çoraplı ayaklarını altına alarak oturmuşlardı.

Meclis Başkan Vekili yoklamayı yapıp oturumu açtı. Sesler kesilmiş, herkes Meclis yan kapısına bakıyordu. Mustafa Kemal Paşa gayet güzel giyinmiş vaziyette içeri girdi; kürsüye doğru yürürken büyük bir alkış tufanı koptu. Bu sevgi, saygı ve Meclis'teki canlılık Latife Hanım'ın gözlerini yaşarttı. Gururla kocasının başkanlık koltuğuna oturuşunu izledi. Bir an niçin o sıralarda kendisi veya başka bir Türk kadını olmasın, diye düşündü...

Mustafa Kemal Paşa gece hazırladığı nutku kendine has tiz ve etkileyici sesiyle okudu. Kısa zamanda yaptıklarını ve yapacaklarını anlattı:

– Efendiler, toplumda en yüksek hürriyet, eşitlik ve adaletin sağlanması ancak hakimiyet-i milliye ile olur. Öyleyse milli egemenliğin dayanağı milli hakimiyettir. Bunu sağlayacak da milli eğitimdir. Onun için biz, en önemli adım olarak da milletin genel heyetinde oluşan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi fikir ve ilkesinin hemen uygulanması gerektiğini görüyoruz. Türkiye'nin eğitim ve maarif politikasını her derecesinde tam bir açıklıkla, duraksamadan ve açıkça söylemek ve uygulamak gerekmektedir... Eğitim ve öğretim en kutlu hizmettir. Nasıl bir bahçevan ektiği, yetiştirdiği çiçeklere itina eder, sular, bakımını yaparsa eğitimci de öyledir. Bahçevan yetiştirdiği güzel, rengarenk çiçeklere bakar; maddi bir karşılık beklemezse; eğitimci de öyledir öğrenci-

lerine okuma yazma öğretir, bilgi verir ilim ve fenle, sanatla donatır. Bunlar öğrencilerinin zihninde, kalbinde rengarenk faydalı nimetlerde dönerken, o hiçbir maddi çıkar sağlamaz. Bahçevanın yetiştirdiği çiçekler gibi, öğretmenin yetiştirdiği öğrenci de onu mutlu etmeye yeter.

Gazi Paşa yapılacak diğer devrimlerden ve işlerden de söz edip nutkunu bitirdi, çalışma odasına geçti.

Konuk locasında bulunan Latife Hanım, ayağa kalkınca üç elçi de kalkıp onu tekrar saygıyla selamladılar. Yaver Mahmut Bey, Latife Hanım'ı Gazi'nin odasına götürdü. Ruşen Eşref ve Hamdullah Suphi, güzel konuşmasından dolayı Gazi'yi tebrik ediyorlardı. Karısı içeri girince Gazi ayağa kalktı: "Hoş geldin" deyip yer gösterdi. Latife Hanım duygulanmıştı:

– Paşam! Çok heyecanlandım. Meclis gerçekten bir devrim meclisi!..

Ruşen Eşref, edebiyatçı inceliği ile ona gülümsedi:

– Hanımefendi! Meclise gelmekle bizi şereflendirip büyülediniz. Sizi aramızda gördüğümüz için çok sevindik, dedi. Büyük Türkçü Hamdullah Suphi de ondan iltifat etmede geri kalmak istemedi:

– Latife Hanımefendi! Sizin şahsınızda bugün Türk kadını büyük bir devrim yaptı. Siz locanızda bir ihtilal bayrağı gibi bizi heyecanlandırıyordunuz.

Gazi, hanımına yapılan iltifat ve övgüleri onur duyarak dinliyor, susuyordu. Biraz sonra içeri Ankara'ya yeni yerleşmiş olan Fransız elçisi girdi. Mougin, Mustafa Kemal'i tebrik etti. Fransızcasını çok beğendiği Latife Hanım'a döndü:

– Eşim sizi ziyaret etmek istiyor, uygun zamanınızı bildirirseniz memnun olurum! derken arkasından gelen Sovyet elçisi de ondan geri kalmıyordu:

– Bayan Latife Kemal, eşim elçiliğimizde sizin şerefinize bir ye-

mek vermek istiyor. Şeref verirseniz memnun olacağız.

Eşi onlara Fransızca cevap verirken Gazi gururlanıyor, takdirle Latif'ini izliyordu. İnce uzun parmaklarındaki İsmet Paşa'nın İsviçre'den alıp gönderdiği platin yüzük ne kadar da zarif duruyordu.

Ertesi günkü *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi olayı geniş şekilde anlatıyor ve *"Latife Hanımefendi'nin Büyük Millet Meclisi'nde bulunmaları hiç şüphesiz Türk kadınlığının yüksek başarısıdır."* diyordu.

TBMM'de Lozan Tartışmaları

Gazi Paşa, İsmet Paşa ve diğer iki delege; Rıza Nur ve Hasan Saka ile Çankaya Köşkü'nde ertesi gün de art arda toplantılar yapıp Türk tezlerini güçlendirecek belgelerle dosyalar hazırladılar. Onlar bu çalışmayı yaparken TBMM'de Lozan görüşmeleri hakkında sert tartışmalar oldu.

21 Şubat 1923'te TBMM'de Ali Fuat Cebesoy başkanlığında gizli celse açıldı. Lozan Konferansı'nda oluşan olay ve sözlerin tartışmasına başlandı.

İlk sözü alan İsmet Paşa, konferansın seyrini anlattı. Curzon yapma, yeni gaileler çıkarmak istiyordu. Eski Osmanlı Sultanlığı Dışişleri Bakanı Ermeni Naradunkyan'ın ve Bab-ı Âli'nin muteber adamı Kürt Şerif Paşa'nın, Türk yurdundan "Ermenistan" ve "Kürdistan" diye topraklar istediklerini, bu İngiliz piyonlarına yüz vermeyip toplantılara katılmalarını önlediğini belirtti. Osmanlı perdeli ve paravanlı bu şahıslar gibi Yahudi Naum'a da söz imkanı vermediğini açıkladı. Asıl muhataplarının İngiltere ve

Fransa olduğunu, onların kışkırttığı Yunanistan'la olan savaşı ve kazanımlarını ve çıkan sorunları dile getirdi. Asıl anlaşmazlığın Misak-ı Milli içinde olan Musul-Kerkük sorunu olduğunu, İngiltere'nin Mütarekeden önce ele geçiremediği bu vilayeti petrol ve Arap sömürgeleri sebebiyle bırakmak istemediğine dikkati çekti:

– Lord Curzon "İstediğiniz petrolse verelim, fakat Musul hakimiyeti bizde kalsın." diye ısrar etti, kabul etmedik. Kapitülasyonların kaldırılmasında, tam bağımsızlığımızda, Doğu Trakya'nın savaşsız teslîminde, Osmanlı borçlarının taksiminde fikirlerimizi dayattık. Japonya dahil bütün konferansa katılan devletler Haçlı zihniyeti ile bize karşı birlikte hareket ettiler. Haksızlık ettiklerini yüzlerine vurup görüşmeleri kestik.

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra Meclis'te muhalif parti gibi hareket eden İkinci Grup mebusları İsmet Paşa'nın verdiği bilgiyi doyurucu bulmadılar. Ali Şükrü ve Hüseyin Avni Bey'ler, İsmet Paşa'nın barış tekliflerini tavizkar bulup "Musul'u veremeyiz, gerekirse bu uğurda savaşırız." dediler.

İsmet Paşa onlara karşı sert konuştu:

– Musul konusunda hiçbir taviz vermiş değiliz. Onlar dikkatlerimizi başka konulara çekip bizi hayati bulduğumuz noktalardan uzaklaştırmak istiyorlar. Batı sınırımız, Karaağaç konusunda hep birlikte bize cephe aldılar. İlkin Küçük İtilaf Devletleri, Meriç'in batısına geçmemize karşı çıkıyorlar. Koz olarak Yunanistan'ı kullandılar. Yugoslavya'da, Meriç'in batısına geçince alabildiğine ilerleyeceğimiz korkusu var. Bunlar başlangıçta blok halinde karşımıza çıktılar. Bulgarlar Karaağaç'la Dedeağaç'ı istiyorlar. Yunanlarla tutuşuyorlar. Biz araya girdik mi ikisi de bize saldırıyor. İngiltere Gelibolu'da Avustralyalı ölüler için mezar istiyor. Boğaz'da mezar deyip neredeyse bir üs istiyorlar. Asla kabul etmiyoruz...

Bu tartışmalar sırasında söz alan Başbakan Rauf Bey iki tarafı yatıştırmaya çalışarak, "Biz Mustafa Kemal Paşa'dan ve İsmet Paşa'dan gereken açıklamayı alıp durumu inceledikten sonra, esas

olarak harbe girmeden sorunları çözmenin çarelerini bulmalıyız." dedi. 2 Mart 1923'te TBMM'de gizli oturum yapıldı.

İsmet Paşa kesilen görüşmeler hakkında bilgi verdi, eleştirileri dinledi. İkinci gruptakiler İsmet Paşa'nın tutumunu eleştiriyor, Misak-ı Milli'den uzaklaşıldığını söylüyorlardı. Celseyi yöneten Ali Fuat Paşa ve Gazi Paşa, onları sabırla dinlediler.

3, 4, 5 Mart'ta da görüşmeler sürdü. Mebuslar sık sık kürsüye çıkıyor müttefiklerin bize vermiş oldukları barış projesinin ve bizim cevabımızın yetersiz olduğunu ileri sürüyorlardı. Özellikle Hüseyin Avni Bey, İsmet Paşa'yı ve hükümeti ihmalkarlıkla suçluyor; "Misak-ı Milliden ödün verdiniz," diyordu.

İsmet Paşa onlara karşı:

– Biz Trakya'da plebisit uygulansın, Batı Trakya bağımsız olsun, dedik. Musul vilayetinin bize verilmesi için ısrarlı olduk. İngiliz ve Fransızlarla mali ve iktisadi konuda anlaşamamıştık. Mesela Berlin Antlaşması'ndan sonra bu borçlar diğer devletlere bölüştürülecekken bu olmamıştı. Biz Osmanlı'dan ayrılan her devlete bölüştürülsün dedik. Onlar, borçların Suriye ve Irak'a bölüştürülmesini kabul etti. Bize İstanbul Hükümetinin yaptığı anlaşmalara uymamızı söylediler. Kabul edilemezdi ve etmedik. Sevr'i yırtıp attığımızı, bir daha söylemek zorunda kaldım. Müttefikler her zaman, hangi sorun bizim için öbürlerinden önemliyse onu önlemeğe çalışıyorlardı. Biz Ruslarla birlikte Boğazlar sorununun ilgili milletlerin katılacağı bir konferansa bırakılması önerisini benimsedik. Boğazlar İtilaf güçlerinden boşaltılmalı, dedik.

Hüseyin Avni söz atıp:

– Musul'u veriyorsunuz! diye bağırdı. Ali Şükrü de ona katıldı.

İsmet Paşa'nın soğukkanlı ve ayrıntılı açıklamasından sonra, Başbakan Rauf Bey söz aldı, iki muhalif mebusa bakarak;

– Böyle bir şey yoktur, İsmet Paşa'nın dediği gibi proje incelenmiş, kabul edilmemiştir. Biz harbi sulh için yapıyoruz, sulhü harp

için yapmıyoruz, dedi.

Uzun süren tartışmalardan sonra Gazi Paşa söz aldı:

– Sorun ve konunun çok ince ve hassas, Türk heyetinin bir savaş galibi ve zaferle Lozan'a gittiğini hakkımızı yedirmeyeceğini, belirtti, muhaliflere bakarak sürdürdü:

– Müttefiklerin sunduğu proje içeriği delegelerimiz tarafından da bizim tarafımızdan da reddedilmiştir. Delege heyetimiz, ara verilmesinden yararlanıp ülkemize dönmüş, durumu Bakanlar Kuruluna anlatmış, şimdi de Meclis'e anlatıyor... Sizlerden yeni talimat alarak Lozan'a dönecektir. İki önemli sorunumuz var: Karaağaç'ı terk etmeme ve Musul konusu. Heyetimiz taviz vermemiştir. Bir yıl sonra başka yolla çözüm önerilmiştir. Bu barış projesini kabul edemeyiz. Çünkü doğrudan doğruya istiklalimize karşı şartlar taşıyor. Eğer İtilaf Devletleri bize bu projeyi kabul ettirmekte ısrar ederlerse, o halde memleketimiz için harp ihtimali doğar fakat bu son noktaya varmadan harpten uzak kalarak hür yaşamamızı sağlayacak şartlar altında barış yolumuzu seçeceğimizi siz arkadaşlarım da tercih edersiniz. Arkadaşlar, izlediğimiz siyaset barış siyasetidir. Ülkemizi hiçbir hak ve adalete dayanmadan çiğnemek girişiminde bulunanlar, muzaffer ordumuzun, fedakarca, canını verircesine çabasıyla yok edilmiştir. Ordumuz düşmanı yenerek büyük bir zafer kazanmıştır. Şimdi de barış sağlamak için konferansa gitmiş bulunuyoruz. Ben şahsen delege heyetimizin kendilerine verilen görevi tamamiyle ve pek mükemmel bir surette yaptıkları inancındayım.

Atatürk'ün bu konuşmasından sonra da tartışmalar oldu ve sonuçta Gazi Paşa'nın başkanlığında hükümet ve delegelerin katılımı ile İtilaf Devletlerine verilecek karşı Türk tasarısı hazırlandı ve bu metin bir notayla Dr. Adnan Bey tarafından, İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserlere verildi. 8 Mart'ta hükümetin, yeniden başlayacak Lozan Barış Konferansı'na sunduğu karşı barış önerileri İtilaf Devletlerine ulaştı...

***

Uzayan ve tartışmalı geçen Lozan görüşmeleri sebebiyle TBMM'de art arda toplantılar yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve yaveri Cevat Abbas da meclisteydi. Soğuk kış dışarıdakiler kadar içerdekileri de donduracak derecedeydi. Bunlar gibi diğer milletvekili eşleri de zorlu, meşakkatli, çileli Ankara'nın mahrumiyet yıllarını yaşıyorlardı.

Gazi Paşa'nın çevresindekilerin çoğu ailelerini, çoluk çocuklarını ihmal edip kendilerini kurtuluşa, yeni devlete, devrimlere, önderlerine adamışlardı. Gazi Paşa onlar için güneş, onlar da çevresindeki gezegenlerdi. Ondan, onun cazibesinden kopamıyorlardı. Bazen aylarca, bazen yıllarca hanımlarından ayrı, çocuklarından ayrı Gazi'nin yanına kalırlardı. Bu ayrılığı ve sevgiden, şefkatten mahrumiyeti çekenlerden biri de yaver Cevat Abbas'ın karısı Memduha Hanım'dı. Gazi'nin kocasını Bulgaristan'a özel görevle gönderdiği Kasım 1921'den itibaren on dört ay yalnız başına çocuklarıyla kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olan kocası Cevat Abbas'la mahrumiyet dolu Ankara'ya ilk yerleşmeye gelen onlardı. Beş çocuğu ile birlikte yaver kocasının günlerce evinden, eşinden, yavrularından uzakta kalmasının sorumluluğu ve kahrını da o çekiyordu. Latife Hanım Ankara'ya ilk geldiğinde onu ağırlayıp, yemek çıkaran, misafir eden de oydu. Gazi'nin hanımı ile araları çok iyiydi. Memduha Hanım'ın altıncı çocuğu kız doğdu. Yeni evli Latife Hanım, kendisine ana gibi kol kanat geren bu vefakar kadının kızına "Sevda" adını verdi. Bebekle ilgilenip sevdi.

İki hanımın araları iyiydi ama, yaşlı ana mahrumiyet ve ayrılıklar sebebiyle dolmuştu. Sözünü sakınmaz mert bir Türk anasıydı. Bir gün aralarında cumhuriyetten söz ediliyordu

Latife Hanım:

– Eğer saltanat gelseydi ben sultan olurdum! Sen de iyi bir *da-*

me d'honneur olurdun, deyiverdi. Gazi'nin hanımı şaka yapmak istiyordu ama Türk anası Fransızca bilmiyor, ne var ki karşısındakinin ne demek istediğini hemen kavrıyordu. Alındı ve:

– O da ne demek? diye sordu. Latife Hanım da:

– Hani canım saraylarda kraliçelere yardım eden kadınlar var ya... Nedime... deyince olgun ve vefakar kadının sinirleri başına toplandı; kıyameti kopardı. Hışımla yerinden fırlayarak:

– Bana bak sen, sen benim Türkmen anası olduğumu bilmiyorsun... Benim aile ağacım sizinkinden eskidir. Ben neden hizmetçi olacakmışım? Hem Gazi böyle konuştuğunu duymasın... Başına gelecekleri tahmin bile edemezsin...

Cefalı ve sırlı Memduha Hanım, Değirmendere'nin köklü bir ailesine mensuptu. Bu olayı ne kocasına ne de Gazi'ye anlattı.

Bir kere de Gazi'nin karşısına dikildi.

Kocası yaverlik işleri dolayısıyla üç gün evine uğramayınca Memduha Hanım öfkeyle kapıdan çıktı. Doğru istasyon binasına gitti. Tam o sırada Gazi ve yaveri Cevat Abbas bir yere gitmek için trene binmişlerdi. Memduha Hanım koşarak rayların önüne geçti. Treni durdurdu. Gazi kompartımanından inip sevip saydığı, ana gibi gördüğü kadının yanına geldi:

– Paşam kocama izin verin!.

Gazi Paşa gülerek:

– Memduha Hanım! Cevat yarın izinlidir, dedi.

Kocası Cevat Abbas, Gazi'ye hizmetten ailesine ve çocuklarına zaman ayıramaz olmuştu. Üstelik Mustafa Kemal Paşa, beyine bir de Bulgaristan'a gitme görevi vermişti. Memduha Hanım kocasının kendisinden çok Mustafa Kemal'e bağlanmasına öfkelenip sinirleniyordu. Mustafa Kemal gibi Cevat Abbas da bağımsız bir devlet hayaliyle doluydu, bunun için her türlü feragate hazırdı. Paşası ne zaman kalksa o yanındaydı, ne zaman uyusa o da uyuyordu. Her zaman kurtarıcının emrine hazır ve nazır olmalıydı.

***

Daha sonraki günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Büyük Millet Meclisi'nde muhalif milletvekilleri İsmet Paşa ve diğer delege arkadaşlarına sert şekilde çatıp kazanılmış Türk topraklarını terk etmekle suçladılar. İnönü onlara Dışişleri Bakanı ve başdelege olarak gerekli açıklamayı yaptı. Ve 21 Nisan 1923'te tekrar Lozan'a döndü. Sade mağlup Yunanlar değil Fransızlar ve İngilizler de anlaşmayla Türkiye'den bir şeyler koparmak istiyorlardı. Boğazlar konusu konuşulurken Karadeniz'de kıyısı bulunan Rusya, Bulgaristan ve Romanya da görüşmelere katıldı.

İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in gösterdiği yol ve belgelerle onlara, kapitülasyon, Osmanlı borçları ve kabotaj konusunda geri adım attırdı. Boğazlar ve Musul meselesi ise daha sonraki yıllara ve Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) bırakılıyordu.

İsmet Paşa, Ankara'daki Türk hükümetinden daha 2 Mart 1923'te yetki istemiş; Meclis'teki kürsüye gelip, İtilaf Devletlerinin verdiği projeyi özetlemiş ve;

– Bu projeyi kabul edemeyiz. Çünkü doğrudan doğruya istiklalimize aykırı şartları taşıyor. Eğer İtilaf Devletleri bize bu projeyi kabul ettirmekte ısrar ederlerse, o halde memleketimiz için harp ihtimali doğar. Fakat bu son noktaya varmadan, harpten uzak kalarak hür yaşamamızı sağlayacak şartlar altında barış yolunu seçeceğimizi siz arkadaşlarım da tercih edersiniz. Arkadaşlar! Ben şahsen delege heyetimizin kendilerine verilen görevi tamamiyle ve pek mükemmel bir surette yaptıkları inancındayım. İmza yetkisi istiyorum, demişti.

Muhaliflerin temsilcisi Ali Şükrü Bey ve Başbakan Rauf Bey Musul'un alınması taraftarıydı. Tartışmalar uzamış, bu yetkiyi Meclis İsmet Paşa'ya vermemişti. Çözüm için yetki verilmesinin Rauf Bey hükümetine bırakılması önerildi. 20 oya karşı 170 evet oyu ile kabul edilen bu öneriye İsmet Paşa üzülerek Lozan'a dönmüştü.

Bu defa İsmet Paşa da, Dr. Rıza Nur da yalnız değillerdi. İkisi de eşleri Mevhibe ve İffet Hanımları alıp Lozan'a onlarla gitmişlerdi. Kaldıkları otellerde smokimli, fötrlü iki diplomat yanında, iki de modern giyimli, şapkalı hanımı gören İsviçreliler ve diğer delegeler üzerinde bu hal olumlu etki yapmıştı.

Çankaya Çiftinin İlk Yurt Gezisi

Latife Hanım, İstanbul'da bir süre anne, baba ve kardeşleriyle kaldıktan sonra, Ankara'da Gazi Paşa'nın rahatsızlandığı haberini alır almaz Köşke döndü. Soğuk algınlığı geçiren Gazi'ye bir hastabakıcı dikkatiyle baktı.

Uşakizade ailesi, damatları Gazi Paşa'yı çok seviyor sayıyorlardı. Ticari hayatta başarılı olan Muammer Bey daha önce iktisat ve bankacılık konularında Gazi Paşa'ya yararlı bilgiler vermişti. Kocası, Adeviye Hanım kızını özlediğinden hem de Ankara'yı ve köşkü merak ettiğinden damatlarını ziyaret etmek istiyordu. Kızları Vecihe ve Rukiye de çok isteyince hep birlikte trenle 4 Mart 1923'te Ankara'ya geldiler. Onları istasyonda Gazi Paşa ve kızları Latife karşıladı.

Anne Adeviyye Hanım'ı İzmir'deki köşklerinde kendisine hizmet etmiş olan aşçı ve hizmetçileri burada kızlarına hizmet ederken görmek çok memnun etti. Onlara İzmir ve Rumeli yemekleri yaptırıp havuz başında ziyafet hazırlattı.

Çankaya'daki komşuları Fuat, Nuri ve Salih Bey'ler hanımları ile hoş geldine geldiler. Bu sırada Muammer Bey'in tanıştığı Rauf, Fuat, Nuri ve Kılıç Ali Bey'lerin Gazi'ye saygı ve sevgilerini görmek kayınbaba olarak ona gurur verdi.

Adeviyye Hanım da kızlarına ilk sıralarda yardım eden Memduha ve Pakize hanımlara teşekkür etti. Hatta onlara "Kızım okumuştur ama pek gençtir, Gazi Paşamıza karşı saygısızlığı olmaz, buna rağmen ona sahip çıkınız." dedi.

Uşakizade ailesi, üç gün ağırlanıp gittiler, sadece kızları Vecihe kaldı, ablasına can yoldaşı olacak yardım edecekti. 14 yaşlarındaki bu baldızı daha ilk günden enişteşinin gömleklerini, pantolonlarını ütülemeye başlamış, gayet temiz ve şık giyinmeye meraklı Gazi Paşa da onun kalmasından memnun olmuştu.

Gidecekleri gün hepsi de en güzel giysilerini giyip köşkün kapısı önünde hatıra fotoğrafı çektirdiler. Tüccar olan kayınpederin uzun kruvaze takım elbisesi yanında damadının beyaz yelekli lacivert takım elbisesi ile endamlı ve dik duruşu kadar sağlıklı hali de dikkati çekiyordu.

***

Gazi Paşa yurt gezilerine başlamıştı. Gidecekleri trende yataklı vagonlar vardı. Tren 12 Mart 1923'te Ankara'dan hareket etti. Gazi-Latife Hanım çifti ilk defa halk arasına katılacaktı. Kafilede yaverler Salih, Mahmut, Muzaffer Bey'ler ve Tabur Komutanı İsmail Hakkı, Recep Zühtü, Memduh, Esat, Kılıç Ali, Damar Bey'ler bulunuyorlardı. Son iki şahıs milletvekili idi. Salih Bey'in hanımı Pakize ile Kılıç Ali ve Asaf Bey'in hanımları Hümeyra ve Hayriye Hanım'lar da Latife Hanım'a eşlik ediyorlardı. Gazi sofrasına gazeteci olarak yalnız İsmail Habib Bey'i davet etmişti.

Bu gazeteci günü gününe, Gazi'nin etkinlik, yazı ve konuşmalarını yazıyor; güzel üslubuyla tatlı anılar ekliyordu.

Herkes kompartımanına çekilmiş, tren hareket etmişti. İsmail

Habib altı kişilik kompartımanda yapayalnızdı. Gece yarısı sallanarak giden trende not defterine eğilmiş, kalemini zevkle sayfalar üzerinde gezdiriyordu:

"İstiladan yeni kurtulan topraklarımızda yolları henüz tamamıyla düzeltememişiz. Tren ağır gidiyor. Elektrik de yok. Titrek bir mumun oynak gölgeli ışığı altında hatıra defterime eğri büğrü satırlar sıralıyorum. Kurtulan vatanda ilk seyahatimi vatanı kurtaranla yapmaktayım. Ruhum öyle geniş, öyle geniş ki..."

Yazar kalemi bırakıyor.

İki günlük yol var. Gece vakit geçmiyor. İsmail Habib Sevük kompartımanından çıkıp yandaki Kılıç Ali'nin kompartımanına geçiyor. Orada Başyaver Salih ve mebus Refik Bey'i de görüyor. Üçü de:

– İyi ki geldin, diyorlar. Şakacı Kılıç Ali gazetecinin omzuna vurup:

– Yarım lira kav, yüz para bop! diyerek oyuna davet ediyor.

Bavulları üst üste koyup masa gibi yapıyor ve poker oyununa başlıyorlar. Talihi iyi giden Sevük kazanıyor. Önüne beş altı lirayı çekerken birdenbire arkadan bir ses geliyor. Tatlı ve munis, bu O'nun sesi:

– Bakın şu beceriklilere, hiç yoktan masa da yapmışlar.

Gazi Paşa'nın baskınına uğrayanlar telaşla kağıtları toplamaya çalışıyorlar. Onlar suçlanmış gibi başları eğik, ne var ki Gazi keyifli:

– Yoo! diyor, ben de oynayacağım!

Telaşla Gazi Paşalarına yer açıyorlar. O da oturuyor. Oyun sürüyor. Hep "blöf" diyorlar. Paralar hep Mustafa Kemal Paşa'nın önünde toplanıyor. Belli Gazi'nin dengi değiller... Paşaları aldığı paraları gülümseyerek; dördüne de dağıtıyor. Ayağa kalkıp teker teker hepsinin yüzüne sevgi ve şefkatle bakıp: "İyi geceler" diyor, kompartımandan çıkıyor. Yenen Gazi'nin büyüklüğü karşısında dördü de şaşkın şaşkın birbirinin yüzüne bakıyor.

İki koltuk arasındaki masa olmuş bavulları topluyorlar. Sallanan tren koridoruna çıkıp hepsi de kompartımanlarına dönüyorlar... Üçü de uyurken İsmail Habib not defterine uzanıyor:

"Ertesi geceyi Toros'un girişinde geçirdik. Adamakıllı soğuk var. Fakat sabah Toros'u geçip Çukurova'ya bakan durak istasyonunda eğleştiğimiz zaman, hepimiz trenden indik. Yemyeşil ovaya karşı ılık bir güneş altında yüzümüzü ve sırtımızı ısıtıyoruz. Bir sabahın iki ucunda iki mevsim ve iki iklim değişmişiz. Gazi de yanımıza geldi:

– Ne güzel hava değil mi çocuklar, ne güzel hava! diyor.

Bir iki dakika sonra eşi de geldi. İki ay bir hafta önce, Azerbaycan elçiliğinde evleneceğini kendi ağzından dinlediğimiz Gazi, o zaman 'İzmirli Kız'la evlenme hikayesini anlatırken şöyle diyordu: 'Ben sadece evlenmek istemiyorum, vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın böyle umacı gibi kalır mı...'

Gazi ilk defa, kendi refikasını bu gezide peçesiz bir yüzle milletine gösterdi. Yalnız balayı seyahati değil, bu bir inkılap ve ders seyahati... Nitekim Adana'da bir grup hanım, eşini kendilerine misafir olmak üzere davet ettikleri zaman Gazi onlara: 'Benim bulunmayacağım yerde karım da bulunmaz'. dedi. Türkiye'de haremlik-selamlık ayrılığının gömülüşü bu cümle ile başlar."

***

Sevük "Hatıra Defteri"nin yastığından düşmesi ve trenin sarsılması ile uyandı.

Gazi'nin gezi kafilesi öğleye doğru Adana'ya gelmiş ve halk tarafından sevgi tezahüratıyla karşılanmıştı. Gazi, yanma eşini aldığı gibi refakatindeki Kılıç Ali ve Asaf Bey'in hanımlarıyla gelmesini buyurarak kadın erkek eşitliği ve beraberliğini göstermek istiyordu. Ayrıca daha önemli bir amacı daha vardı. 1918'de Suriye cephesinden yenilmiş ordu çekilirken birçok asker, yaralı yorgun

can havliyle kendilerini Adana'ya atmışlardı. Onları orda toplayıp, yeni bir ruh veren ve Fransızlara karşı cephe açmaya hazırlayan Mustafa Kemal'di. Osmanlı Hükümetinin emrine rağmen İskenderun'u İngilizlere teslim etmeyen de oydu. Şimdi de, Hatay'a oradan mesaj vermek istiyordu. Bu sebeple mareşal üniformasıyla yola çıkmıştı. Latife Hanım önce "Niçin askeri üniforma giydin?" dedi. Sonra da "Ben restorana gelmem, arkadaşlarınla otur." dedi. Kompartımanda kalarak Gazi'nin isteği dışında kalmış oldu. Genç kadında yol yorgunluğu yanında bir huzursuzluk da vardı. Mustafa Kemal'i, milletinin taparcasına sevdiği bir kurtarıcı değil de sırf kendine ait bir koca sanıyordu.

Tren, Adana garına girip vagon kapısı açılınca, coşkun bir tezahürat başladı. Kalabalık onlara doğru yaklaşıyordu. Göğüslerinde ay yıldızlı siyah bayrağın altında "İskenderun" ve "Antakya" yazan iki kız en öndeydi. Gazi'ye ilk defa onlar "Hoş geldin Paşam" deyip ellerini öperken: "Bizi de kurtarın Gazi Paşam!" dediler. Gazi onları öpüp yükses sesle: "Kırk asırlık Türk yurdu yabancı elinde kalamaz, kurtulacaktır." dedi.

Halk ve çocuklar kurtarıcılarını o kadar seviyorlardı ki genç, ihtiyar, kadın, kız demeden ya Gazi'nin ellerini öpüyor, ya sarılıyor; yanaklarını öpüyorlardı. Kılıç Ali ve Asaf Bey aileleri, bu içten gelen karşılama ve sarmaşmaları iftiharla seyrederken Latife Hanım, hoşlanmadığını belli ediyor, sinirli bir hareketle kocasına "Herkese sarılıp durma Kemal." diye fısıldıyordu. Bu hali gören Kılıç Ali de Salih'e "Allah sonunu hayra çıkarsın. Bu ikinci potu." diyordu.

Latife, gençlerin, kızların Gazi'ye sarılıp öpmesini ve arabada soluna almasını kendisine hakaretmiş gibi yorumluyor; "Bana nasıl hakaret edersin Kemal?" diyordu.

Gece kaldıkları evin üst katında aynı ithamlar ve Latife'nin sesleri aşağıdakilere kadar geliyordu. Mustafa Kemal karısını teskin edemeyince aşağı inmişti. Genç kadının hıçkırıkları aşağıdan da duyuluyordu. Mustafa Kemal sinirliydi, bir şey yapamıyordu. Kı-

lıç Ali'yi gördü:

– Gel Ali tavla oynayalım, dedi. Salih Bey üzgün bir halde onları seyretti.

Bir saat sonra Latife Hanım hiçbir şey olmamış gibi, Gazi Paşa'nın yanına oturdu, uysal uysal tavlayı seyretti. Bir ara yaptığı hatayı anlamış gibi özür dilercesine:

– Paşam yarın Türk Ocağı'nı ziyarete gidecek miyiz? dedi. Paşa cevap vermedi.

Sabahleyin Türk Ocağı'na beraber gittiler. Kalabalık bir gençlik ve halk topluluğu vardı. Gazi'yi alkışlarla karşıladılar. Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocağı'nda gençlere "Türk İstiklal Savaşı'nın, millet oluşun destanı, milli benliğin idrak edilmesi, Türk halkının bilinçlenerek mücadeleye katılması" olarak anlattı:

"Milletimiz, milliyeti ihmalin acısını işgal ile gördü. Biz Balkanlar'dan milliyetçi Sırp, Bulgar ve Yunan darbesini yeyip oradan kovulunca milliyet ülküsünün önemini anladık. Bundan sonra dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce biz, kendi benliğimize ve milliyetimize bu saygıyı hissen, fikren, eylem ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki milli benliğini bulamayan milletler, başka milletlerin avıdır.

Bilirsiniz ki milliyet görüşünü, milliyet ülküsünü çözüp dağıtmaya çalışan nazariyelerin dünya üzerinde tatbik kabiliyeti bulunmamaktadır. Çünkü tarih, olaylar ve müşahedeler; insanlar ve milletler arasında hep milliyetin hâkim olduğunu göstermiştir."

Kurtuluş Savaşı, aynı Çanakkale Savaşı gibi Türk milletinin milli bilince ulaşmasını sağladı, adeta yeni bir millet olduğunu idrak ettirmişti. Artık ezik ve yenik Osmanlı yok, zafer kazanmış başı dik Türk milleti vardı.

Gazi, İstiklal Savaşı'nı savaşarak kazandıkları gibi Lozan'da barış mücadelesini de kazanacaklarını söyleyip konuşmasını sürdürdü:

"Bu millet milli benliğini idrak ve bunu bütün dünyaya ispat etmiştir. Milleti yükselten bu öze bir etken daha ekleyelim. Bu bağ bir intikam değil, milletin hayatına, ikbaline ve refahına düşman olanların zararlarını gidermeyi yönelen bir milli intikamdır. Bu Sakarya'dır, Dumlupınar'dır. Savaş alanında yaptığımızı barış alanında da yapacağız.

Kapitülasyonların konferansta birçok toplantıyı işgal etmesini anlayamıyoruz. Bu sorunun söz konusu edilmesi bile milli onurumuza hakarettir. Bunu hayal eden aldanır. Çünkü Türkler kapitülasyonların sürmesinin ölüm olduğunu anlamıştır. Türkiye esir olarak yok olmaktansa, son nefesine kadar mücadeleye azmeder...

Efendiler, bende bu olayların ilk teşebbüs hissi ve düşüncesi bu memlekette, güzel Adana'da oluşmuştur. Bilirsiniz ki Suriye felaketinden sonra, ben Yıldırım Orduları Grubu komutanlığını almak üzere buraya gelmiştim. O zaman burada, bütün memleketin, bütün milletin nasıl bir acı geleceğe sürüklenmekte olduğunu görmüştüm. Buna engel olabilmek için derhal teşebbüste bulunmuştum. Fakat girişimim mümkün olmadı...

Düşmanlarımızın hakkımızda uzun asırlarla yoğunlaşan duygusunu yalnız bugünkü olaylarla silebileceğimizi sanmak, hakikati ifade olamaz. Biz bunu zaferlerle değil, ancak bugünkü ilerlemeleri kabul, bugünkü ilmin ve medeniyetin gerektirdiği hususların hepsine baş vurarak ve bütün medeni milletlerin irfan seviyelerine bilfiil erişmekle yapacağız."

Gazi Paşa, Adana Türk Ocağı defterine de hatıra olarak şunları yazdı:

"Türk Ocağı Türklük nurunun kaynağı olsun. Bu ocağın ateşi pek eskidir. Onu söndürmeye çalıştılar, fakat onların ocağı söndü. Türk Ocaklarının sıcak ateşi hiç sönmeyecektir. Ocağın bugünkü alevi kalbimi aydınlatıyor. Bugün en derin mutluluk ve sevinç hisleri duydum.

M. Kemal"

Latife Hanım'a kalemini uzattı; o da deftere şunları yazdı:

"Bu zengin topraklara, böyle aydın gençlere malik Türk Adana'nın Ocağı daima tütsün."

Atatürk trene binerken iki kız öğrenci ellerinde iki portakal ve mandalina sepetiyle yaklaştılar. Arkalarında Adanalı çiftçiler, köylüler vardı. Kızlar sepetleri yaverlerine verince Gazi onların yanaklarından öpüp şu konuşmayı yaptı:

"Adana toprağı verimlidir. Hatta Mısır'dan daha zengindir. Nil deltasında ancak 16.000 kilometrekarede tarım yapılır. Oysa sizin, Adana'nın toprağında 50.000 kilometrekare ziraat alanı vardır. Seyhan ve Ceyhan'ın kıymetini bilip onlara sahip çıkın. Allahaısmarladık."

Adanalıları etkileyen bu konuşmadan sonra, Gazi'nin kafilesi Konya'ya doğru yol aldı. Atatürk trenle seyahatlerinde anı dinlemeyi ve önemli olay ve günleri hatırlatmayı severdi. Kompartımanda eşi Latife Hanım'la Hamide Hanım'ın Mevlevilikten söz ettiklerini işitti. Hemşerisi Asaf Bey'in dikkatini o konuya çekip tatlı Rumeli şivesiyle:

– Abe hanımlar, ben size bir atıramı anlatayım da Mevlevilerin ne ulu insanlar olduğunu görün. Hepsi de dikkat kesilip Atatürk'ün nazik ince dudaklarından çıkacak sözlere kulak verdiler:

– Ankara'nın mahrumiyet yılları. Ne otel var, ne lokanta... Gelen misafirler nerede kalacak, nasıl karınlarını doyuracaklar... Mebuslara bile maaş veremiyoruz. İlk meclisimizin ikinci başkanlığını Abdülhalim Çelebi yapıyor. Delibaş İsyanı'nın bastırılmasında hizmeti büyük. Ama onun asıl büyüklüğü ve hamiyetseverliği şu anlatacağım hatıramda. Bir gün yaverim Muzaffer'le Samanpazarı'na gittik. Sahaflara kitap soracaktım. Otomobilden inip dükkan vitrinlerine bakarak yürüdük. Kitapçının önüne geldiğimde şaşırdım kaldım. Koskocaman çok güzel bir halı camekan dışına asılmış. Hayran kaldım. Karabağ mı, Ladik mi, kıymetli bir halı. Kitap almayı unutup içeri girdim. Sahaf Şevket Ağa'ya selam verdim:

– Ne o Ağa kitap alan yok mu ki halı satmaya başladın? dedim. Kitapçı mahçup el ufaladı, hemen sandalya uzattı. Mahçup ve çekingendi.

– Yok Paşam! dedi, bir dostum sıkılmış, sat diye getirdi.

– Bre kimdir bu güzel halının sahibi? dedim. Zorlanarak cevap verdi:

– Bir komşum. İsminin söylenmesini istemiyor Paşam. Tenbih etti söyleme diye. İhtiyacı olduğunu anladım. Bir an önce satılsın diye dışarı astım.

– Ağa! Halıyı satın alacağım, ama sahibini söyleyeceksin, dedim.

– Sıkı sıkıya tenbih etti Paşam... Onuruna yediremedi herhalde söyleyemem, dedi.

Hemen yaver Muzaffer'e döndüm, "Halıyı indir getir," dedim. O dışarı çıkınca:

– Şimdi söyle bakayım Şevket Ağa, halının sahibi kim? Kitapçı ezile büzüle:

– Mebus Abdülhalim Çelebi! dedi.

Koskoca Mevlevi şeyhi... Zengin... Dergahı var. Parası var. Ama o kadar misafiri geliyor ki onları ağırlamaktan, yatırıp doyurmaktan bıkmıyor. Yok, kalmadı da diyemiyor. Anladım bu halıyı satıp Ankara'ya gelenleri ağırlayıp, onlara karşı eksikli kalmayacak.

Halının parasını verdim. Muzaffer'le kitapçı sardılar otomobile attılar. Yaverime: "Halıyı doğru Çelebi'nin evine götüreceksin, akşama da benim evine kahve içmeye geleceğimi söyleyeceksin." dedim.

Akşam Çelebi'nin evine ziyerete gittim. Çelebi kapıda karşıladı. Halı sahanlığın bir tarafında sarılı duruyordu. İçeri geçtim. Divana oturunca Abdülhalim Çelebi:

– Paşam kahve mi arzu edersiniz başka bir içecek mi? dedi.

Milletvekilimizin bir yüzüne baktım bir de aşağı döşemedeki halının yerini alan yıpranmış Yörük kilimine... Onu mahçup etmek istemiyordum, ama mecburdum:

– Abdülhalim Bey, dedim, halıyı şu odaya ser üzerinde kahve içelim, dedim. Birden boynuma sarılıp öptü:

– Sen miydin halıyı alıp gönderen, kitapçı hiç söylemedi, dedi.

Gazi Paşa hatırasını bitirince Makbule Hanım:

– Paşam Mevlana'yı da ziyaret edelim yarın!

– Tabii, gideriz...

***

Tren yol üzerindeki Çumra'ya uğramış, Gazi Paşa, gene aynı halk tezahüratıyla karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, vatandaşlarla konuşurken Asaf Bey ve ailesi bir köşeye oturmuş Latife Hanım'la sohbete başlamışlardı. Latife seyahate bu arkadaşlarının alınmasını yadırgıyordu. Salih Bozok baş yaveriydi. Ona bir şey diyemiyordu. Ama bir ara soğuk bir tavırla Latife Hanım, Asaf Bey'e sordu:

– Gazi'yi nerden tanıyorsunuz?

– Selanik'ten çocukluk arkadaşım.

– Selanik şehri nasıldır? Halkı medeni midir?

Asaf Bey, bu soruya şaşırmıştı ama cevaplandırdı. Kılıç Ali dinlerken Gazi Paşa da halktan izin alıp masaya doğru geliyordu:

– Selanik Rumeli'nin hatta Türkiye'nin en ileri şehridir. Gazi Paşa orada doğdu büyüdü. Selanik mektepleri bu dahiyi yetiştirdiğine göre halkının medeni olduğundan şüphe edilemez.

– İzmir ile mukayese edebilir misiniz?

– İzmir'den daha ileridir.

Bu sırada Gazi Paşa yaklaşmıştı. Latife Hanım sırnaşık bir edayla ona Asaf Bey'i çenesiyle işaret ederek:

– Senin arkadaşların hep böyle bilgili ve mağrur mudur? dedi. Diğer iki hanım onun bu sorusu karşısında başlarını önlerine eğmişlerdi. Ama Latife Hanım konuşmasını sürdürüyordu:

– Bakınız arkadaşlarınız Selanik'in en ileri şehir ve Selaniklilerin de en ileri insanlar olduğunu, hatta İzmir'den ve İzmirlilerden ileri olduğunu söylüyor. Doğru mu? Bu dostunuzdan şikayetçiyim...

Gazi, gerçekten ve sözünden kaçmmazdı:

– Arkadaşım hakikati ifade etmiş. Doğrudur, dedi.

Salih Bozok evlenmelerine vesile olduğu Latife Hanım'm hata ve saygısızlık çetelesini tutuyormuş gibi yanı başındaki Pakize Hanım'a fısıldadı: "Bu üçüncü potu. Bakalım Gazimiz ne kadar tahammül edecek?"

Pakize Hanın, kadın titizliği ve hassasiyeti ile, kocasına daha öncekileri de hatırlattı:

– Salih Bey! Üçüncü hata değil, dördüncüsü. Biliyorsun Adana'ya girişte, Gazi otomobilde onu soluna oturttu diye kocasını eleştirmişti. Sonra da "Mareşal üniformasıyla seyahat mi edilir?" diye Gazi'yi tenkide kalkmıştı. Etti beş.

Kafiledekiler hep birlikte Konya'ya geçip önce Mevlana'nın kabrini ziyaret ettiler. Daha sonra Türk Ocağı'na uğradılar. Orada da gençlere Türk milletinin yaptığı mücadeleyi milliyetçiliğin önemini anlattı.

Gazi yol boyunca ve şehirlerde gördüğü eksiklikleri Salih Bey'e not tutturuyor sonra Başbakan'a telgrafla bunları bildiriyordu. Şimdi Salih Bey, katibi gibi onlardan birini daha not defterine çekiyordu:

"...*Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir yıkıntı içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır önceki Türk medeniyetinin gerçek şaheserleri değerinde bazı binalar vardır. Bunlardan özellikle Karatay Medresesi, Alaaddin Camisi, Sahip Ata Medresesi,*

cami ve türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minare, derhal ve acil olarak tamire muhtaç bir haldedir. Bu tamirin gecikmesi, bu abidelerin bütünüyle yıkılmasına neden olacağından öncelikle asker işgalinde bulunanların boşaltılmasının ve tamamının uzman kimseler gözetiminde tamirinin sağlanmasını rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal."

21 Mart 1923 günü, Konya Kızılay Kadınlar Kolu, Gazi ve eşi Latife Hanımı'ı çaya davet etti. Gazi ve hanımı peçesiz yüzleri açık bu kadınlarla sohbet etti. Çaylar ve ikram edilen böreklerden, tatlılardan sonra Gazi, hanımlara hitap etti:

"... Daha selametle, daha düsürt olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınını çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmi, ahlaki, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur."

Gazi Paşa ve hanımı kol kola girip, Konyalı hanımların alkışları arasında salondan çıktılar. Onların dikkatini çeken, boyu çok kısa olan Latife Hanım'ın yükek topuklu rugan iskarpinler giymesi idi. Yolda düşmemek için olacak kocasının koluna sıkı sıkı sarılıyordu.

Adana'da esen soğuk havadan sonra, eşlerin bu ahenkli birlikteliğinden en çok memnun olan Salih Bey ve Pakize Hanım'dı. .

***

Salih Bey, Konya'da barışma ve muhabbet görüntüsü sergilemelerine rağmen Gazi-Latife çiftinin zaman zaman birbirine küs ve dargın olduklarını görüyor, üzülüyordu. Bütün geçimsizliklerden kendisini suçlu görüyor, evlenmelerine sebep olduğu için üzülüyordu.

Geziden döndüklerinden beş gün sonra şiddetli bir yağmur

sağanağı başladı. Latife Hanım köşkün üst katındaydı. Damdan, çatıda tıpır tıpır yağmur sesleri gelmeye başladı. Sağanak gittikçe şiddetlendi. Çatının daha önce de aktığı tavandaki lekeli izlerden belli idi. Latife Hanım bunları görmüş çatının ve tavanın tamir ettirilmesini Gazi'ye söylemiş, fakat onarılamamıştı. Latife başını kaldırıp baktığında tavandan suların damlamaya başladığını gördü. Hemen oradaki sürahi ve bardakları koydu. Merdiven başına koştu. Aşağı doğru hizmetliye:

– Ali kap kacak, tepsi, tencere getir tavan gene aktı! diye bağırdı. Birkaç gündür Latife Hanım grip geçiriyordu, bu sebeple de siniri bozulunca bağırıp çağırmaya başladı:

– Kemal!.. Daha önce de söyledim. Ben bu haliyle burada kalamam. Annemlere gideceğim.

Hizmetli Ali elinde kap kacakla yukarı çıkarken aşağıdan Gazi de durumu görmek için yukarı çıktı. Gerçekten tavanın bir çok yerinden su damlıyordu. O da Ali'nin elinden bir tencereyi alıp ıslanmakta olan örtünün üzerine koyarken başı döndü. Aşağı indi. Salih Bey, "Latife Hanım otomobile binip gitti." deyince birden oradaki koltuğa yığıldı. Başyaveri hemen masadaki kolonya ile Gazi'nin başını bileklerini ovmaya başladı.

Latife Hanım, çocukça hal ve hareketleri, kaprisleri sebebiyle Gazi'yi o kadar sıkmıştı ki Salih Bey'in yanında olduğu bu sırada bunaltıdan kalp krizi geçirdiği sanıldı. Başyaveri hemen koşturmuş doktor çağırmıştı. Gelen doktor Hasan Rıza Bey, Gazi'yi dikkat ve itina ile muayene etti. "Geçmiş olsun, önemli bir şeyiniz yok Paşam." deyip istirahat etmesini söyledi. Odadan çıkıp yaveri Salih Bey'i dinledikten sonra şunları söyledi:

– Bu kalp krizi değil. Çok çalışmadan mütevellit elem-i asabi... Ne kalpte ne damarlarda bir arıza olup azanın tamamen salim ve normal olduğunu gördüm. Gazi Paşa'da çok çalışmadan mütevellit tab-ı dimağ var. Akdeniz sahillerinde istirahat etmelerini tavsiye ederim.

Doktor gittikten sonra hastalığın asıl sebebinin sinirsel ve eşler arası tartışma olduğunu daha iyi bilen Başyaver Salih Bozok, Gazi'nin kendine geldiğini görünce, onun çıkıp gittiğini saklayarak:

– Latife Hanım da hasta, kızcaaz genç ve tecrübesiz, çatının akmasına üzüldü. Tavanı tamir ettirene kadar, onu annesi ve babası yanında bir süre kalmak üzere İstanbul'a gönderin Paşam, dedi.

Yüzü solgun, süzülmüş, takatsiz ve bitkin olan Gazi yataktan çıkacak halde değildi:

– Sen al götür Salih! İstanbul'da bir süre dinlensin.

Topal Osman

Mustafa Kemal-Latife Hanım çiftinin yurt gezisinden döndükleri günlerden sonra da Meclis'te tartışmalar olmuştu. 28 Mart 1923'te Meclis'te İkinci Grubu temsil eden Ali Şükrü Bey ortadan kaybolmuş, bulunamamıştı. Gazi bütün kolluk kuvvetlerine bulunması emrini vermişti. Muhalifi olmasına ve gerici konuşmalar yapmasına rağmen bir mebusun aniden Meclis'e gelmemeye başlamasına üzülmüştü. Meclis'ten Köşk'e kaygılı ve düşünceli bir halde döndüğü akşam, karısı sevinçle bir telgraf geldiğini söyledi:

– Kemal sana telgraf var. Eski Harbiye bakanı Cemal Paşa'nın hanımı Seniye Hanım çekmiş, Kemal, al oku...

İki aydır evlilerdi, ama tebrikler geç de olsa gelmeye devam ediyordu. Cemal Paşa, Suriye cephesinde sevdiği bir komutanıydı. Kağıdı aldı okumağa başladı:

"Eşiniz Hanımefendiyi de tebrik eder, gözlerinden öperim. İsmet Bey'le kendilerine sırmalı bir maşlah takdim ediyorum. Eski Osman-

lılarda gelinlere sırmalı bir şey hediye etmek adeta bir uğur sayılır. İnşallah hayırlı bir barış yaparak en mesut dakikalarında bazı akşam bunu giyerek, burada da kendi saadet ve bahtiyarlıklarına dua eden bir kız kardeşleri olduğunu hatırlarlar."

Bu çoğul ifadelerden Gazi memnun oldu. İstirahat etmek için yukarı çıkmak isterken Salih Bey telaşla gelip kötü bir haber verdi:

– Paşam! Ali Şükrü Bey'i öldürmüşler... Cesedi Mühye köyü civarında bulunmuş. Gazi üzgün bir çehre ile çalışma odasına geçti. İki yaverini de çağırdı:

– Derhal Adliye Bakanı Rıfat Bey'e ve İçişleri Bakanı'na ayrı ayrı gidecek, bir an önce suçlunun bulunmasını istediğimi söyleyeceksiniz. Ben jandarma komutanıyla görüşeceğim. Muhakkak suçlunun bulunması lazım.

Kocasının her işle uğraşması, sıkışanların hemen ona koşturması Latife Hanım'ı huzursuz ediyor; onunla sorunsuz sakin bir aile hayatı özlüyordu.

***

Yapılan araştırma ve sorgulamada, Ali Şükrü Bey'i Topal Osman ve Mustafa Kaptan'ın öldürdükleri ortaya çıkmıştı. Tahkikatın başında bulunan Adliye Bakanı Kayserili Rıfat Çalıka Bey'di. O ve görevlendirdiği jandarma ve hakimler de Meclis'teki İkinci Gruba mensuptular. Gazi Paşa, tarafsız kalmış; soruşturma ve yargılamada hiçbir telkin ve etkide bulunmamıştı. Karar idam olarak çıkınca Topal Osman küplere bindi. Rumların "Pontus" diyerek kalkıştığı isyanı bastıran, Gazi'yi koruyan oydu, nasıl cezalandırılırdı? Yakalanamaması durumunda; sağda solda Gazi'yi çekemeyenler tarafından tehdit edici sözler sarfına neden olabilirdi. Tehdit ve dedikodulara son verilmeli, önlem de alınmalıydı. Tehdit Topal Osman'dandı.

Bu tehditleri haber alan Gazi, Çankaya'da İsmet Paşa, Recep

Bey ve Rıza Nur'la bir arada durumu değerlendiriyorlardı. Rıza Nur, Topal Osman ve çetesinin serserice eylemlerini bildiği için Gazi Paşa'yı uyardı:

– Paşam! Bence Çankaya'da bir an bile durmadan, Ankara'ya inin.

Gazi Paşa, sakindi. Her zaman hoş tuttuğu Topal Osman'ın kendisine bir kötülük yapmayacağını sanıyordu:

– Osman sakindir, ben onu oyalarım. Ama Meclis'te ne yapacağız?

İsmet Paşa kaygılıydı:

– Meclis önemli değil, sizin hayatınız önemli Paşam, birlikte çıkalım, dedi.

Fuat ve Recep Bey'ler de aynı fikirdeydi. Rıza Bey de üsteledi, sonra:

– Hadi İsmet Bey, biz gidelim... dedi.

– Harbiye en güvenli yer. Gidelim, diyen İsmet Paşa, Gazi'ye baktı.

– Ben kalıyorum! diyen Gazi dört arkadaşını uğurladı. O sırada bu konuşmaları dehşet içinde dinlemiş olan Latife Hanım geldi, yanında kız kardeşi Vecihe vardı:

– Paşam sen de gitmelisin. Biz Çankaya'da kalalım. Bize bir şey yapamaz! dedi.

Düşünceli olan Gazi, soğukkanlı bir şekilde yaverine:

– Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı Bey'i çağır! dedi.

Gazi, Köşk Muhafız Komutanı gelince, sakin bir halde emirler vermeğe başladı:

– Muhafızlarının bir kısmını burada korumak için bulunduracaksın. Bir kısmı ile sen dışarıda saklanıp mevzi alacaksın. Şu çizdiğim krokiye göre hareket edip, Osman'ın çetesi Köşk'ü sarınca ateşe başlayacaksınız. Ben İstasyon Binasına gideceğim, uygun

anda oradan yanınıza geleceğim.

Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Bey:

– Peki Paşam, fakat gelmenize lüzum yok. Ben hallederim, deyip, verilen emri yerine getirmek için çıktı. Gazi, hanımına ve baldızına baktı. Solgun yüzündeki ifadeden Latife Hanım, onun gene askeri bir plan yaptığını fark etti

– Paşam sen git... Biz kadınlara bir şey yapamazlar.

– Hayır, hep beraber çıkacağız.

Vecihe Hanım da, ablasının teklifine karşı çıktı. Vecihe telaşla çarşafa sarındı:

– Haydi abla hazırlan gidelim, dedi.

Enişteşinin yaverlerine verdiği emirleri dikkatle izledi. Biraz sonra hep birlikte otomobile binip İstasyon Binasına gittiler.

***

Birkaç saat sonra Gazi'nin Köşk'te olduğunu sanan Topal Osman çeteleriyle ateş ederek yaklaştı. Ateş menziline yaklaşınca hem içerden hem de dışarıdaki çemberden Hakkı Bey'in korumaları ateşe başladılar. Uzun süren çatışmada Çankaya Köşkü'nün duvarları pencereleri delik deşik olmuş; fakat muhafızların ateşinden korkan Topal Osman, altı çetecisi ile birlikte atlarına atlayıp Seyranbağları'ndaki evlerine kaçmıştı. Hakkı Bey atlı korumaları ile onları takip edip evi kuşattı. Karşılıklı silahlı çatışma sırasında beş çeteci öldürüldü.

Karanlık basmış kuşatma sürüyor; Topal Osman hâlâ ateş ediyordu. Hakkı Bey onu sağ olarak yakalamak istiyordu. Bağ evine doğru yaklaşıp seslendi:

– Osman Ağa! Teslim ol!

Buna karşılık sağ kalan son çeteci ateşe başladı. Aynı anda korumalar onu da vurdular. İsmail Hakkı Bey tekrar bağırdı:

– Osman Ağa! Hakkında tutuklama kararı var. Etrafın sarıldı. Teslim ol. Sana eski bir arkadaşın olarak sesleniyorum, rica ediyorum, teslim ol...

Çete başı buna üst üste ateş ederek cevap verdi. Bir asker vuruldu. Diğer askerler ateşe devam etti. Topal Osman da vuruldu.

Hakkı Bey görevini yaptıktan sonra atına atlayıp İstasyon Binasına gitti. Paşasına tekmil verdi:

– Gazi Paşam! Asiler temizlenmiş, asayiş sağlanmıştır. Topal Osman ve çetesi Seyranbağları'ndaki evlerine doğru kaçtı. Onları orada kuşatıp öldürdük.

– Ya Osman?

– Yaralıydı, kurtaramadık, öldü.

Mustafa Kemal Paşa üzgündü. Sevip takdir ettiği, hizmetini gördüğü bir insanın böyle çılgın bir saldırı yapıp öldürüleceğini düşünmemişti. Kaygıyla muhafız komutanına baktı:

– Erlerinden bir kayıp var mı?

– Bir şehit var Paşam, ikisi de hafif yaralı.

Bu karşılık üzerine rahatlayan Gazi Paşa, hanımını ve kız kardeşi Vecihe'yi alarak köşke döndü.

2 Nisan 1923'te Başbakan Rauf Bey, Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşa'ya da haber vererek "geçmiş olsun" dileğiyle Çankaya Köşkü'ne çıktılar.

Eski Köşk'ün tahrip edilmesi yenisinin genişçe yapılması ve onarımı için bir zorunluluk olmuştu. Yapılacak onarım için Bayındırlık Bakanı ve mühendisler Köşk'e çağrıldı.

"Türk Kadınına İsviçre'den Önce Layık Olduğu Hakları Vereceğim"

Ankara'da, sükunetin ve güvenliğin sağlanması ve soğukların başlaması üzerine, Gazi, kışın daha ılık olan İzmir'e gitmeyi uygun buldu. Nasıl olsa Ankara'da kurduğu sağlam bir düzen ve güvendiği Mareşal Fevzi Paşa vardı. İsmet Bey ve arkadaşları 18 Nisan'da kesilen Lozan görüşmeleri için tekrar gidecekti. Eşi Mevhibe Hanım'ı da götürecekti. Bu haberi duyan Latife Hanım, daha önce Çankaya'da ağırladığı bu kapalı hanımı kıskandığını belli edercesine Gazi'ye:

– Ne mutlu ona, İsviçre'yi görecek. Çarşafı atacak. Modern giysilerle Lozan'da dolaşacak.

Gazi karısının hırçın kaprisli haline güldü:

– Sen ondan önce çağdaş giysilerle gezeceksin... Ben Türk kadınına İsviçre'den önce layık olduğu hakları vereceğim.

Gazi ve Latife Hanım İsviçre'ye gidecek delegeleri ve hanımlarını Ankara Garı'ndan uğurladılar. Ertesi gün de onlar trenle yola çıktılar.

Gazi, eşinin İzmir tutkusunu biliyor, o da bu sevgiye katılıyordu.

Mustafa Kemal ve Latife Hanım İzmir'de ilk tanıştıkları günlerdeki gibi tartışmadan uzak neşe ve mutluluk içinde günlerini geçirmeye başladılar. Kış günleri bile İzmir'de soğuk olmuyor sanki ilk baharmış gibi güneşli ve serin bir havayla sürüyor onlar da gezintilere, toplantılara, piyeslere birlikte gidiyorlardı.

Latife, Göztepe'deki köşkünün bahçelerini düzenletip, aşçılarına, bahçevanlarına talimatlar verirken Mustafa Kemal, beraberinde getirdiği kitaplar, evraklar, notlar arasında Hilafet ve Saltanatın kaldırılmasından sonra devlet teşkilatının nasıl düzenleneceğini, yapılacak değişiklik ve devrimleri not alıyor; kanun teklifleri hazırlıyordu. Az şekerli kahvesi bir hizmetçi tarafından getirilip masasına konunca sigarasını yakıyor; bir iki yudum içtikten sonra kalkıp köşkün penceresinden güllerle, çiçeklerle meşgul olan hanımını seyrediyor; sonra uzaklardaki denize gözleri dalıyordu.

İzmir'deki komutanları onun için askerlerine harp oyunları tertip ettiriyor, çiftler kol kola bu oyunları seyrediyor sonra köşklerine dönüyorlardı. Bazen İzmir'e röportaj ve mülakat için gelen yabancı gazetecileri kabul ediyor, bir kısmını akşam yemeğine davet edip kendisi Fransızca, hanımı üç ayrı dilde konuklarıyla konuşuyor; onurlu ve mutlu saatler yaşıyorlardı. Yerli gazetecilerle ise kalkınma, iktisat ve laiklik gibi memleket sorunlarını konuşup fikirlerini almak en büyük zevki oluyordu.

Çift, aşırı ilgiden ve çalışma yoğunluğundan sıkıldı mı Gazi kalender bir şekilde:

– Haydi Latif bir yere gidelim, efkar dağıtalım, diyor; otomobille komşu köy ve kasabaları ziyaret edip köylülerle konuşuyor, akşam veya bir iki gün sonra yuvalarına dönüyorlardı.

Güneşin yazdan kalmış gibi sıcak olduğu bir gün Latife Hanım kocasının kitaplara gömüldüğü odasına girip ona arkadan sarıldı:

– Yorulmadın mı daha!.. Bak dışarıda hava ne güzel... Çıkalım,

bir yere gidelim, dedi.

Doğrulan Gazi, hanımının sevgisine karşılık verip kalktı, dışarı baktı. Dışarısı gerçekten günlük güneşlikti. Ağaçlarda kuşlar cıvıldaşıyor; rengarenk çiçekler üzerinde kelebekler uçuşuyordu.

– Nereye gidelim Latif? dedi.

– Ben Ayasolug'u hiç görmedim. Anfitiatr ve Roma eserleri varmış, oraya gidelim...

Mustafa Kemal Paşa şimdiden bazı eski Rumca isimleri değiştirmeğe başlamıştı. Aka Gündüz'ün teklifi ile "Nif" Kemalpaşa olmuştu. Selçukluların Batı Anadolu'da ilk fethettiği kalelerden biri Ayasolug'da olduğu için Gazi bu ilçeye de Selçuk adını vermişti:

– Tabii. Ayasolug'a değil Selçuk'a gidelim. Tarihi yerleri gezelim. Latif oraya tren gidiyor... Trenle mi otomobille mi gitmek istersin?

Latife Hanım, çocukça bir hareketle, nazlanır gibi elini çenesine götürdü düşündü:

– İkisiyle de Paşam!

– Nasıl?

– Buradan trene bineriz. Selçuk'ta trenden ineriz. Otomobil arkamızdan gelip Selçuk'ta bekler. Sonra araçla tarihi yerlere, Kuşadası'na geçeriz.

Kendisinden on sekiz yaş büyük koca, güzel hanımının nazını çekiyordu:

– Niye olmasın Latif... İyi düşünmüşsün, dedi. Yaverlerini, şoförünü çağırıp talimatlar verdi.

Basmane istasyonuna otomobille geldiler. Burada trene bindiler. Gazi, tren Torbalı'ya yaklaşırken gördüğü boş, ekilmemiş pamuk ve buğday tarlalarına baktı, eşine:

– Bizim de milletimizin de yapacağı iş çok Latif. Ziraat seferberliği, sanayi seferberliği...

Tren penceresinden bir ara yanmış, yıkılmış evleriyle bir köy gördüler; Latife Hanım:

– Ay ne fena bir manzara bütün evler kapkara, yanmış yıkılmış...

– İlk defa mı görüyorsun Latif? Ben 30 Ağustos zaferinden sonra ordumla İzmir'e doğru gelirken bundan daha kötü, hâlâ dumanı tüten, içinde yaralı ve ölü Türkler olan yüzlerce köy gördüm... İşte Yunan buydu. Memleketimizi yakıp yıktı, gitti. Ama arkasında on bin ölü Yunan askeri ve o kadar da esiri bıraktı, gitti. İngiliz'in piyonu olduklarını, emperyalist oyuna geldiklerini çok geç anladılar. Bu maceranın suçlusu olarak başbakanları Gunaris ve başkomutanları Hacıanesti ile birlikte dört bakanlarını astılar...

Mustafa Kemal'in bunları anlatırken üzüldüğü belli oluyordu; pencereden çekildi, sert bir hareketle sigarasını yaktı, oturdu.

Yan kompartımanda hanımıyla geziye katılan Başyaver Salih Bey tren koridorunda göründü. Kapıyı vurup, açtı:

– Paşam Selçuk'a yaklaşıyoruz. Söke ve Kuşadası'na gitmek için iki yol var. Biri sahil, diğeri Çamlık tren istasyonundan sonra kara yolu...

Gazi Paşa, hanımının yüzüne sorarcasına baktı. Fransa sahillerini iyi bilen Latife Hanım'ın buralar hakkında bilgisi yoktu. Tren bu sırada durdu. Mustafa Kemal yaverine döndü:

– İnelim... Bir süre istasyonda Selçuklularla görüşelim. Sonra Çamlık'a hareket edelim, dedi kalktı. Şeftren de gelmiş emir bekliyordu. Gazi, Latife Hanım'ı alıp aşağı inerken başyaver ona trenin bir süre beklemesini söyledi.

Küçük istasyonda bekleyenler, Gazi'yi görünce trene binmek için koşturmayı bırakıp alkışlarla çiftin etrafını sardılar. İstasyon görevlisi yol açıp içerden dışarıya masa sandalye çıkarıp misafirleri ağırladı. Mustafa Kemal köylülerle sohbet edip, hal hatır sordu. Elinde portakal dolu bir sepetle bir çocuk yaklaştı. İri turuncu por-

takallar Latife Hanım'ın dikkatini çekti. Çocuğa el etti. Para verip iri bir taneyi alırken Mustafa Kemal, sarışın oğlanın başını okşayıp sordu:

– Çocuk hangi köydensin sen?

Sepetini yere koyup para almadan herkese portakal ikram eden on yaşlarındaki çocuk, yeşil tepelerin ardını gösterdi:

– Te şu dağın arkasındaki Çirkince'deniz.

Gazi çocuğun şivesinden Rumelili mübadil olduğunu anlamıştı:

– Annen baban neredeler?

– Köyde... Biz geldik, ama Rumlar daha gitmemiş köyden. Kaldık dışarıda... Annem babam kalacak ev ararlar.

Gazi Salih Bey'e döndü:

– Yaz Salih! Mübadele ve imar iskan işlerine de el atacağımız çok konu var. Mustafa Necati'ye telgraf çek, İzmir'e gelsin.

Latife Hanım gezilerinin yarım kalmasına üzülmüştü. Gazi onun elini tutup okşayarak müşfik bir şekilde:

– Latif!.. Kusura bakma, devlet işi döneceğiz... Söke ve Kuşadası gezisini daha sonra yapalım.

***

Köşkteki onarım işleri ve eklemeler dolayısıyla rahatsız olan Latife Hanım İzmir'e gitmek istemiş, Gazi Paşa da hanımını kırmayarak bu geziye çıkmıştı. İkisi de dinlenmiş olarak 25 Mart'ta trenle Ankara'ya dönüyorlardı.

Gazi Paşa sabah erken kalkmış, özel vagonunda eşi Latife Hanım'la kahvaltısını yapmıştı. Adetiydi. Trende kendisi ile gezide bulunanların kompartımalarını ziyaret edip sohbet ederdi. Latife Hanım'ı yalnız bırakıp çıktı. Bu defa sevdiği, takdir ettiği gazeteci İsmail Habib Sevük'ün kompartımanındaydı.

Tren, Beylik Köprüsü'nden geçip Sakarya yönüne doğru yol al-

yordu. Sevük ve arkadaşları misafirleri Gazi'yi pencere yanına almışlar, ona gezi izlenimlerini sorup saygıyla dinliyorlardı. O, iki yıl önceki kanlı boğuşmaların yapıldığı yerlerden geçerken o günleri hatırlıyor, anlatıyordu. O günlerin acısı unutulacak gibi değildi:

"Yüz bin kişilik düşman karşısında biz ancak elli biniz. 350 toplarına karşılık 160 topumuz var. Mitralyözlerimiz onlarınkinin onda biri, Yunan'ın 20 tayyaresine karşı iki uçağımız var. Bu dengesizliğe karşı ne yapılır? O ne kanlı boğuşma... Ne gündüz ne gece, durmadan cenk... Şu tepeler hep kızıla boyanarak verildi, alındı. İşte Türbe Tepe, gündüz gitmişti gece süngü hücumuyla geri alındı. O gece kumandanlar heyecanla bekliyordu, birden tepenin üstünde büyük bir ateş parladı. Dikilen bayrak görünsün diye askerlerimiz ateş yakmış. Beş yüz şehidin alev alev kanı üstünden alevler içinde kan kırmızı parlayan şanlı bayrak çıkıyor. Şehit, şehit... 22 günlük cenkte askerlerimizin yüzde altmışı, subaylarımızın yüzde sekseni ya şehit, ya gazi... Bir çok alayımızın, mesela 42. Alayın albayı şehit; kumandayı binbaşı alıyor. Onlar da şehit oldu. Artık yüzbaşılar kumanda ediyor. Yüzbaşılar da gitti. Kim bilir yarısı şehit olan alayı kim kumanda ediyor... Geceli gündüzlü 22 gün 22 gece cenk... Askerlik tarihimizdeki bütün meydan harplerinin en uzunu. Şehit olanın yerini nasıl dolduruyoruz? Ölenin silahını yeni gelene veriyoruz. Sakarya'da bir tek kaçak yok. Bütün millet bunun son vatan savaşı olduğunu biliyordu. Yalnız erkeği değil, kadını da yiğit Türk milletinin döğüşen erkeğe kağnılarla haftalarca yürüyerek erzak silah taşıyan kadınlar... Kendisi yağmurdan ıslanırken, gülle ıslanmasın diye sırtındaki giysisini ona örtüyor. Sakarya, millet bilincinin orduyla şahlanışı bütünleşmesiydi."

Bir ara Gazi Paşa durdu. Bir buçuk yıl önceki kanlı savaşın yapıldığı yerlerden geçerken tatlı, acı anılara daldığı, içinin burkulduğu, huzurlu fakat meyus bir melale büründüğü yüz hatlarından anlaşılıyordu. O, kendisiyle konuşur gibi gözlerini ufka dikmişti. Mavi ışıltılı gözlerindeki ifadeyi usta gazeteci belleğine yazmaya başlamıştı:

"1923 Mart'ının 25. günü... Trenle Beylik Köprüsü üzerinden Sakarya'ya bakıyoruz. Irmak bir buçuk yıl önceki kanlı destanın hatıralarıyla dalgın dalgın akıyor. Kaynağı renk renk bitkilerin yeşil akisleri ile doluydu. Halbuki şimdi bakıyorum; ne şeffaf, ne bulanık; kendisinde görünmez bir kızıllık var gibi. Bir buçuk yıldır akıttığı sular o kanlı hatıranın rengini silememiş. 'Akıncı' şiirinin bir sözcüğünü değiştirerek o güzel mısra dudaklarımdan dökülüyor: 'Hâlâ o kızıl hatıra titrer sularında. ' Sakarya bir ırmaktı, şimdi bir destan oldu. İkinci Viyana kuşatmasında Kalenberg Tepesi'nden başlayan iki buçuk asırlık bir yeniliş ve çekiliş Sakarya'nın sularında bitti.

Tren Sakarya'yı geçtikten sonra ağır ağır rampayı tırmanıyor. 'Kartaltepe'nin eteklerini dolanmaktayız. Harbin en ün almış tepelerinden biri... Sağda ufkun yüksekliğinde 'Beştepeler', oralardaki kahramanlığın saldıran pençesi gibi... Solda 'Duatepe' bakırımtrak iki zirvesiyle tunçlaşmış bir vakar halinde duruyor. Hep gazi tepeler. Şehit kanlarıyla sulanmış topraklar..."

Bu gazi tepeleri geçerken bir gün önce, Kütahya'da Gazi'nin anlattıklarını düşünüyorum: 'Bindiğim at kazaya uğradı', diyordu, 'Sol kaburga kemiğim kırıldı. Ahdettim. Ve bu teperle doğru haykırdım. Konstantin! Kemiğimin kırıldığı yerde senin burnunu kıracağım'."

Gazi Mustafa Kemal Paşa, sözünü tutmuş; Bursa'ya girdiğinde Osman Gazi'nin sandukasına kanlı çizmeleriyle basan Konstantin'in de bütün Yunanların da burnunu kırıp denize dökmüştü.

Yazar Sevük, gözleri bu kutlu yerlerde olan Gazi'ye bakarak düşündüklerini zihnine yazmaya devam etmekteydi:

"Gazi, kırık kemiğiyle, sargılar içinde, bazen sedyede, yirmi iki gün süren meydan cenginin her tarafına sürekli koşup durmaktadır."

Bu anıları tazeleyen tren, ansızın Sakarya'nın yeni bir dirseğine girerek sarsıldı. Pencereden başını çeviren Gazi, kompartımandaki yazarlara bakıp gülümsedi:

– Ne dersiniz, dedi. En son taarruz emrini verdiğim gün kırık kemiğim de iyi oluverdi.

Lozan'da Türk Kadınının Temsilcileri: İffet ve Mevhibe Hanımlar

Lozan Konferansı'nın 2. dönemi 23 Nisan 1923'te başlayacaktı. İsmet Paşa ve delegeleri hanımlarını da yanlarına almışlardı. Mevhibe Hanım saf, samimi Müslüman, Tunalı bir ailenin kızıydı. Utangaç, nahif ve 22 yaşlarındaydı. Delege Dr. Rıza Nur'un karısı İffet Hanım ise daha önce Avrupa görmüş, Fransızca bilen, ileri fikirli, olgun bir kadındı. Daha trende kendisinden çok genç ve deneyimsiz Mevhibe Hanım'a sahip çıkmış; ona tekrar Avrupa'yı anlatmağa başlamıştı:

– Orada daha serbest olacağız... Aynı köylerimizdeki tarlada, bağda, bahçede çalışan kızlarımız gibi... Başımız açık veya sıkma yazma yerine şapka giyeceğiz.

– İsmet Bey de anlattı. Nasıl olur, sıkılırım...

Daha trene binerken beyaz bir tayyör giymiş, saçlarını türbanından taşırmış İffet Hanım, arkadaşının gür siyah saçlarını okşayarak:

– Bal gibi olur. Bak bana... Sen de lacivert bir tayyör giyecek,

yüksek topuklu iskarpinle Lozan'da birlikte dolaşacağız. Başlarımızda da tuğlu fötr şapkalar olacak.

– Benim bavulumda onlar yok ki...

– Beylerimiz Konferans'a gidince biz mağazalara gidip alacağız. Daha sonra da toplantılara o çağdaş giysilerle katılacağız.

Saf olduğu kadar zeki de olan Mevhibe Hanım, ablası gibi gördüğü İffet Hanım'ı dinledi.

Daha ilk toplantıda İsmet Paşa'nın yanında Türk kadınını şerefle temsil etmeye başlamıştı. Doktor Rıza Nur'un hanımı ona iyi rehberlik ediyordu.

Kocaları sömürgeci ve emperyalist yabancı delegelere karşı mücadelelerini sürdürürken, onlar akşama kadar otelde beklemekten sıkılıyor bazen dışarı çıkıp parkları, müzeleri geziyor; gezindikleri caddelerdeki vitrinleri seyrediyor, merakla bir an önce antlaşmanın olmasını bekliyorlardı.

İki Türk hanımı da birbirinden hoşlanmışlar, dost olmuşlardı. İffet Hanım daha yaşlı, Avrupa görmüş, yabancı dil bildiği için gezilerde hakimiyet hep ondaydı. Gencecik Mevhibe Hanım ise uysal uysal onu izliyordu.

O gün otellerine yorgun döndüler. Beylerini lokanta lobisinde beklerken Ankara ve Gazi Paşa ağırlıklı konularda sohbete daldılar. İffet Hanım Gazi'nin yeni eşinden söz ederek:

– Latife Hanım ince endamlı kapkara gözlü güzel bir hanım. Allah ikisini de mutlu etsin! dedi. Mevhibe Hanım hiç görmediği yeni gelini merak ediyordu:

– Gazi Paşa ile kızın arasını Salih Bey yapmış diyorlar...

– Ben de öyle duydum. Ama bu evliliğe Fethi Bey karşı çıkmış. "Bana öyle geliyor ki bu kızcağız Mustafa Kemal Paşa gibi hareketli bir adama ayak uyduramaz. Korkarım ki ikisine de yazık olur." demiş.

Onlar kahve içerek sohbet ederken karanlık basmış, kocala-

rı görünmemiş ve merakta kalmışlardı. Nihayet başdelege İsmet Paşa ve delege Rıza Bey karşıdan göründüler. Solgun elektrik ışığında ikisinin de yüzlerinin asık olduğunu fark ettiler. Kavga etmiş gibi ikisi de küskün ve yorgun bir halde başları eğik olarak yaklaştılar.

– İyi akşamlar, deyip silindir şapkalarını çıkarıp masaya koyarak oturdular.

İki aydır her komisyon toplantısı sonu bayanlar "Ne oldu?" diye sorarlar; İsmet Paşa görüşmeler kötü gitse de "İyi gidiyor." derdi. Ne var ki Rıza Bey öyle değildi. Kızdığı zaman yabancılara, Lord Curzon'a sövüp saydığı oluyordu. Gene hanımının anlayacağı dilde Curzon'a İngilizce küfürler edip sigarasını yaktı. İsmet Paşa ise sakindi.

Renk renk boy boy çiçek saksılarının sıralandığı, avizelerle bibloların süslediği lobi sakindi. Kocalarının sinirli tavırları iki hanımın da gözünden kaçmamıştı. İlk soruyu paşasına sevgi ve saygıyla bakan Mehibe Hanım sordu:

– Gene mi direndiler?

İffet Hanım'a kocası her şeyi anlattığı için biliyordu. İsmet Paşa ise ketumdu. İffet Hanım kocası Rıza Bey'e bakarak:

– Mali konular halledilmedi mi? dedi. Mevhibe Hanım da kocasına bakıp:

– Nedir bu mali konular? diye sordu.

İsmet Paşa hanımına hep müşfik, sevecen davranırdı. Onun her şeyden habersiz ve bilgisiz oluşunu içine sindiremiyordu. Süleymaniye Mahallesi'nin çarşafa yeni girmiş, sonra da hemen çıkıp modern kıyafete alışmış hanımını çok sevip sayıyordu. Çatık kaşlarla ona baktı:

– Mali konu Osmanlı borçları demek. Yüz yıldır padişahlar, sadrazamlar Avrupa'dan Fransa'dan borç para almış, milyonlarca borç birikmiş. Osmanlı devleti iflas etmiş, çökmüş ve yenilmiş...

Mevhibe Hanım, İffet Hanım'ın yüzüne baktı. İkisi de bugün birçok mağaza gezmiş; alışverişte paraları yetmediği için vitrinleri seyretmekle yetinmişlerdi. Mevhibe Hanım çocuk saflığı ile:

– Ne yapmışlar paraları? dedi. İsmet Paşa gönül darlığı içindeydi; iç geçirdi:

– Önce saraylar yapmışlar... Çırağan, Dolmabahçe sarayları gibi... Sonra borçlarını yeni aldıkları borçla ödemeye başlamışlar. Yani faizler artmış. Faizi ödemek için tekrar borçlanmışlar. Milyonları bulmuş... Şimdi bizim karşımıza çıkıp Osmanlı'dan alamadıklarını bizim ödememizi istiyorlar.

Rıza Bey derin derin nefes alan İsmet Paşa'nın bu konudan sıkıldığını anlayıp sözü ondan aldı:

– Koca imparatorluk çöktü, parçalandı. Padişahlar borç para aldıklarında Suriye, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Mısır, Libya, Arabistan hep biz bağlıydı. Oralarda da demiryolları, köprüler, imaretler yaptık. Bu borcun bir kısmını onlar için de harcadık. Biz, şimdi bizden kopan bu devletlere de bu borçları taksim edin diyoruz. Dinlemiyorlar. Üstelik "Borçları altın olarak ödeyeceksiniz." diyorlar.

İsmet Paşa konuyu kesmek istediğini ayağa kalkarak belli etti:

– Direniyoruz, istediklerini yapmayacağız, diyerek eliyle lokanta kapısını gösterdi. Delege Rıza Bey de sakinleşmişti:

– Buyurun hanımlar! Sizi de ağır konularla yorup üzmeyelim.

Lokantaya girerken abla gibi sevdiği İffet Hanım'ın koluna giren Mevhibe Hanım ona fısıldıyordu:

– Ne bu saray, gösteriş tutkusu! İsraf Müslümanlıkta haram değil mi?

İsmet Paşa'nın arkasından gelen Rıza Bey'in dikkatini Mevhibe Hanım'ın yeni ve şık şapkası ve pileli beyaz tayyörü çekmişti:

– İffet! Gene kardeşine masraf ettirmişsin. Çok güzel olmuş...

Bu iltifat üzerinedir ki yorgun ve dalgın İsmet Paşa kafasındaki Lozan sorunlarını atıp hanımına dikkatle baktı; onun yeni giysi ve takılarını fark edebildi. Hanımının koluna girip gülümsedi, takdirle fısıldadı:

– Güle güle giy Mevhibe! Çok yakışmış sana!

İffet Hanım genç karı kocayı yalnız bırakıp eşi Rıza Bey'in koluna girdi. O da görüşmeleri günü gününe izliyor, bilgi alıyordu.

– Doktor Bey bugün ne oldu? dedi. Rıza Nur hemen hanımının merakını giderdi:

– Doğu Trakya'nın tamamen Yunanlar tarafından boşaltılması ve harp tazminatı ödemeleri ile kapitülasyonun kaldırılması isteklerimizi kabul etmeyen Lord Curzon bizi görüşmeden çekilmekle tehdit etti. İngiliz delegesi Lord Curzon, Yunan delegesi gibi çalışıyor, tehdit ve rest çeker gibi tavırlarla görüşmelerden çekileceğini ileri sürüp konferansı çıkmaza sokuyor... Biz ondan önce rest çektik. Siyasi ve iktisadi olarak tam bağımsızlığımızda ısrarlıyız... Onlara isteklerimizi kabul ettireceğiz.

***

Onlar uzakta iken Türkiye'de ise 23 Nisan, Egemenlik Bayramı olarak coşkuyla kutlanıyordu. Atatürk bu bayramı Türk çocuklarına armağan ederken TBMM'de yaptığı konuşmada kurduğu CHP'nin dokuz ilkesini dile getiriyordu:

"Akılcılık, taassupsuzluk (laiklik), çağdaşlık, devletçilik, halkçılık, devrimcilik, halk egemenliği, adli, sanayi ve iktisadi bağımsızlık... Bu ilkeler memleketin ivedi ihtiyaçları ve birçok uzman kişilerin görüşleri olup ve özellikle İzmir'de bütün memleket temsilcilerinden oluşarak açılan iktisat çalışmalarında göz önüne alınarak belirlenmiştir. Vatanımızda milli hükümet esasının kurulması hatırasını yaşatan bugünün anılması sebebiyle bütün memleketin bağımsızlık ve egemenliğin sonsuz nimetleri içinde ebediyen olmasını dilerim."

***

Aynı mutlu günün akşamı Gazi Paşa, yeniden açılışı yapılan Ankara Türk Ocağı'na gitti. Ocak Başkanı Hamdullah Suphi Bey'in konuşmasını dinledi. Büyük Türkçü, Osmanlıcılığın ve İslamcılığın çöktüğünü; devleti ve milleti felakete sürüklediğini; Atatürk'ün Kuvayı Milliye ruhu ile Türk milletini ve devletini kurtardığını, etkileyici hitabeti ile anlattı. Sözlerini; "Türk Ocakları ve Türkçüler maddi vatanın olduğu kadar manevi vatanın da bekçisidir." diyerek bitirdi. Gazi Paşa, onu alkışlayarak ayağa kalktı, elini uzatıp hararetle kutladı. Hamdullah Suphi, Gazi'nin bu mutlu gününde bile kaygılı ve düşünceli olduğunu hissetti:

– Paşam! İsmet Bey Lozan'dan da zaferle dönecek. Bugün gibi o günü de kutlayacağız, dedi.

***

Lozan'da İsmet Paşa, Türk düşmanı, ceberut ve saygısız Curzon'u kaçırtmış, yerine İngiltere, Horace Rumbold'u göndermişti. Türk başdelegesi onları bu değişikliği yapmağa mecbur bırakırken, İstanbul'da da işgal günlerinin mağrur ve zalim Harrington'ı küçümecik Refet Paşa ve kahraman Türk subayları karşısında ezilmeye, küçük düşürülmeye başlanmıştı. Öyle ki bu haris general, "hiç olmazsa futbolda galip gelelim" diyerek, Mısır ve Londra'dan getirdiği profosyenel futbolcuları amatör Fenerbahçe'nin karşısına dikmişti. Savaşta yenemediğini oyunda yenerek teselli bulacağını sanıyordu.

Ne var ki Beşiktaş ve Galatasaray takviyeli Fenerbahçe, onun takımını 2-1 yenmiş; bütün saha "Yaşa Fenarbahçe! Yaşa Türkiye!" nidalarıyla inlemiş; General Harrington başı eğik şekilde kupayı Türk kaptanı Hasan Kamil Sporel'e vermişti.

O akşam Galata'nın, Beyoğlu'nun, Taksim'in, Şişli'nin, Kadıköy'ün, Üsküdar'ın bütün cadde, sokak ve meydanları üç takımın

bayrakları ile süslenmiş, yanlarına Türk bayrakları asılmıştı.

İşgal günlerinde İngilizleri alkışlayan Ermeni ve Rumlar, gene bu maçta da İngiliz takımını desteklemiş, fakat maç dönüşü pencerelerine Türk bayrağı asma gereği duymuşlardı.

Gazi Paşa Hiç "Torpil" Yapar mı...

İzmir'in denizi kadar, güneşi ve havası da güzeldi. Mustafa Kemal'i dinlendiriyor huzur veriyordu. Hele öğleden sonra uyanıp bahçedeki kameriyeden ayakları altındaki Güzelyalı kıyılarını döven dalgaları, bağrına vuran sonbahar imbatının esintilerini hissederek seyretmek ona büyük bir haz veriyordu. Bu anda hanımının gelip koluna girerek "haydi Kemal kahvaltıya" demesi ve kalabalık aile sofrasına oturması, yıllardır aradığı bir mutluluk kaynağıydı.

Gazi Paşa, İzmir'de uzun süre istirahat ettikten sonra sağlıklı olarak Ankara'ya dönmüştü. Kayınbabası İzmir'de ona çok yakınlık göstermiş, el üstünde tutmuştu. Şimdi o da bu görgülü zengin beyi evine davet etmiş, karşılamak için Ankara Garı'na gelmişti.

Behiç Erken, Demiryolları Genel Müdürü idi. Rumeli'den beri arkadaşı olan Gazi Paşa'yı ziyaret için trenle Ankara'ya geliyordu. Kompartıman penceresinden bakarken gar peronunda beklemekte olan Gazi Paşa'yı gördü. Meğer geldiği aynı trende Gazi Paşa'nın

kayınbabası Muammer Bey de varmış, damadı da onu karşılamaya gelmiş.

Behiç Bey, trenden Uşakizade'den önce indi. Yaverleri arasındaki Gazi'ye yaklaşıp saygıyla eğilip selam verdi. Eski dostunun elini hararetle sıkan Mustafa Kemal Paşa:

– Behiç, bu akşam kayınpederim şerefine davetim var. Çankaya'ya sen de gel! dedi. Sonra telaşla trenden inmekte olan kayınbabasına doğru yürüdü.

Gazi, Behiç Bey'i Rumeli Demiryolları müfettişliğinden beri tanıyordu... Müşterek hatıraları vardı. İkisi de Selanik'in kaybında başrolü oynayan rüşvetçi Hasan Tahsin Paşa'nın ihaneti olduğu görüşünde birleşmişlerdi. (M. Kemal'in 30 Haziran 1911 tarihli raporu) Halen Anadolu-Bağdat Demiryolu Genel Müdürü olan Behiç Bey Bayındırlık Bakanlığı'na bağlıydı.

3 Temmuz 1923 akşamı Gazi'nin davetine uyup Çankaya Köşkü'ne gitti. Köşk önündeki terasta büyük bir sofra kurulmuştu. İçeride de dörder kişilik masa sofraları hazırlanmıştı. Behiç Bey içeri geçti, bir masaya oturdu. Biraz sonra Gazi Paşa yanında TBMM Başkanı Ali Fuat Paşa, İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey'le içeri girdiler. Behiç Bey ayağa kalkıp "Hoş geldiniz." dedikten sonra üçüyle de tokalaştı. Samimi bir şekilde iki eli arasına Behiç Bey'in elini alan Gazi "Sen de hoş gelmişsin Behiç." dedi ve arkadan gelen Uşakizade Muammer Bey'i tanıttı:

– Kayınpederim Muammer Bey. Bu arkadaşım da Rumeli dostum, Demiryolları Genel Müdürümüz Behiç Bey, dedi.

Biraz sonra sofraya yemekler getirilip içkiler kadehlere doldurudu. Karşılıklı hal hatır sormadan sonra anılar canlandırılmaya başlandı. Bir ara Ali Fuat Paşa, Gazi'ye döndü:

– Sana bir sorum var Paşam, dedi. Sen benim sicilime 'ordu komutanlığı yapamaz' diye yazmışsın, peki sonra cephe komutanı nasıl yaptın, cevap ver!

Herkesin yüzü gerilmişti ama Gazi gülerek, arkadaşının kade-

hine vurarak "çın çın" ettirdi:

– Canım şimdi bunların sırası mı, sonra konuşuruz,dedi.

Yemek devam edip kadehler boşalırken Ali Fuat Paşa gene söz aldı:

– Gazi Paşam! dedi. Benim kardeşim Mehmet Ali Bey'in kayınbabası olan aynı isimli Mehmet Ali Bey'in 150'likler listesinden çıkarılmasını istiyor; ben de rica ediyorum. Şu Ali Fethi'yle konuş, söyle. Listeden çıkarsın!

Gazi, sevdiği bu eski arkadaşının uygunsuz öneri ve ricasını anlamamazlığa geldi ve isim benzerliğinden yararlanıp olumsuz cevap verdi:

– Canım senin kardeşin Mehmet Ali, bizim de kardeşimizdir. O, kara cetvele girer mi? dedi. Konuyu gür kaşlarını çatarak kapattı...

Gazi'nin bu ince espri ve reddedişini, kayınbabası Muammer Bey de, Behiç Bey de bıyık altından gülerek izlediler. Gazi Paşa'nın en sevdiklerinin kanun dışı öneri ve ricalarını nasıl reddettiğine şahit oldular.

"Her Dar Zamanımda Hızır gibi Yetişirsin"

İsmet Paşa'nın haklı ve inatçı tutumuyla İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri sonuçta Türk tez ve isteklerinin haklılığını kabul etmeye başlamışlardı. Yunanların tahriki ve ABD'nin desteği ile hâlâ mali ve iktisadi konularda, kapitülasyonların kaldırılmamasında diretiyorlardı.

İsmet Paşa ve delegeleri, dişe diş bir mücadele yapıyor; birçok isteğini kabule zorluyor ve konferansın gidişi hakkında Meclis'e ve Atatürk'e bilgi veriyordu.

Ankara'daki hükümet, Musul ve Adalar konusunda İsmet Paşa'yı eleştirip bu konuda ona imza yetkisini vermeyeceklerini belirtti. Muhalifler Başbakan Rauf Bey kanalıyla itirazlarını Gazi Paşa'ya bildiriyorlardı.

Lozan'daki başdelegemizle haberleşme sürüyor; aylar geçiyor, barış yapılamıyordu.

Büyük çekişmelerden sonra İsmet Paşa ve delegeleri Doğu Trakya'nın Karaağaç'la birlikte alınmasını, Çanakkale Boğazı

önündeki iki adanın da Türkiye'ye bırakılmasını sağlamışlardı. Bu iki adada hâlâ Rumlar vardı; altı yüz yıldır Osmanlı buraları Türkleştirememişti. Üstelik görüşmeler sürerken Trakya'da Yunan ve İngiliz askerleri vardı.

Düşmanlar hâlâ diğer konularda ve özellikle mali ve iktisadi sorunlar ve kapitülasyonların sürmesinde direniyorlardı. Hiçbir uluslararası antlaşma bu kadar uzun sürmemişti.

Sonuçta Türk baş delegesi ve komisyonlardaki delegelerinin ısrarlı ve kararlı tutumlarıyla, kapitülasyonların kaldırılmasına da razı edildiler. Ama hâlâ Başbakan Rauf Bey'den tenkit telgrafları geliyor; İsmet Paşa sıkılıyordu. Rauf Bey'in karşıtlığı, İsmet Paşa'nın Başbakan olarak kendisine değil, doğrudan Cumhurbaşkanı Gazi Paşa'yı muhatap almasından idi.

İsmet Paşa huzursuz bir halde 24 Mayıs 1923'te Lozan'dan Gazi Paşa'ya şu telgrafı çekti:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine-Hükümetle aramızda esasla ilgili anlaşmazlık vardır. Onamaları olmazsa dönme kararındayız. Zat-ı riyaset penahilerinin bu fevkalade zamanda genel durumu yakından izlemenizi diliyorum."

İsmet Paşa, Gazi'den cevap beklerken görüşmeler hâlâ sürüyor, İngilizler ABD'nin telkin ve desteği ile yabancı şirketlere ayrıcalık ve öncelikler verilmesini istiyorlardı. Bunlarla yetinmeyen İngiltere, İtalya ve Fransa Boğazlar konusunda anlaşıncaya kadar ikişer harp gemisinin Türk kara sularında bulunmasını öneriyorlardı. İsmet Paşa bunları de geri çevirdi. İngilizler soğuk savaşa başlayıp, "barışı Türkler bozuyor, savaş çıkacak" gibi haberlerle yabancı basını şartlandırıyorlardı.

Bütün bunlara, düşman delegelerin kalabalığına rağmen İsmet Paşa, birçok isteğini kabul ettirmiş, fakat Ankara hükümetinden olumlu cevap alamamıştı.

18 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya yeniden telgraf çekti:

"Eğer Rauf Bey hükümeti, kabul ettiğimiz şeylerin reddinde kesin kararlı ise, bunu bizim yapmamıza imkan yoktur. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Emellerimizin hesabı tarihe emanet edilecektir."

Hükümet, İsmet Paşa'ya imza yetkisi vermeyince, Gazi Mustafa Kemal Paşa telgrafla istenen yetkiyi verdi:

"Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarının en samimi ve hararetli hissiyatımızla tebrik etmek için usulen imza olunduğunun bildirilmesini bekliyoruz."

Lozan'da, en sıkıldığı anda bu olumlu cevabı alan İsmet Paşa, sevinmiş, rahatlamıştı. Günlerdir kendisi de, delegeleri ve diğer memurları da ter dökmüş, didinmiş, uykusuz kalmış; ama tam bağımsız Türkiye'nin barışı için anlaşma şartlarını emperyalist ve kapitalist devletlere kabul ettirmişlerdi. İsmet Paşa sevinç ve memnunlukla Atatürk'e şu telgrafı çekti:

"20 Temmuz 1923

Ulu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Sevgi ve saygılarımla gözlerinden öperim aziz önderim."

"Tebrik Ederim, Diplomatik Bir Zafer Kazandınız!"

24 Temmuz sabahı çam ve çiçek kokularının Lozan bahçelerini yıkadığı güzel ve temiz bir gündü. Yemyeşil lükserinlerin çevrelediği tarhlı ince yol boyunca iki temiz ve şık giyimli bayan rengarenk çiçeklere bakarak Jean Jacques Rousseau'nun heykelinin bulunduğu havuz başına doğru dik ve vakur adımlarla yürüyorlardı. Orta boylu olanının siyah saçlarını, çevresi al şeritli bir beyaz değirmi şapka örtüyor; ağaçlardan süzülen ışınlar dupduru yüzüne, kahve gözlerine vuruyordu. Bembeyaz pileli ceketin altında uzun, gri bir tayyörün etekleri beyaz topuklu iskarpinlerine doğru uzanıyordu.

Yanı başındaki uzun boylu hanım ise biraz daha havalı giyinmiş, sarı saçlarına al-beyaz bir şerit bağlamış, arkadaşının beyaz el çantasına karşın o, kırmızı parlak renkli zarif bir çanta ile koktoroş renkli döpiyesine bu aksesuarını zevkle uydurmuştu. Bu iki bayanın berrak ışıltılı kahve siyahı gözleri merakla beyaz örtülü masalara çevrilmişti.

İkisi de mutlu, gururlu, güvenli adımlarla bir masaya doğru yaklaşırken, papyon kravatlı iki erkek garson hazırolda duruyor; iki sarışın İsviçreli kız önlerinde eğilip, elleriyle sandalyeleri göstererek:

– Hoş geldiniz, buyurun madam! Buyurun matmazel, diyorlardı.

İki modern giysili bayanın arkalarındaki smokin giymiş, yakışıklı iki erkekten orta boylu olanı hanımların hemen arkasından yanlarına geçerek İsviçreli garsonlara Fransızca cevap verdi:

– Madam ve matmazel değil... Bayan İsmet ve Bayan Rıza, diyeceksiniz.

İsmet Paşa, Rıza Bey'in bu resmi çıkışına gülümsedi. Hanımlara ve kendilerine saygıyla yer gösteren garsonlara Fransızca teşekkür etti. Milli bir görev yapmanın iç huzurunda olan kahverengi gözleri sade onlara değil bahçede şakıyan kuşlara, saksılardaki rengarenk çiçeklere de gülücükler dağıtıyordu. Biraz sonra kahvaltı yapıp Rimni Sarayı'na gideceklerdi. Orada Lozan Antlaşması'nı imzalayacaklardı. Onların biraz ilerisindeki masalarda müşavir ve iktisadi, mali, siyasi ve tarihi konularda yardımcı olan Münir, Muhtar, Veli, Celal, Şükrü, Cavit, Ruşen Eşref ve Yahya Kemal gibi müşavir, uzman ve edebiyatçılar vardı.

İsmet Paşa onlara doğru memnun ve müteşekkir bakıp el salladı; hanımına döndü:

– Çocuklar çok yoruldu. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ettim, dedi.

***

Öğleden sonra Lozan Oteli'nin önü her milletten gazeteci ve insan kalabalığı ile dolmuştu. İsviçreliler başlangıçta lakayt kaldıkları toplantının başarı ve barış ile sonuçlanmasına memnun olmuşlar; diğer millet izleyici ve gazetecilerine katılmışlardı. Gözler otel kapısındaydı.

Otelden başta İsmet Paşa ve Rıza Nur, yanlarında çağdaş giyimli iki güzel hanım ve arkalarında törene has lacivert giysili temsilcileri ile çıkınca kapı önündeki kalabalıktan bir alkış tufanı koptu. Türk delegeleri silindir şapkaları müşavirleri elleri ile onları selamlayıp ay yıldızlı al bayraklar taşıyan iki ayrı otomobile bindiler.

Yol boyunca sıralanmış insanlar önlerinden geçen araçları alkışlıyorlardı.

Rimini Sarayı'nın büyük ve yüksek tavanlı salonu da her milletten diplomat, seyirci ve gazeteci ile dolmuştu. Yeşil çuha örtülü kürsünün başında İsviçre Konfederasyon Başkanı Scheuver ve Konferans Genel Sekreteri Mussigli yer almıştı. Bu kürsünün sol tarafındaki koltuklara Türk delegeleri yerleşti. Yanı başlarında Bulgar delegesi ve ABD gözlemcisi bulunuyordu. Karşı koltuklarda ise İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve diğer konferans delegeleri yer almıştı.

İsviçre Başkanı ev sahibi olarak barış antlaşmasının yapılmasından memnunluğunu belirten bir konuşma yaptıktan sonra, konferans sekreteri ilk önce kürsüye Türkiye başdelegesi İsmet Paşa'yı davet etti. Gururlu ve memnunluk dolu gülümsemesini diğer devlet delegeleri üzerinde gezdiren İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nı ve 17 ek metni imzaladı. Onu delegeleri Rıza ve Necmeddin Sadak Bey'ler izledi.

Yeni Türk devleti için 24 Temmuz 1923 ve Lozan artık bir dönüm noktasıydı. İsmet Paşa yerine geçerken Amerika gözlemcisi Mr. Grew hasetle:

– Tebrik ederim, diplomatik bir zafer kazandınız! dedi.

***

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve delegelerinin 10 Ağustos 1923'te İstanbul'a geldiği haberini almış; Ankara'da onların büyük bir törenle karşılanması için Başbakan Rauf Bey'e emir

vermişti. O da İçişleri Bakam'na gerekli hazırlıkların yapılmasını söylemesine rağmen kendisi karşılamada bulunmak istemiyordu. Bu ruh halinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olmanın kompleksi kadar; İsmet Paşa'nın kendisiyle Lozan konusunda iletişim kurmaması neden oluyordu. Küskün bir halde ağustos sıcağında Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'yı yanına alarak Çankaya'ya çıktı. Gazi Paşa çalışma odasında, Afet Hanım'ın Abdürrahim'e verdiği dersi dinliyordu. Yaverleri Başbakan'ın geldiğini haber verince aşağı indi.

Rauf Bey'i ve Ali Fuat Bey'i salon kapısında karşılayıp bilardo masası yanındaki koltuklarla aldı. Candan bir tavırla:

– Ne iyi ettiniz de geldiniz, dedi. En mutlu günümüzdeyiz...

Ali Fuat Paşa gülümseyip memnunluğunu belli ediyor; fakat Rauf Bey surat asıyordu. Hal hatır sorduktan sonra:

– Ben İsmet Paşa'yı karşılayamam! dedi.

Meclis Başkanı Gazi Paşa, hayretle başbakanının yüzüne baktı:

– Nasıl olur?

Rauf Bey yere bakarak karşılık verdi:

– İzin verin, ben o sırada Ankara'da bulunmayayım. Sivas'a gideceğim...

Ali Fuat Paşa küskünlük konularını biliyor; susuyordu. Gazi Paşa kaşlarını çattı:

– Rauf! Aranızda şahsi bir sorun yok!.. Lozan konusunda tartışmalar geride kaldı. Başbakan olarak karşılamak senin görevin. Burada kalacak ve onu tebrik edip kutlayacaksın.

Gazi Paşa'nın bu üstözlü, amirane ve sert önerisine Rauf Bey cılız bir sele cevap verdi:

– Kalamayacağım Paşam. İzin verin gideyim...

Gazi Paşa'nın bu gibi hallerde çakmak çakmak olan mavi ışıltılı gözlerindeki öfke ve kararlılığı en iyi bilen Ali Fuat Cebesoy'du.

Beklediği sert cevap geldi:

– Rauf Bey! Başbakanlıktan ayrılmak şartı ile gidebilirsin.

Bu uyarı ile bozulan arkadaşına destek için Ali Fuat Bey'in şaşkınlıkla ağzından istemediği halde şu sözler döküldü:

– Kemal! Yeni apartların, arkadaşların kim?

Gazi Paşa'nın kararlı ve sert bakışları iki eski arkadaşının yüzlerinde gezindi:

– Yeni arkadaşım yok! Millete, devlete liyakatle, sadakatle, feragatle kim hizmet ederse yardımcılarım onlar!

Rauf Bey, Başbakan (İcra Vekilleri Heyeti Reisi) olduğu halde, muhalif İkinci Grubu temsil ediyor; Gazi Paşa ise TBMM Başkanı olarak iktidarı koruyordu. Bu hal giderilmeliydi.

Gazi daha önceden düşünmüştü. Rauf Bey başbakanlıktan istifa edecek, onun yerine ılımlı ve siyasi tecrübesi olan Fethi Bey getirilecekti.

***

İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşünün üçüncü gününde Gazi Paşa ona ve en yakınlarına köşkte bir davet verdi.

Latife Hanım bu ziyafet için titizlikle hazırlık yaptı. Garsonlara, hizmetlilere beyaz elbiseler giydirdi, papyonlar taktırdı. Mutfağı teftiş edip eldivensiz aşçı hizmetçi bırakmadı. Köşk kapısındaki teşrifat düzenini de disiplinli olan Yaver Rasuhi'ye bıraktı.

Akşama doğru konuklar yavaş yavaş gelmeye başladılar. İsmet Paşa, Mevhibe Hanım ve Rıza Nur'la İffet Hanım aynı otomobilden indiler. Onları bahçe kapısında da yaverler karşıladı. Daha sonra Fethi Bey eşi Galibe Hanım göründü. Onları Salih Bey ve eşi Pakize Hanım izledi.

Köşk girişinde konukları önce Latife Hanım karşılıyor; daha sonra onlar ilerleyip Gazi'nin yanına gidip tokalaşıyorlardı.

Kılıç Ali ve eşi Hümeyra Hanım ise daha önce geldikleri için ev sahiplerinden sonra yeni gelen misafirlere "hoş geldiniz" deyip yerlerine geçtiler.

Uzun bir masa kurulmuş, Gazi'nin sağına İsmet Paşa ve Mevhibe Hanım, soluna Ziya Bey ve eşi İffet Hanım oturmuşlardı. Saçlarını kısmen dışarıda bırakan zarif iki tüylü şapka giymiş bu Avrupa'dan dönmüş hanımı masadaki diğer hanımlar merak ve takdirle seyrediyorlardı. Onların karşılarında ise ev sahibesi Latife Hanım sırdaşı Pakize Hanım'la fısıldaşıyordu.

Gazi Paşa, nazik bir tavırla ayrı ayrı "hanımefendi"lerin hatırlarını sordu. Erkekleri de başıyla selamladıktan sonra, konuşma ve sohbet için sabırsızlanan hanımlara sofra sohbetini bırakıp kadehine uzandı:

– Lozan zaferinin şerefine ve mutluluklarınız için kaldırıyorum.

Hepsi de Gazi ve yanındaki İsmet Paşa'ya bakarak:

– Şerefinize Gazi Paşam! Tebrikler İsmet Paşa! diyerek karşılık verdiler.

Erkekler sessiz ve çekingen duruyorlardı. Gazi Paşa'nın nazik ve esprili iltifatlarından sonra Ankaralı kadınlar merak ve dikkatle İffet ve Mevhibe Hanım'ın İsviçre'den alıp giydikleri modern kıyafetlere bakıp, Lozan mağazaları ve İsviçre güzelliklerini onlardan dinlemeye başladılar.

Sofra havuzlu köşkün hol gibi uzun salonunda kurulmuştu. Son kısımda Atatürk'ün zevki ve alışkanlığına uygun bir saz heyeti vardı. Ud ve kanun taksimi yapıyor, salonu şevk ve haz veren bir musiki dolduruyordu.

İsmet Paşa hâlâ Lozan görüşmeleri yorgunluğunu atamamış, Rauf Bey ve hükümetinin kendisine çıkardığı güçlük ve engellerden söz ediyordu. Onun Bakanlar Kurulu'nu sert eleştirisi, İçişleri Bakanı olan Fethi Bey'i rahatsız etti ve sinirli bir hareketle:

– Musul konusunda direnemedin. Ben de tenkit ettim...

İsmet Paşa sert bir hareket ve yüz ifadesiyle ona bakıp yüzünü Gazi Paşa'ya çevirerek sesini yükseltti:

– Gazi Paşam! Sen güçlükler çözücüsün... Burada da beni sen kurtardın. Yüksek emirlerinle imdadıma yetişmeseydin Lozan'dan tabutum gelecekti! Tabutum!..

Bu son sözcüğün tekrarı, neşe içinde sohbete dalmış hanımları da rahatsız etti. Salonda soğuk bir hava esti.

İsmet Paşa ve Fethi Bey birbirlerine ağır sözler söylemeye başlayınca hanımların yüzü sararmış; sofra tatsız bir hal almaya başlamıştı. Uzun süre susan Gazi Paşa bu ağız dalaşından hoşlanmamıştı. Bu gibi hallerde üstözlü suhuletiyle halletmeyi çok iyi bilirdi. İki arkadaşına da sert fakat okşayıcı bakışlarını dikti; elini kaldırıp hem garsonlara hem saz heyetine hitap etti:

– Yeni yemekler gelsin, kadehler yeniden dolsun!.. Şarkılar devam etsin!

Başını çevirdiği Neyzen Burhaneddin Bey'e tebessüm ederek devam etti:

– Solo ve benim sevdiğim şarkıları okuyunuz.

Art arda gelen kıvrak Rumeli havaları ile sofrada tartışanlara da sükunet geldi. Türkülere Atatürk ve Latife Hanım da katılıyordu.

"Maya Dağı'ndan kalkan kazlar
Al topuklu beyaz kızlar
Anacığın yüreği sızlar
Vardar Ovası, Vardar Ovası
Kazanamadım sıla parası."

Arada Salih Bozok'un bas-bariton sesi de yükseliyordu:

"Pencere açıldı Bilal oğlan
Piştov patladı

Varın bakın Bilal oğlan
Yine kimi hakladı."

Daha sonraki Rumeli türkülerine hanımlar da katıldı:

"Yemenim tuğralıdır
Sevdiğim buralıdır
Geçme kapım önünden
Yüreğim yaralıdır.
Ah allı yemenim!.
Vah pullu yemenin!.
Bir bahçeden bir bahçeye
Salla yemeni, salla yemeni!.."

Biraz önceki gerginliği unutmuş İsmet Paşa ve Fethi Bey birbirlerine sevecen bakışlarla yaklaşıp tokalaşıyor; masadaki baylar ve bayanlar hep birlikte saz heyetine doğru el ve mendil sallıyor. Burhanettin Ökte ve arkadaşları kemanları, utları, kanunları ve neyleri ile salonu şarkı zenginliğine boğuyorlardı.

Bu neşeli Lozan zaferi kutlaması zeybeksiz olmazdı. Davul çaldı, zurna tiz sesi ile çınladı. Gazi Paşa ceketini eşi Latife Hanım'a uzatıp sahneye fırladı. Fidan gibi ince mütenasip vücudu ile zeybek oynamaya başladı. Alkışlar ve mutluluk dilekleri onun kadar Lozan'da tam bağımsızlığını emperyalistlere kabul ettirmiş Türk milleti içindi:

"Yaşa Mustafa Kemal Paşa yaşa!
Adın yazılacak mücevher taşa!"

"Latif Benim Çalışma Odama Dokunma, Ben de Senin Yatak Odana Dokunmam"

Gazi Paşa, "Her şey ve her şey Türk milleti içindir" diyen Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'u çok severdi. Mutat fikir ve sanat divanı olan sofrasında ona da yer verirdi. Fakat bir gün, alışılmış sofra toplantısında muhaceret konusu açılmış ve birisi:

– Rumeli muhacirlerine bütün Türk vatanını versek yine azımsayacaklar! deyiverdi.

Mahmut Esat da, ona hak vererek Gazi'ye döndü ve suçlarcasına:

– Türk ulusunu incitiyorsunuz! dedi. Rumeli'den gelenlere milletin hakkından verdirmek istiyorsun Paşam, ulusunu sevmezsen o da seni sevmez!..

Masadakiler, bu saygısız, had bilmez söze Gazi Paşa'nın birden patlayacağını sandılar. Fakat Gazi, gayet sakin, sabırlı ve hoşgörülü cevap verdi:

– Mahmut Esat Bey, Türk milletini yalnız İzmirlilerden ibaret

sayar! Rumeli'den göçenlerin de mağdur Türkler olduğunu ya bilmiyor ya da kabul etmek istemiyor. Milletim tarafımdan sevilip sevilmemem konusundaki öğütlerine teşekkür ederim. Ben bunu hak etmiş olduğumu sanıyorum. Ancak, Mahmut Esat Beyefendi izin verirlerse, ben de kendilerine bir öğüt vereyim. Kendisini yakın arkadaşlarına (avukat arkadaşlarıyla kavgalıydı) sevdirmeyi bilmeyenler, bu kadar büyük bir olay ve dava hakkında konuşmak yetkisinde olamazlar.

Bu sözler üzerine Mahmut Esat Bey hatasını anlayıp Gazi'den özür diledi.

***

Daha 10 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzasıyla, Yunanlar Doğu Trakya'yı boşaltmaya başlamış, burada Türklere katliam ve zulüm yapan bazı Rumlar da daha fazla kalamayacaklarını anlayıp Yunanistan'a kaçmışlardı. Kalanların göçü ise sürüyordu. Zor durumda kalan Yunan hükümeti ve İsviçre'deki delegesi İsmet Paşa'ya mübadele anlaşması önermiş, ülkesinde ağır eleştiriyle karşılanmıştı. Daha önce Gazi ile bu konuyu konuşmuş olan Türk başdelegesi Lozan alt komisyonunda 30 Ocak 1923'te Yunanistan'daki Müslüman Türklerle, Türkiye'deki Ortodoks Rumların mübadele sözleşmesini imzalamakla kalmamış, göç edecekler için her türlü yerleştirme ve geçinme önlemlerini de almıştı.

Türk heyeti Lozan'da barış istediğini ve iyi niyetini her vesile ile göstermiş ve önemli isteklerini müttefiklere kabul ettirmişti. Zamanın şartları ve on yıldır savaşan yorgun ve askeri gücünü son zerresine kadar harcamış Türkiye'nin şimdiye kadar yaptığı en kazançlı ve başarılı anlaşmayı iki önemli konuyu geleceğe bırakarak yapıyordu.

24 Temmuz 1923'te, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve mübadillerin de yurt içinde değişik il ve ilçelere yerleştirilmesi ile İsmet Paşa kadar, Mustafa Kemal Paşa da rahatlamıştı. Artık Harp

Okulu'ndan beri düşündüğü devrimleri ve onların meyvesi olacak Cumhuriyet'e doğru atacağı adımlar ve devrimler için konuşmalar yapmak, milletini uyarmak için yurt gezilerine başlayabilirdi. Ama daha önce kendilerine yeni evlenmiş gelin-damat olarak evlerini açıp davetler veren Kılıç Ali, Fuat Bulca, Salih Bozok gibi dostlarına Çankaya'da bir ziyafet vermeliydi.

Latife Hanım da çoktandır bunu istiyordu. Yeni bir düzene soktuğu Çankaya'nın ve İzmirli hanımın marifetlerini görsünler istiyordu. Köşk'teki eski hizmetliler Ali ve Bekir Çavuşları beğenmemiş; İzmir'den Canan kalfasıyla Nesip hizmetkarını getirtmişti. Sade aşçılar, hizmetçiler değil tabaklar, çatallar, kaşıklar, peçeteler bile değişmişti.

Latife Hanım, kocasının çevresindekilerin kurtarıcı Gazilerine aşırı sevgi, saygı ve bağlılıklarını gıpta ile izliyor; kendisinin de öyle sevilmesini, sayılmasını arzu ediyordu. Fakat, gösteriş ve protokolde o kadar aşırıya kaçıyordu ki bu hal, misafirler kadar Mustafa Kemal'in de dikkatini çekiyor, hatta rahatsız ediyordu.

Latife Hanım, davet ettiklerine ulaklarıyla smokinle gelmelerini duyurmuş, buna Fethi Okyar ve eşi Galibe Hanım uymuş; ama çoğu uymamıştı. Bunlardan biri de Kılıç Ali'ydi. Hanımı Hümeyra ile normal kıyafetleri içinde köşke gelmişler, daha kapıda smokin giydirilmiş bir teşrifat memurunca içeriye doğru kulaklarını tırmalayan takdimleri yapılmıştı:

– Kılıç Ali Bey ve refikaları teşrif ettiler!

Daha karşıdan masasında oturan Mustafa Kemal bile bu hale gülüyor, Kılıç Ali'ye göz kaş işareti, yapıyordu.

Yemek servislerini beyaz gömlekli, beyaz eldivenli garsonlar yapıyor ve köşede bir orkestra yabancı şarkılar çalıyordu.

Gazi Paşa bunları hoş görmediğini yanı başındaki çocukluk arkadaşlarına bıyık altından gülerek anlatıyor ama bir süre hoş karşılayacağını belirtiyordu. Onun sofraları böyle resmi değil, sıcak ve laf kucağa düşecek şekilde birbirlerine yakın olurdu. Şimdi

dostları, çocukluk arkadaşları sohbet etmek, resmi konularda bazı sorular sormak istediği halde uzak ve başka başka masalardaydı...

Kılıç Ali o gün Gazi'nin masasından uzak bir masaya düştüğü için Mustafa Kemal'e yaklaşamamış, söylemek istediği bir konuyu açamamıştı. Yemekten sonra karşıdan başıyla selam verip hanımıyla ayrılırken bu soğuk merasimi tasvip etmediğini Mustafa Kemal Paşa da ima etmiş. Yaverini göndererek "Yarın eski sofra kurulacak buyurun." dedirtmişti.

Kılıç Ali ve hanımı tam bahçe kapısına geldiklerinde "dan" diye bir davul sesiyle irkildiler. Meğer Latife Hanım misafirlerini de uğurlamak için bir bando takımı hazırlatmış. Kılıç Ali, yanındaki hanımına fısıldadı:

– Üstü kaval, altı şişhane! diyecek oldu.

– Aman sus! Gazi Paşa duymasın... Gönül kor, dedi.

***

Kılıç Ali, ertesi gün Paşa'nın eski sofra dostları olarak davetliydi. Hanımlar yoktu. Latife Hanım da üst kattaydı. Refik Bey, Asaf Bey, Salih Bey ve Adnan Bey yavaş yavaş yemek yiyor, rakı içiyorlar; Meclis'te ve Lozan'da olan konuşmaları değerlendiriyorlardı. Ciddi konulardan sonra sesi iyi olan Asaf Bey Rumeli türküleri okumaya başladı. Gazi de neşelenmiş, onun Rumeli türkülerine katılmaya başlamıştı.

– *Pencere açıldı piştov patladı Bilal oğlan!.. Piştov patladı.*

Varın bakın, Bilal oğlan, yine kimi hakladı...

Birdenbire yemek salonunun üstünde sanki balyoz vuruluyormuş gibi tepinme sesleri gelmeye başladı. Bu gürültü misafirlerin dikkatini çekti. Neşeleri kaçıp türküyü yarıda kestiler. Neşeli türküler bitmişti ama yukarıdaki iskarpin topuğu sesi kesilmemişti. Tavandaki gürültü herkesin dikkatini çekerken Gazi sabredemedi. Misafirlerinden utandığını belli etti, istemeye istemeye Salih

Bey'e baktı fısıldadı:

– Salih yukarı çık bak. Hizmetçilerden bu terbiyesizliği yapan kimse, yapmamasını söyle.

Salih Bey yukarı doğru giderken, Gazi bu terbiyesizliğin Latife Hanım tarafından değil de bir hizmetçi tarafından yapıldığını ima ederek, yeni karısının hırçınlığını gizlemek istiyordu.

Salih Bey, yukarıdan yüzü kıpkırmızı indi. Gürültüyü yapanı anlamıştı. Uşakizade Latife, "Latife Mustafa Kemal" olunca değişmiş, bir kurtarıcı ve dehanın hanımı olduğunu unutmuş, "ne oldum delisi" olmuştu. Hatta kendisine bu evliliği sağlayan babası yaşındaki Salih Bey'e bile emirler vermeğe başlamıştı.

Misafirlerini uğurladıktan sonra Gazi, karısına gerekli uyarıyı yaptı; bu ona "Yabancılar yanında 'Kemal' diye hitap etme" sözünden sonra ikinci ikazıydı. Genç karısının huysuzluklarının artmasını istemiyordu. Zaten Gazi titiz insandı, köşkte değişiklikler yapmasına bir iki gün göz yummuş sonra: "Latif benim çalışma odama dokunma, ben de senin yatak odana dokunmam." demişti. Cazbantları, davulcuları gönderdikten sonra da Salih'e "Gramofon neyimize yetmiyor Salih?" diyerek dert yanmıştı.

Mustafa Kemal'in Fikriye Hanım zamanındaki sofraları sadece "içki ve sohbet sofrası" değil, "her türlü ülke sorunlarının, yapılacak devrimlerin, devlet işlerinin konuşulduğu fikir, tartışması ve danışma sofraları" idi. Buraya herkes çağırılmaz, en yakınları, Selanik arkadaşları, devlet, hükümet, siyaset, ilim, sanat ve edebiyat adamları davet edilirdi. Atatürk'ün sofrası sade yemek yenip içki içilen değil, memleket sorunlarının konuşulduğu, savaş ve devrim fikirlerinin tartışılıp pişirildiği, eyleme geçirme planlarının yapıldığı yerdi. Samsun'a birlikte çıktığı arkadaşlarından Hüsrev Gerede bunu çok güzel ifade etmiştir:

"Bu sofra değerli, seciyeli, fedakar arkadaşları, devlet ve inkılap adamları için bir mektepti. Direktiflerini burada verir, inkılap sahasında yapacağı büyük işlerin projesini burada telkin eder; tarih, dil,

kültür münakaşalarını burada yapmaktan hoşlanır; ilmine, kafasına güvendiği arkadaşlarını burada adeta imtihana çekerdi..."

Gazi, genç karısına ilk günlerde hoşgörülü davranmaya kendisini zorladı. Akşam sofralarını ve hizmetçilerin durumunu Latife Hanım düzenliyordu. Bir gün Kılıç Ali ve Asaf Bey aileleriyle davetliydi. Latife Hanım, tecrübesiz erlerden seçilmiş garsonlara beyaz önlükler giydirmiş, beyaz eldivenler taktırmıştı. Bunlardan biri servis yaparken turşu kasesini dikkatsizlikle Kılıç Ali'nin smokini üzerine döküverdi. Bu protokol giysisi Latife Hanım'ın ısrarı ile yaptırılmıştı. Domatesleri, hıyarları Kılıç Ali'nin kucağında görenler kahkahayı bastı. En çok gülen de Gazi Paşa'ydı. Bundan sonra, erlere eldiven taktırmayı yasakladığı gibi Latife'nin sofra düzenleme ve bunu haftada bire indirme önerilerini reddetti.

Ev işlerine ve davetlere kocasının karışması üzerine Latife Hanım Paşasına hırçınlık yaptı, birkaç gün küstü. Çiftin arasındaki sükuneti sağlamaya çalışan Salih Bey'i de haşlayıverdi:

– Zaten siz ve arkadaşlarınız Paşa'yı baştan çıkartıyorsunuz. Sizler olmasanız Kemal'le karı koca gibi baş başa yemek yer, sohbet ederdik... Kocamı bana bırakmıyorsunuz.

Bu suçlamaya maruz kalan başyaver Salih Bey bir şey diyemiyor, sadece Kılıç Ali'ye dert yanıyordu:

– Suç benim... Ben evlendirdim... Cezamı çekeceğim...

Geldikleri gibi Gittiler

24 Temmuz'da imzalanan Lozan Antlaşması, TBMM'de 23 Ağustos 1923'te onaylandı.

17 ek ve 5 bölüm, 5 protokoldan oluşan, 12 devletin imzaladığı 143 maddelik antlaşmanın önemli hükümleri şunlardı:

1- Türkiye'nin Trakya sınırı Mudanya Mütarekesi'ndeki gibi kalıyor; ayrıca Karaağaç ve Bosnaköy Türkiye'ye bırakılıyordu. Gökçe ve Bozcaada Türkiye'de kalıyor; Midilli, Sakız, Sisam adaları askersizleştirilerek Yunanistan'a bırakılıyordu. Oniki Adalar ise Uşi (Ochy) Antlaşması'yla Ekim 1912'de İtalya'ya bırakıldığı için durumu değişmiyordu.

2- Mübadele ek sözleşmesine göre Batı Trakya'daki Türkler Yunanistan'da, İstanbul'daki Rumlar Türkiye'de kalıyor, diğer Ortodoks ve Müslüman ahali mübadeleye tabi tutuluyordu.

3- Yunanistan savaş tazminatı olarak Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakıyordu.

4- Boğazların iki yakası da askersizleştirilerek Türk ve yabancılardan oluşan bir heyetin denetimine bırakılıyordu.

5- Türkiye-Suriye sınırı Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'na göre aynı kalıyordu.

6- Irak sınırı ise Hakkari Türkiye'de kalacak şekilde düzenleniyor, Musul-Kerkük konusu ise İngitere ile Türkiye'nin kendi aralarında anlaşmalarına ve Cemiyet-i Akvam'a bırakılıyodu.

7- Türk-İran sınırı değişmiyor, 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndaki gibi kalıyordu.

8- Kapitülasyonlar kaldırılıyor, Osmanlıların borçları bu imparatorluktan çıkmış devletlere bölünerek ödeneceği hükmü konuyordu.

9- Yabancı okulların büyük çoğunluğu kaldırılıyor, kalan birkaç okul ise doğrudan Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimine tabi tutuluyordu.

10- Patrikhaneler ise sadece dini görev yapmak üzere hiçbir siyasi yetki kullanmaksızın Türk kanunlarına tabi tutulmak üzere Türkiye sınırları içinde kalabilecekti.

O tarihteki Türkiye ve dünya şartları içinde Lozan Antlaşması, Türkler için büyük bir başarıydı.

***

Gazi Paşa, Meclis'teki Lozan görüşmeleri sırasında da İsmet Paşa'yı desteklemiş, yorgun düşmüş, dinlenme gereği duymuştu. 27 Ağustos 1923'te yanına Yakup Kadri, Behiç ve İsmail Sevük beyleri alarak Konya gezisine çıktı. Yolda onlara eski haturalarını anlatıp onların da anılarını ve devrimler için düşüncelerini dinledi.

Afyonkarahisar'da ve Konya'da öğretmenlere tarih ve eğitimden söz eden konuşmalar yaptı:

"...*Eğitim milli olmalıdır. Yıllardır milletimizin üzerine koyu bir karanlık olarak çöken cehaleti yeneceksiniz. Yeniniz ki gericilik bir*

daha başını kaldırmasın."

Kısa süren bu geziden Ankara'ya dönünce, kendisini Falih Rıfkı Atay ziyaret edip elindeki yabancı bir dergiyi gösterdi. Bu, 24 Mart 1923 tarihli Amerika'da çıkan *Time* dergisi idi. Kapağında renkli ve güzel basılmış Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kalpaklı resmi vardı.

Köşkteki havuz başına oturur oturmaz Falih Rıfkı sevinç ve gururla dergiyi masaya koydu:

– Amerikalılar sizi seviyor Paşam! dedi.

Gazi Paşa umursamaz bir edayla, biraz da gücenik ve kinayeli:

– Sevseler Lozan Antlaşması'nı delege olarak imzalarlar, onaylarlardı. Kötü niyetlerinden şüphe ediyorum! dedikten sonra resmine bakıp dergiyi karıştırıp Falih Rıfkı'ya verdi: Oku ve tercüme et bakalım, ne diyorlar?

Falih Rıfkı, İngilizce yazıyı Tükçe'ye çevirmeden önce tarihçi Arnold Toynbee ve eserinden söz etti:

– Toynbee'nin sizin için yazdığı eser de önemli Paşam.

– Bırak bu Yunanseveri. Onun kitabını da okudum. Tarihçi dürüst ve tarafsız olmalıdır. Toynbee yıllardır İngiliz emellerine hizmet edip Ermeni konusunda yanlış yalan propagandaya alet oldu. Falih! Yabancı övgü ve propaganda ile hiçbir yere gidemeyiz. Osmanlı'yı kapitülasyonlar konusunda olduğu gibi övüp yaltaklanarak kandırdılar, soydular; padişah ve sadrazamları emperyalist emelleri için kullandılar. Bizi asla aynı oyuna düşüremeyecekler...

***

TBMM Lozan Antlaşması'nı onaylayınca Türk hükümeti, İstranbul'daki işgal kuvvetleri komutanına bütün gemi ve askerlerini alıp gitmelerini bildirdi. Güvendikleri ve tahrik ettikleri Yunanların savaş alanında da barış masasında da kaybettiğini gören ve burnu sürtülen İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı Harrington,

bükemediği eli öpmesini biliyor ve giderken de bir tören hazırlatıyordu. Dolmabahçe meydanındaki direğe Türk bayrağı çekilmiş; bütün işgal kuvveti birlikleri başlarındaki generalleri ile ay yıldızlı al bayrağı selamlayarak geçiyor, rıhtıma sıra sıra dizilmiş motorlarına biniyor; açıktaki gemileri İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerini alıp götürüyordu.

Bu işgal gemilerini Suriye dönüşünde gören Mustafa Kemal Paşa, üç yıl önce 13 Kasım 1918'de: "Geldikleri gibi giderler" demişti. Onun her söylediği gerçekleşiyordu. Ne var ki İngilizler ve ortakları geride, ölüm, zulüm ve hakaretler bırakmışlar; İstanbul'un saf temiz Türk-İslam görünüşünü karartmışlardı.

6 Ekim 1923'te aylardır sabırsızlıkla kışlasında bekleyen Türk askerleri nihayet başlarında Şükrü Naili Paşa olmak üzere gemilerle Selimiye'den İstanbul'a açıldılar. Onları Üsküdar ve Kadıköylüler sevgi tezahuratı ile uğurladı.

Asıl büyük kalabalık sevinç çığlıkları atan İstanbul sahillerindeydi. Mavnalar Sarayburnu'na yanaştı. Türk askerleri, başlarında Şükrü Naili Paşa ile indiler. Atları hazırdı. Naili Paşa beyaz atına bindi. Belediye bandosu Gülhane parkında bu mutlu günü çaldığı marşlarla kutluyor; askerler alkışlar ve sevinç çığlıkları altında ilerliyordu. Naili Paşa'nın bindiği at esir edilen Yunan Başkomutanı Trikopis'indi. Beyaz at üzerindeki Türk komutanı arkasındaki disiplinli süvarileri ve piyadeleri ile önce Sultanahmet Meydanı'na çıktı. Her yer sevinç çığlıkları atan insanlarla dolmuştu. Halk, Türk ordusunu ve komutanını Mustafa Kemal Paşa Marşı ile karşılıyordu:

"Yaşa Mustafa Kemal Paşa yaşa
Adın yazılacak mücevher taşa."

İkinci bir bando onları Eminönü meydanında karşıladı. Şükrü Naili Paşa sipahileri ve piyadeleri ile Köprü'den Karaköy'e, oradan da Galata yolu ile Beyoğlu'na çıktılar. Daha düne kadar Yunan ve

İngiliz bayrakları asan Rumlar, Ermeniler, Levantenler şimdi pencerelerden Türk bayraklarını sallıyorlar, Gn. Desperey'in beyaz atla geçişini hatırlıyarak, Türk'ün yapılan kötülükleri kimsenin yanına bırakmayacağını düşünüyorlardı. Tokatlıyan pencerelerindeki yabancı gazeteciler, silahları omuzlarında atlı ve yayan disiplin ve intizamla güneşten esmerleşmiş, mağrur fakat eskimiş fişeklikleri, tozlanmış üniformaları içindeki mütevazi Türk askerlerini seyrediyordu. Balkonlardan, pencerelerden bu muzaffer askerlere çiçekler atılıyor, Türk bayrakları sallanıyordu.

İstanbul üzerinden kara bulutlar, sisler dağılıyor; Atatürk'ün ilke ve devrimlerinin sönmeyen güneşi Yedi Tepe'yi aydınlatıyordu.

"Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz!"

İsmet Paşa'nın, Lozan Antlaşması'nın TBMM'de onanması üzerine Meclis'te yaptığı uzun teşekkür konuşmasından sonra İngiliz ve Fransızlar asker ve gemilerini bir ay içinde Türkiye'den çekmişler, İngiltere'nin son muhribi de 26 Eylül 1923'te yurdu terk ederek fiili olarak Türk hakimiyeti bütün yurtta sağlanmıştı.

Sıra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yıllardır bir sır olarak gönlünde sakladığı yönetim şekline gelmişti. 1919'dan beri yurdu Kuvayı Milliye, kongreler, Heyeti Temsiliye ile TBMM yönetiyordu. Devlet şekline Meclis Hükümeti deniyordu. Ama asıl güç, kudret ve ışık kaynağı Mustafa Kemal Paşa idi. Yabancılar Lozan'dan sonra Türkiye'de ne olacağını merak ediyordu.

27 Eylül 1923'te *Neu Freie Presse* gazetesi muhabiri E. Ludwig Ankara'ya gelmişti. Mahmut Tali Bey aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'dan bir mülakat aldı. Sorularından biri de şuydu:

– Efendim Meclis Hükümetine devam edecek misiniz?

Gazi Paşa, 19 Mayıs 1919'da yaverine söylediği sırrı bu yaban-

cıya açıklamada bir beis görmedi:

"Yeni Türkiye anayasasının ilk maddesi "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra Heyeti, kanun yapma yetkisi milletin tek hakiki temsilcisi olan Meclis'te yansır ve orda toplanmıştır. Bu 'Egemenlik Milletindir' tarzındaki iki kelimenin özeti: Cumhuriyettir."

***

Bu demeçten on iki gün sonra, İsmet Paşa ve arkadaşları 9 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olması önerisini vermişlerdi, 13 Ekim'de bu gerçekleşti. 20 Ekim'de de Fethi Bey yorgunluğunu ileri sürüp istifa edince, Meclis içinde türlü grup ve hizipler oluştu. Bu halde başbakan ve bakanların seçimi için güven ve çoğunluk sağlayacak bir liste oluşamadı... Gazi Paşa yıllar önce çıkar yolu düşünmüştü. Anayasa değişikliği için bazı milletvekillerini gördü görüştü.

Meclis'teki farklı düşüncede hiziplerden en güçlüsü "İkinci Grup" denen gericilerden ve küskün paşalardan ibaretti. Bunlar İsmet Paşa'ya muhalefet ediyorlardı.

***

Gazi Paşa demokrasi için partileşme gereği duyuyordu. Daha 6 Aralık 1922'de halkçılığa dayanan bir parti ve programından söz etmişti. Adı Halk Fırkası olan bu parti 10 Eylül 1923'te kurulmuş ve amacını şöyle açıklamıştı:

"Osmanlı Saltanatı zamanında ihmal olunan Türk çıkarlarını her şeyden üstün tutmak ve Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsız bir devlet oluşturmak."

Gazi Paşa, 23 Ekim 1923'te Recep Peker'e Halk Fırkası dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na vermesini söylemişti. 25 Ekim 1923'te Fethi Bey'in başbakanlıktan istifası üzerine hâlâ yeni bir hükümet kurulamıyordu. Meclis'teki İkinci Grup'la anlaşılamıyor, çözüm

sağlanamıyordu. İki taraf da çözümü Gazi Paşa'ya bıraktılar. O zaten yıllar önce Cumhuriyet'i düşünmüş ve birkaç gün önce de yabancı bir gazeteciye fikrini açıklamıştı.

***

28 Ekim günü Gazi, Kuleli Köşkün serin, açık yeşil badanalı salonunda eşi Latife Hanım'la birlikte oturuyordu. Yanlarında yaver Cevat Abbas ve eşi Memduha Hanım vardı.

Latife Hanım, köşkün dar geldiğini, genişletilip yenisinin yapılmasını şikayet yollu Memduha Hanım'a anlatırken, Gazi'nin zihni başka bir konuda olmalıydı ki, gözleri mavi gökle kucaklaşan yeşil ağaçlara dalmıştı. Birden Cevat Abbas'a başını çevirdi:

– Rıza Bey'i çağır! dedi.

Hasan Rıza Bey sekreteri ve daire müdürleriydi. Cevat Bey koşturdu, yanında Rıza Bey'le geldi.

– Buyrun Paşam!

Gazi Paşa iki hanıma ve Cevat Bey'e bakıp:

– Siz oturun, deyip Rıza Bey'le dışarı çıktı.

Cebinden üç defter yaprağına karışık bir şekilde yazılmış notlarını ona uzattı:

– Bu notları temize çekeceksin... Yazı içindekileri sen ve ben bileceğiz! dedi.

Hanımların oturduğu salona geri döndü. Köşkün tamiri konusunu hanımlarla konuştu. Cevat Abbas da odaların yenilenmesi gereğini Salih Bey'in anlattığını söyledi.

Yarım saat sonra Hasan Rıza Bey, Gazi'nin notlarını temize çekmiş getirmişti. Gazi kağıtlara göz attı. Aniden kalktı, Rıza Bey'in odasına gitti. Latife Hanım da kocasının bu telaş ve heyecanını anlayamamıştı.

Rıza Bey'e elindeki kağıtlarla yaklaştı:

– Çok iyi düzenlemişsin, dedikten sonra kağıtlara bakarak buyurdu:

– Şimdi bu notları alacaksın hemen Adalet Bakanı Seyid Bey'e götüreceksin.

Seyid Bey'in birkaç kelime dışında değişiklik yapmadığı notlarda Türkiye'nin Cumhuriyet'e gidecek anayasa değişikliği vardı.

Daha sonra Seyid Bey, Gazi'nin huzuruna çıkmış son talimatı alıyordu:

– Önerim kabul edilirse Anayasa değişikliği ile hükümet kurulması kolaylaşacak ve Türk devleti güçlü, adil ve değişmez bir yönetim şekline kavuşacaktır.

***

Mustafa Kemal Paşa, daha 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basarken, İstiklal Savaşı kıvılcımını ve cumhuriyet ateşini o andan itibaren yakmıştı. Havza toplantıları, Amasya tamimleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri, emperyalizme ve onun içteki ortaklarına karşı Türk milletinin duygu ve düşüncesinin ifadesiydi. Ve bu milli bilinç 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile, içte ve dışta Türk milletine karşı girişilen düşmanca hareketlere hukuki ve siyasi bir cevaptı. Meclis açmak, saltanata karşı sarsılmaz ve geri dönülmez bir irade ve milli bilinç göz dağıydı. Bu Türk Meclisi ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa, düşmanı Türk milletinin azim ve kararlılığı ve ordusunun kahramanlığı ile yenmiş; müstevlileri masa başında barış yapmağa zorlamıştı. Lozan'da bükemediği eli sıkmak zorunda kalanlara ve işbirlikçilerine Mustafa Kemal Paşa, artık ne monarşi, ne teokrasiyle; yani ne sultanlık, ne de halifelikle karşı çıkılabileceğini göstermişti. Devlette yegâne güç kaynağı Türk milletiydi, halktı. Sıra devletin yönetim şeklinin adını koymağa gelmişti. Mustafa Kemal, ta Harbiye sıralarından, işgal yıllarından, savaştığı cephe günlerinden beri gönlünde ve aklında bir sır gibi sakladığı Cumhuriyet ülküsünü

artık gerçekleştirecekti.

Zaten yeni Türk devleti 23 Nisan 1920'den beri memleketi Türk milleti adına TBMM ve başkanı tarafından yönetiliyor, onun için savaşıyor, zaferi de onunla birlikte kazanıyordu. Fakat resmi adı konmamıştı. Üç yıldır Meclis Başkanı, aynı zamanda Devlet Başkanı idi; şimdi Cumhurbaşkanı olacaktı. Artık Türk devleti dini ve ilahi bir başkan ve meclis tarafından yönetilmiyordu. Saltanat kaldırılmış, laik devlete doğru adım atılmıştı. Artık yöneticiler gücünü ve erkini, bir sülaleden ve dinden almıyordu. Güç, yetki ve ilham kaynağı Türk milletiydi. Bu tabii hali hukuki çerçeveye oturtmak için 1921 Anayasası değiştirildi.

Bu işler kolay olmadı. Meclis'teki İkinci Grubu susturmak ve ikna etmek gerekiyordu. Meclis'ten sonra İstasyon Binasında da ertesi gün yapacağı konuşma için çalışmalar yapan Gazi'yi arkadaşları da yalnız bırakmıyordu. Konudan konuya geçerlerken Gazi aniden kalktı. Köşkte misafiri vardı. Hanımını ve ablasına yardım etmek için gelen baldızı Vecihe'yi uzun süre Çankaya'da yalnız bırakmak istemiyordu:

– Görüşmelerimize Köşk'te devam edelim, dedi. Kalabalık bir grup iki otomobille Çankaya'ya hareket etti. Gazi'nin yanında İsmet Paşa, Kâzım Özalp Paşa, Halit Paşa, Ali Fuat Paşa, Kemaleddin Sami vardı.

Köşke geldiklerinde onları Latife Hanım'dan başka konukluğa gelen Rize Milletvekili Fuat ve Ruşen Eşref Bey'ler de karşıladı. Ruşen Bey, Gazi'den erken geldiği için özürlendi:

– Gazi Paşam kusura bakmayın, biz Fuat Bey'le ziyaret için gelmiştik, demek istedi Gazi:

– Memnun oldum. Sofraya siz de geçin, deyip içeri girdi.

Salonda yemek masası hazırdı. Herkes yerini aldı. Aşçı o gün güzel yemekler yapmış, herkes iştahla yiyordu. İçki yoktu. Bu hale en çok memnun olan Latife Hanım ve İsmet Paşa'ydı. Herkesin karnını doyurup tatlıya başladıkları bir sırada Gazi arkasına yas-

landı. Onun çatalı kaşığı bıraktığını görenler, dikkatlerini Paşalarına verdiler. Gazi yüksek bir sesle:

– Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz! dedi.

Sofradakiler memnunluk içinde, başları ve sözleriyle Gazi'yi onayladılar.

– Çok iyi olur Paşam!

Hizmetliler sofrayı toplarken, Gazi Paşa masadakilerin her birine bir görev verdi. Ertesi gün Meclis'te nasıl hareket edeceklerini anlattı:

– Size verdiğim program ve talimatı uygulayacaksınız, dedikten sonra, görevlendirdiği arkadaşlarının hepsi kalkıp vedalaşarak gittiler.

Sofrada sadece İsmet Paşa kalmıştı. İkisi başka bir masaya geçip, baş başa verdi. Gece yarısına kadar çalıştılar. Bir kanun tasarısı hazırladılar. Bu tasarıda 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) devlet şeklini belirleyen maddesi şu şekilde değiştirildi:

"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Türk devletinin hükümet şekli cumhuriyettir."

Bu birinci maddenin sonunda *"Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin ayrıldığı idare kollarını icra vekilleri (bakanlar) vasıtasıyla yönetir."* sözleri yer alıyordu.

Geç vakte kadar, yapılan ve yapılacak devlet işleri hakkında Gazi ile konuşan İsmet Paşa için iki kız kardeş yukarıdaki bir odayı hazırlamışlardı. İsmet Paşa, Gazi'ye "Allah rahatlık versin" deyip aynı dileği aldıktan sonra küçük odada yatağına girdi. Yabancı odada uzun süre uyuyamadı. Gazi ile birlikte yaptıklarını düşünmeye başladı. Bu mutlu yolun sonuna kolay gelmemişlerdi. Meclis içinde bile zıt fikirli Hilafet ve Padişah yanlıları vardı. Tereyağından kıl çeker gibi Saltanatı kaldırmışlardı. 2 Ekim'de düşman

güçleri İstanbul'u boşaltmış; 6 Ekim'de Türk ordusu İstanbul'a girmişti.

13 Ekim'de de Ankara'yı başkent ilan etmişlerdi. Bu yeni devletin değişmez temeliydi. 26 Ekim'de Fethi Bey kabinesi istifa etmiş, yedi gün sonra da Ali Fuat Paşa Büyük Millet Meclisi 2. Başkanlığı'ndan ayrılmıştı. İşte Cumhuriyet yeni bir oluşumu ve kadroyu gerçekleştirecekti. İsmet Paşa ayrı kaldığı hanımı Mevhibe'yi ve çocuklarını düşünürken uyudu.

Gazi çok çalıştığı, kendisine dikkat etmediği için grip olmuş, nevazil dişlerine vurmuştu. Hanımı aspirin ve limonata verdi. Acı ve düşünceler içinde yatakta beş altı kere döndü durdu. Nihayet sabaha karşı uyudu.

Latife Hanım ve kardeşi Vecihe erken uyanmışlardı. Cumhuriyetin ilan edileceği gün olduğu için heyecan içindeydiler. Ama geç vakte kadar çalışan Gazi ve İsmet Paşa hâlâ uyuyorlardı. Oysa ikisi de "erken kaldırın" diye tembih etmişlerdi.

Onlar uyanana kadar iki kardeş hazırlanıp en güzel elbiselerini giydiler. Aşçı ve hizmetkarlara sofrayı hazırlattılar. İki büyük insanın uykularına kıymak istemedikleri halde uyandırmak zorunda kaldılar. Gazi de, İsmet Paşa da hemen hazırlanıp aşağı indiler. Gazi Latife'ye bakıp:

– Günaydın! dedi, başını kapıdan vuran güneşe çevirdi. Bugün her günden daha aydınlık!

İsmet Paşa onu tamamladı:

– Günaydın!.. Tabii, bugün, her günden daha aydınlık olacak. Cumhuriyet aydınlığı ebediyyen sürecek.

Kahvaltıdan sonra iki ayrı otomobille hep birlikte Meclis'e gittiler. Latife Hanım ve Vecihe Hanım dinleyiciler bölümüne geçti.

Ankara halkı, her şeyden habersiz fakat bir şeyler beklediğini hissetmiş gibi Samanpazarı'ndan, Karaoğlan'dan ve diğer semtlerden Meclis Binasına doğru kafilelerle gidiyordu. Meclisin karşısın-

daki bahçe de kalabalıktı.

Meclis'te 258 milletvekili olması gerekiyordu. Fakat bir kısmı gelmemişti. Meclis Başkanı oturumu açmış, birçok milletvekili söz alarak çeşitli konuları dile getirmişlerdi. Geç gelen milletvekilleriyle küçük meclis salonu sıkışık bir hal almış, karşılıklı atışmalar başlamıştı. Bazıları, Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'nın istifasının Kemal Paşa ile ilgili olduğunu söylüyorlardı. Mecliste kalpaklı, fesli, sarıklı erkekler ve dinleyiciler arasında da çarşaflı, yazmalı, yüzleri açık kadınlar vardı. Sabah görüşmeleri bir sonuç alınmadan kapandı.

***

Öğleden sonraki celsede gene bazı mebuslar hükümet buhranı sebebi üzerinde konuştular. İsmet Paşa birden ayağa kalkıp kürsüye doğru yürüyünce etrafı bir sessizlik kapladı. Başkanlık kürsüsündeki Çorum mebusu İsmet Bey, Lozan kahramanı İsmet Paşa'ya söz verdi. Milletvekilleri onun taparcasına bağlı olduğu Gazi Paşa'yı gözleri ile aradılar; yoktu. Ama İsmet Paşa sesini yükselterek çok yeni bir şey söylüyordu:

– Anayasanın birinci maddesinin "Egemenlik kayıtsız şartız milletindir. Türk Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir." şeklinde değiştirilmesini ve görüşme açılmasını istiyorum.

Çoğunluk sevinirken, bazı milletvekilleri irkildi. Bu gericiler sokranmaya başlayınca şair Mehmet Emin Yurdakul söz aldı. Cumhuriyetin ne olduğunu, erdemli ve halka dayanan bir idare şekli olduğunu anlattı: "Bu hükümetin temellerinin arzın temelleri kadar sağlam olmasını isterim. Cumhuriyetin ruhu önünde tazimen ayağa kalkarak üç kere: 'Yaşasın Cumhuriyet!' diyerek kutlamalarını dilerim" dedi. Büyük çoğunluk da hep bir ağızdan "Yaşasın Cumhuriyet!" diye üç defa bağırdılar.

Daha sonra Eskişehir mebusu Emin Sazak, Celal Nuri ve Dr. Fikret Bey'ler söz alıp Cumhuriyetin erdemli, ileri bir hukuk, yö-

netim ve siyaset sistemi olduğunu anlattılar.

Akşam geç vakte kadar süren konuşmalardan sonra İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilip Cumhuriyet ilan edildi. Ve Cumhurbaşkanı seçimine geçildi. 158 milletvekilinin oyu ile Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu. 100 mebus oylamaya katılmamıştı. Meclis Başkanı sonucu bildirip: "Cumhurbaşkanlığına Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir." dedi

Sonuç TBMM'de bulunanların şiddetli alkışı ile karşıladı. Bu alkış tufanı devam ederken Gazi Mustafa Kemal Paşa başında iri, koyu gri bir kalpak, üzerinde siyah ceket, yakasında istiklal madalyası, düzgün ütülü pantolon ve parlak siyah iskarpinlerle, ciddi fakat şen ve vakur bir çehre ile Meclis salonundan içeri girdi. Mebusların ve dinleyicilerin dakikalarca süren alkışları ve "Yaşa var ol Gazi Paşa!" sesleri arasında yavaş yavaş kürsüye doğru ilerledi. Sükunetle sağına soluna ve karşısındaki mebuslara bakarak konuşmaya başladı:

"Muhterem arkadaşlar!" dedi, milletvekillerini başıyla selamladı, kendisine bu şerefli teveccühü gösterdikleri için teşekkür etti:

"Anayasamızın bazı maddelerinin değişikliği yüksek heyetinizce kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin, zaten cihanca bilinen, bilinmesi gereken özelliği milletlerarası adıyla yad edilir. Bunun gereği olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığında bulundurduğunuz, arkadaşınıza yaptırdığınız görevi 'Cumhurbaşkanı' ünvanıyla yine aynı arkadaşınıza veriyorsunuz.

(Hakkınızdır sesleri)

Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi, samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı isbat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüksek heyetinize bütün ruhi samimiyetimle arz ve teşekkür ederim. Her zaman muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak, onların şahıslarından kendimi bir an bile ayrı görmeyerek çalışacağım.

Türkiye Cumhuriyeti her zaman mesut, başarılı ve muzaffer olacaktır."

Cumhuriyetin ilam ile Mustafa Kemal'in İstiklal Savaşı'nı birlikte yaptığı üç arkadaşı Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay yönetim dışında kalıyorlardı.

Mustafa Kemal'i ilk tebrik eden İsmet Paşa, Mareşal Çakmak, Kâzım Özalp ve Latife Hanım'la baldızı Vecihe idi.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, başbakan olarak İsmet Paşa'yı tayin etti. Aynı gün kabinesini kuran İsmet Paşa Hükümeti 166 oyla meclisten güvenoyu aldı. İlk Cumhuriyet hükümeti kurulmuş oldu.

Gazi mutluluk içinde, hanımını ve baldızını otomobiline alarak, doğru Beyaz Köşk'e gitti. Yorgundu, yatağına uzandı. Biraz dinlenip tekrar arkadaşlarının yanına dönmek istiyordu. Uyuyakaldı. Diğer odada günlerdir hizmetten yorgun düşmüş Latife Hanım da uyumuştu.

Muhafız Taburu Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, erleriyle 101 pare top atışına devam ediyordu.

Tilki uykusundaki Gazi uyandı hemen yatak odasından çıktı yan odaya geçti. Baktı, Latife de bir koltuk üzerinde uyuyordu. Kucağına alıp onu yatağına götürdü, üstünü örttü. Sabahki diş ağrısı gene başlamıştı. Bir aspirin alıp okuma odasına geçti. Dışarıda, bağlarda bahçelerde, şehirde Ankara halkı Cumhuriyet şenliği yapıyor; silah sesleri dağı taşı inletiyordu. Aynı gün bütün yurt aynı sevinçli coşkuyu yaşadı.

***

30 Ekim 1923 günü akşamı Çankaya Köşkü'nde büyük bir kutlama ziyafeti verildi. İsmet, Kâzım ve Fevzi Paşa'lar eşleriyle gelmişlerdi. İçkili sofralardan uzak duran Mevhibe Hanım da onların neşeli toplantısına zevk ve şevkle katılmıştı. Aşçılar ve hizmetçiler

kadar gecenin eksiksiz ve iyi geçmesi için Latife Hanım ve kardeşi Nezihe de büyük bir gayret sarf etmişlerdi. Bu mutlu ve coşkulu gecede yorgunluklarını unutmuşlardı.

Yemeğin ortalarında Latife Hanım ayağa kalktı:

– Sizleri bu mutlu günde ağırladığım için çok mutluyum. Gazanız mübarek olsun... Cumhuriyet'in milletimize ve devletimize hayırlı, uğurlu olmasını diliyorum! dedi.

Gazi, mavi gözlerini ışıldatarak ona takdir ve sevgi ile baktı, teşekkür etti .Sofradakilerle birlikte alkışladı.

***

Yeni Türk devletinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan şu değişiklikle Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli atılıyordu:

"Hakimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir." (Egemenlik yalnız miletindir, yöneim şekli cumhuriyettir.)

29 Ekim 1923'te Tük devletinin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edildikten sonra yapılan ve değiştirilen bütün anayasaların hepsinde *"Türk devleti bir Cumhuriyettir."* sözleri değişmeden yer aldı.

Bunun gibi anayasanın ilk dört maddesinin de asla değiştirilemeyeceği hükmü konuldu. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Meclisin de, önder Atatürk'ün de kurucu, değişmez iradesi buydu. Bu dört madde Türkiye Cumhuriyeti'nin ebedilik ve ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün garantisiydi.

Daha sonra yapılan 27 Mayıs 1961 tarihli TC Anayasası'nda bu hüküm güçlendirildi. Birinci maddedeki *"Türkiye devletinin bir Cumhuriyet olduğu hakkındaki anayasa hükmü değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin bile teklif edilemeyeceği"* hükümlerinin konulması boşuna değildi. Türkiye Cumhuriyeti bu sağlam ve değişmez nok-

taya kolay gelmemişti.

İşte o yıllar ve milli mücadelenin sürdüğü sırada savaş ve hukuk mücadelesi yapan kahramanlarının gerici ve çıkarcılarla kavgasından örnekler ve bazı olaylar:

Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek için Sivas'a gelen Ali Galip olayı: 20 Ağustos 1919.

Birinci Bozkır ayaklanması: 29 Eylül 1919.

Anzavur İsyanları: 11 Ekim 1919 ve 16 Şubat 1920'de padişahın emri ile başlatılan Anzavur isyanları Kuvayı Milliye güçleri tarafından bastırıldı. Bu isyanı bastırmaya giden Köprülülü Hamdi Bey şehit olmuştu Binbaşı Hamdi Bey Kurtuluş Savaşı'nda Türk ordusu silah, cephane yokluğu çekerken Gelibolu'daki Fransız işgalindeki Akbaş silah deposundan bir baskınla çok miktarda silah ve cephaneyi 19 eri ile gece yarısı dört salla kaçırmayı ve cepheye göndermeyi sağlamış bir kahramandı. Vefalı Atatürk Büyük Nutku'nda ondan söz eder:

"Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde önemli duruma gelmişti. Başına çok adam toplamıştı. Karşısına gönderilen henüz pek körpe ve çok az miktardaki milli kuvvetlerle muharebe oldu. Anzavur milli kuvvetlerimizi dağıttı. Askerlerimizi ve subaylarımızı esir ve şehit etti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de bu şehitler arasındaydı."

Hıyaneti Vataniye Kanunu: Büyük Millet Meclisi 29 Nisan 1920'de vatana ihanet edenlerin cezalandırılması için "Hıyaneti Vataniye Kanunu"nu çıkardı.

Düzce isyanı: 13 Nisan 1920 ve 26 Mayıs 1920'de Düzce'de çıkan gerici isyan Binbaşı Şemşeddin Bey tarafından bastırıldı. Suçlular idam edildi.

Birinci Yozgat (Çapanoğlu) Ayaklanması: 15 Mayıs 1920.

Yunan ilerlemesi: 22 Haziran 1920'de Yunanlar Milne Hattından saldırıp Türk ordusu düşmanla savaşırken İngiliz tahrikli padişah yanlısı gericilerin isyanı sürüyor; Gazi Paşa'nın ordusu hep-

siyle de baş ediyordu.

Vali Cemal isyanı: 2 Ekim 1920'de İngiliz ajanı Vali Cemal'in ön ayak olduğu gerici, dinci isyan Kuvayı Milliye güçleri tarafından bastırıldı. Suçlular idam edildi.

Pontus isyanı: Yunan Başbakanı Venizolos'un, İngiliz Başbakanı Lloyd George'tan isteği:

"Osmanlı hükümetinin Mustafa Kemal'i ortadan kaldıramayacağına kanaat getirdim. Sultan'ın onlara karşı daha fazla asker göndermesi milliyetçileri güçlendiriyor. Mustafa Kemal'e tedbir olarak önce bütün Türkleri İstanbul'dan atalım, sonra Karadeniz'de Pontus Rum devleti kuralım." (5 Ekim 1920)

Yunanlarla savaşların devam ettiği sırada İngilizlerin kışkırttığı 1500 Rum ve Ermeniden oluşan çeteler "Pontus" dedikleri bölgede isyan edip Türk köylerini basıp can almaya başlayınca Kuvayı Milliye güçleri gönderilip bu isyan bastırıldı. Topal Osman tarafından bu çeteler yok edildi.

Milli Aşireti isyanı: 18 Eylül 1920'de İngiliz ve Fransızların tahrik ve yardımı ile doğudaki Milli Aşireti isyan etti. Kuvayı Milliye güçleri bu etnik ve dini temelli isyanı da bastırdı.

İstiklal Mahkemeleri: 18 Eylül 1920'de acele olarak 7 bölgede İstiklal Mahkemeleri kurulmasına TBMM karar verdi. Bunlar adaletli, kesin kararlarıyla gerici ve karşı devrimleri önleyecek, milleti barış içinde, sulh ve sükun içinde yaşatacaktı.

Çerkez Ethem İsyanı ve Yunanlara sığınması: 23 Ocak 1921.

İstiklal Marşı: 12 Mart 1921 Mehmet Akif'in yazdığı İstiklal Marşı'nın TBMM tarafından milli marş olarak kabulü ve okunarak ayakta dinlenmesi.

Koçgiri isyanı: 17 Haziran 1921'de Koçgiri'de İngiliz tertip ve tahriki ile isyan başladı. Kuvayı Milliye güçleri tarafından isyan bastırıldı.

İstiklal Mücadelesi devam ederken şahsi kaprisleri yüzünden

isyan eden Çerkez Ethem gailesi de bittikten sonra; 1. ve 2. İnönü, Sakarya, Dumlupınar zaferleri kazanılmış ve gericiliğe kaynak olan Sultanlık ve Halifeliğe de son verilince yeni Türk devletinin hangi temel üzerine oturacağı belli olmuştu. İşte bu temel de Cumhuriyetti ve bütün millet tarafından benimsenmişti... Bundan sonra çağdaş devlet için yeni devrimler başlayacaktı.

"Padişahlıktan Başta Bir Yönetim Biçimi Söz Konusu Olabilir mi?"

1923'ün Kasım ayında soğuk ve yağmurlu hava sürüyordu. Latife Hanım bir süre İstanbul'da annesinin yanında kaldıktan sonra Gazi'nin ikinci bir kalp sıkıntısı geçirmesi haberini Salih Bey'den alır almaz Ankara'ya döndü. Çift, daha önceki tartışmalarını unutup Çankaya'da uyumla yaşamağa başlamıştı. Bu sırada yaptıklarından pişman olan Latife Gazi'den özür dilemiş ve O'na daha önce yaptığı gibi hastalığı süresince bir hemşire gibi özenle hizmet etmişti. Gene böyle hastaya limonata yapıp eliyle içirdiği bir sırada başyaver, başını uzatıp;

– Efendim ziyaretçi var! dedi. Gazilerine çok düşkün ziyaretçilerin gelip gitmesinden bıkan Latife Hanım;

– Kim? diye sordu.

Yaver Rasuhi:

– Ali Fuat Paşa, deyince, sevinçle yastıktan doğrulan Gazi:

– Ne duruyorsun al içeri! dedi.

İki arkadaş kucaklaşırken, Latife onları gıpta ile seyretti. Paşası o İstanbul'dan döndüğünde bu kadar sıcak ve sıkı sarılmamıştı.

– Maaşallah! Hiçbir şeyin yok... Geçmiş olsun, turp gibisin Kemal! Rahatsız olma! Yat. Nasıl oldun?

Ali Fuat Paşa'ya sandalye uzatıp oturmasını sağlayan Latife'nin üzgün ve nemli gözleri Paşasındaydı. Gazi, gençlik arkadaşına bakarak tiz bir sesle cevap verdi:

– Sorma Fuat! Kendimi iyi hissettiğim bir andı. Köşk'ün bahçesine indim. Bahçede gezindim. Ağaçlar altında bir kahve içtim. Bu esnada büyük bir yorgunluk hissettim. Köşk'e girip istirahat etmeyi düşündüğüm esnada kendimi kaybetmişim. Bundan sonrasını bilemiyorum... Gözlerimi açtığımda puslu, sisli bir dünyaya gelmiş gibiydim. Kimseye bir şey sormadan, neler olduğunu kendim bilmek istiyordum. Bana öyle geldi ki, ben evvela öbür dünyaya gitmişim, sonra mucize kabilinden tekrar bu dünyaya dönmüşüm. Ahireti görecek kadar öbür dünyada kaldığıma kani olmuştum.

Ali Fuat Paşa şakacıydı, Harbiye yıllarındaki gibi elini kaldırdı Gazi'nin omzuna doğru vurur gibi yapıp, okşadı:

– Eee Kemal ahiretten bize ne haber getirdin? Bir huri mi?

Gazi karısına bakarak gülümsedi:

– Huri baş ucumda! dedi. Latife iki arkadaşa bakarak mutlulukla gülümsedi.

– Kemal ömrümüzün yarısındayız... Dikkat edecek olursan daha çok yıllar yaşarsın. Latife Hanımefendi'nin dikkat ve ihtimamı ile afiyet bulacaksın. Tekrar geçmiş olsun.

Onların sıcak ve dostça şakalaşmalarını dinleyen Latife Hanım birden üzülerek:

– Ayy!.. Kurumuşlar! dedi.

Gazi merakla dönüp baktı. Latife kapı yanına İzmir'den getirerek saksılara diktiği pörsümüş yasemin ve hanımellerine ağlayarak bakıyordu; yaprakları solmuş, bazı dalları kurumuştu.

Gazi hemen yanına geldi. Durumu anladı:

– Canın sağ olsun Latif! Gene alır geliriz.

– Özenerek diktiğim mor salkım ağacı da kurumuş!

Gazi, uzaktaki Muzaffer'e el etti; o gelince:

– Hemen tarım fen memuru Mevlüt Bey'i çağır gelsin, dedi. Tekrar Ali Fuat Paşa'nın yanına gidip sohbete başladı.

Çok geçmeden Mevlüt Bey gelmiş, kurumuş solmuş ağaç ve çiçeklere bakarak Latife Hanım'ı teselli ederek bilgi veriyordu:

– Hanımefendi bunlar sıcak iklim bitkileri... Ankara'nın iklimi sert, soğuk, karasal. Bunlar soğuğa dayanamayıp donmuş. Üzülmeyin, ben daha güzellerini getiririm. Büyük bir saksıya dikeriz. Yazın dışarıda kalır. Kış yaklaşırken, soğuk, ayaz pusuda peklerken alırız içeri... Bakın getirdiğim çamlar kuruyor mu? Çünkü onlar kışa da dayanıklı...

– Teşekkür ederim Mevlüt Bey! diyen Latife Hanım, tarım teknisyeninin getirdiği kırmızı azalya ve mor sümbül çiçekleri olan hezaran sepetini alarak rengarenk çiçek saksılarıyla dolu havuz başına doğru yürüdü.

***

Gazi, Ankara'daki yirmi gün kadar süren istirahatini Köşk'te geçiriyordu. Hanımı kocasının terden alnına yapışmış altın renkli saçlarını okşayarak:

– Kemal! İzmir'in havası sana iyi gelir oraya gidelim mi? dedi. Gazi, hanımının buna benzer daha önceki önerilerini "İsmet Bey'in verdiği evrakları okuyacağım" diyerek geciktirmişti. Şimdi memnunlukla:

– Latif niçin olmasın, İzmir'e gidelim, deyip onun gönlünü aldı.

Hizmetçileri yaverleri hemen hazırlık yaptılar. Çift, 31 Aralık

1923'te trenle İzmir'e hareket etmişti.

Gazi Paşa, Ankara'dan ayrılırken arkasında kendisine bağlı liyakatli ve güvenli bir başbakan bırakmanın gönül ve dimağ huzurundaydı. Hükümet programını Rauf Bey'le birlikte hazırlamışlar, ilerde yapacakları devrimler hakkında anlaşmışlardı. Hatta İsmet Paşa, kendisinin olmadığı bir toplantıda daha 1922'de tutulmuş bir hatıra defterini Gazi'ye vermiş; "Trende okur, eski dostlarımızın vefasının kime karşı olduğunu bir daha hatırlarsınız Paşam!" demişti.

Tren hareket eder etmez Latife uyumuş; Gazi Paşa, İsmet Paşa'nın verdiği 22 Ekim 1922 tarihli *"Hatıra"*yı okumağa başlamıştı. Daha ilk satırda söylenmeğe başladı:

– İsmet cin gibi, o anda aramızda yoktu. Bunu nerden aldı, kim yazdı onu da söylemedi, deyip okumasını sürdürdü:

Bir gün Rauf Bey Mustafa Kemal'in odasına geldi:

– Paşam sizinle bazı konularda açık seçik konuşmak zorundayım. Uygun görürseniz bu akşam Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine gidip bu konuları baş başa konuşalım...

– Kim kim olacağız?

– Siz, ben, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa.

– Hay hay gidelim, biraz dertleşiriz, diyen Mustafa Kemal Paşa o akşam Keçiören'deki toplantıya gitti. Yaverler dışarıda bırakıldı. Rauf Bey daha birinci kadeh içilirken söze başladı:

– Ben Padişahlık ve Halifelik makamına vicdan ve duygu bağlarıyla bağlıyım. Çünkü benim babam Padişahın ekmeğiyle yetişmiş ve Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları arasına girmiştir. Benim de kanımda o ekmekten vardır. Ben iyilik bilmez değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeliğe bağlılığım ise eğitimim gereğidir. Bizde ammenin, cemaatin birliğini korumak güçtür. O kamu birliğini ancak Padişahlık ve Halifelik sağlayabilir. Padişahlığı ve Halifeliği kaldırmak, onun yerine başka bir makam koymaya ça-

lışmak yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur. Bu hiç uygun bir iş olmaz. Büyük Millet Meclisi de Padişahlığın ve belki de Halifeliğin kaldırılması düşüncesi ve kaygısıyla üzgündür. Meclis sizden ve gelecekte takınacağınız tutumdan kuşku duymaktadır. Ben bu konularda kamuoyuna güvence vermeniz gerektiğine inanıyorum.

Mustafa Kemal, bu sözleri bizzat kulaklarıyla işitmişti; bir yıl önce, biliyordu bunları, niçin tekrar okusundu. O Ankara'da sultanı ve halifeyi tutan Rauf ve Refet'i dinlerken 1922'lerde İsmet Bey cephede savaşıyor, onlar da Meclis'te muhalefet yapıyorlardı. Şimdi ise Rauf Ankara'da, İsmet Lozan'daydı."

Mustafa Kemal, tekrar "*hatıra zabtı*" okumayı sürdürdü:

"Gazi, Rauf Bey'in bu sözlerini duyunca buz gibi oldu. Demek ki on yıla yakın bir süredir birlikte çalıştığı ve Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirdiği Rauf Bey'in bile kafasında Cumhuriyet düşüncesi yoktu. Demek Sultanı ve Halifeyi tutan Rauf Bey, hâlâ meşrutiyetten yanaydı. Ankara'da Meclis olacak ama İstanbul'daki Padişahın yetkilerine dokunulmayacak. Çünkü Rauf Bey'in zengin babası Padişahın ekmeğini yemişti. Mustafa Kemal kimlerle birlikteydi? Kimlerle devrim yapacaktı? Kimlerle Cumhuriyeti kuracaktı?

Gazi, Rauf Bey'i büyük bir sukutu hayal ve burukluk içinde dinleyerek tepkisini hiç belli etmemeye çalıştı. Sonra karşısında oturan Refet Bey'e döndü:

– Ya siz!.Siz ne düşünüyorsunuz Refet Bey? Siz de Rauf Bey'le aynı düşünceyi mi paylaşıyorsunuz? diye sordu. Refet Bey' in de cevabı hazırdı.

– Evet Paşam! dedi. Rauf Bey'in bütün düşüncelerine katılıyorum. Gerçekten bizde Padişahlık ve Halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz.

Gazi Paşa ikisine birden bakıp alaylı ve müstehzi şekilde:

– Ya... Öyle mi düşünüyorsunuz? Göreceğiz bakalım millet ne düşünüyor?

O tarihte Rauf Başbakan, Refet de Milli Savunma Bakanıydı. Gazi Paşa Harbiye'den beri arkadaşı olan Ali Fuat Paşa'ya döndü.

– Fuat sen ne düşünüyorsun?

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in düşüncelerini en iyi bilen arkadaşıydı. Ona ters düşmek istemiyordu. Ama Rauf da Bakanlar Kurulu Başkanıydı. İkisini de idare etmesi gerekti:

– Ben Moskova elçiliğinden yeni geldim. Henüz Ankara'daki, Meclis'teki havayı bilmiyorum, bana izin verin düşüneyim.

– Söz konusu konuya sizler değil Meclis karar verecektir, diyen Gazi Paşa sonuca alıştıra alıştıra, parça parça gitmenin doğru olacağına kanaat getirdi. Rauf Bey'e 16 Mart 1920'de Vahdettin'in kendilerine söylediği sözleri hatırlattı:

– Rauf Bey sen anlatmadın mı Mecdi ve Vehbi hocalarla padişahı ziyaretinizde Vahdetitn size; 'Millet koyun sürüsü, çobanı da benim' demedi mi?

Rauf Bey o günü ve Malta'daki sürgün hayatını hatırlayarak sustu. Gazi ikna ediciydi.

Tartışma sonunda Rauf Bey'i kendi fikrine getirdi; pek de istemediği bir görevi yapmaya onu razı etti:

– Rauf Bey! Ben Halifelikle Padişahlığı birbirinden ayırmağa karar verdim. Yapacağımız ilk iş Saltanata son vermektir. Saltanatın kaldırılması teklifini de siz vereceksiniz.

Rauf Bey beklemediği bu öneri karşısında 'peki' demek zorunda kaldı.

Refet ve Ali Fuat Paşalar bir kere daha Gazi Paşa'nın ikna gücünü görüp bu dörtlü anlaşmaya katıldıklarını bildirdiler."

Mustafa Kemal, bu zabıt hatırayı kimin tuttuğunu merak ediyordu. Ankara'ya dönünce İsmet'e soracaktı. Evrakı toplarken başka bir ince sülüs yazıyla ertesi günkü "*Meclis Hikayesi*"ni de merakla okudu:

"Rauf Bey, o gün kürsüye iki kere çıktı. Büyük bir coşkuyla saltanatın kaldırılmasını savundu. Hatta bu günün bayram olmasını önerdi. Daha sonra Gazi Paşa Meclis'te söz alıp: 'Efendiler, TBMM, milletin mukadderatını doğrudan doğruya ele aldı. Milli saltanat ve egemenlik bir şahısta değil, yüce Meclis'te temsil edilecektir. Milletin saltanat ve egemenlik makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir.' dedi.

Saltanat kaldırıldıktan sonra Yıldız Sarayı'ndaki Padişaha Meclis kararını yüzüne okuma görevi Refet Paşa'ya verildi."

Mustafa Kemal, bu belge gibi anıyı okurken gözleri kapandı; tren Dumlupınar dağlarından İzmir'e doğru akıyordu.

"İstiklali Kazandınız, İstikbali de Kazanacaksınız Paşam!"

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye yıllarından, 19 Mayıs'ta yaverine açtığı sırdan beri özlediği yönetim şeklini ilan etmenin mutluluğu ve geçmiş mücadelelerin yorgunluğunu atmak için yurt gezilerine başladı. Eşi Latife Hanım "İzmir'den başlayalım" dedi. Çevre kasaba ve köyler ilk cumhurbaşkanlarını sevgi, saygı tezahüratları ile karşılıyorlardı.

Gazi'nin gezi kafilesi Çamlık istasyonunda trenden indi. Yol kenarında gelmelerini bekleyen otomobille Söke'ye doğru hareket ettiler. Yolda Mustafa Kemal Rumeli'deki Yörükler hakkında konuşmaya başladı. Genç hanımı onun hemen her konuda bilgi sahibi olduğunu görüyor, ilk defa işittiklerini bir yabancı gibi dinliyordu:

– Biz Rumeli Türkleri daha I. Murat devrinde Rumeli'ye iskan edilmeye başlanmışız. Aslımız Yörük, atalardan beri söylenir durur, babamların Söke'den geldiği... Annemler de ya Bilecik ya da Karaman'dan gelmişler.

Dar, toprak ve engebeli yollardan Söke'ye ulaşıncaya kadar, Latife Hanım'ın itina ettiği yeni yaptırdığı tayyörlerle başörtüsü toza bulanmıştı. Ama gam etmiyordu; kocasından yol boyunca anılarını dinlemiş, Fransız okullarında öğrendiğinden daha çok bilgiye sahip olmuştu.

Söke'ye girdiklerinde daha önceden geleceğini haber alan kaymakam ve Sökeliler cami önündeki meydana toplanmış bekliyorlardı. Otomobil yaklaşıp modern kıyafetli ama başı yazmalı bir hanımla lacivert elbiseleri toza bulanmış Gazi'nin el ele araçtan indiğini görenler alkışlarla ve "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" nidalarıyla karşıladılar. Yüksek çınar altına hazırlanmış masa ve sandalyelerin üzeri ayran sürahileri ve yemek tabaklarıyla doluydu. Kaymakam ve Belediye Başkanı "Hoş geldiniz Gazi Paşa!" deyip el öptüler. Yer gösterdiler. Dikkatleri çağdaş giysiler içindeki kısa boylu, değirmi yüzlü, esmer, ince dudaklı, parlak kara gözlü güzel hanımdaydı. Onu hafif topluca ve cana yakın bulmuşlardı. Kendi hanımları nasıl pamuk tarlasında yanlarında çalışıyorsa, bu küçümecik hanım da kocasının yanındaydı. İşte ona yazmasından sarı örgülü saçları sarkan bir kız, bir demet çiçek veriyordu. "Yaşa Mustafa Kemal Paşa! Yaşa Latife Kemal!" sözleri ile çarşı içini inletirken, aynı anda meydanda davul zurna sesiyle birlikte zeybekler oynanmağa başladı. Bu karşılayışa Gazi kadar Latife Hanım da memnun olmuştu. Söke yörükleri Mustafa Kemal'in geleceği haberi üzerine koyunlar kesip kavurmalar hazırlamışlardı. Kaymakam'ın bir işareti ile Yörük kızları hizmete başladı. Masa üstüne tepsiye yığılmış kavurmalar, pilavlar geldi.

Mustafa Kemal mutluluk ve övünçle hanımına baktı:

– Nasıl Latif! Ben senden çok İzmirli değilmiş miyim? Bak Yörük hemşerilerim senin benim için neler hazırlamışlar!

Yol yorgunu Latife Hanım kaymaklı ayranı kana kana içmiş dudakları bembeyaz olmuştu. Gazi hemen cebinden ipek mendilini çıkarıp uzattı.

– Afiyet olsun Latif, deyip, kendisi de kavurma ve pilav tepsisine kaşık sallamaya başladı.

Yemekten sonra halkın sorunlarını dinledi. Ovadan gelen bir köylü:

– Paşam Menderes gene taştı... Pamuklarımız su altında kaldı. Ne yapacağız? dedi.

Gazi, Salih Bey'e döndü:

– Yaz Salih. Bu konuyu da Ziraat Vekilimizle konuşacağım. Su kanalları, setler, barajlar yapmak lazım. Osmanlı hükümetleri bunlara el atmamış. Cumhuriyet hükümetleri yapacak, başaracak...

Kaymakam, meydanın sonundaki iki katlı, cumbalı küçük ahşap evi işaret etti:

– Gazi Paşam! Gençlerimiz açılış için sizin kurdelayı kesmenizi bekliyorlar.

Mustafa Kemal Paşa o tarafa doğru baktı. Küçük bir balkona çiçek demetleri arasında bir ay yıldızlı Türk bayrağı asılmış, yanı başında da onun çiçeklerle çerçevesi süslenmiş Çanakkale yılları fotoğrafı yer alıyordu.

Alt kattaki kapı girişi gül çelenkleri ile süslenmişti. Gençler kapıya doğru sağlı sollu sıra olmuşlar; kendilerine sevgi ile bakan kurtarıcıya hayranlıkla:

– Hoş geldiniz Gazi Paşa! Hoş geldiniz! diyorlar, yaşa Gazi Paşa! Çok yaşa! nidalarıyla karşılıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, hanımının elinden tutup ona öncelik vererek kalabalığın arasından yolu gösterdi. Belediye Başkanı, Kaymakam, Salih Bey'le hanımı onları takip ettiler.

Kapının iki yanındaki pırıl pırıl giysili iki kız çocuğu ellerinde gerdikleri kırmızı kurdelayı sallayıp:

– Hoş geldiniz Gazi Paşam! dediler. Bir kız çocuğu Latife Hanım'a karanfil demeti verirken, bir delikanlı makası Gazi Paşa'ya

uzattı:

– Paşam, Söke Türk Ocağı'nı kutlu ellerinizle açın! dedi.

Gazi, eşi Latife Hanım'a müşfik bir gülümseme ile baktı; delikanlının başını okşadı:

– Makası eşim Latife Hanım'a verin, dedi.

Genç de bu buyruğa uydu. Latife Hanım "besmele" çekerek makası aldı. Kocasının elinden tuttu:

– Beraber keseceğiz kurdelayı!..

İki el birleşti. Alkışlar arasında kurdela kesildi. Gazi gençlere döndü:

– Türk Ocağı, Türklüğün sönmeyen hürriyet ve istiklal ocağıdır. Sökelilere hayırlı olsun, dedi.

Sökeliler, Yörük hemşerilerini davul zurna ve zeybek havaları ile uğurladıktan sonra Gazi'nin otomobili Kuşadası'na hareket etti. Onları Kuşadası girişinde Mahmut Esat Bozkurt ve Kuşadalılar büyük bir sevgi gösterisi ile karşıladılar. Bu sıcak tezahürat altında otomobil yol aldı. İlerdeki çamlık tepelerden masmavi deniz görününce Latife Hanım hayranlığını belli etmeğe başladı.

– Paşam harikulade bir manzara...

– İşte böyle Latif... Siz bu güzellikleri görmeden Rivyera kıyılarına koşmuşsunuz.

Bu sataşmayla arabanın arkasındaki Salih Bey gene çiftin arasının bozulacağı endişesine kapıldı; ama iki taraf da artık alttan alıyorlardı. Ama gene de Latife altta kalmadı:

– Paşam siz de Bursa kaplıcaları yerine Almanya kaplıcalarına gitmiştiniz...

Salih Bey, yanındaki hanımına fısıldadı. "Aman gene başlamasınlar!.." Pakize Hanım yol boyunca hiç konuşmamıştı, arkadan seslendi.

– Gazi Paşa Hazretleri bu tepeden deniz çok güzel görünüyor,

emir buyurun duralım... İnelim buradan Kuşadası körfezini seyredelim.

Zaten Gazi'nin de gözleri enginlerdeki yeşilin maviye mavinin laciverde dönerek sonsuzluğa doğru uzandığı denizde ve küçük bir sahil köyünün ucundaki yarım adayı süsleyen kaledeydi.

– Doğru!.. İnelim buradan körfezi seyredelim Pakize Hanım!.. dedi.

Şoför Mehmet Çavuş, aracı zeytin ve çam ağaçları ile kaplı tepede durdurdu. Gazi ve Latife Hanım araçtan indiler. Tepeden engindeki denize doğru uzanan sarp kayalıklara yürüdüler. Yeni açmış badem çiçekleriyle, mor salkımlar altındaki sarı, kırmızı kır çiçekleri gözlerini okşuyor; mis kokuları yaşama sevinci veriyordu. İkisi el ele aşağıdaki kırmızı kayalıklara, çamlar altındaki kumsala vuran dalgaları hayranlıkla seyrettiler. Kıyıda, denizde yeşilin ve mavinin yüz türlü rengi güneş ışınları altında turuncu, pembe akislerle ağaçlara vuruyor sonra tekrar suyla öpüşüyordu. Güvercilerin ve martıların kayalıklardan kaleye doğru uçuşlarını zevkle seyrettiler. Gazi gözlerini sihirli, çekici ve dinlendirici görüntüden ayırmadan;

– Çok güzel, çok güzel bir yer burası, deyip bir kaya üzerine oturdu. Eliyle tertemiz kayanın boş yerini Latife'ye gösterdi. O da yanına geldi. Kollarını birbirinin omuzlarına atıp Kuşadası denizinin güzelliğine daldılar.

Şakacı başyaveri, eski arkadaşı Gazi'ye takıldı:

– Bu tepeye Gazibeğendi adını verelim Paşam! Uygun mu?

Latife Hanım neşe ve övünçle:

– Ne güzel isim buldun Salih Bey! Niçin olmasın... derken Mustafa Kemal'in gözleri kumsal ve kayalıklara vuran dalgalardaydı:

– Beğenilmeyecek gibi mi Salih... Bütün yorgunluğumuzu alıyor. Ama sen işin şiirinde ben ise şuurundayım...

Başyaveri, onun aklından geçeni bilirmiş gibi, aceleyle Paşası-

nın sözünü kesti.

– Kuşadası'nın önüne bir mendirek ve şehre rıhtım...

– Liman, liman, Salih... Liman... Bunu da yaz... Bak Genç Cumhuriyetimizin yapacağı işler ne kadar çok.

Gazi deniz ufkuna uzaklara daldı, meyustu. Acıları derin bir melalle yüreğini sızlattı. Deniz ufkunun ötesinde Sisam Adası görünüyor; yaraları depreşiyor, anıları Selanik'te düğümleniyordu.

Hanımı onun hüzünlendiğini fark edip elinden tutup kaldırdı:

– Hayaller, anılar seni bırakmıyor Kemal, dedi. Gazi, deniz ve gök mavisinden de güzel ışıyan gözlerini ona çevirdi:

– Gelecek! İstikbal daha önemli Latif... Haydi gidelim. Yapacak çok işlerimiz var.

Salih Bey, karısı Pakize Hanım'la birlikte bir çam ağacı gölgesinde onların mutlu beraberliğini seyrediyordu; Gazi'ye doğru sesini yükseltti:

– İstiklali kazandınız, istikbali de kazanacaksınız Paşam!

Bir yıl sonra bu güzel burç gibi tepeye Gazi ve eşi tekrar gelecek, kendilerini coşkuyla karşılayan Kuşadalılar denize karşı limana bakan yere Atatürk heykeli dikerek şunları yazacaklardı:

"Mustafa Kemal Paşa 11 Şubat 1924'te İzmir'den Söke'ye gelmiş, Türk Ocağı'nın açılışını yaptıktan sonra, Kuşadası'na gelip Gazibeğendi Tepesi'nden limanı seyretmiştir. Çok güzel ılık bir şubat günüydü. Çevredeki bütün ağaçlar çiçek açmıştı. Her yer yemyeşil; çimenler üzerinde papatyalar, lalelerle donanmıştı. Güneş pırıl pırıl ısıtıyordu ortalığı. İçimizdeki coşkun sevince tabiat da böyle katılıyordu. Bütün Kuşadası halkı şarkılar söyleyerek, sevinç ve coşkuyla Atatürk'ün arabasını karşıladı. Halk Gazi'nin Kuşadası'nı ilk gördüğü ve beğendiği yere 'Gazibeğendi' adını verdi."

Atatürkçüler şimdi ilk defa Salih Bey'in yapılma müjdesini verdiği modern limanı ve masmavi denizi, Gazi ve eserlerini övünçle

anımsayarak oradan seyretmektedirler.

***

On bir ay önceki İzmir-Aydın gezisindeki mutlu ve neşeli günler, Latife'nin hatırından çıkmıyor; Ankara havasını ve Çankaya'yı kasvetli buluyordu. Artık Salih Bey'in öğüt ve tavsiyeleri ile Gazi Paşa'sının eskisi gibi sofra toplantı ve konuşmalarına karışmıyor; devlet işleri ile yorulmuş eşini kendi haline bırakıyor; sıkıldığı zaman ata binip Çankaya ve Dikmen sırtlarında dolanıyordu.

Şiddetli bir kış gelip, diz boyu kar yağınca Latife bu geziden de mahrum kalınca İzmir'den bir düğün davetiyesi aldığını bildirerek, Gazi'yi yeniden İzmir'e gitmeye ikna etti. Ocak 1924'te trenle yola çıktılar, ayın 2'sinde sevdiği güzel İzmir'deydiler... Daha önceki gibi elli günden fazla kalmayı planlamışlardı. Gözü arkada kalmayan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı Başbakan İnönü uğurlarken incelemesi ve okuması için bazı dosyaları özel kalem müdürüne vermişti.

Göztepe'deki Muammer Bey Köşkü, Gazi'nin her gelişinde bayram sevinci ve telaşına gömülür, çevre halkı da kurtarıcısını uzaktan da olsa görmeye gelirdi. O, özel odasında dosyaları ve kitaplarıyla çalışırken, hanımı da genç kızlığındaki gibi güzel yalıya iner, oradan İkinci Beyler Sokağı'na alışverişe çıkardı.

10 Ocak 1924'te Ragıp Paşa'nın torunu, Mehmet Ali Bey'in kızının düğünü vardı. Gelin Ayşe Talia, Latife Hanım'ın yeğeniydi. Damat Çanakkale'de Mustafa Kemal'in emrinde savaşmış bir yedeksubay, Ali Rıza Bey'di. Düğün Göztepe'deki Refika Hanım Köşkü'nde yapılacaktı. Gazi, mücevher ve hediye alımını eşi Latife'ye bırakmış, o da İkinci Beyler Sokağı'ndaki sarraftan pırlanta yüzük almıştı.

Göztepe'deki köşke üç takım erkek saz heyetiyle bir takım kadın saz heyeti gelmişti. Onların klasik Türk musikisi ve halk müziği ezgileri ve sesleri yükselip Latife Hanım Köşkü'ne kadar ge-

lince onur konuğu olarak davetli olan Latife-Mustafa Kemal çifti durabilir miydi? Kolkola girip yayan yürüyerek komşu köşke girdiler. Daha adımlarını atarken kalabalık onları alkışlarla karşıladı. İkisi de mutluydular. Ama asıl şeref duyan ve mutlu olanlar, ellerine sarılıp öpen genç çiftlerdi. Ayşe Talia'nın ablası Latife Hanım iri pırlanta taşlı yüzüğü parmağına takarken gözyaşlarına boğulmasını Gazi de mutlulukla seyretti.

Kalabalıktaki hanımların genç kızların çoğu çarşafsız, hatta bir kısmı saçları açık dans ediyorlardı. Gazi Paşa da eşiyle onlara katıldı.

Gece geç vakit Göztepe'deki evlerine dönünce, Latife "Çok yorgunum" diyerek yatak odasına çekildi. Mustafa Kemal çalışma odasına girerken hizmetçiye kahve söyledi. Okuyacağı çok kitap, okuduklarından not aldığı çok cümle ve onları harman edip hükümete ve Meclis'e sunacağı çok öneriler vardı. Günlerdir Fransız maarif sistemini inceliyordu. Halifeliği, Sultanlığı kaldırdıktan sonra, daha önemli bir adım atıp Türk milli eğitimini çok başlı, hurafelerle dolu gerici medrese ve cahil imam eğitiminden kurtarmaktı. Önüne aldığı dosyanın üzerinde *"Tevhid-i Tedrisat"* yazıyordu. Arapça terkip ve sözcüklerdi bunlar... Eski Osmanlı alışkanlığıydı, harfleriyle birlikte kelimeleri de değişecekti. Sayfayı çevirdi. Saffet, Necati ve Mahmut imzalı önerinin üzerine *"Milli Eğitimin Birleştirilmesi"* yazdı. *"Mart ayında Meclis'ten çıkacak"* notunu düştü.

"Eşim Latife Sayesinde İyiyim"

Yeni Türk devleti tarih sahnesine Göktürklerden sonra, ikinci kere hanedan ismiyle değil milletin ismi olan "Türk" adıyla çıkıyor ve "Türkiye Cumhuriyeti" oluyordu.

Artık bin yıllık anayurtta, Anadolu'da, çağlardır yabancıların "Türkia, Turkei" dedikleri devletin adı "Türkiye", "Türkiye Cumhuriyeti" oluyordu. 600 yıllık Osmanlı devleti tarihe karışmış, aynı devlet ve millet asırların köhne zihniyetini atarak çağdaş bir şahsiyete ve milli kimliğine kavuşmuştu. Yeni kurulan devlet tam bağımsızlığını Lozan Antlaşması'yla Avrupa ve bütün dünyaya kabul ettirmişti. Cumhuriyet hür erdemli insanların yönetimiydi.

Atatürk cumhurbaşkanı seçildikten sonra, İsmet Paşa'yı başbakanlığa tayin etmiş, o da kabinesini kurmuştu. Hükümeti Türkçü, devrimci yenilikçi, laik ve ehliyetli gençlerden meydana geliyordu. Gazi beş yıldır bunları cevher tartar gibi ölçmüş, biçmiş, süzgeçten geçirmiş ve güvenilir bulmuştu. Yorgundu, devleti İsmet Paşa'ya bırakarak biraz dinlenmek istiyordu.

***

Gazi Paşa da Latife Hanım da at binmeyi seviyorlardı. Sakarya ve Cici adlı atlarıyla Çankaya tepelerine doğru at sürdüler. Bağ ve bahçeler arasında dolanırken, atların dinlenmesi için indiler, patikalar arasından bir tepeye tırmandılar. Hava rüzgarlıydı. Tekrar atlarına bindiklerinde ikisi de terlemişti.

Birkaç gün sonra Latife Hanım grip oldu; Dr. Refik Bey gelip ilaç verdi. Üç gün sonra iyileşti. Gazi Paşa, hanımının hastalığıyla uğraşırken, kendisini ihmal etmişti.

11 Kasım 1923'te, öğle yemeğinden hemen sonra bir rahatsızlık geçirdi. Göğsünde ve sol kolunda şiddetli ağrı vardı. Eşi Latife Hanım telaşlandı, hemen doktora haber verdi. Dr. Refik Bey gelip muayene etti. "Damar ve adele kasılmasıdır." dedi. Latife Hanım İstanbul'a heber saldı. Prof. Dr. Neşet Ömer Bey geldi. "Kroner spazm" geçirdiğini söyledi. Ama bu ağrılar ve şikayetler iki gün daha sürünce Dr. Ömer Bey, Gazi Paşa'nın hastalığının "anjin dö puatrin" olmayıp "ağır yorgunluktan ileri geldiğini" söyledi ve merak eden gazetecilere şu beyanatı verdi:

– Gazi Paşa çok çalışmadan dolayı biraz yorgunluk belirtileri göstermiş, altı günlük istirahattan sonra sağlığına kavuşmuştur... Dinlenmesini ve seyahata çıkmasını salık verdim. İçki ve hamurişini yasakladım. Düzenli uyuması ve açık havada gezmesi ve dinlenmesi lazımdır.

Atatürk birkaç gün dışarı çıkmayıp iyileşti. Ama gece umulmayan bir saatte uyanıyor, tekrar uyku utmuyor ve kitap okuyor, bu okuyuş bazen sabahlara kadar sürüyordu. Gazi Paşa pencere açık yatıp kalkardı. Latife Hanım ise pencerenin kapatılmasını isterdi. Bu yüzden aralarında ufak tartışmalar olurdu. Latife Hanım onun bu alışkanlıklarına mani olamıyordu. Kocasının hastalığı sırasında bir hemşire titizliği gösterdi.

Bu sırada *Vakit* ve *İkdam* gazeteleri, Latife Hanım'ın da hasta ol-

duğu haberini verdiler. İstanbul'da bulunan anne Adeviyye Hanım Ankara'ya gelmek isteyince, telgrafla iyi olduğu haberi verilip gelmesi önlendi. Gazi Paşa'nın başında bekleyen hanımı ona içkinin yanı sıra kuru fasulye ve pilavı da yasaklamıştı. O kadar disiplinli davranıyordu ki ziyaretine gelen yakın arkadaşları Zühtü ve Salih Bey'lerin içeri girmesini önledi.

Ne var ki Gazi Paşa yatmayı sevmezdi; kendisini iyi hisseder etmez ayağa kalktı. İstasyondaki özel odasına gidip devlet işleriyle uğraşmaya başladı. Ağır bir hastalık geçirmesine karşılık, Meclis'e de gidiyor, heyetleri de kabul ediyordu. Hastalığını merak eden eski arkadaşları da ziyaret ediyordu. İstanbul'dan gelen Rauf Bey'den sonra Ali Fuat Paşa da onu özel kalemdeki dairesinde ziyaret etti. İki arkadaş hasretle sarmaştılar. Ali Fuat Paşa merak ve endişe ile Mustafa Kemal'in yüzüne bakıyordu.

Onun bir kriz geçirdiğini, solgun ve zayıflamış elmacık kemiklerinden anladı. Oysa sağlıklı olduğunda yüzü pespembe olurdu. Perhizden zayıflamış arkadaşının bu haline üzüldü.

Arkadaşının kendisine üzgün baktığını gören Gazi, koltuğu gösterdi. Ali Fuat oturunca;

– Hastalığımdan çok üzüldüğünü söylediler.

– Nasıl olmayayım Kemal!.. Sana ne kadar yakın olduğumu bilirsin...

– Pek iyi bilirim kardeşim... Şimdi çok iyiyim. Üzülmene sebep yok. Sana başımdan geçen hali, hastalığı anlatsam şimdiki halimden memnun olursun. Hele şimdi birer kahve ve sigara içelim, sonra anlatırım, deyip zile bastı.

Direksiyon binasının eski hizmetlisi başını uzattı:

– Buyrun Paşam!

– Bize kallavi kahve!

– Geçmiş olsun.

– Fuat Paşa kardeşim, cidden büyük bir tehlike atlatmışım.

Bünyem çok sağlammış ki hem bu krizden kurtuldum, hem de az zaman içinde ayağa kalkabildim.

Hizmetli kahveleri getirince gümüş tabakasından arkadaşına sigara ikram edip kendi de aldı, hizmetli çakmakla sigaralarını yakıp çıktı. Gazi yavaş yavaş anlatmayı sürdürdü:

– Bundan sonra günde bir iki sigara, o kadar da kahve içeceğim. Doktor "hep terk et" diyor. Mümkün mü... İçki ağzıma koymayacakmışım. Latife'ye doktorlar bir perhiz listesi vermiş, onun ne kadar ciddi ve dikkatli olduğunu bilirsin. Çocuk gibi emrine uyuyorum.

Arkadaşını dikkatle dinleyen Ali Fuat Paşa, O'nun ne yaptığını, ne yapabileceğini en iyi bilen arkadaşlarının başında geliyordu. Mustafa Kemal Harbiye'den beri kendisi için değil Türk milleti için yaşayan bir insandı:

– Bundan sonra sağlığına dikkat et Kemal. İyileştikten sonra da buna dikkat etmelisin. Memleket daha birçok seneler Gazi'siz kalamaz. Bu bakımdan sıhhatine çok özen göstermelisin. Göstermiyorsun... Doktor sözü tutmuyorsun.

– Nereden çıkardın bunu?

– Hatırlatayım... Dünya Savaşı sırasında böbreklerinden ciddi rahatsızlık geçirmiş Viyana'ya gitmiştin. Ama iyileşip döndüğünde gene doktor tavsiyesine uymamıştın. Bu kez durumun ciddi, doktor sözüne uy, perhize devam et.

Gazi Paşa, ağzında sigarasının dumanını helezon yaparak havaya doğru üfledi; şaka yaparak eski ortak anısını anlattı:

– Ali! Rakıyı kesin olarak yasak ettiler... Hatırla Abdülhamit de yasaklamıştı. O zaman nasıl birlikte viski içmiştik? Daha sonra bir iki kadeh viskiye ne dersin?

– Gazi Paşam, hele bir iyileş...

Gazi, ilerideki masada duran evraklara baktı. Ali Fuat Paşa anlamıştı arkadaşının göreve düşkünlüğü, hastalığında da sürüyordu:

– Afiyette olun, her şeye sıkılmayın. İzninle Paşam kalkayım. dedi.

– Olmaz!.. Bu akşam bize gidelim. Latife seni görürse memnun olur.

– Bu akşam İstanbul'a dönecektim.

– Kalacaksın, Fuat.

– Annem bekler, o yalnız, gitmeliyim.

Ali Fuat Paşa, bu sözüne rağmen bir hafta daha Ankara'da kaldı.

4 Aralık'ta Ali Fuat Paşa bu kez yanma Rauf Bey'i de alarak geldi. Birkaç gün önce tekrar rahatsızlandığını duymuşlardı.

Kocasının kalbindeki sıkışıklığı merak eden Latife Hanım, bu defa İstanbul'daki Alman Hastanesi'nden Dr. Orhan Bey'le Dr. Schwester'i getirtmişti. Onlar da Gazi'nin yorgun ve dinlenmeye ihtiyacı olduğunu söylemişlerdi.

Gazi iyi görünüyordu. Arkadaşlarına doktor tavsiyesini gülerek anlattı:

– Yahu siz yorgun değil misiniz? Hepimiz aynı derecede yorgun ve istirahate muhtacız. Beni görüyorsunuz... Eşim Latife sayesinde iyiyim. Ya siz... Yoo... Anlaşılıyor ki sizlere gelin bulmak için ben kolları sıvayacağım. Bekarlığın sultanlık olmadığını anlayacaksınız.

Halife

İzmir ikliminin güzellik ve sıcaklığını, gezecek yerlerinin dinlendiriciliğini Ankara'da bulamayan Latife Hanım sık sık kocasını İzmir'e gitmeye teşvik ediyordu. Gazi Paşa da annesinin mezarı bulunan bu şehri seviyordu. 1 Ocak 1924'te trenle Ankara'dan hareket ettiler.

Birkaç gün sonra İzmir'deydiler. Vali onlar için Buca'daki eski bir İngiliz köşkü olan Vorbes malikanesini hazırlatmıştı. Fakat gece binanın soğuk olmasından rahatsız olan ve köşk koruyucusunun da şüpheli hallerinden kuşkulanan çift, ikinci gün Göztepe'deki köşke geldiler.

Mustafa Kemal Paşa, Karşıyaka'daki kabir ziyaretinden dönmüş; Göztepe'deki köşkün terasında, hasır koltuğa oturmuş; mor salkımlar, manolyalar ve çam dalları arasından görünen enginlerdeki denizi seyrediyordu. Sahil boyunca yeşillik Güllübahçe'ye, mor tepelere, ikiz dağlara kadar uzanıyor, hafifçe esen imbat ruhunu ferahlatıyor; yorgun bedenini ve durmak bilmeyen zihnini

dinlendiriyordu.

Başını Karşıyaka kıyılarına doğru çevirirken Ocak ayının Ankara'da nasıl sert ve soğuk geçtiğini düşünüyor; savaş öncesi paltosuz meclise gelen arkadaşlarını düşünüyordu. İzmir kışta bile ilkbaharı yaşayan bir sıcaklık ve güzellik içindeydi. Hanımı bir tepsi içinde az şekerli kahvesini getirip sehpaya koydu:

– Afiyet olsun Paşam! deyip karşısındaki koltuğa oturdu. Yaşama sevinci ile sevgi dolu bakışları birleşti. Mutlulardı. Gazi:

– Sağ ol Latif, deyip fincanına uzanırken merdiven altından kabaran sesi ile birlikte yaveri elinde bir kağıtla göründü. Daha aşağı basamaklarda hazırolda durup selam verdi, sonra yavaş yavaş terasa çıktı:

– Paşam! Ankara'dan bir telgraf, deyip kağıdı uzattı. 24 Ocak 1924 tarihli telgraf Başbakan İsmet Paşa'dan geliyordu; okudu:

"Bir süreden beri gazetelerde Hilafetin durumu ve Halifenin şahısları hakkında kötü düşünceyi çağrıştıran yayınlar yapılmakta idi. Hilafet hazinesi için maliye hazinesinden yardım istemektedir. Arz ederim, Efendim.

İsmet."

Gazi telgrafı okur okumaz ayağa kalktı içeri girdi. Özel kalem müdürüne, cevabi telgrafını yazdırdı:

"Hilafet hakkındaki kötü düşünceler Halifenin kendi tavır ve hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle dış hayatı, Padişahların mesleğini çağrıştırmaktadır. Cuma alayları, yabancılarla temas, tantanalı gezinti, saray hayatı, ihtiyat subaylarına varıncaya kadar kabul hareketleri bu kabildendir. Halife ve bütün cihan bilmelidir ki, mevcut ve elde tutulan Halife ve Hilafet makamı, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiç bir mana ve varlığının hikmeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını, istiklalini tehlikeye atamaz. Hilafet makamı bizce sonuçta tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir önem

taşımaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmi heyetlerin, kendisiyle temasını istemesi Cumhuriyet'in istiklaline açık saldırıdır. Halifenin hayat ve maişeti için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın tahsisatından mutlaka aşağı bir ödenek yeterlidir. Maksat debdebe ve gösteriş değil, inanca hayat ve maişet sağlamaktır. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineyi ecdadından almışsa resmen ve açık olarak bilgi verilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal."

– Bu teli çekin! derken Gazi Paşa sinirliydi.

Karısı Latife Hanım, yaveri çıktıktan sonra içeri girdi:

– Paşam! Sıkma canını... İsmet Paşa ne gerekiyorsa yapar.

Mustafa Kemal Paşa, hanımının parlayan siyah gözlerindeki sevgi dolu müşfik bakışla yumuşadı, ama aydın Türk kadını da bilmeliydi:

– Halife kendini bir şey zannediyor. Saray düşkünü. Gösteriş budalası. Cuma selamlığına Fatih'in kılığıyla girmek ister. Sarık takar, kaftan giyer, yayınladığı bildiride "Han" sözcüğünü kullanır. Dört atlı saltanat arabasına binip Beşiktaş'tan Saray'a çıkar. Kabahat Refet'te... Görevlendirip İstanbul'a gönderdiğimde, onunla ilk karşılaşmasında arabaya ondan sonra binip karşısında süt dökmüş kedi gibi oturmuş.

– Haklısın! Ama siz hem Padişahlığı kaldırıp Cumhuriyet ilan ediyorsunuz, hem de o sülalenin bir adamına Halife adı altında saraylarında yaşama izni veriyorsunuz. Fransa'da bile yüz yılı geçtiği halde kral hanedanı orada yaşayamaz.

– Haklısın Latif... Hesap ve zaman işiydi, dedikten sonra eşine Halifelik ve İslamcılık hakkındaki fikirlerini söylüyordu:

– Şer'en, dinen Halife denilen şey yoktur. Bugün zamanımızda Fas'ta, Sudan'da halifeler vardır. Onlar da kendilerine Emir'ül Müminin diyorlar, öyleki bu tarihte görülmemiştir. Ve bundan sonra da bütün İslam dünyasını Hilafet makamı namı altında bir nokta-

dan idare etmenin mümkün olacağını kabul etmek doğru değildir. Halife Vahdettin, Türk ordusunun karşısına Kuvayı İnzibatiye adlı Halife Ordusunu çıkardığı günde Halifelik de İslamcılık da iflas etmiştir.

Mustafa Kemal'in öfke ve sıkıntıyla derin bir nefes aldığını fark eden hanımı:

– Sıkma canını Paşam!.. Haydi birlikte Güzelyalı'ya inelim. Deniz kenarında dolaşalım.

Mustafa Kemal'in mavi gözleri ışıldadı. Ayağa kalkıp hanımının koluna girdi:

– Tabii Latif, haydi bakalım...

"Kamçı ve Korku Salarak Benim Vatandaşlarımdan Çıkar Sağlayanlar Yönetici Olamaz"

Gazi Paşa, Vorbes olayında bir suikast havası sezdiği için, ihmali olan eski valinin yerine Murat Bey'i vali vekili yapmıştı. Onun yanındaki bir memur, ihmal ve eksik yapılan işleri hatırlatarak "Bu milletin başından kırbacı eksik etmeyeceksin." demişti.

Orada bu küçük memura öfkelendiği halde, kızgınlığını belli etmeyen Gazi Paşa, ona sadece "Akşam köşke gel." demişti.

Latife Hanım'ın bu olaydan haberi yoktu. Yemekten sonra yaveri yukarı çıktı, Gazi Paşa'ya:

– Bir memur geldi. Siz istemişsiniz Paşam, dedi.

– Beklesin kapıda! dedikten sonra kendisine hayretle bakan Latife Hanım'a döndü:

– Latif, bir tramvay gezisine ne dersin?

– Paşam nerden çıktı bu? Vakit geçti.

– Çocukluğumdan beri atlı tramvay sürme isteğim vardı. Bugün bu zevki tadalım.

Birlikte köşk merdivenlerinden inerken, Latife Hanım, ilerde süklüm büklüm ellerini avuşturan bir adam gördü. Merakla Gazi Paşa'nın yüzüne baktı:

– Bu memur tahrirat kaleminde... Yaverimizle gelecek, diyerek o memura da işaret etti.

Dördü de Mithat Paşa Caddesi'ne inip bir atlı tramvayın gelişini beklediler. Yaver boş bir tramvayın geldiğini görüp elini kaldırdı. Atları yeden görevli rütbeli subayı görünce dikkatle müşterilere baktı. Yukardan vuran elektrik ışığında Gazi'yi fark edince:

– Buyrun Paşam! dedi.

Latife Hanım ve yaverine içeri geçmelerini söyleyen Gazi, memuru yanına alarak sürücünün atları yeddiği yere çıktı. Sert bir şekilde memura "otur bakalım," dedi. Tramvay sürücüsü şaşırmıştı. Atları hafifçe kırbaç sallayıp hareket ettirdi. Atlar yavaş gidince kırbacını sertçe şaklatmaya başladı. Gazi Paşa ona kızarak:

– Sen atları kamçı ile mi idare edersin?

– Tabii Paşam... Kamçısız idare edilir mi?

– Neden idare edilmesin?

– Biz görmedik.

– Göreceksiniz! diyen Gazi'yi yanıbaşındaki memur anlamıştı ama iş işten geçmişti. Gazi Paşa:

– Ver bakayım dizginleri! dedi. Atlar kırbaçla vurmadan da sürülür, istediğin yöne istediğin şekilde gider.

Gerçekten atlar gemleri Gazi Paşa'nın elinde yolda istedikleri hızla gitmeye başladılar. O gece Atatürk hızla arabayı sürerken memur yerin dibine giriyordu:

– Kırbaç hayvanlara bile vurulmaz. Değil ki insanlara... Nasıl iyi sürebiliyor muyum?

– Benden daha iyi idare ediyorsunuz Paşam!

– Ben de senin gibi bir idareciyim. Ben sade iki atı değil, yüz

binlerce insanı idare ettim. Onları ölüme giden yola seve seve sevk ettim. Fakat bir tanesine kamçı kullanmadım. Atları yorup yanındaki bir genel müdürün memuru olan şahsı Konak'ta indiren Gazi Paşa, hanımı ve yaveri ile Mektupçu durağında tramvayı durdurdu, sürücüsüne teslim etti.

Bayır yukarı çıkarken yorgun olan Gazi'nin koluna giren Latife Hanım fısıldadı:

– Kemal, tramvayı niye o memuru bindirerek sürdün?

Gazi Paşa arkadaki yaverinin de duyması için yüksek sesle konuştu:

– Yook... Görünüşü delice ama başka çarem yoktu. Maiyetimden biri, o gece benimle gelenlerden biri, kamçılı idareye benzeyen hareketle menfaatlenmişti. Meseleyi öğrendim ve çok üzüldüm. Bakanlık da yapmıştı. Bana ve memlekete hizmetleri vardı. Bu memur da, o genel müdürün memuruydu. Hem onu feda etmek, hem de benim adamlarımdan birinin böyle hareket etmesinin duyulması çok fena olurdu; ama ona bir ders vermek gerekirdi. Yüzüne de vurmak istemedim. O takdirde onu uzaklaştırmak icap edecek, gene kötü haber yayılacaktı. İşte o adama bir ders vermek için bu hareketi yaptım. İstedim ki her şeyi bildiğimi anlasın ve kendisine ders olsun. Bu küçük memur yarın ona her şeyi anlatacak... Kamçı ve korku salarak benim vatandaşlarımdan çıkar sağlayanlar yönetici olamaz.

***

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de bulunduğu süre içinde Konak'taki hükümet binasına gidiyor, orada yapılan işleri ve daireleri denetliyor; sonra Belediye Başkanı ile Yunanlarca yanıp yıkılan İzmir'in nasıl yeni ve modern bir şehir olacağını konuşuyordu.

O, bu yönetim ve halk hizmetleriyle uğraşırken, hanımı başbakanın eşinin doğum yaptığı haberini aldı. Mevhibe Hanım, Lo-

zan'dan geldikten sonra, Ankara'ya değil de İzmir'deki baba evine yerleşmişti. Kışın, özellikle Ocak ayının Ankara'daki zehir gibi soğuğunu bildiği için İsmet Paşa da bunu uygun görmüştü. Zaten hamile olan Mevhibe Hanım'ın da itinalı bir bakıma ihtiyacı vardı. Güzelyalı'daki evlerinde hem annesi Saadet Hanım, hem de kayınvalidesi Cevriye Hanım vardı. İkisi de onun üzerine titriyor; sağlıklı bir doğum yapmasını bekliyorlardı. Ocak ayı başında da bebek doğmuştu.

Latife Hanım, hizmetçisi Kübra Bacı ile atlı tramvaya binip konağa geldi. Yeni doğan bebeğe hediyeler alacaktı. İkinci Beyler Sokağı'na girdi. Önce sarraftan altın bir nazarlık aldı. Sonra tuhafiyeciye girdi. Bebeğe zıbın, gömlek alacaktı ama oğlan mı kız mı bilmiyordu. Hem pembe hem mavi giysiler aldı. Şekerciden akide ve çikolata almayı da unutmadı.

Konakta bir faytona bindiler. Kübra Bacı buraları iyi biliyordu. Güzelyalı'daki iki katlı cumbalı evin önüne gelince arabacıya durmasını söyledi. Hanımıyla faytondan indiler. Kübra, kapı tokmağını hafifçe vurdu. Kapıyı kır saçları Rumeli çatkısından dışarı taşmış güzel bir hanım açtı. Önde iri yarı bir kadını ellerinde paketler, arkasında da yüzü açık, mantolu kısa boylu, ufak tefek fakat alımlı kadını görünce şaşırdı. Kim bu yabancılar diye düşünürken Latife öne geçti:

– Ben Gazi Paşa'nın eşi Latife Kemal, dedi.

İhtiyar ev sahibi önce şaşırdı sonra telaşla Rumeli şivesiyle:

– Buyurun!.. Buyurun kızım, te buradan, dedi. Gazi Paşa'nın hanımı evlerine geliyordu, ne büyük şerefti onlar için... Koridorda kayınvalide Cevriye Hanım da onları saygıyla karşıladı. Gözleri gri tayyörlü, rugan ayakkabılı ufak tefek güzel hanımdaydı:

– Hoş geldiniz hanım kızım buyurun, dedi. Konuklarını lohusanın odasına aldı.

Mevhibe'nin annesi Saadet Hanım, "Hoş geldiniz" deyip Latife Hanım'a pembe atlas yorgan altında bebeğiyle yatan annenin

yanındaki sandalyeyi gösterdi. Mevhibe Hanım, yatağından doğrulmaya çalışarak, "Hoş geldiniz" dedi. Latife Hanım ondan önce davranıp yaklaştı sarılıp öptü:

– Geçmiş olsun, analı babalı büyüsün. Ne mutlu sana, dedi.

Saadet Hanım torununu itina ile kucağına alıp Latife Hanım'a verdi. Latife Kemal bebeği çekinerek fakat içindeki gizli bir hasretle bağrına basıp alnından öptü. Kundaktaki bu çocuk gibi bir oğlu olmasını nasıl istemezdi ki...

Mevhibe Hanım yastığından başını kaldırmış, oğlu Ömer'e ve onu bir anne şefkatiyle öpen Latife Hanım'a bakıyordu. İçinden "Rabbim ona da bir çocuk bağışla." diye dua ediyordu. Anne olma hayali, her kadının tatlı rüyasıydı.

Evlilik Yıldönümü

29 Ocak günü Mustafa Kemal-Latife çiftinin birinci evlilik yıldönümüydü. Onların bir iki ay önce hastalık geçirdiğini bilen Dr. Neşet Bey Gazi'yi hâlâ kontrol altında tutuyor, perhize devam etmesini sağlıyordu. Evlilik ziyafetini düzenlemeyi de ona bıraktılar.

Dr. Neşet Bey, davetlilerin kalabalık olmamasını istiyordu. Sadece Vali Tahsin Bey ailesi ile arkadaşı Doktor Hulusi Bey ve ailesini davet etmeyi düşündü. Gazi karşı çıkıp mutad arkadaşlarına da haber saldı. Salih'siz, Fuat'sız kutlayamazdı. Eşraftan Şükrü Bey, alafranga ve alaturka saz gruplarının gelmesini sağladı. Beyaz Köşk, sahibi Muammer Uşaklı'nın olmamasına rağmen eski şaşalı ve şen havasına bürünüvermişti. Gazi Paşa da Latife Hanım da mutluydu. Pastalarını birlikte kesmişler; eğlenceleri sabaha kadar sürmüştü.

Ertesi gün İstanbul ve İzmir okuyucuları *Hakimiyet-i Milliye* ve *Anadolu* gazetesinden bu mutlu haberi okuyorlardı:

"Mesud bir iştirak-ı hayatın sene-i devriyesi- Büyük Cumhurbaşkanı Hazretleriyle Latife Hanımefendi'nin geçen yıl 29 Ocak'ta nikahları kıyılmıştı. Aynı gün Gazi'yi seven vatandaşlar için de mutlu bir gün olmuştu. Büyük ve sayın Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri, İzmir'in muhterem bir ailesinin yüksek eğitimli, yüksek ruhlu kızlarıyla, Uşşakizade Muammer Bey'in kerimesi Latife Hanımefendi ile hayat arkadaşlığı kurmuşlardı.

Hayatının en önemli kısmını milletin selameti yolunda mücadele ile geçiren, sonunda çok yorgunluk ve fedakarlığa katlanarak bize Kurtuluş'u sağlayan Gazi'nin böyle bir mutlu yuva kurmasını sevinçle karşıladılar. İşte bu mutlu hayat ikinci senesine girerken, bu saadetin bütün kalbimizle hulus ve saffetle sürmesini dileriz."

Vatandaşlar Gazi Paşa'nın sağlık durumunu merak ediyor, gazeteciler de doktoru Neşet Ömer Bey'e soruyorlardı. O da herkesi rahatlatmak için *Yeni Gün* gazetesi muhabirine demeçle beraber tuttuğu rapor suretini verdi. Gazete 4 Şubat 1924'te yayınladı:

"Reisicumhur Hazretleriyle refikaları Hanımefendi'nin Kasım ayı başında bir rahatsızlık geçirdikleri bilinmektedir. Ankara'ya giden Dr. Neşet Bey'in tedavisiyle her ikisi de iyi olup İzmir'e gelmişlerdi. Şimdi her ikisinin de kesin olarak afiyette oldukları, bu doktorun raporu ile onanmıştır. Bu raporda, Gazi Paşa'nın 'göğüs anjini değil', aşırı çalışmaktan doğan 'elem-i asabi' olduğu, 'çok meşguliyetten ileri gelen dimağ ve beden yorgunluğu'nun istirahatle giderileceği belirtiliyor."

Aynı günlerde İstanbul gazetelerinde birbirini tutmayan havadisler ve Gazi Paşa ile İsmet Paşa'yı eleştiren yazılar çıkıyordu. Özellikle *Tasvir-i Efkar* gazetesinde Velid Ebuzziya devrimci Ankara gazetelerini hasım görerek, hükümeti de tenkit ediyordu. İstanbul gazeteleri Hindistanlı İsmaili tarikatı şeyhi Ağa Han ve Emir Ali'nin Türk yöneticilerine gönderdikleri mektupları bahane edip, din ve Halifelik çıkarına yayına başlayınca İstiklal Mah-

kemesi onlara da el attı. Mahkeme Başkanı İstanbul'a gitti; *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet ve *Tevhid-i Efkar* yazarı Velid Bey'i gözaltına aldı. Gazi Paşa'nın araya girmesi ile gözaltılar kaldırılıp bazı gazeteciler İzmir'e davet edildi.

Gazi Paşa, 5 Şubat günü bu gazetecilere bir çay ziyafeti verdi. Şükrü Saraçoğlu ve Mahmut Esat Bozkurt'un da bulunduğu toplantıda Gazi, eşi Latife Hanım'ı İstanbullu gazetecilere tanıttı. Gazi, onlara memlekette yaptıkları işleri anlatıp barış ve ilerleme için basına önem verdiğini anlattı: "Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendisini belirtme şekli olan Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir fikir ve zihniyet kalesi oluşturmalıdır." dedi.

İstanbullu gazeteciler Latife Hanım'la da röportaj yapıp onun Türk kadını ve ailesi hakkında fikirlerini aldılar. Hepsi de bu kültürlü, ileri fikirli kadına hayranlıklarını belirttiler. *İkdam* gazetesi yazarı Ahmet Cevdet, onu Avrupa'dan beri tanıyordu: "Bu güzide hanımın kadınlarımız üzerinde iyi etkiler yapacağını biz bilmez değiliz. Lozan, Paris ve Londra'yı gördükten sonra, oraları Ankara'ya taşıyacaktır." dedi.

3 Mart Devrimi

9 Şubat'ta Söke, Kuşadası gezisini hanımıyla yapan Gazi, İsmet Paşa'nın ailesinin ziyaret için gelmekte olduğu haberi üzerine İzmir'e döndü. Onunla kısa bir görüşme yaptıktan sonra, aynı trenle gelen İstanbul Üniversitesi Rektörü İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Prof. Fuat Köprülü'nün dahil olduğu bilim, tarih, edebiyat ve matematik öğretmenlerini kabul etti. Din ve toplum konuları üzerindeki konuşmalardan memnun olan Prof. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Gazi Paşa hakkındaki izlenim ve fikirlerini Naim Palas Oteli'ndeki gazetecilere şöyle açıklıyordu:

"Gazi Paşa bizi köşkteki küçük odasında bekliyordu. Karşımızda bir sanat eseri, bir heykel gibi ayakta ve hareketsiz duruyordu. Bilim adamları karşısında saygısından dolayı utanç duyuyor gibiydi. Bu manzara çok ürpertici idi. Bütün samimiyetimle söylüyorum; ulu bir mabette Tanrı'sının huzuruna çıkmış bir inananı gibi, coşku ve huşu duymaktaydım. Elimi sıktı ve hiçbir şey söylemeden oturmamızı işaret etti.

Hepimizi etkileyen bakışları ile süzdükten sonra: 'Eğitim dini mi olmalı yoksa milli mi?' diye sordu. Ben söz aldım: 'Din sosyal bir kurumdur', dedim. 'Gerçek yaşanmaktadır. Fakat devlet onu okullarda öğretmeye mecbur değildir. Devlet eğitiminin karakteri ancak milli olabilir. Devrim, eğitim kurumlarını laikleştirmelidir.'

Gazi Paşa bana tekrar sordu: 'Böyle bir laiklik hareketini halk nasıl kabul eder?'

Ben de; 'Türk milleti laik eğitim esasını çok iyi kabul edecektir. Çünkü dünyanın en gerçekçi, en olumlu kafalı milletidir' dedim ve ekledim: 'Hilafet softalık ve taassup ağacıdır. Bu büyük bir tehlikedir. Kökünden söküp atmalıdır.'

Gazi, beni hararetle kutladı ve; 'Darülfunun (Üniversite) bizim devrimlerimizi desteklemelidir', dedi. Ben de; 'Üniversitemiz arkanızdan ve izinizden koşacaktır. İnkılabın ilmi zaferi için elinden geleni yapacaktır.' dedim."

Gazi insanların derin dini inançlarını incitmemeye özen göstererek, Türkiye'yi Ortaçağ bağnazlığından kurtarmak için de dinin toplum üzerindeki etkisinin azalmasını istiyordu.

***

Mustafa Kemal Paşa, 22 Şubat'ta İzmir'de yapılan harp oyunları açılışında komutanlarına ve halka karşı şu konuşmayı yaptı:

"Arkadaşlar önemle ve ciddiyetle beyan ederim ki Türkiye Cumhuriyeti mukaddes tanıdığı istiklal ve hakimiyetini savunmada müsamahakar olamaz. Ordunun görevi budur, benim için ordumuzun kıymetini ifadede ölçü şudur: Türk ordusunun bir birliği, eşitini muhakkak yener. İki mislini durdurur. Şimdilik bundan fazlasını istemiyorum. Çünkü fazlasını milletimizin yaradılıştan sahip olduğu cengaverlik zaten bunu yapar."

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa bu harp oyunları bittikten sonra, eşiyle Ankara'ya döndü.

Başbakan İsmet Paşa, "İstanbul'daki Halifenin son cuma selamlığına Padişah gibi gelip tören yaptığını" anlatınca sinirlendi. "Gereği düşünülüp yapılacak" dedi ve şu demeci verdi:

"Halife ve onu araç olarak kullananlar şunu bilmelidir: Türk hükümetleri İslam'ın siyaset aracı olarak kullanılmasına asla müsaade etmeyecektir. Bu taassuba izin veremeyiz."

Gazi, 1 Mart 1924'te de TBMM'de saf İslam dininden söz etti:

"...İslam dinini, asırlardan beri alışılageldiği vechile bir siyaset vasıtası mevkiinden uzaklaştırmak ve yüceltmek gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Mukaddes ve ilahi inançlarımızı ve vicdani değerlerimizi karanlık ve kararsız olan ve her türlü çıkar ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasi gidişten ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kati şekilde kurtarmak milletin dünyevi ve uhrevi mutluluğunun emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle İslam dininin yüksekliği belirir."

Gazi'nin bu konuşmasından iki gün sonra Hilafet kaldırıldı. Gene 3 Mart'ta TBMM'de Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Birliği) Kanunu kabul edildi. Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak laik devlete ilk adım atıldı.

Atatürk'ün bütün amacı ve duyarlığı Türk gençlerine Türklük şuuru vermek ile ileri ve onların çağdaş bir eğitimden geçmeleri idi. Bu sebeple Eğitim Birliği Kanunu ile maarif bakanlığını, milli eğitim bakanlığı haline getirdi.

***

Gazi Paşa, devrim ve devlet işleriyle uğraşırken sosyal etkinlikleri ve güzel sanatları teşviki de unutmuyordu. Bu konuda kendisine eşi Latife Hanım yardım ediyordu. Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) başkanlığını kabul edip resim sergilerine gittiği gibi, Türk ve Batı müziği konserlerini de kaçırmıyor, Gazi Pa-

şa'yla birlikte gidiyordu.

Ankara'da da İstanbul'daki Muzıka-i Hümayun'a benzer bir müzik topluluğu kurulmuştu. Başkanı sanatkâr Zeki Üngör'dü. Mehmet Akif'in yazdığı ve 12 Mart 1921'de "Milli Marş" olarak kabul edilen İstiklal Marşı'nın bestekârı idi. Rumeli'den gelen mübadil muhacirlere yardım için orkestrasıyla Anadolu'da konserler veriyordu. Gazi Paşa bu etkinliğin Ankara'da da yapılmasını istemişti. Geliri muhacir Türklere verilecek konserin himayecisi Latife Hanım'dı.

Halkın muhtaç muhacirlere yardımını sağlamak için davetiyeler paralı olacaktı ve başkent halkını, katılımı teşvik için *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine verilen ilan ve haberde Gazi Paşa'nın bin, mebus ve elçilerin beş yüzer lira verdikleri belirtiliyordu:

"9 Mart 1924 Pazar akşamı Rumeli'den gelen muhacir kardeşlerimizin yararına Milli Sinema binasında önemli bir konser verilecektir. Yardıma muhtaç olanlara karşı çok yakın, rahim ve şefkatli olan Latife Gazi Mustafa Kemal Hazretleri himayesinde yabancılarca da tanınmış üstad viyolonist Zeki Bey'in şefliğinde, orkestra büyük ve zengin bir program hazırlamıştır. Bu musiki gecesine bütün Ankaralılar davetlidir."

O akşam büyük bir katılımın olduğu konsere Gazi Paşa, eşi Latife Hanım, kız kardeşi Makbule Hanım ve bakanlarla birlikte mebus ve yabancı devlet temsilcileri katıldılar.

Bu konserle başkent Ankara'ya ilk defa yeni bir ses ve gönül zenginliği geliyordu. Dilci Besim Atalay huşu ile dinlerken yanımdaki Ruşen Eşref'e fısıldıyor: "Aşuleler (melodiler) güzel, aşuleler güzel!" diyordu.

Programda Mozart'ın Türk Marşı, Berlioz'un Macar Marşı, Haydın'ın Sol Majör Senfonisi, Mendellson'un Fingel Mağaraları Üvertürü, Borodin'in Poloviçni Dansları besteleri vardı.

Bütün salon mistik bir sessizlik içindeydi. Atatürk, gözlerini

kapamış, çilekeş annesi ve yedi yaşında kaybettiği babasını hatırlayarak yeşil Rumeli'deki meyus, kırgın, mutlu, acılı çocukluk ve gençlik yıllarına dalmıştı.

Konser bittiğinde kalabalık seyirci kitlesi, Zeki Üngör'ün musiki heyeti kadar saygı ve sevgi ile baktıkları Gazi Paşa'yı da alkışlıyorlardı. O ise derin bir uykudan uyanmış gibi başı önünde, ertesi gün neler yapacağını düşünüyordu.

Köşk'te Kabul Günleri

Latife Hanım eski köşkü dar buluyordu. Yeni odalar ve ek binalar istiyordu. Mimar Vedat Bey, Köşk'te Gazi Paşa ve eşinin istediği şekilde değişiklik ve ekler yapmaya başladı. Bu işleri ancak 1924 yılı ortalarında bitirildi. Alt kattaki küçük fıskiyeli havuz kaldırılmış, üst kata ek yatak odası ile bir kuleli oda yapılmış, tavanlara ve duvarlara dekorlu, aydınlık bir hava verilmişti. Kargir bağ köşkü onarılıp restore edilince görkemli bir hal almıştı.

Gazi Paşa yanında mimarla ve tarım teknisyeni Mevlüt Bey'le binanın etrafına dolandı. Karşıdan kendi kaldığı odaya bakıyordu. İstiyordu ki pencereye yaklaştı mı göz alabildiğine yeşillik görsün. Mimara eliyle yukarıdaki penceresini göstererek:

– Vedat Bey ordan burası güzel görünür, Mevlüt çamları buraya diksin! dedi. Tarım teknisyeni itiraz etti.

– Paşa hazretleri ağaçlar birkaç yıl sonra uzar, önünüzü göremez olursunuz...

– Ne yapalım?

Mimar Vedat Bey ilerdeki kayalık yeri gösterdi. Oraya doğru yürüdüler. Mevlüt Bey kayalıklar arasında toprak kısımları gösterek:

– Paşam çam ağaçları için burası en uygun yer. Karşıdan çiçekleri de, ağaçları da görürsünüz.

– Abe çocuğum burası taşlık, kayalık, buraya nasıl ağaç dikilir?

– Paşam işi bana bırakın... Kaya aralarında zaten yarık yerler var, toprak dökecek, öyle dikeceğim. Çam kökleri güçlüdür. Hemen tutar; dal salar yarıklardan aşağı iner. Aynı dağlardaki gibi.

Gazi Paşa tarımcının verdiği bilgiden memnun olmuştu. Mimar da uygun görmüştü.

– Beri bak çocuk, dik öyleyse... Ben senden yeşillik istiyorum.

Onlar konuşurken Latife Hanım yaklaştı. Gözleri Köşk'ün yeni halinde ve duvarlardaydı:

– Paşam pembe olsun, gül kurusu...

– Latif sen ne istersen öyle yaptır. İşte mimar, işte bahçeci, tarım uzmanı...

***

Latife Hanım Köşk'te kabul günleri yapmağa başlamıştı. Gösterişi seviyor; misafirlerini kekler, börekler, pastalarla ağırlıyor; onların yanında beyaz gömlekler giydirdiği hizmetçilerine emir vermekten zevk alıyordu.

En çok gelip gidenler de mebus ve bakan eşleriydi. Onların üzerinde üstözlü bir etkisi vardı. Misafirler onu hem seviyor hem de ondan çok çekiniyorlardı. Bunda hepsinin Gazi Paşa'nın eşine çok değer verdiği izlenimi vardı. İstanbul'dan yeni gelmiş hanımlar, Ankara'nın geriliğinden ve mahrumiyetinden söz edince, Latife Hanım onlara karşı çıkıyor; Türk kadını olarak yapılacak işleri anlatıyordu. Onu en çok takdir edenler Yakup Kadri'nin genç ve güzel eşi Leman Hanım'la, Süreyya Bey'in karısı Mediha Hanım'dı.

Latife Hanım'ın söz geçiremediği iki hanım vardı, ikisi de kendisinden yaşlı ve iki misli cüssedeydi. Biri Salih Bey'in hanımı Pakize, diğeri Cevat Abbas'ın eşi Memduha Hanım'dı. Her kadın toplantısında olduğu gibi Latife Hanım'ın kabul günlerinde de dedikodu eksik olmuyordu. Modadan siyasete, rüşvet alan mebus veya bakandan köydeki çobana kadar her şeyi bu Ankaralılar biliyordu. Bu toplanılara çok geç gelen Mevhibe Hanım ise anlatılanları sessiz sedasız dinlemekle yetiniyordu.

Latife Hanım mutfağa gitti mi arkasından en çok konuşan da genç Leman Hanım'dı. Kocası gibi polemikçiydi:

– Latife Hanım bana iki şahsiyetli gibi geliyor. Bazen bakarsınız kraliçe kadar asil, azametli ve vakur... Bazen sıradan bir kadın; o zaman kavgacı oluyor, saldırgan oluyor ağzına geleni söylüyor. Yaradılışı bu... Memduha Hanım bana niçin bu toplantılara son zamanlarda gelmediğini anlattı. Biliyorsunuz o, altı çocuklu bir anne. Latife Hanım'a buraya ilk geldiğinde sahip çıkıp, hizmetine koşan kadın. İri yarı Osmanlı bir ana... Bir gün ona Latife Hanım "Ben kraliçe olsam sen de nedimem olursun" demiş. Hem de Fransızca bir sözle "dame d'honeur." Cahil kadın ama İzmirlinin ne demek istediğini anlamış. "Sen ne diyorsun, benim ailem seninkinden asildir, şeceremi çıkarsan sen solda sıfır kalırsın." demiş. Bir daha da kabul günlerine gelmemiş.

Onu mebus Süreyya Bey'in eşi Mediha Hanın da onayladı:

– Burnu büyük ama kendinden daha azametli görünenleri de hiç çekemez. Samet Bey'in hanımı Sitarelere bir gün gitmiştik, o da geldi. Karşıdan Kâzım Orbay'ın hanımını görünce ona sırtını döndü. Çünkü o hanım Enver Paşa'nın kız kardeşiydi; mağrur bir kadındı. Ona bizim gösterdiğimiz saygıyı kıskanırdı. Asaleti, büyük adam karısı olmanın olgun onurunu ben onda gördüm.

Bu dedikodu Köşk'teki salonda devam ederken hizmetçilerin önünden Latife Hanım çıktı, güler yüzle konuklarına yaklaştı. Konukları birden susup tebessüm ettiler. Hizmetçilerinin getirdiği

tabak tabak ikramları sehpalara dizerken "Buyurun, afiyet olsun" diyen bir ganilik ve misafirseverlik içindeydi.

Konuklarının çoğu onun Rus ve Macar elçilerinin hanımlarını da bu köşkte ağırladığını biliyor, Fransızca ve İngilizce bildiği için de kıskanıyorlardı. Ama Gazi'nin eşi olduğu için sevip saymağa mecbur olduklarını da biliyorlardı.

***

Latife Hanım yayın müdürü Ahmet Ağaoğlu'nun eşi Sitare'yi de, kızı Süreyya'yı da severdi. Onların Keçiören'deki evlerine gitti mi Sitare Hanım muhakkak o güzel, lezzetli erikli pirinç pilavını yapardı. Gazi, Ahmet Bey'in dil ve tarih bilgisinden yararlanırdı.

Süreyya ise Hukuk Okulu'nu bitirmiş, Adliye Bakanlığı'nda avukat stajı yapıyordu. İleride ilk kadın Türk avukatı olacaktı. Latife Hanım onu kendisi gibi kültürlü görüyor, edebiyat ve şiir zevklerinde birleşiyorlardı.

Bir gün Gazi Paşa Köşk'e asık suratla geldi. Latife Hanım sebebini sordu. O da koltuğa oturur oturmaz anlattı:

– Ahmet Bey'in hukukçu kızı...

– Ne oldu?

– Hiçbir şey olmadı. Kızcaaz arkadaşı Melahat'la Hukuk İşleri'nde çalışıyorlar. Öğle yemeğine nereye gidecekler. Koca Ankara'da bir tane lokanta var. Oraya da erkekler gidiyor. Bugün okumuş, kadın haklarından söz eden iki kız, İstanbul Lokantası'na gitmişler, lokanta sahibi "kadınlara yasak" diye içeri almamış. Kızlar Rauf Bey'e ve Ahmet Bey'e bu durumu şikayet etmişler. İkisi de "erkekler haklı" demiş. Kızlar aç mı kalacak? Biri Rauf'un kız kardeşi, öbürü Ahmet Bey'in kızı... Süreyya bana şikayete geldi. Babalarını haksız çıkarmamak için, "Babanız da, Rauf Bey de haklı." dedim. Geri çevirdim ama içime dert oldu.

Latife Hanım hırçın bir sesle:

– Nasıl geri çevirirsin Kemal! dedi.

Uzaktan yaverleri bile bu isyanı duydu.

– Sus Latif, düşünüyorum...

– Düşünmeye gerek yok. Yarın kızları alıp lokantaya sen götüreceksin. Kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmasını söyleyen sen değil misin?

– Tamam Latif... Ben de öyle düşünüyordum... Ama sevdiğim bir babayı müşkül durumda bırakmak istemedim.

Ertesi gün öğle olmuş iki stajyer kız dairede bekliyorlardı. Bir ara dışarıya gri renkli üstü açık bir otomobil yaklaştı. Kapı önünde durdu. Süreyya dikkatle baktı:

– Gazi Paşamız! dedi. Melahat da pencereye yaklaşırken kapı açıldı. Siirt mebusu Mahmud Bey, onlara seslendi:

– Çocuklar, Gazi arabada sizi bekliyor!

Şaşkın çocuklar başlarını içeri çektiler. Mahmud Bey telaş ve meraklarını giderdi:

– Gazi Paşa'nın misafirisiniz. Sizi, İstanbul Lokantası'na öğle yemeğine davet ediyor.

O günden sonra Ankara kadınları da yalnız başlarına ve eşleriyle lokantaya gitmeye başladılar.

Osmanlı hükümeti devrinde kadınların hiçbir hakkı yoktu. İstanbul'da Türk kadınının haklarını koruyan Fatma Aliye Hanım 7 Şubat 1923'te Türk Kadın Birliği'ni kurmuş, Latife Hanım'a mektup yazmıştı. Gazi Paşa'nın hanımı ona cevap verip kadın derneğini ve kadın haklarını desteklediğini bildirmişti. Ayrıca bu derneğin yetim çocuklara yardımla uğraştığını Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'dan duyunca yardım olsun diye yüz lira vermişti.

İş Bankası

Gazi, iktisadi bakımdan Türkiye'nin geriliğini görüyor, devlet ve fert olarak güçlenmesini istiyordu. Eğitim ve kültür alanına öncelik vermekle birlikte ekonomik yönden de gereken önlemlerin alınmasını düşünüyordu. Daha 1923'te yakınlarına; *"Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün de dayandığı ekonomiyle kuracaktır. Yeni Türkiye cihangir olmayacaktır; fakat yeni Türkiye devleti ekonomik bir devlet olacaktır."* demişti.

Gazi'nin kayınbabası Muammer Uşşaklı tecrübeli ve başarılı bir işadamıydı. İthalat ve ihracat işleriyle uğraşmış; dışarıda bulunan şirketlerle iş yapıp ortaklıklar kurmuştu. Gazi, onun bu ihracat, ithalat yatırım ve ticaret tecrübesinden yararlanmak istedi. Muammer Bey Çankaya'ya geldiğinde ya da kendisi İzmir'de onu ziyaret ettiğinde hep bu konuları konuşmuşlardı.

Kurtuluş Savaşı devrimlerle tamamlanacaktı ama ticari, iktisadi ve sınai hamleler nasıl yapılacaktı? Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı miras çok kötüydü. Bir sürü borç, ihmal

edilmiş ve cahil halk, on yıl savaş görmüş, Yunan'ın yakıp yıktığı memleket ve parası olmadığı için iş ve yatırım yapamayacak fakir bir millet. O halde bütün görev devlete ve yeni Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerine düşüyordu.

İktisadi ve sınai kalkınma için ise paraya ve krediye ihtiyaç vardı. Her konuyu düşünüp el atan Gazi bunları da düşünüyordu. Mustafa Kemal'in o sırada 250.000 lira kadar bir birikimi vardı; bu para da faizsiz olarak Osmanlı Bankası'nda duruyordu. Gazi, bunu değerlendirmek istiyordu. Muammer Bey'e bunu ne yapabileceğini sorunca, o da önce "İthalat ve ihracat işi... Biliyorsunuz bu işler hep Rumların, Ermenilerin, Levantenlerin elinde..." dedi. Sonra Gazi'nin endişelerini dinleyince "İmar vekiliniz olan Celal Bey'e sor, o daha iyi bilir." dedi.

Cumhurbaşkanı, Muammer Bey'e "Önce sen Celal Bey'le konuş, fikrini aç." dedi. Çünkü o sırada Mübadele, İskan ve İmar Bakanı olan Celal Bayar'ın da Gazi'nin de iş ve meşguliyetleri çoktu. Muammer Bey, Celal Bey'e gidip önce ihracat sonra banka konusunu anlattı, damadı olan Gazi'nin niyetini söyledi. Celal Bey bu eski tüccarı dinledikten sonra:

– Bankacılıkta, kredi sorunu için ahlaklı, dürüst çevre aranır. Bankacılık ancak çevre ile başarılı olur. Güven konusu... Bizim güven ve inanç, yani maneviyat bakımından esnaf olsun, tüccar olsun Türk halkı güvenli ve sözüne sağlamdır. Yabancılar bizim karakterimizi bilmez, çevremizi tanımaz. Ben bu bakımdan milli bünye ve çevremizi bildiğim için milli bir bankaya gerek olduğunu düşünüyorum. İhracat, ithalat işi sonra gelir. Gazi Paşa şirket kurup dışsatım, içalım denen bu işi yapamaz. En iyisi onun tasarrufunu maya yaparak memur, subay, tüccar, esnaf, çiftçi birleşelim milli bir banka kuralım. Böyle bir bankaya Türk milletinin ihtiyacı var, dedi.

Muammer Bey, Celal Bayar'la yaptığı konuşmayı aynen Gazi Paşa'ya anlattı.

Üç gün sonra Gazi, İmar Vekili Celal Bey'i Çankaya Köşkü'ne davet etti.

Celal Bey, heyecanla nöbetçi kulübesi önünden geçti, salona girdi. Koltukta oturan Gazi, ayağa kalkıp elini uzattı, hararetle sıktı, gülümseyerek:

– Gel bakalım bankacı! dedi.

Celal Bey karşısına oturup saygıyla hal hatır sordu. Atatürk teşekkür ettikten sonra:

– Muammer Bey'le konuşmuşsun... İthalat ihracat işine ne diyorsun?

– Paşam sizin bu gibi paralı işlere adınızın karışmasını istemem, kayınpederiniz aracılığı ile bir banka kurulmasını salık veririm.

– Sen bu işi üzerine alır mısın? Bu iş sana heyecan verir mi, sever misin?

– Tabii severim. Benim eski mesleğim Paşam!

– Pekala! Zeka, dikkat ve iffet başarının şartıdır. Bu üç vasfı olan başarılı olur. Ben sana yardımcı olacağım.

– Teşekkür ederim Paşam. İş ve görev anlayışınız benim de şiarımdır Paşam!

– Amma bakanlığı bırakacaksın...

Birden genç bakana bu tenzil-i rütbe, daha küçük memuriyete atama gibi geldi. Ama karşısındaki Ataürk'tü, bir bildiği vardı:

– Bırakırım bakanlığı Paşam.

– Gerekirse mebusluğu da bırakır mısın?

– Tabii Paşam.

– Öyleyse hallettik bu işi Celal Bey! Teşekkür ederim.

– Yalnız Paşam...

– Nedir yalnız olan?

– Bu iş yalnız yürümez. Tek başıma yapamam yanıma ikinci bir adam verin.

Atatürk müstehzi güldü:

– Ah şu ikinci adamlar... Ama sana da ikinci adamı vereceğim. Hem de güvendiğim insan Mahmut Bey. İkinize de vekaletimi vereceğim.

Böylece Celal Bey'in girişimi ile bir milyon sermayeli bir banka kuruluşuna 8 Temmuz 1924'te karar verildi. Gazi, Milli Mücadele sırasında Buhara ve Hintli Müslümanların gönderdiği paraları da değerlendirmek istiyordu. 26 Ağustos 1924'te İş Bankası kuruldu. Kuruluş günün Büyük Taaaruz ve büyük zaferin yıldönümüne getirilmesi iktisadi zafere olan inancı da gösteriyordu.

Muammer Bey, Atatürk gibi kurucular arasında yer aldı. Gazi, bu bankaya verdiği 250 bin liralık kuruluş sermayesi yanında 207.000 liralık bir hesap da açtırdı. Bir milyon Türk Lirası sermayeli bankanın, 10 Türk Lirası değerindeki hisse senetlerini halk da almaya başladı.

Muammer Bey, Cumhuriyet'in ilk İzmir Belediye başkanı olarak seçilmiş, bu görevi 24 Eylül 1924'te bitmişti. Kültürlü, aydın ve milliyetçi kızının devrimlere yaptığı hizmet gibi o da Yunan'ın yakıp yıktığı İzmir'e hizmet etmişti.

Bu görevini *Cumhuriyet* gazetesine şöyle anlatıyordu:

"Şimdi yakılan yıkılan şehrin imar ve tanzimi için muhterem İzmirlilerin davetine uyuyorum. Sağlık, ticaret ve idare işlerini düzenlemek ilk görevimdir. Halkın mutluluğu sağlıkla başlar. Şimdi kışla ve çevresini belediyeye alıyoruz. Vakıf elinde atıl kalmış su işlerini biz yapacağız. Yangın sahasını yemyeşil bir parka çevirmek için çalışacağım. Tramvay, telefon ve elektrik hizmetlerine devam edeceğiz. Yatırım için para da bulacağız, kredilerden yararlanacağız..."

Muammer Bey, kısa sürede İzmir Belediyesi'ne iyi hizmetler

yaptı. Daha sonra ailesiyle İstanbul'a yerleşmek istedi. İş Bankası'ndaki hisselerini de Mustafa Kemal Paşa'ya peyderpey satmaya başladı. Böylece Ziraat Bankası'ndan sonra Türkiye'nin ilk milli bankası İş Bankası oldu. Gazi Paşa, Muammer Bey'e; "Ben ona bir torba altın verdim, o bana bir banka verdi." diyerek Celal Bayar'ın hizmetini övüyordu.

***

Gazi, Ankara'da açtığı Devlet Çiftliği'ni nasıl köylümüze örnek olarak göstermek istemiş, bizzat traktörün başına gri golf pantolon, getr ile binmişse, tüccar ve sanayiciye de bankacılık girişimi ile iktisadi kalkınmanın anahtarının bankacılıkta olduğunu göstermiştir.

Gazi, aynı düşüncelerle sanayi konusuna el atmış, 1925'te şeker fabrikaları kurulması için bir kanun çıkartmıştır. Eşi Latife Hanım'ın da Uşak Şeker Fabrikası'ndan hisseler almasını teşvik etmiştir. O böylece genç Cumhuriyet'in hem devletçilik, hem de özel girişimcilikle kalkınacağını düşünmüştür.

Manevi kızlarından Nebile'yi İzmit Kağıt Fabrikası'nda çalışan bir mühendisle evlendirmişti. Hem genç evleri ziyaret hem de fabrika işleyişi ve üretimi hakkında müdürle görüşmek için bu şehre gitti. Müdür Mehmet Ali Kağıtçı başarılı bir sanayici idi. Gazi'nin bütün sorularına olumlu cevaplar verdi, nasıl uzmanlaştığını anlattı:

– Gazi Paşam! Üniversitede sanayi ve kimya profesörüne yardım ettiğim sıralarda, ülkemizin mutlaka sanayileşmesi gerektiğine inandım. Hangi dalda başarılı olacağımı düşündüm. Selüloz sanayini seçtim. Selüloz yurdumuzun ham maddelerinden... Bazı yerli malzeme ile elde edilebilir. Başlıca üretimi olan kağıt, en gerekli maddelerindendir. Amma selüloz dumansız barut ve dinamit gibi bayındırlık işlerinde, yurt savunmasında da kullanılabilir. Bu sebeple bu mesleği seçtim.

Gazi Paşa, fabrikada gezip bilgi aldıktan sonra çalışanlardan kızını ve damadını gösterdi, fabrika müdürüne:

– Bunlar benim evlatlarımdır. Kendilerine kolaylık göster, dedi. İşçilerin alkışlarıyla fabrikadan ayrıldı.

Latife ile Fikriye Karşılaşınca...

Hasta Fikriye Hanım'ın provatoryumdan kaçtığı haberi Almanya'dan çoktan verilmişti. Mustafa Kemal onun Ankara'ya gelmesini istemiyordu. İstanbul'dan Dr. Adnan ne yapılması gerektiğini soruyor, Mustafa Kemal Paşa talimat veriyordu:

"Ben Fikriye'yi Almanya'ya tedavi için gönderdim. Benden izin almadan İstanbul'a gelmiştir. Kesinlikle Ankara'ya gelmesine izin vermeyin. Kendisine Avrupa'da kalması ve tedavi için gerekli parayı vermiştim. İstanbul'da kalsın, bana da açıklama yapsın. Benden izin almadan hareket etmesin. Gereken yerlere emir ver. 6 Mart 1924.

Gazi Mustafa Kemal"

Doktor Adnan Bey de hayret ve endişe içindeydi. Hasta bir kadın nasıl iyileşmeden hastaneyi terk ederdi? Gazi Paşa'nın işi zordu; iki seven kadın arasında kalmıştı. Düşmanlarını durduran Gazi, eski sevgilisi, tutkunu Fikriye'yi durdurabilecek miydi? Gözü kör olan aşk her kapıyı açıyordu ama kötü bir hal olmasın di-

ye tedbir almalıydı. Adnan Bey gereken yerlere emir verdi. İzmit Valisi'ne de "Fikriye Hanım'ın Ankara'ya geçişine izin vermeyin." teli çekilmişti.

***

Hiçbir şeyden haberi olmayan Fikriye Hanım, Semplon Ekspresi'ndeki kompartımanındaki pencere yanına büzülmüş, kederli gözlerle Bavyera dağlarındaki yeşil çam ormanlarını seyrede seyrede Avusturya Alpleri'nin karlı eteklerine ulaşmıştı. Geçip gördüğü güzel manzaralar onu teselli etmiyor; yüreğindeki sızıyı dindiremiyordu. Kompartımanında karı koca bir aile vardı; yüksek sesle Almanca konuşuyorlar, kendisiyle ilgilenmiyorlardı. Bir ara sıkıldı pencereyi açtı, içeri soğuk bir rüzgar girdi. Aynı anda öksürmeye başlayınca camı kapattı. Öksürük devam edince, mendilini çıkarıp sırtını içerdekilere dönerek kanlı balgamı mendiline tükürdü. Sanatoryumdaki tedavi kâr etmemişti, iyileşememişti. Yavaşça kalkıp elindeki kirlenmiş mendili alarak dışarı çıktı, koridordaki çöp sepetine atmadan açıp baktı. Koyu irinli kan midesini bulandırdı. Paşası haklı mıydı onu istememekte? Biraz daha kalsa iyileşecek miydi? Kompartımana dönerken, Alman aile yüzüne acıyarak bakıp anlamadığı dilde konuşup yemek salonuna doğru gittiler...

Fikriye içeri girer girmez çantasına sarıldı. Cüzdanıyla silahının yanında Alman doktorun verdiği ilaçlar vardı. İki kutudan da birer hap alıp suyla içti. Uyumalıydı. O zaman acıdan da düşüncelerden de, hayallerden de kurtulacaktı. Bakalım bu hasta ve veremli haliyle Paşası onu nasıl karşılayacaktı? Ya o İzmirli kız... Paşasına kızamıyordu ama ona ne olduğunu gösterecekti... İyi şeyler düşünmeğe kendini zorladı. Direksiyon'daki Paşasıyla olduğu, piyano çaldığı geceleri anımsadı. İlaçlar etkisini göstermişti, gözleri kapandı.

***

Tren Yugoslavya'yı, Bulgaristan'ı geçmiş Türkiye'ye gireli saatler olmuştu. Ekspres hiç rötar yapmadığı gibi, saatinden önce Sirkeci istasyonuna ulaşmıştı. Alman aile onu uyandırdırdıktan sonra biletçi göründü. "İstanbul, Sirkeci, Sirkeci!" deyip uzaklaştı. Dışarısı zifiri karanlıktı. Peron tren pencerelerinden vuran ışıkla aydınlanıyor, istasyonun duvarlarında yanmayan elektrik ampulleri yanına görevliler gaz lambaları ve karpit lambaları koymuşlardı.

Uyku sersemi Fikriye apaydınlık Münih istasyonu ile Sirkeci nin karanlık halini değil de bu gece yarısı nereye gidebileceğini düşünüyordu. Bavulunu, çantasını aldı. Fazla ağırlığı yoktu. İndirmeye çalışırken bir hamal yetişti, elinden bavulları aldı. Faytona kadar taşıdı. Cüzdanındaki metal parayı hamala verdi. Faytoncu onu yabancı sanıp Fransızca:

– Otele mi matmazel? dedi.

Fikriye yol boyunca nereye gideceğini düşünmüştü. Annesi ile ilk defa Selanik'ten İstanbul'a göçtüklerinde kiracı kaldıkları Mecide Hanım'ın evine gidecek, sonra Refet Bey'e uğrayacaktı.

– Küçük Ayasofya'ya! dedi.

Arabacı külhani bir edayla:

– Kusura bakma abla!.. Yabancı sandım deyip kırbacı havada şaklattı. Atlar Sirkeci'den Gülhane'ye doğru koşturmaya başladı. Henüz ezan okunmamıştı. Yollar tenhaydı. Fayton Sultanahmet Meydanı'na çıkınca arabacı dönüp sordu:

– Abla, Ayasofya mahallesinin hangi sokağı?

Fikriye evde Mecide Hanım'ı bulup bulmayacağını düşünüyordu.

– İbrahim Paşa Sarayı'nı geçince sola dön, bayır aşağı caminin altındaki Hüseyin Ağa sokağı...

– Anladım abla. Diyen arabacı faytonu iyi bildiği yollara doğru sürdü.

Bayır aşağı inerken dizginleri çekiyor, karanlıkta dar sokaklardan güçlükle geçiyordu. Faytoncu kendi kendine sövüp saydıktan sonra;

– Ne gaz lambası, ne elektrik... Bir istasyonda vardı o da bugün kesildi, dedi.

Arabanın karpit lambasından ancak tekerler görünüyordu. Fikriye dikkatle sokağa baktı. Birden ayağa kalktı:

– İşte bura! dedi.

Arabacı "höst!" diyerek gemi çekti. Atlar bayır aşağı olduğu için zorla durdu. Hâlâ gün ağarmamıştı. Zifiri karanlıkta arabacı yerinden atlayıp bavulu çıkardı.

– Hangi kapı abla? deyip Fikriye'nin yüzüne baktı. Karpit lambasında müşterisinin solgun yüzü, zayıf ve hastalıklı görünüyordu.

Fikriye, hamala verdiği paraların daha çoğunu faytoncuya verdi. Bunlar Alman markıydı. Arabacı değerini ondan iyi biliyordu:

– Sağ ol abla, deyip faytona atladı. Mahalleli ve sokak sakinleri derin uykuda olmalıydı. Fikriye başını kaldırıp cumbalara, şahnişinlere, pencerelere baktı, hiçbir yerde ışık yoktu. İtiyat ederek, çekine çekine kapı tokmağına eli uzandı. Birkaç kere vurdu... Bekledi. Hafif vurmuş olmalıydı. Diğer evleri de rahatsız etmek istemiyordu. Ama bu kez hızla, üç dört kere vurdu. Nihayet içerde yanan ışık kapı aralıklarından dışarı yansıdı. Fikriye derin bir nefes aldı. Gece yarısı ortada kalıvermek de vardı. Aynı anda minarelerden ezan sesleri duyulmağa başladı.

– Aziziallah! derken kapının arkasındaki sokranırca bir ses:

– Kim o? dedi.

– Ben Fikriye. Fikriye!.. Vasfiye Hanım'ın kızı...

Kapının önce demir sürgüsü sonra tahta sürgüsü çekildi. Başı beyaz tülbentli, elinde gaz lambası olan yaşlı kadın başını şaşkın şaşkın uzattı:

– Aaa sen misin Fikriye!.. Nerden böyle?

Halsiz ve yorgun Fikriye, eşikten bavulunu, çantasını içeri aldı. İhtiyar hemen kapıyı kapatıp iki sürgüyü de çekti.

– Hoş geldin kızım!.. deyip sarıldı. Öptü. Ama endişeli ve çekingen bir hali vardı. Sedirde yer gösterdi.

Fikriye trende uykusunu almıştı. Mindere oturdu. İhtiyar hâlâ ayaktaydı. Misafirin gelmesine sevinmemiş halini konuğu sezmişti:

– Ne var Mecide Abla... Hasta mısın?

– Yok kızım bir şeyim... Yalnızım görüyorsun. Ama gündüz iki polis geldi, seni sordular. "Görmeyeli üç yıl oldu onu." dedim. Ne oldu kızım? Paşa seni niye aratıyor? Polisler yarın gene gelince ne derim?

Fikriye anlamıştı. Paşası onun Ankara'ya gelmesini istemiyordu. Karısının etkisindeydi. Ama o ne yapacağını biliyordu, İzmirli kızın yanma bırakmazdı. Hâlâ ayakta duran ihtiyarı rahatlatmak istedi:

– Mecide Teyze! Lütfen otur. Telaşlanma... Etraf aydınlansın gideceğim. Bavulum büyük, çantam burada kalsın.

İhtiyar rahatlamıştı:

– Namazımı kılayım, kahvaltıyı hazırlayayım, sen sedire uzan... Yüzünden yol yorgunu olduğun anlaşılıyor...

– Yorgun değilim, trende uyuyup kalmışım. Sen namazını kıl, ben nasıl olsa mutfağını biliyorum. Çayı kalvaltıyı ben hazırlarım, diyen Fikriye sedirden kalktı. Mutfağa doğru giderken ihtiyar:

– Sağ ol kızım. Bu polis işi olmasa kal derdim. Zaten yapayalnızım... Can yoldaşı olurdun. Ama onlar gelmeden gitmen iyi olur.

***

Fikriye, kendisini sürgünde hissettiği Vali Konağı'ndaki odasında, rüyalar, kabuslar görüp anı defterine içindekileri döküyordu:

"Okuduğum kötü haberden sonra bir gün daha Münih Sanatoryumu'nda kalamazdım. Ağlayıp, sızlanmam, güzel hemşire Martha'nın tesellileri, Doktor Schmith'in ısrarlı tavsiyeleri kâr etmezdi. Derdimin devası Ankara'daydı. Hastaneye olan borcumu ödedim. Hemşirelere, doktora teşekkür edip bavullarımı, çantamı alıp hastaneden ayrıldım.

Soğuk ve yağmurlu bir gündü. Hamal bavullarını otomobile yerleştirdi. Gözlerim ne Münih'in yeşil parklarını ne yüksek ve görkemli katedrallerini görüyordu. Gözüm istasyonda hemen kalkmasını istediğim trendeydi. Öğleyin kalkacak Vagon Le ekspresine yetişmiştim. Bavulları kompartımana yerleştiren hamala bolca bahşiş verdim. Sevgilime kavuşacağım için heyecan ve sevinç içinde kalbimin ciğerimi titretircesine attığını hissediyordum. Doktorumun verdiği ilaçlar yararlı olmuştu. Koyu bulutlar altında, yağmurla yıkanan gür ormanlıkları geçerken uyumuşum. Kompartıman penceresine vuran sağanak taneleri bana ninni gibi gelmişti. Akbıyık'taki evimizdeki gibi hâlâ çocuktum, on yaşındaydım. Yakışıklı bir subay hafta sonları evimize geliyordu... Yirmi yaşındaydı. Sevimliydi. Ağabeyim gibi parlak üniformalı subayı yıllar sonra sevmiştim. Sultanahmet Meydanı'nda beni bekliyor... Kavuşunca elimi tutuyor; 'Nasılsın çocuk?' diyordu. Heyhat... Aşkımız böyle başlamıştı. Ben kahır ve acılar çekerek hayallere dalıyordum.

Tan ağarırken tren Meriç'i geçmiş; apaydınlık bir havada Türkiye'ye girmişti. Uyanmıştım. Rüyamda Çankaya'daki Bulguroğlu Konağı'nın ihmal edilmiş tahtalarını siliyor, Paşam uzaktan bakışlarıyla okşuyordu.

Trenden ferah bir ruh haliyle indim. Bavullarımı bir hamal aldı, kapı önündeki bir faytona koydu. Parasını verip arabaya bindim. Ne-

reye gidecektim bilmiyordum. Annem, kız kardeşim lanet olası hastalıktan ölmüştü... İstanbul'da başka gideceğim kapı yoktu. Düşündüm Sultanahmet'te annemin ahretliği Mecide Teyzem vardı. Faytoncuya titrek bir sesle:

– Sultanahmet'e doğru! dedim.

Tarif ettiğim gibi fayton, İbrahim Paşa sarayının arkasındaki bayır sokağın inişindeki ahşap bir ev önünde durdu. Arabacı bavulları indirdi. Kuş gibi hafif vücudumla kapıya dayandım. Tokmağı vurdum. Biraz sonra kapı açıldı. Yaşlı teyzem hayret içinde:

– Aaa sen misin Fikriye? Hoş geldin geç!.. dedi.

İhtiyarın elini öptüm. Telaş ve korkuyla, beni polislerin aradığını söyledi.

– Hemen gideceğim, merak etme, dedim.

– Amanın üstüme iyilik sağlık, nasıl olur kızcaazım, geç dinlen, iki laf edelim sonra gidersin.

– Yok teyze, işim acele... Ben tekrar gelirim. Bavullar kalsın. Refet Paşa'yı göreceğim.

Refet Paşa Çankaya dostlarımın en hayırlı vefalısı çıkmıştı. Ben Almanya'da iken bir o mektup yazmış; gönlümü almıştı. Bir de bana yardım edebilecek Cevat Abbas'ın eşi Memduha Hanım vardı vefalı... Onu da görmeliydim.

Ankara'ya nasıl gidecek, Paşamı nasıl görecektim? Sonra ne yapacaktım bilemiyordum... Şaşkın ve yorgundum. Ama Paşa'ya olan aşkım yorgunluk tanımıyordu. Hastalığımı hiç düşünmüyorum. İyiyim. Paşama kavuşacağım için heyecanlıyım."

***

Fikriye güzel olduğu kadar hassas ruhlu ve zeki bir kızdı. Alınan tedbirler sebebiyle kendi adıyla Ankara'ya ulaşamayacağını anlamıştı. Avrupa'ya peçe ve çarşafsız gitmişti. Mecide teyzesinden peçe ve çar istedi; bavul ve çantasını ona bırakıp çarşaflandı.

Güneş cami kubbelerini ve minarelerini ilk ışıkları ile yıkarken dışarı çıktı. Elinde sadece küçük çantası vardı. Emanet aldığı çarşaf ve peçe bol gelmişti, ama onu yaşlı gösteriyordu. Gece faytonla geldiği yollardan yayan bayır yukarı çıkıyordu. Sultanahmet Meydanı'na geldiğinde ancak bir iki simitçi ve sahlepçi görünmüştü. Esnaflar bile henüz dükkan kepenklerini kaldırmamışlardı. Gülhane'ye doğru yürürken ne yapacağını bir daha düşündü. İlk vapurla Haydarpaşa'ya geçecekti. Arandığını biliyordu. Sirkeci'ye geldiğinde artık tek tük insanlar de görünmeye başlamıştı. Yolcular ve işçiler iskeleye doğru gidiyorlardı. Onların arasına katıldı. Bilet aldı. Haydarpaşa vapuruna bindi.

Vapurdaki yolcuların bir kısmının Ankara'ya gittiklerini konuşmalarından anlamıştı. Hepsi de trenin dokuzda kalkacağını söylüyordu. Kulak misafiri olduğu bu konuşmalar onu memnun etti. İskeleden inerken bir polis görmek onu ürküttü, başını eğdi geçti. Bilet alıp trene bindiğinde rahatlamıştı. Kompartımanda Mecide Hanım'ın çantasına koyduğu kuru yiyeceklere göz attı. Tabancası yanında duruyordu. Sabah kahvaltısını iyi yapmış, ilaçlarını da almıştı. Paşasına kavuşacağının heyecanı içindeydi. Yüreği kuş gibi çarpıyordu. Uçup gidecek gibiydi. Zayıf ciğerleri dayanabilecek miydi? Seven bekler miydi? O da beklememiş gidiyordu.

Trende önce hayaller, sonra rüyalar içinde uyuyakalmıştı. Verdiği ilaçlar için Dr. Schmith'e bir defa daha minnet duyuyordu. Ağrısını kesmemişti ama verdiği ilaçlar onu rahatlatıyor, uyutuyordu.

Kompartıman komşusu güzel giyimli yüzü açık bir kadın, bu peçeli çarşaflı küçümecik kadını uyandırdı:

– Teyze kalk!.. Ankara'ya geldik!..

Fikriye toplandı. Hiç eşyası bavulu yoktu. Küçük el çantasını bağrına basıp herkesten önce trenden indi. Sabah olmuş güneş Direksiyon Binasına vurmuştu. Oraya içi sızlayarak baktı. Bir an Paşası çıkıp onu karşılayacak, kucaklayacak gibi geldi. Yanılmıştı.

Karşısındaki bir arabacıydı:

– Teyze nereye? dedi.

– Çankaya'ya oğlum! diyen Fikriye bindi.

Umut doluydu. Paşası onu beklemese de herhalde iyi karşılardı. Bütün sorun o İzmirli yılandaydı. O demese Paşası onu polisle aratıp gelmesine engel olur muydu?

Araba köşk kapısında durunca indi. Askerler nöbetteydi. Biri önüne çıkarken içerden Muzaffer göründü. Fikriye ferahladı. Bu yaver, onu tanıyor, nazik davranıyordu:

– Hoş geldiniz Fikriye Hanım! diyerek onu bekleme odasına aldı. Telefonla içeriyi aradı. Biraz sonra Ali Çavuş Köşk'ün kapısında göründü. Bu üstözlü düzen Fikriye'nin dikkatini çekti. Birden Köşk ona yabancılaşmaya başladı. Ali Çavuş "Hoş geldiniz" diyerek öne düştü salona aldı.

– Buyurun oturun Fikriye Hanım, dedi. Fikriye'nin gözleri merdivenlerdeydi. Gelen giden yoktu. Elini çantasına attı. Tabancası yerindeydi. Onu niçin taşıdığını da bilmiyordu. Kimseye düşmanlığı yoktu ki... İzmirli kızı kıskanıyor, kızıyordu. O, elinden kendi malını, canını almış biri gibi geliyordu. Ama ona kötü bir şey yapmayı düşünemiyordu. Öfkesi sevdiğini birçok kere söyleyen Paşasınaydı. Onlara karşı nasıl davranacağını düşünürken merdivenlerden pırıl pırıl cıyak pembe kıyafeti içinde Latife Hanım göründü. Ağır ağır gururlu bir şekilde başını kaldırarak iniyordu. Asık bir yüzle yaklaştı, elini uzattı:

– Hoş geldiniz Hanımefendi, dedi. Buyrultulu Cumhurbaşkanı karısı olduğunu ima eden tavır içindeydi.

Koltuğundan kalkmadan "Hoş bulduk" diyen Fikriye'ye Latife Hanım bir köylü gibi gelmişti. Bir şalvarı eksikti. Şişman, yusyuvarlak hatlı küçümecik bir kadın... Onun ablak yüzünü sevdiği Paşasına yakıştıramadı. Zevksizliği değiştirdiği salon eşyalarından belli oluyordu. Göze hemen çarpsın diye Gazi Paşa ile çektirdiği

bir fotoğrafı çerçeveletip merdiven başına asmıştı. Bu İzmirli kız Paşasının beğendiği tiplerden değildi. Fikriye, Paşasının zevkini biliyordu. O gösterişsiz mütevazi insanları severdi. Bu kadın ise, çalımlı bir eda ile eteklerini toplayıp ayak ayak üstüne atıp oturmuş, onu küçümseyerek süzüşüyle de "bu köşk benim" demek istiyordu. Oysa burayı geceyi gündüzüne katarak adam eden Fikriye'ydi. Her yerde onun el emeği kadar tatlı anısı da vardı. Gazi'yi henüz kimsenin tanımadığı, bilmediği, mülazım ve kolağası olduğu günlerde tanımış sevmişti. Mustafa Kemal'e aşıktı, sevisi kalbindeydi. Ya şu kadın? Zafer kazanmış Paşa'yı beğenmişti. Sevmemiş beğenmişti. Paris bonmarşelerinde, müzelerinde görüp beğenerek aldığı tuvaletler, Napolyon bibloları gibi... Onun için Mustafa Kemal, Latife'nin kalbinde değil, kafasındaydı. Şimdi Fikriye bu sessiz bekleyişte kendisine değil sevdiği, uğrunda ölmeğe hazır olduğu Paşasına acıyordu.

İki kadın da birbirini ölçer biçer gibi konuşmadan bakışıyordu. Latife ne düşünüyordu bilemezdi, ama Fikriye anılarla dolu hayaller içinde Paşasını düşünüyordu. Çok gecikmişti. Niçin inmiyordu? Paşasının annesine baktığı, Gazi'yi savaşa uğurladığı günleri hatırlıyordu. Dalmış olmalıydı. Gözlerine inanamıyordu. Paşası merdivenlerden aheste aheste iniyordu. Sanki gelmek istemeyen bir hali vardı. Oysa Fikriye kalkıp, hemen ona atılmak, sarılmak özlemi içindeydi. Birden mahzunlaştı.

Latife, bu davetsiz misafire bakarken, onun gözlerindeki parlayışı bile kıskandı. Gerçekten Fikriye'nin koyu yeşil gözleri bir ilah görmüş gibi tutkuyla parlamış, aynı anda ayağa kalkıp sevdiği insana doğru bir iki adım atmıştı. Latife'nin bakışlarını üzerinde hissetti. Birden durdu. Koşup kucaklamak istemişti. Kıpırdayamadı. Hasım gözler üzerindeydi. İşin daha acısı Mustafa Kemal Paşası asık yüzle, soğuk bakışlarla yaklaşıyordu.

– Hoş geldin! demiş, "Fikriye"yi telaffuz etmekten kaçınmıştı. Oysa o hep "Fikriye" diye hitap eder, şimdiki gibi iğreti bir elle de-

gil, sıcak ve candan bir elle tutardı ellerini. Biraz önce ise, o uzun kibar parmakları buz gibiydi.

– Hoş bulduk, diyen Fikriye Hanım geri geri çekildi. Yıkılıp bayılacağı korkusuyla koltuğa yığıldı.

Üç ayrı kişilik üç ayrı ruh hali salondaydı. Üçü de konuşacak söz bulamıyorlardı.

Ev sahipleri soğuksa, konuk da soğuk olacak değildi ya... Fikriye kendisini toplayıp gülümsedi. Gözleri Paşasındaydı.

Onun solmuş, sararmış, kahırlı yüzündeki bu tebessüm asılı kaldı. İnce hastalıktan zayıf yüzü çekilmiş, çenesi sivrilmişti. Konuğun bu hali ve suçlayan gözleri Latife'ye batıyordu. Kocasına daha önceki buyruğunu hatırlatır gibi dik dik baktı. Onların bu halinden üzüntü duyan Fikriye acısını unutmuştu. Ama asıl acıyı çeken hislerini belli etmemeğe çalışan Gazi Paşasıydı. Daha çok zayıflamış gördüğü, çelimsiz uçuk benizli kadına acıyordu. Zordu eski sevgilisiyle, yeni karısı arasında müşkül durumda kalmak. Tatsız sükutu ve kulağı çınlatan sessizliği Fikriye bozmak istiyordu. "Seven kadın her şeyi göze alıp da gelmişti." Aylardır Paşasının aşkı ile dolmuştu. Taşmak istiyor, konuşamıyordu. Rakibi ise yere bakıyordu. Gazisi ise hepten lakayıttı, bahçeye çevirmişti gözlerini. Fikriye ikisinin halinde de yapmacıklık buldu... Birbirleriyle anlaşamadıkları şu tavırlarından da belliydi. Sevgilerinden emin değillerdi. Fikriye kendisine değil, Paşasına acımaya başladı. Kimse onu kendisi kadar sevemezdi. Aptallık kendisindeydi. Niçin onu bırakıp gitmişti. Şimdi tutmak istediği ama tutamadığı öksürüğü ayrılışlarının sebebiydi.

Fikriye öksürmeğe başlayınca Gazi birden başını çevirdi, içi sızlamış olmalıydı. Bu haliyle hâlâ Fikriye'yi düşündüğü belliydi. Yanına yaklaştı, sevecen bir sesle:

– Fikriye iyileşmeden niçin geldin? dedi.

Fikriye çantasının kapağını sırtını dönerek açtı. Tabancanın yanındaki mendili aldı; fermuarı çekti. Mendili dudaklarına gö-

türdü. Niçin mi gelmişti... Onu ancak seven, aşık olan bilirdi. Sustu, cevap vermedi.

Latife sıradan bir kadındı. Onun Paşasına aşık olmadığını anlamıştı. Bu nedenle ikinci bir acı içine düğümlenmişti. İçinden "bari sevse" diye geçirdi.

Mutlu günlerinde bu salonun havuz kenarında birlikte kahve içer sohbet ederlerdi. Aşıktılar, mutluydular. Bunu Köşk'ün duvarları, taşı, toprağı, ağaçları, çiçekleri biliyordu. Aynı anılara şahit Ali Çavuş, sanki Fikriye'nin ruhunu okumuş gibi üç kahve fincanı olan tepsiyle yaklaşmıştı.

– Buyrun Paşam! Buyrun efendim!..

Latife Hanım nihayet çatacak, diklenecek bir kişi ve konu bulmuştu; amirane bir edayla:

– Su bardaklarını unutmuşsun. Hemen al gel!

Gazi Paşa da nihayet konuşmaya başlamıştı:

– Fikriye! Tedavi bitmeden gelmekle iyi etmedin. Bak öksürüyorsun. Ben seni gene, ama bu defa Bağlarbaşı sanatoryumuna göndereceğim...

Fikriye şimdiye kadar Gazi Paşasına hiç karşı gelmemişti. Şimdi ilk defa karşı geliyordu:

– İyileştim. Gitmeyeceğim...

Gazi, Fikriye'nin kendisine hiç diklendiğini görmemişti. Bu muti, yumuşak, saygılı kadına ne olmuştu? Latife'nin yanında ona nasıl davranacağını, ne söyleyeceğini bilemiyordu. Latife ise yüzünden düşen bin parça, yere bakarak bu hasta kadını Köşk'ten nasıl def edeceğini düşünüyordu.

Aşçılar ve hizmetçiler her zaman olduğu gibi geç vakit açılan kahvaltı sofrasının hazır olduğunu salon kapısına gelip kendilerini göstererek, evin hanımını uyarıyorlardı.

Latife sert bir hakeketle ayağa kalkıp o tarafa yürüyünce, konuğu davet görevi Gazi'ye düşmüştü:

– Buyurun Fikriye Hanım! Ne kadar resmi ve soğuk bir sesti bu... Fikriye, Paşasının kendisinden koptuğunu anlıyor, bir türlü bu hali hazmedemiyordu. Gazi eliyle yol gösterip sofraya yönelince, onun rüzgarına kapılmaktan kendisini alıkoyamadı. Bir şey yiyecek hali yoktu. Sırf Gazisinin yanında olmanın zevkini bir daha tatmak için yanı başındaydı. Hizmetçiler çay ve süt bardaklarını doldurdular. Latife hâlâ susuyordu. Gazi her zamanki nazik sesiyle:

– Buyrun! Afiyet olsun! dedi.

– Teşekkür ederim, diyen Fikriye Hanım sadece çay içmek istiyordu.

– Trende kahvaltı yapmıştım, dedi.

– Sen bal, tereyağ ve ceviz yemelisin. Sıhhatinin ve...

Fikriye, Paşasının gene hastalığından söz etmesini ayrılıklarının sebebi olarak gördü.

Uzun süre kahvaltı masasında çatal ve kaşık seslerinden başka bir ses duyulmadı. Gazi, aniden kalktı:

– Afiyet olsun, Meclis'te işim var! dedi, kapıya doğru yürüdü. Latife Hanım:

– Çayını bitirmedin Kemal! diye arkasından seslendi. Sonra o da masadaki konuk hiç yokmuş gibi arkasından dışarı çıktı.

Fikriye sofrada yalnız başına donup kalmıştı. Paşasına hiç "Kemal" diye hitap etmemişti. Kadın Paşanın arkasından "Kemal" diye bağırıyordu. Bu hitap da ne oluyordu? Bu yakınlık sevgiden miydi, yoksa bir gösteriş ve kendisine nisbet, kinayeli serzenişten miydi?

Fikriye, kendi küçük düşürülme halini değil de, sevdiği Paşasının halini düşünüyordu. Arkalarından bir süre baktı. Latife Hanım, kocasını nöbetçi kulübesine kadar geçirip salona döndü. Soğuk bir tavırla:

– Hanım! Aşağıda Yaverin kaldığı odada kalabilirsiniz, dedi ve

merdivenlerden yukarı doğru çıktı.

Fikriye biraz ilerisinde dikilen iki garsonun baktığı masada yapayalnız kalakalmıştı. Ne yapacaktı? Çekip gitmek mi, kalmak mı? İkisi de zordu. Bu köşkü öyle benimsemişti ki... Başka bir kuşun yuva yapacağını düşünememişti. Latife bir kuş değil, kargaydı... Paşasına layık değildi. Zengin ve şımarıktı. Ona haddini nasıl bildirecekti? Elini çantasına atıp kalktı. Aynı anda öksürmeğe başladı. Karşıdaki odaya baktı. Elinde su bardağı ile kendisine gösterilen odaya doğru yürüdü. Bir süre dinlenmeliydi. Çantadan ilaçlarını çıkarıp içti... Sırt üstü yattı. Gördüğü soğuk muameleler dünyayı başına yıkmıştı. İlaçlar etkisini gösterdi, biraz sonra kuruntulardan kurtuldu, uyudu.

***

Uyandığında akşam olmuştu. Sanki kabuslu bir rüya görmüştü. Olanları hatırladı. Kalktı. Kapıyı açtı. Salon bomboştu. Bir görevli koşup geldi:

– Bahçedeki havuz başında yemekteler, dedi.

Fikriye salondaki koltuğa oturdu. Bir zamanlar bu köşkte o olmadan sofra kurulmazdı. Şimdi ise haber bile vermemişlerdi. Sigarasını yaktı. Doktorlar yasaklamıştı. Çoktandır içmiyordu. Artık içse de içmese de önemi yoktu... Bu duruma düşmesinin sebebi kendisi ve şu menhus ince hastalıktı. Latife'ye de, Paşasına da kızmağa hakkı yoktu. Eli çantasına gitti.

İlaç kutuları yanındaki tabancanın soğuk çeliği onu irkiltti. İki senedir bunu niçin taşıyordu? Aşkı için yaşayacak mıydı, aşkı için ölecek miydi? Mutsuz, ırsi bir hastalığa sahip aileden geliyordu. Hepsini de felaketler, hastalıklar alıp götürmüştü. Yenişehir'den beri dedelerinin Rum komitacılardan çektikleri... Oradan Selanik'e göçleri, babasının ölümü ve Yunan zulmünden İstanbul'a kaçışları... Dul annenin çocuklarını yetiştirmek için, lokantalarda bulaşıkçılık yaparak oğlunu okutması, kızlarını yetiştirmesi...

Maaşa geçen subay ağabeyinin aileyi rahatlaması... Akrabaları Zübeyde Hanımlarla içli dışlı oluşları... Daha çocuk yaşta yakışıklı Harbiye öğrencisi Mustafa ağabeyine aşık oluşu... Ne mutlu günlerdi onlar...

Fikriye çok eskilere dalmışken dışardaki havuz başından neşeli şarkılar yükselmeye başlamıştı. Onun varlığından kimsenin haberi yoktu. Bir kişi dışında... O da Latife'ydi.

Latife, gün boyunca, bu kadını köşkten nasıl def edeceğini düşünmüştü. Şimdi sofrada Salih Bey, Fuat Bey şarkıya başlayıp Gazi yi de kendilerine bağladığına göre o kalkıp gitmeli, Fikriye denen hasta kadına dersini vermeliydi. Sofrada İstanbul'dan gelmiş iki yeni misafir vardı. Onlara da yer bulmak Latife'nin göreviydi. Sofradan yavaşça kalktı. İçeri girdi.

Salonda içtiği sigara dumanının altında kalmış Fikriye'yi görünce öfkesini gizleyerek yaklaştı:

– Geçmiş olsun... Nasıl iyileştiniz mi?

Fikriye hiç cevap vermeden ev sahibinin yüzüne baktı. Latife sürdürdü:

– Hanım!.. Kusura bakmayın bugün yeni misafirler var. Yattığınız odayı onlara vereceğim... Zaten Kemal'le konuştuk, sizi İstanbul'a yollayacak. İyi olmanız için...

Fikriye'nin başından aşağı kaynar sular dökülmeye başladı. Bütün bedeni, yüreği, beyni yanıyordu. Bu kadına ne cevap verip ne yapacaktı? Tam elini çantasına atarken içeri Gazi ve Salih Bey girdiler:

– Geçmiş olsun, nasıl oldun? Paşası gene ismini söylemeden hitap ediyordu. Bu soğuk davranış, biraz önceki Latife'nin evden kovmasından daha ağırdı. Belliydi hakkında başkalarının kararlaştırdığı bir plan vardı. Latife Hanım bunu bildiği için dışarı çıktı. Planın ne olduğunu da Fikriye'nin yanı başına babacan bir tavırla oturan Salih Bey açtı.

– Fikriye Hanım kızım!.. Paşamızı senin kadar biz de severiz. Bak mutlu bir evlilik yaptı. Sen hastasın, Gazi Paşamız tedavin için bütün masrafı çekip Avrupa'ya gönderdi. Sen yarım bırakıp geldin... Şimdi İstanbul'da tedavin yapılacak. Vali Tahsin Bey'lerin evinde kalacaksın...

O, bunları anlatırken dışarıdan yüksek sesle Latife'nin sesi duyuldu:

– Kemal, gel, seni bekliyorlar.

Gazi, Fikriye'ye çaresiz ve üzgün nazarlarla bakıp:

– Hoşça kal! deyip uzaklaştı.

Salih Bey babacan tavrıyla konuşmayı sürdürüyordu:

– Güzel kızım, iyileşince dönersin... Tahsin Bey sizin akrabanız sayılır, kızları da seni seviyolar. Bu gece trende yer ayırttım, birlikte gideceğiz.

Fikriye Hanım mahzun ve elem içindeydi. Hüsrana uğramıştı. Ellerini yüzüne kapatıp hıçkırarak ağlamaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı...

***

İki ay sanatoryumda tedevi gördü. Bir ay İstanbul'da Tahsin Bey'in evinde bekledi. Her gün onun için zehir gibi geçiyor, hastalık gittikçe ilerliyordu.

Macit Gören, Gelibolu Valisi olmuştu. Onun kızları Handan ve Kamuran, Fikriye Hanım'ın arkadaşlarıydı. Fikriye Gelibolu'ya gitti. On bir ay kadar Handanlarda kaldı. Gündüzleri valinin kızları onu çocuk gibi avutuyor, bağlara bahçelere götürüyor, tarihi yerleri gezdiriyorlardı. Ama geceleri onun için geçmiyor, rüyaları, kabusları, hayalleri kötü şeyler düşündürüyordu. Salih Bey, İstanbul'a onu getirdiğinde birlikte Küçük Ayasofya'ya gitmiş, Paşasına aldığı hediye smokin ve giyecekler olan bavulu ona verip Ankara'ya göndermişti. Ama aylar geçmiş, Paşasından bir teşekkür

mektubu bile almamıştı. Belki Gazi'ye haber bile vermemişlerdi. Belliydi artık Köşk'e hakim olan Latife'ydi... Ona karşı öfkesi büyüyordu. Nasıl bir şeytani oyunla kendisini gece yarısı kovmuştu. Artık ona dersini verme zamanı gelmişti. Fikriye Vali'nin kızı Umran'ı çok seviyordu. Ayrılma kararını verdiği gün bu kıza bütün eşyalarını, ziynetlerini emanet bıraktı. Kehribar gerdanlık, altın kolye ve broşlarını bile çekmecesinde unutmuştu. Handan'ın Emine adlı bir komşu kızı, çocukluk arkadaşı vardı. Fikriye, Emine'nin nüfus cüzdanını alarak İstanbul'a Nimet yengesine gidip geleceğini söyledi... Handan'la annesi onu vapura bindirip yolcu ettiler. Yanında sadece paraları ve çantasındaki sedef kakmalı tabancası bulunuyordu. Emine'nin hüviyetiyle ilden ile, kasabadan kasabaya geçişi kolay olacaktı.

Karaköy'de vapurdan iner inmez Haydarpaşa'ya giden gemiye bindi. Kaçak gitmenin heyecanı içindeydi. Akşam trenine yetişti. Biletini alıp kalabalığa katıldı, trene bindi. Kompartımandaki pencere yanına oturdu. Kampana çalıp tren hareket edince rahatladı. Ama biraz sonra bir inzibat subayı kimlik kontrolüne başladı. Fikriye soğukkanlı bir şekilde Emine'nin hüviyetini gösterdi. Onun ardından biletçi de gelip biletini zımbalayınca hepten rahatladı.

Başını cama dayayıp yol boyunca gelip geçen evlere, bahçelere, insanlara, tarlalara, dağlara baktı. Daldı, uyudu. Bir ara tren fren yapıp durdu, ileri geri sarsılırken ciğerlerinde ağrı hissetti. Kim demişti akciğerdeki yara acısı ağrımaz diye, işte ağrıyordu. Midesi de boştu. Trenin durduğu yer, küçük bir istasyon olmalıydı. Simitçi, sahlepçi sesleri duyulunca aceleyle pencereden sarkıp bir simit aldı. Oysa diğer yolcular tedarikliydi. Kuru köfteler, yumurtalar kompartımanı kokutmaya başlamıştı. Buradaki pis havayı ve kirliliği görünce, ister istemez tertemiz sanatoryumdaki odasını ve rahatını düşündü. Bu gidişle ne yapmak istiyordu? İyi mi yapıyordu? Paşasına karşı niçin asi olmuştu, dinlememişti... İzmirli kızı mı düşünüyordu, Paşasının kendisine karşı takınacağı tavrı mı... Yoksa özlediği üç buçuk yıl beraber yaşadığı yuvası gibi gör-

düğü Köşk'ü görmek için mi gidiyordu? Tatlı sevgi dolu anılarla mı yaşamak istiyordu?

Paşası onun bu sefil, aciz halini görse kızar, böyle bir yolculuğa izin vermezdi. Nasıl ta Kastamonulara adam, koruma ve araç göndertip kendisini aldırmıştı... Hem de düşmanların, İngilizin, Yunanın menzilleri tuttuğu tehlikeli bir devirde... Fikriye o zamanlar Paşası ve milleti gibi bir umuda doğru koşuyordu. Düşmanın yenilip yurttan atılacağına Paşası kadar o da inanmıştı. İnandığı ikinci önemli şey, Paşasının kendisini sevdiği inancıydı. Nasıl kendisini bırakır, başka bir kızı sevebilirdi? Üstelik evlenmişti... Öyleyse şimdi niçin gidiyordu?

Tren biraz yavaşlayıp sarsılarak durunca biletçi koridordan "Polatlı! Polatlı!" diyerek geçmişti. Fikriye iki İnönü zaferinden sonra Eskişehir-Kütahya yenilgisini ve Ankara'daki Mustafa Kemal muhaliflerinin Paşa'ya isyan eder gibi eylemlerini ve Paşasının azimli duruşunu hatırladı. O zaman birbirlerine kenetlenmişler; korkarak ailelerini Kayseri'ye göndermek isteyenlere karşı çıkmışlardı. Mehmet Akif bile ailesini Kayseri'ye göndermişti. Yaverlerden biri "Fikriye Hanım sen de git" deyince Paşasından önce o karşı koymuş; "Gitmem, Paşam eninde sonunda düşmanı yenecek, burada bekleyeceğim." demişti. Bu kadar Paşasına bağlıydı da, O, niçin aşkına ihanet ediyordu?

Hayallere, düşüncelere dalınca yol ne kadar da kısalmıştı... İşte Ankara İstasyonu'na girmişlerdi. Yükü, bavulu yoktu sade göğsüne bastırdığı bir el çantası vardı. Garda hiç kimseyi gözü görmüyordu. Direksiyon Binasının önünden içi burkularak geçti. Demek Ankara'dan, Çankaya'dan ayrılalı on yedi ay olmuştu. Hastanede günleri saymıştı, sevgili Paşasını görmek için. Hemen bir faytona atladı. Heyecanla:

– Çankaya'ya!.. dedi.

Araba sevdiği, atla dolaştığı tepelere doğru tırmanıyordu. Cılız, zayıf sesiyle akrabası olan Fuat Bey'in evini tarif etti. Mustafa Ke-

mal'in de akrabası ve dostu olan Fuat Bulca'ya ne yapması gerektiğini danışacak, misafir olarak onlarda kalacaktı. Şimdi kendisinin değil İzmirli kızın olan Köşk'te kalamazdı. Kovulmuştu. Belki de bu kız kadar Paşası da buna izin vermezdi.

Fayton Fuat Bey'in evi önünde durdu. Pencere perdeleri kapalıydı. Heyecan içinde Fikriye arabadan inip kapıya koşturdu. Kapıyı vurdu:

– Fuat Amca! Fuat Amca! diye seslendi. Yoklardı. Bir komşu; "Fuat Beyler İstanbul'a gittiler" dedi. Ne yapacaktı? Aslında hâlâ Köşk'ü kendi evi gibi görüyordu. Çünkü tedaviye giderken bütün eşyalarını odasında bırakmıştı. Faytoncu garip garip bakarken o evin önünden dönüp arabaya atladı:

– Köşk'e doğru sürün!.. dedi.

– Kimin Köşküne?

– Gazi Paşa'nın!

Köşk'ün eski hanımefendisi o değil miydi? Nasıl olsa yeni sahibi de bu misafiri geri çevirmezdi. İçinde ne kıskanma ne de öfke vardı. "Kader" deyip sabrediyordu.

Çankaya'nın baharı ne kadar da güzeldi... Bazı meyve ağaçları meyveye yatarken bazıları da pembe pembe yeni açıyordu. O bu güzellikleri görecek halde değildi.

Fayton uzak olmayan Çankaya Köşkü önünde durunca, endişeli ve şüpheli olan Fikriye:

– Faytoncu bekle, gitme... dedi. Elinde çantası yavaş yavaş indi, Köşk kapısına doğru yürüdü. Her zamanki alışkanlığı ve rahatlığıyla kapıdan geçti. Ama Köşk'te her şey gibi nöbetçiler de değişmişti. Onu tanımayan nöbetçi:

– Hanım dur! Nereye gidiyorsun? dedi.

– Ben buranın eski hanımıyım. Paşa'yı görmeye geldim.

Nöbetçi tenbihliydi. Konuğun elindeki şişkin el çantasından da

şüphelenmişti.

– Kusura bakmayın, emir var kimseyi içeri alamam!

– Yaver'i çağır, o beni tanır! Muzaffer Bey'e haber ver.

– Komutan Rasuhi Bey! Ben ona söylerim. Adın ne? Kim diyeyim? Sen bekle burada!

– Fikriye Hanım de, onlar bilirler.

Kapıyı kapatan nöbetçi içeri girdi. Biraz sonra Başyaver Rasuhi Bey dışarı çıkıp kapıya yaklaştı. Yeni görevlendirilmişti. Fikriye'yi tanımıyordu.

– Buyurun hanımefendi, ne istiyorsunuz? Kiminle müşerref oluyorum?

– Ben Gazi Paşa'nın akrabası Fikriye Hanım'ım. Lütfen kendisiyle görüşmek istediğimi söyleyin.

Silahlı nöbetçi biraz ilerisinde üfürsen yıkılacak gibi zayıf ve bitkin gördüğü güzel kadına acıyarak bakıyordu. Rasuhi Bey sert bir subaydı. Daha önceden de tenbihliydi:

– Haber vermem gerek... Biraz bekleyeceksiniz.

Onun biraz dediği vakit çok uzun bir zamanı oldu. Bu sinirli bekleyiş Fikriye'nin başını döndürdü. Sanki Köşk başına yıkılıyordu. İçinden "Keşke gelmez olaydım... Bana sabır ver Allah'ım!" diyordu.

Köşk içinde neler oluyordu bilemiyordu. Ama bu uzun bekleyişte kadın parmağı olduğunu düşünmeğe başlamıştı. Demek İzmirli zengin kadın, o kadar erdemli, faziletli değildi. Misafir bu kadar bekletilir miydi? Ya Paşası ne yapıyordu? Ordulara hakim olan bir komutan, bir genç kıza söz geçiremiyor muydu?

***

Rasuhi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya selam çakıp: "Fikriye Hanım sizi görmek istiyor komutanım" derken, hemen oradan Latife

Hanım atılmış, dişi bir kaplan gibi Paşasının önüne geçmiş, Başyaver'e sert sert bakarak:

– Gene mi o kadın... Evde, mutfakta, kitaplıkta, bahçede, anıda hep o kadın... Bu ne yüzsüzlük! Ne işi var burada. Kov gitsin!

Başyaver de hayret ediyordu. Gazi Paşa taş kesilmiş susuyordu. Ne yapacağını bilmez bir haldeydi. Belki bu hale düşüşüne kendisi de şaşırmıştı ama karısı sesini gittikçe yükselterek Rasuhi Bey'e emir veriyordu:

– Ne duruyorsun daha! Git, gönder o kadını buradan! Defolsun gitsin!..

Başyaver de koskoca Gazi karşısında ve yanında böyle bir hareket beklemiyordu. Bu üzücü ve acayip duruma hayret eden Yaver Muzaffer Bey uzaktan bakıyordu. Rasuhi Bey onu çağırdı:

– Muzaffer Bey! Lütfen sen git Fikriye Hanım'ın yanına. Paşa hazretlerinin meşgul olduğunu, kendisini kabul edemeyeceğini söyle!

Muzaffer Kılıç, aylarca ekmeğini, yemeğini yediği sevip saydığı Fikriye Hanım'a nasıl kovuldun dercesine "git" diyebilirdi?

– Rasuhi Bey... Lütfen bana böyle bir görev vermeyin. Ben asla Fikriye Hanım'ı kovamam. O bizim çok kahrımızı çekti. Ben nankör değilim...Yapamam. Siz Fikriye Hanım'ın kim olduğunu herhalde bilmiyorsunuz.

Rasuhi Bey başyaverdi, onun amiriydi:

– Bu konuyu tartışmayalım, bu kadını içeri sokmayacaksın. Git bildir!

Muzaffer Kılıç daha fazla direnemedi; kapıya doğru yürüdü. Fikriye Hanım onu görünce sevindi, ümitlendi. Hiç olmazsa nizamiye odasına alır biraz dinlenmesini sağlardı. Yarım saattir ayaktaydı. Muzaffer Bey onu çökmüş ve takatten düşmüş gördü. Acıdı. Gülümsedi:

– Nasılsınız Fikriye Hanım? dedi.

Dili, damağı kurumuş Fikriye:

– Paşamı görecektim... dedi. Muzaffer büyük bir eziklik içinde, Köşk'ün eski kuğusuna bakıyordu. Acı ve keder onu harap etmişti. "Küçük ince çenesi, bir bıçağın sivri ucu gibiydi." Küçük burnu kızarmış, büzüşmüştü. Gözleri çukura kaçmış, avurtları çökmüş yanakları solmuştu. Yaver'in içi burkuldu, daha fazla yüzüne bakamadı:

– Maalesef mümkün değil... Paşa Hazretleri çok acele bir rapor hazırlıyormuş. Sizi bugün kabul edemeyecekler. Ziyaretinizi başka bir güne bırakabilir misiniz?

Fikriye Hanım'ın siyaha yakın koyu yeşil gözleri, mutlu günleri kadar parlak, güzel değildi; kısıldı, kahırla göz kapaklarını açıp kapadı, başını eğdi:

– Yaa Muzaffer Bey, demek öyle oldu... Bu hiç aklıma gelmemişti. Yeni ev sahibeniz ne kadar da nazik sizin...Teşekkür ederim.

Fikriye, yer yarılsa da içine girsem, diye düşünüyordu. Sade kalbinden değil beyninden de vurulmuştu. Elleri, dizleri, dudakları titriyordu. Gözyaşları solgun, zayıf elmacık kemiklerinden çenesine doğru süzüldü.

Üç buçuk yıl Köşk'e, Paşa'ya, askerlerine ve subaylarına hizmet etmiş bir kadına karşı bu ne saygısızlıktı? Bu bir hakaretti. Bir an Paşa'nın köşkte olmadığını düşündü. Paşa köşkte olsa bunu yapmazdı. Latife'ye bu saygısızlığı yaptırmazdı. Kadının kıskançlığı Köşk'ü başına yıkmıştı. Gözleri bir şey görmüyordu. Arabaya doğru kör gibi yürüdü. Sendeleyerek koltuğa oturdu. Cılız ve kahırlı sesiyle:

– İstasyona doğru sür! dedi.

Muzaffer Bey'in, ona reva görülen muamele karşısında gözleri yaşardı. Gazi Paşa'nın bir zamanlar onu ne kadar sevdiğini düşündü. Hatta bir gün Salih Bey Fikriye'yi kötüleyecek olmuş, Gazi ceberut bir tavırla: "Ona söz söyletmem. Ben Anadolu'ya geçtiğim

zaman idamıma karar verildiğini duyar duymaz, Fikriye Hanım, o genç ve güzel kız, o günün o tehlikeli şartları içinde bana koştu geldi... Anadolu'ya, yanıma geldi." dediğini hatırladı.

Bu düşüncelerle faytonun arkasından bakarken bir silah sesi duydu. Yokuş üstünde duran faytona koştu. Onu, silah sesini duyan Rasuhi ve nöbetçiler takip etti. Rasuhi, feci durumu görür görmez, geri döndü, Köşke koştu. Durumu anlattı. Gazi Paşa şaşkın ve üzgün bağırdı:

– Eyvah! Ne diyorsun sen Rasuhi? Olamaz?

Yerinden fırlamış Köşk'ten çıkmak isterken karısı Latife koluna yapıştı:

– Kemal! Nereye gidiyorsun? Sen deli misin? Şuradan şuraya gidemezsin... Sonra ne derler? Herkes seni suçlar. Sen vurdun sanırlar. Seni dışarı bırakamam...

Mustafa Kemal, perişan bir halde koltuğa çökerken Latife Hanım konuşmaya devam ediyordu:

– Bak Kemal! Fikriye senden ne güzel intikam aldı... İçeri girmesine izin versen, ya seni ya beni öldürecekti. Aklı sıra bizi böyle yıkacak...

Gazi Paşa kendini topladı, başucundaki Rasuhi'ye döndü:

– Fikriye Hanım'ı hemen Memleket Hastanesi'ne kaldırın. Sen git Başhekim Ömer Vasfi Bey'le konuş. Ben Sıhhiye Vekili Refik Bey'i telefonla arayacağım. Özel bir ilgi göstersinler. İtina etsinler. Mutlaka onu kurtarsınlar. Onu asla kaybetmek istemem!

Rasuhi faytona doğru koştururken Gazi Paşa telefona sarıldı. Refik Bey'e durumu anlattı.

– Fikriye bir kaza geçirdi. Çok rica ederim Refik Bey, kurtarmak için ne gerekiyorsa yapın. Hastaneye gidip ameliyatın başında bulunun. Kurşun neresine girmiş, öğrenip bana bilgi verin. İnşallah ölüm tehlikesi yoktur. Acele bilgi vermeni bekliyorum.

Latife Hanım, Gazi Paşa'dan soğukkanlıydı. Olaydan hiç etki-

lenmemiş görünüyordu:

– Telaş etme Kemal! Kurtulur... Böyle bir şey yapacağı senden habersiz dönmesinden belliydi. Çıldırmış bu kadın...

Gazi Paşa daha çok Köşk'te kalamadı. Otomobile binip Meclis'e gitti. Refik Bey'i odasına çağırttı.

– Refik Bey nasıl durumu, kurtulacak mı?

– Kurtulacak inşallah Paşa Hazretleri... Ameliyat başarılı geçti. Ömer Bey göğsü açıp kurşunu çıkardı. Mermi sol akciğeri delip kalbin yakınından geçmiş, dokular zedelenmiş ama kalp sağlam, endişe edecek bir şey yok.

– Göğüsten çıkarılan mermiyi saklasınlar.

– Elbette Paşam. Bu bir Browning tabancası mermisiymiş.

– Evet bu kendi tabancası. İsmet Bey hediye etmişti. Çankaya tepelerinde atla gezerken yanında bulunsun diye... Hiç aklımıza gelmeyen bir olay. Tabanca ne olmuş?

– Yaverler tabancayı arabanın içinde oturur vaziyette kucağında bulmuşlar. İçinde tek bir kurşun eksikmiş. Bu da tam bir intihar girişimi olduğunu gösteriyor. Olağandır. İntihara kalkışan ikinci kez tetiği çekemez. İzninizle Paşam ben tekrar hastaneye gideyim.

– Teşekkür ederim Refik Bey.

O gittikten biraz sonra, dışarıda bekleyen Ankara Emniyet Müdürü Dilaver Bey Gazi'nin huzuruna alındı.

– Dilaver Bey intihar olayını araştırdınız mı?

– Evet Paşa Hazretleri, hemen bir araştırma yaptık. Bizzat ilgilendim. Gerçekten de Fikriye Hanım'ın kendi canına kıymak istediği anlaşıldı. Ateşlediği silahı kucağında bulmuşlar. Kurşun kesinlikle o silahtan çıkmış. Zaten başka türlü olması imkansız. Faytoncuyu da sorguya çektik. Adamcağız olay dolayısıyla fenalık geçirmiş. Kendine geldikten sonra sorgulandı. Etrafta kimseyi

görmediğini söyledi. Zaten kim Fikriye Hanım'ın canına kastedebilir ki Paşam! Parası için de olamaz. Çünkü yanıbaşındaki çantası içinde bütün parası ve evrakları duruyordu. Olayın bir cinayet olmasına hiçbir ihtimal yok. Durum sonucu bu, arz ederim Paşa Hazretleri.

– Çıkabilirsin.

Gazi, yaverine telefonla Doktor Ömer Bey'in de gelmesini emretti.

Biraz sonra hastanede yaralıya ilk müdahaleyi yapan doktor da geldi. Gösterilen yere oturdu. Yorgun görünüyordu.

– Yaralının durumu nasıl? Fikriye kurtulabilecek mi Ömer Bey?

– Evet kurtulacak Paşa Hazretleri. Endişe edilebilecek bir hal yok. Narkoz verdik, uyuyor. Bir saat sonra uyanır.

– Doktor Bey rica ederim itina gösterin... İçeriye kimseyi de sokmayın. Gazetecilere bu konuda bilgi vermeyeceksiniz.

– Başüstüne Paşa Hazretleri.

– Ömer Bey, iyileşmesi için ne gerekiyorsa yapın. Fikriye Hanım'ı kurtarmanız gerekir.

– Kurtaracağız inşallah! diyen doktor hastaneye döndü. Hastane müdürüne ve hastabakıcılara yaralının yanına kimseyi sokmamalarını tembihledi. Hasta narkoz sonrası sayıklayabilir; bilinçdışı şeyler söyleyebilirdi. Hatta Gazi Paşa ve Latife Hanım'ı da suçlayabilirdi.

Kötü haberin yayılmaması için önlem alınmasına rağmen, dedikodu ve fısıltı önlenemedi. Vurulduğu veya intihar ettiği kulaktan kulağa yayıldı. Bu olaydan en çok üzülen ve kahrolan Mustafa Kemal Paşa'ydı. İntiharda kimsenin dahli yoktu; biliyordu ama içi içini yiyordu.

Fikriye Hanım, ancak ertesi gün kendine gelebilmişti. Başındaki hemşireye ilk sözü:

– Ben neredeyim? olmuştu. Derin bir uykudan kabus içinde uyanıyormuş gibi suskunca hemşireye baktıktan sonra cılız bir sesle:

– Ben ölmek istemiyorum. Kurtarın beni... derken içeri Doktor Ömer Bey girdi, hastasına yaklaştı, şefkatle alnını tutup okşadı:

– Geçmiş olsun Fikriye Hanım, dedi. Beni tanıdınız mı?

Kan kaybeden hastanın bitkinleştiği, yorulduğu solgun yüzünden anlaşılıyordu. Doktor kendisinde konuşacak gücü bulamayan hastasını rahatlatmak için devam etti.

– Fikriye Hanım ben birçok kere Çankaya'ya gelip sana bakan doktorun Ömer Bey'im.

Hasta, hâlâ pırıl pırıl yanan koyu yeşil gözlerini açıp kapadı, başını salladı. Genizden gelen cılız bir sesle:

– Tabii tanıyorum Doktor Ömer Bey'siniz... Ama ben neredeyim? Ne oldu bana?

– Hastanedesiniz. Bir kaza geçirdiniz. İyileşeceksiniz... İstirahat etmeniz lazım. Size sinirlerinizi yatıştıracak ilaç vereceğim. Yorgunsunuz. Uyuyacaksınız. Daha sonra konuşacağız.

– Beni yalnız bırakmayın Doktor Bey! İyileşecek miyim?

– Tabii... Sağlıklı, mutlu günlerine tekrar döneceksin. Şimdilik hoşça kalın.

Doktor ilaçları hemşireye verip uyarılarda bulunduktan sonra odadan çıktı.

***

Geceler günleri, günler geceleri kovalıyor, hasta bir iyileşir, bir kötüleşir görünüyordu. Sıcak bir ilkyaz başlangıcıydı. Oda küçüktü ve havasızdı. Vantilatörü açtırıyor, ondan da rahatsız oluyordu. Durmadan terliyordu. Terini üşütmemesi gerekti. Doktoru hastasının şikayetlerinden telaşlanmaya başlamıştı. Akciğerini saran "plevra" ve "perikardi" tabakaları arasında biriken kanlar nefes

almasını güçleştiriyordu. Buna eski tedavi edilemeyen veremi sebebiyle ortaya çıkan "caverne"ler de eklenince hastanın sıkıntıları ve şikayetleri artıyordu.

Bütün itinaya rağmen, bir hafta sonra hastanın ateşi yükseldi, halsiz durumda kaldı. Daha sonra çırpınmağa başladı. Prof. Dr. Behçet ve Dr. Ömer Bey, diğer doktor arkadaşlarıyla yeni bir konsültasyon yaptı. Hepsi de zatürree hastalığında birleştiler. Ellerinden gelen her şeyi yaptılar ama hastanın ateş ve terlemesini önleyemediler. Ömer Bey, eskiden beri Gazi Paşa'nın Fikriye'ye düşkünlüğünü biliyordu. Acil durumda müdahale etmek için evine bile gitmez olmuştu. Diğer hastalarına da baktıktan sonra yorgun argın masasında uyuklamaya başlamıştı.

Fikriye Hanım'ın başındaki hemşire de uykusuz vaziyette hastasının yanında bekliyordu. 30 Mayıs sabahı hastanın öksürük ve hırıltılı sesler çıkararak çırpındığını gördü. Hemen doktora koştu. Ömer Bey hastanın odasına gelip bileğine sarıldı. Nabzı atmıyordu. Bir kaç dakika önce Hakk'ın rahmetine kavuşmuştu. Hâlâ açık olan gözlerini eliyle kapadı. Çankaya'nın kuğusu, taçsız gelini ölmüştü.

Doktor Ömer Bey, birkaç gün önce konuştuğu Paşasına ne diyecekti? Onun Fikriye'ye ne kadar değer verdiğini biliyordu. İki gün önce hastanın durumunu soran Gazi Paşa'yı çok üzgün görmüştü. O gaileli isyan, siyasi çekişme ve savaş günlerinde bile bu kadar üzüntülü görmemişti. Çünkü o zaman gece gündüz yanında Fikriye'si vardı, acısını da sevincini de kaygılarını da onunla paylaşıyordu. "Doktor gerekirse Fikriye'yi Almanya'ya, İsviçre'ye gönderelim." demişti. İyileşmesini bekliyordu. Şimdi bu acı haberi Paşasına nasıl verecekti.

Ankara'da çıkan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, bu olaydan hiç söz etmemişti ama İstanbul'da çıkan *Vatan* gazetesi 1 Haziran 1924 tarihli nüshasında bu olayı yalan yanlış yazıyor; Mustafa Kemal'in muhaliflerine O'nu yıpratacak koz vermeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'sına sadece aşk ve karşılıksız sevgi ile bağlı olan Fikriye Hanım'ın cenazesi Hacı Bayram Camii'nde kılınan namazından sonra Türk Ocağı önündeki bugünkü Mustafa Kemal Paşa heykelinin kaidesi altında kalan mezara gömüldü.

***

Kendisine derin bir acı ve elem veren müessif olaydan sonra, Mustafa Kemal Paşa İzmir'den beri üzüp kırmamağa çalıştığı karısına, Fikriye Hanım'ın ziyaret günündeki haşin ve dengesiz tavırları sırasında kullandığı "Kemal" hitabını bir daha kimsenin yanında kullanmamasını söyleyip Latife'nin özür dilemesini beklemeden odasına çekilmişti. Artık Mustafa Kemal'le Latife arasına ölü bir kadın girmişti. Psikanaliz ve psikiyatri uzmanları bundan sonraki Gazi'nin ruh halini şöyle açıklıyorlardı:

"Görkemli kişilik yapısına sahip kişiler, gerçek yas duygusundan yoksundurlar. Kendi görkemli benliklerini koruma içgüdüsü içinde, ölen bir insanın temsili anılarına ihtiyaçları olmadığı illüzyonunu sürdürdükleri için gerçek üzüntü ve keder duygusu yaşayamazlar. Mustafa Kemal, annesinin öldüğü günlerde, ulusun sorunlarıyla meşgul olmayı sürdürmüştü. Annesinin mezarı başında yaptığı konuşmada, yitirilen bir yakının insanda yol açması beklenen kişisel duygulanımları dile getirmekten çok, annesinden ulusun mücadelesi bağlamında söz etmişti. Şimdi de, Fikriye için yas tutamıyordu. Ayrıca Latife'nin varlığı, onun Fikriye'nin intiharına karşı şu ya da bu tür bir tepki içine girmesine engel oluyordu.

Görkemli kişilik yapısı olanlar yitirilmiş diğer değerinin yokluğuna çok rahat katlanabilirlermiş gibi davranırlar. Fakat kendi görkemliliklerinin arkasında dikkate değer bir paradoksal bağımlılığı gizlerler. Gerçekte ölen kişinin hayaline olan bağlılıklarını sürdürebilmek için, o kişinin imgesini 'canlı' tutmaya gerek duyarlar. Aynı zamanda yas tutma sürecinin sonuca ulaşması için zorunlu olan, ölen kişiyi yaşamlarından bütünüyle silip atma yeteneğine sahip değiller-

dir. Bu durum yakınını kaybeden görkemli kişinin büyük bir zihinsel enerji harcamasına yol açar.

Dışarıdan bakıldığında olaya aldırmaz bir görünüm sergilemekle birlikte, gerçekte Fikriye'nin ölümü Mustafa Kemal'in enerjisini tüketen bir olaydı. Ve bunun bir sonucu olarak karısına ayırabileceği enerji de azalmıştı. Böylece, O ve Latife birbirlerinden daha çok uzaklaştılar. Mustafa Kemal'in bölünme mekanizmasına başvurma yeteneği, Fikriye'nin intiharı ve Latife ile arasında yoğunluğu giderek artan yabancılaşma gibi kişisel trajedilerin Mustafa Kemal'in üzerinde bunaltıcı ve boğucu bir etki yaratmasını engelledi."

***

Gazi Paşa'yı etkileyen bu üzücü intihar olduğunda, Latife ile evliliği henüz onaltıncı ayını doldurmuştu. Oysa Fikriye'yi on yıldır tanıyor ve bunun üç buçuk yılı Ankara'da birlikte geçmişti.

Sevmiş miydi?

Tabii sevmişti, ama önce sevilen hep o olmuştu. Latife de ondan önce sevdiğini söylemişti. O ise bu sevgilere karşılık vermişti.

Aşık mıydı?

Sevdiği iki kadına da aşık değildi. Onun için aşk, anneyeydi, anavatanaydı, milletineydi.

"Sen Rastgele Bir Erkekle Evlenmedin. Kurtarıcımız Mustafa Kemal'in Karısısın."

Meclis'teki tartışmalar ve özelikle Halifelik ve Sultanlık konularında en yakın arkadaşlarına kendi fikrini kabul ettirdiği halde, iki kadın arasındaki kıskançlığı ortadan kaldıramayıp birinin canına kıyması onu manen hırpalamasına, ötekinin de çocukça kaprislerle sabrını taşırmasına rağmen, Gazi'yi devleti ve milleti için tuttuğu çağdaş aydınlık yolda düşünüp yapacaklarından koparmayacaktı.

Güneşli pırıl pırıl bir Ankara günüydü... Mustafa Kemal'in bahçesinin yol kenarlarına diktirdiği beyaz, mor akasyalar açmıştı. Çevreye mis gibi kokularını salıyorlardı. Bir gölgeliğe hasır koltuğunu atan Gazi oturmuş, önüne kadar gelen rengarenk köpek yavrularını zevkle seyrediyordu. Onların toprağa bulanmaması için emirerine bir halı serdirmiş yavrular ve anneleri de bu halı üzerinde oynaşmaya başlamışlardı. Miniklerin bazen birbirlerinin, bazen annelerinin üzerinden kayıp halıya düşmeleri, oradan kalkmak için küçücük ayakları ile debelenip, havayı döverek

kalkmaya çalışmaları, Gazi'yi o kadar zevklendirip güldürmüştü ki ilerisinde oturan hanımının da bu güzellikleri görmesini istedi:

– Fikriye! Bak ne güzel oynaşıyorlar!

Gazi boş bulunup "Latife" yerine "Fikriye" demişti. Belki de bilinç altında hâlâ o vardı. Ama biraz ilerisindeki Latife'nin dikkatini çekmek istemişti.

Sen misin "Fikriye"yi ağzına alan... Latife Hanım "Bu kaçıncı..." diyerek yerinden fırladı:

– Fikriye'yi öldüren sensin. Sıra bana mı geldi? Ama unutma Kemal! Ben Fikriye değilim...

– Lütfen sakin ol Latife! Sürçü lisan ettim, hoş gör.

Latife Hanım öfke ve hızla uzaklaştı. Gazi Paşa da çalışma odasına geçti.

Aynı gün, Latife Hanım bir telgraf çekerek anne ve babasını Ankara'ya çağırdı.

4 Haziran günü ailesi Ankara'ya geldi. Gazi Paşa onları büyük bir olgunluk ve saygı ile karşıladı. Birlikte Köşk'e çıktılar. Annesi babası salona girer girmez Latife Hanım, kocasından sert bir dille şikayete başladı. Gazi Paşa, onun sinirli huyunu bildiği için yatışması için çalışma odasına çıktı.

Anne, babaya "hoş geldiniz" deyip koltuklara oturtup rahatlamalarını sağlayan Salih Bey, araya girdi, daha önce olanları da anlatıp Gazi'nin devlet işleri ile kafasının meşgul olduğunu, dalgın ve yorgun bulunduğunu, genç hanımının ise olur olmaz kıskançlık gösterdiğini anlattı. Latife Hanım hâlâ yakınmayı sürdürüyordu. Gazi Paşa yavaş yavaş yukarıdan indi. Salih Bey dışarı çıkınca Muammer Bey:

– Kemal Bey, şu anda Latife benim kızım değil, sizin karınız... dedi.

Gazi de bir koltuğa oturdu. Latife Hanım hâlâ ayaktaydı. Kahırlı bir yüzle Muammer Bey kızına bakarak:

– Söyle Latife nedir aranızda geçen?

Latife Hanım hiçbirinin yüzüne bakmadan:

– Boşanmak istiyorum! deyip kestirip atmak istedi.

Anne üzüntü içinde:

– Otur kızım bakayım, derken Gazi sakin bir sesle:

– Sebep ne?

Latife Hanım öfkeyle boşalmaya başladı, Gazi'nin yüzüne bakmadan ona hitap ediyordu:

– Sebep bir değil, pek çok. Sizi takdir edip sevdiğim için evlendim... Önceleri bana şefkatli ve naziktiniz. Batılı erkek gibiydiniz. Birlikte çalışıyorduk. Sonra yavaş yavaş benden uzaklaştınız... Bana arkadaşlarınızı tercih ettiniz. Sabaha kadar onlarla içki içmeye başladınız. Önce bana "Yaverim" denilirken sonra cariyeniz gibi aşağılanmaya başladım. Son olarak da sevdiğiniz bir kadının adıyla beni çağırmaya kalktınız...

Odanın içi buz gibi olmuştu. Anne baba kadar Gazi de donmuştu. Derin bir nefes alan Msutafa Kemal sakin sakin:

– Latife!.. Ben seninle sevdiğim için evlendim. Bu evliliği yaparken sadece seni düşünüyordum. Fikriye hasta bir kadındı ve tedavideydi. Şimdi de ölmüştür. Bir süre bana hizmet eden bir kadının ağzımdan dil dolaşması ile çıkmasını nasıl kötüye yorarsın? Seni ben el üstünde tutmadım mı? Diplomatlarla görüşürken yanımda olmadın mı? Sana gösterdiğim saygı ve sevgiyi yabancılar bile takdir etti. Şimdi de aynı duygular içindeyim.

Latife Hanım'dan çok anne ve baba bu mantıklı konuşma ile rahatladılar. Muammer Bey:

– Latife!.. Sen rastgele bir erkekle evlenmedin. Kurtarıcımız Mustafa Kemal'in karısısın. Bu demektir ki dünyanın gözü sizde... Onun için kendini topla.

Anne Adeviyye Hanım da damadından yana çıktı:

– Büyük başın büyük derdi olur kızım... Kocanın yorgun olduğu zaman sen dinlendireceksin. Sen feragatte bulunacaksın.

Muammer Bey de kızının sakinleştiğini görerek:

– Haydi bakayım Latife, öp kocanın elini, dedi.

Latife ağlayarak Gazi Paşa'nın eline sarılıp öptü.

Baba ve anne de damatlarıyla kızlarının arasını bulup barıştırıp, gittiler.

***

Gazi Paşa, mümkün olduğu kadar genç karısını hoş tutmaya çalışıyor, onun çocukça isteklerini karşılıyordu. İkisi de ilk defa bir aile birliği, sevgi, şefkat ve sıcaklığı içinde yaşıyorlardı. Ama bu evlilikte aile sorumluluğunu daha çok yüklenen Gazi Paşa'ydı. O feragatte bulunuyordu. Ama onun asla feragatte, kaçınmada bulunamayacağı bir görevi vardı. Devlet adamlığı ve cumhurbaşkanlığı... Yanıbaşındaki karısı tek bir kişiydi, ama milleti on beş milyondu. Bu milli mücadeleyi birlikte yaptığı milletinin geleceğini ve her ferdini de, devletini de düşünmek zorundaydı.

Gazi'nin talihi, Ankara'da İsmet Paşa gibi kendisine bağlı, güvenli ve liyakatli bir arkadaşının olmasıydı. Yavaş yavaş genç cumhuriyetin kurucu kadrosu Atatürk'ün yapmak istediği devrimleri kavrıyor ve benimsiyordu. İşte onun ve İsmet Paşa'nın gayretleriyle yeni devletin ilk devrim kanunu çıkmıştı. Bu 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ydu. Yani eğitimin birleştirilip tek bir güç, devlet eliyle yürütülmesi. Bu amaç Maarif, yeni adıyla Milli Eğitim Bakanı eliyle gerçekleştirilecekti.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na göre Şeriye ve Evkaf Vekaleti (Bakanlığı) kaldırılıyor; özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyordu. Saltanat ve halifelik kaldırıldıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na büyük görev düşüyordu. Onun için bu bakanlığa üniversite açmak ve çağdaş

din adamı yetiştirmek için İlahiyat Fakülteleri kurma yetkisi de verildi. Bu devrim kanununa göre hiçbir eğitim kurumu Milli Eğitim Bakanlığı'nın gözetim ve denetimi dışında tutulamazdı. Bu işi başaracak, Gazi'nin güvendiği Vasıf Çınar, Şükrü Saraçoğlu ve Mustafa Necati gibi Türkçü bakanları vardı. Milli Eğitimin tek elde birleştirilmesi kanunu, ileride devrim kanunu olarak kabul edilecekti.

Atatürk'ün emirleriyle İsmet Paşa her işin üstesinden geliyordu. Gazi Paşa ise evliliğe rağmen Köşkte kendini yalnız hissediyordu. Bir gün katibi Rıza Bey'i çağırarak sigara ikram etti yanına oturttu:

– Çocuk!.. Ben burada bir nevi mahpus hayatı yaşıyorum. Gündüzleri ekseriya yalnızım; herkes işinde gücünde. Benim ise çok günler, bütün günümü değil, bir saatimi dahi dolduracak işim yok. Şu halde ya uyuyacağım, olmazsa kitap okuyacağım, yahut bir şeyler yazacağım. Arada biraz dinlenmek ve hava almak ihtiyacını duyarsam, dediğim gibi şehrin içinde ve dışında ancak otomobil ile gezintiler yapacağım. Sonra? Sonra yine bu hapishaneye döneceğim ve işte böyle kendi kendime bilardo oynayıp, sofra zamanını bekleyeceğim. Bari orada bir değişiklik olsa, ne gezer? Bu sofra nerede kurulursa kurulsun, karşımda aşağı yukarı hep aynı şahıslar, aynı yüzler, aynı sözler. Hasılı bıktım, usandım çocuk! Ne ise şimdi bunu bırakalım, sende ne haber var?

Hasan Rıza Bey, bakanlıklardan gelen notları çantasından çıkarmaya çalışırken içeri Latife Hanım girdi. O da sıkıntılı bir halde nefesini boşaltarak:

– Kemal, burada sıkıldım, yeni bir geziye çıkalım! dedi.

"Yaşa Mustafa Kemal Paşa Yaşa!"

Mustafa Kemal Paşa seyahat planını ve yanına alacağı şahısları belirledi. Afyon-Ege gezisi olduğuna göre asker ağırlıklı olacaktı. Bunlar Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey, Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı Bey'lerdi. Latife Hanım bu geziye mutat zevatın katılacağını bildiği için onların hanımları Pakize ve Sabiha Hanım'ı da davet etti. Bu davete en çok sevinen kocaları Salih ve Fuat Bey'ler olmuştu.

Cumhurbaşkanı'na ayrılan özel tren, 29 Ağustos 1924'te, öğle vakti Ankara'dan hareket etti. Cumhurbaşkanı'nın vagonunun arkasında maiyetinden Başkatip Tevfik, Başyaver Rasuhi, Yaver Muzaffer, Katip Memduh, Muhafız Komutanı Hakkı yer alacaklardı.

Gece yarısı tren Eskişehir'e geldi. İstasyon elektrik ışıkları ile aydınlanmış; kadın erkek, çoluk çocuk büyük bir kalabalık Gazi Paşa ve kafilesini büyük bir sevgi ve coşkunlukla karşılamıştı.

Kolordu Komutanı onlara çay ve sahlep ikram etti ve yolculuğa katıldı.

Tren 30 Ağustos 1924 sabahı güneş doğarken Afyonkarahisar'a girdi. Gazi'nin geleceğinden herkes haberliydi. Trenin üzerinde iki uçak geçerek onları selamladı. Afyon gar binasının önü ana baba günüydü. Kalabalık istasyondan meydana ve yollara taşmıştı. Gazi kompartıman penceresinden onları elleriyle selamladı. Hedef Dumlupınar'dı. Tren oraya yakın en uygun istasyona doğru hareket etti. Saray istasyonu, diğer tren yolcularının da gelip Gazi'yi beklediği yerdi. Afyon'dan başka Uşak, Banaz, Çivril, Kütahya ve Konya'dan gelen köylüler de burada yapılacak kutlamaya katılmak için gelmişlerdi. Bu kalabalıkların içinde daha iki üç yıl önceki Kurtuluş Savaşı'nda oğullarını kocalarını şehit vermiş dul anneler, gelinler ve öksüz çocuklar da vardı. Hepsi de Mustafa Kemal Paşa'yı selamladı, bağırlarına bastı... Bir kısmı Gazisine sarılıp öptü, onda oğlunun, kocasının asker kokusunu aradı, buldu. Gazi de yakınındakilerin ellerini sıktı, yetimlerin başlarını okşadı. Uzaklarda kalanlar kağnılar, arabalar, otomobiller üstüne çıkmış el sallıyorlardı. İstanbul'dan ikinci trenle gelen gazeteciler de kalabalığa katıldı.

Cumhurbaşkanı Gazi Paşa ve Latife Hanım, Türk bayrağı taşıyan bir otomobille Dumlupınar tepelerine doğru hareket ettiler. Onları diğer otomobillerle Favzi Çakmak, İsmet Paşa ve diğer erkân izledi. Yol üzerine Afyon Valisi güzel, çiçekli bir zafer takı yaptırmıştı. Otomobiller oradan geçerken erken gelmiş ve beklemiş köylüler "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" nidalarıyla onları alkışladılar. Sırtların iki yanındaki düzlüklere çadırlar kurulmuştu. Çadırlardan biri, Gazi Paşa ve Latife Hanım içindi. Yolcular otomobilden iner inmez köylü kadınları, kızları, testi ve maşrapalarla ayran ikramında bulundular.

Gazi Paşa ve çevresindekiler biraz dinlendikten sonra Dumlupınar'daki şehit askerler için yapılacak abide yerine geldiler. Bu-

rada her yer şehit mezarlarıyla doluydu. Köylüler, işçiler, ustalar, mühendisler ellerinde kazma, kürek bekliyorlar; bir kısmı da harç ve taş taşıyorlardı. Ziyarete gelenler meçhul ve bilinen şehitliklere çiçek serpiyorlardı.

Gazi Paşa anıt temeline doğru yaklaştı. O'nu eşi, Fevzi ve İsmet Paşa'lar izledi. Cumhurbaşkanı şehitler anıtına ilk taşı koyduktan sonra eşi de Yaver Muzaffer'in yardımı ile bir taş koydu. Ustalar harçla sağlamlaştırırken Başbakan ve Genelkurmay Başkanı da temele taşlarını koydular.

Bu üç büyük asker, burada kazanılan zaferin kahramanları, baş taçlarıydılar. Diğer bakan ve katılanlar da ellerinde küreklerle temel atma merasimine katıldılar. Gazi yavaş yavaş ilerdeki kürsüye çıktı. Savaşmak hitap etmekten çok zor diye düşünüyordu. Aklında bir tepeyi söz verdiği saatta alamayıp intihar eden ve ayakları altında yatan binlerce şehidin anısı vardı.

Zordu konuşmak...

Sevip saydığı mareşaline bıraktı ilk sözü. Fevzi Çakmak, besmele çekerek başladı konuşmasına. 30 Ağustos Savaşı'nı anlattı. Sonra İsmet Paşa, ondan sonra ise Gazi Paşa söz aldı. Çevresinde şehirli, köylü, her sınıftan insan kayalar, taşlar, tepeler üstüne oturmuş; gözleri yapılmakta olan Şehitler Abidesi taşlarında onu dinliyorlardı:

"Efendiler!.. Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türk Devleti'nin, genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırıldı. Ebedi hayatı burada taçlandırıldı. Bu abide Türk vatanına göz dikeceklere, Türk'ün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, hücumunu, kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır. Buradaki zafer gibi Türk milleti medeniyet yolunda da başarıya, yeniliğe yönelip bağlanacaktır. İçtimai hayatta, iktisadi hayatta, bilim ve fen sahasında başarılı olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur."

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri çocuk ve

gençlerdeydi. Belki bunların babaları ağabeyleri de bu topraklar altındaydı. Onlara bakarak konuşmasını sürdürdü:

"O gün 30 Ağustos'tu. Güneş batıya yaklaştıkça ateşli, ölümlü bir kıyametin kopmak üzere olduğu bütün ruhlarda hissolunuyordu. Bir an sonra cihanda büyük bir çöküş olacaktı. Ve beklediğimiz kurtuluş güneşinin yükselebilmesi için bu çöküş lazımdı. Zulmetler içinde bir çöküş olmalıydı. Hakikaten semanın karardığı bir dakikada Türk süngüleri, düşmanla dolu o sırtlara hücum ettiler. Artık karşımda bir ordu, bir kuvvet kalmamıştı. Hepsi de mahvolmuş perişan yaralı ölü çöp kitlesi bulunuyordu. Kendilerinin dediği gibi, korku dolu ve titreyerek, şekilsiz, dağınık bir kitle acaip bir karışıklık içinde kaçacak, kurtulacak bir köşe arıyorlardı. Artık gecenin koyulaşan karanlığı sonucu gözle görmek için güneşin tekrar doğudan yükselmesini zaruri kılıyordu."

İşte Gazi Paşa, güneşle özdeşleşen kimliğiyle Yunan'ın "Küçük Asya macerası" dediği zillet içinde yenilip yok edilişini, savaş meydanında böyle anlatıyordu. Büyük zaferin ilk yıldönümünde Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefini de gösteriyordu:

"Milletimizin hedefi, yani, milli ülküsü bütün cihanda tam anlamıyla medeni ve sosyal bir heyet olmaktır," dedikten sonra yeni devletin şu beş temelini işaret ediyordu:

"1- Çağdaş milli hakimiyet ilkesine bağlı yeni parlamenter devlet kurulmuştur, bundan vazgeçilemez.

2- Yeni devlette din ve mezhep ayrılığı yoktur; cemaat ve ümmet yerine millet ülküsü vardır.

3- Çağdaş Batı uygarlığı ve ilmi alınmıştır.

4- Yeni Türk devleti hukukunu ve kanunlarını yenileyecektir.

5- Bilim devlet hayatında tek yol göstericidir."

Atatürk sözlerini;

"Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizsiniz... İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltecek ve yaşatacak sizsiniz..." diye bitirdi.

Gazi Paşa, kürsüden inerken dağ taş, alkış ve "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" nidalarıyla inledi. Mustafa Kemal Paşa yavaş yavaş çadırına döndü. Kutlamaları kabul ettikten sonra dışarı çıktı.

Uzaklardan gelen top sesleri altında Türk askerleri Cumhurbaşkanları ve komutanlarının önünden resmi geçit yaptı. Alkışlar kesilince eller göğe kalkıp adları belli olmayan meçhul Türk askerleri için, "kahraman Mehmetçiklerin ruhuna" diyerek İhlas ve Fatihalar okundu.

Çırpınırdı Karadeniz...

Mustafa Kemal Paşa, sıkılan hanımını ferahlatmak kadar özlediği yerleri de görmek için Ankara'da bıraktığı genç bakanlarına olan güven ve gönül rahatlığı ile yeni bir geziye çıkmıştı. Zaman zaman genç ve güzel karısıyla eğitim konularını da konuşuyor hatta bazen Fransızca Balzac'ın aşıkane cümleleriyle de birbirlerine prestij yapıyorlardı. 12 Eylül 1924 sabahı Bursa'dan Mudanya'ya gelmişlerdi.

Sahilde bir askeri birlik onları 21 pare top atışıyla karşıladı. Rıhtımda onları Hamidiye kruvazörü bekliyordu. Komutanlar ve askerler Gazi Paşa'yı selamladı. Kafiledekiler hep birlikte bu harp gemisine bindiler.

Latife Hanım mutluydu. Yanındaki iki hanıma uzaklarda denize batıp çıkan yunus balıklarını gösteriyordu. Çocuksu bir heves ve sevinçle "Ben gemiyi gezeceğim." deyip Sabiha ve Pakize hanımların yanından ayrıldı.

Kruvazör, Marmara Denizi'nin mavi sularında, köpüklü dalga-

ları yararak açılıyordu. Latife büyük bir merakla geminin her yerini geziyor, kaptandan, makinistten bilgiler alıyor; kamaraya çıkıp çocukça sevinç çığlıkları atıyordu. Onun sevinç ve mutluluğunu seyrederken Gazi de haz duyuyordu. Deniz gezisi ikisini de sarıp sarmalamıştı. Bu zevkli beraberlikten kopmak istemiyorlardı. Latife nazlı ve işveli, kocasının elini tutarak:

– Kemal İstanbul'a mı gidiyoruz?

– Gemi bizi nereye götürürse oraya...

Boğaz'a doğru yaklaşırken Selimiye Kışlası, Haydarpaşa İstasyonu göründü. O sırada kışladan 21 pare top atıldı. İkisi el ele iki sahili de zevkle seyrediyorlardı. Topkapı'ya doğru baktılar. Sultanahmet ve Ayasofya Camilerini huşu ile seyrettiler.

Kruvazör, Kız Kulesi sahillerine doğru dönünce Salacak'tan Üsküdar'a kadar sahilin al sancaklar ve renkli bayraklarla donatıldığını ve kalabalıkların kendilerine el salladığını gördüler. Küçüklü büyüklü sandallar, motorlar, mavnalar martılar gibi çevrelerinde dolanıyor; ordakiler de Gazi Paşa'ya selam duruyorlardı. Hamidiye Boğaz'a girince vapurların düdük sesleri de bunlara katıldı. Gazi Paşa'nın geleceği halka duyurulmuş olmalıydı.

Dolmabahçe önünde demirli bulunan Burak Reis gemisiyle Peyk-i Şevket torpidosu top atışlarıyla Hamidiye'yi karşıladı. İstanbul Valisi Hüsnü Bey ve 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa bir motorla yaklaşıp güverteye çıkmış olan Gazi Paşa'yı selamladılar. Tarabya sahillerine kadar kruvazöre eşlik ettiler.

Gazi Paşa bu geziye programsız ve İstanbul'u düşünmeden çıkmıştı. Boğazın iki yakasındaki kasaba ve köylerdeki halk da sahillerden "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" diye tezahürat yapıyor, sesler gemiye kadar geliyordu. Sahildeki evlerin, köşklerin, yalıların pencerelerinde bayraklar sallanıp minnet ve sevgi coşkusu sürdürülüyordu.

Gazi Paşa'nın İstanbul'a uğramadan gitmesi bazılarını "Paşamız İstanbul'a kırgın mı?" diye düşündürüyordu. Bu sorunun ce-

vabını Mustafa Kemal Paşa'nın eşi bir soruyla cevaplandırıyordu:

– Paşam! Karadeniz'e doğru açılalım!

Gazi bu güzellikler arasında sevgili eşini dinlemeyip de kimi dinleyecekti? Bu dilek öneriyi uygun buldu. Kaptana ve yaverlerine bakarak:

– Doğru... Doğru Karadeniz'e... Kıyı şehirlerine uğrar, gezer halkla konuşuruz.

Salih Bey ve diğer yaverler, Paşalarının bu önerisini alkışladılar. 12 Eylül 1924'te Gazi İstanbul ufkunu seyrederken buruk duygular içindeydi. On yedi yıl önce, annesini karşı kıyıda gözyaşları içinde, el sallarken bırakıp Suriye'ye gitmişti. O zaman, acılı, kaygılı, genç bir kolağasıydı.

Beş yıl önce ise, yurdu işgal edilmiş, ama umutlu bir Paşa olarak, İngiliz işgal gemileri arasından Bandırma gemisiyle kaçmıştı. Şimdi de İstanbul'a uğramadan Karadeniz'e açılıyorlardı. Gözleri Galata Kulesi etrafındaki yerlere çarpınca mütareke yıllarındaki Beyoğlu'nu ve işgal askerlerine kahpelik yapan Yenikapılı, Bahçekapılı, Tatavlalı, Samatyalı, Peralı Türklük düşmanı ağızları viski, votka, anason ve kusmuk kokan, koca kalçalı ellerinde İngiliz, Fransız, Yunan bayrağı taşıyan aşufte kadınları tiksinti duyarak anımsadı. Yanakları allıklı, gözleri sürmeli, kirpikleri rimelli, kızıl dudaklı kokanalar, çipil İngilizlere, köse Fransızlara, sarkık dudaklı zencilere hizmet ederken onları halifeye bağlı Damat Ferit'in bağnaz polisleri korurdu.

Bu kirli ve kokuşmuş sis üç yılda dağılmazdı. Çünkü hortlayan taassup ve gericilik de onlar kadar Türklük düşmanıydı.

Hamidiye'yi, gemileriyle izleyen Vali ve Şükrü Paşa refakat görevini Deniz Kuvvetleri'nin bir motoruna bırakıp İstanbul'a döndü. Bu motordaki subay ve askerler de Hamidiye'yi Anadolu Kavağı'na kadar izlediler. Ama Peyk-i Şevket torpidobotu Cumhurbaşkanı'nı koruma görevini bırakmadı. Bazen yaklaştı, bazen uzaklaştı ama hep gözü, Türk'ün göz bebeği olan Cumhurbaşkanı

Gazi Mustafa Kemal Paşa'daydı.

Güvertede koluna girdiği eşi martılara bakarak bir şiir söylüyordu:

"Martılar ah eder çarparlar kanat,
Deryalar açılır, açılır kat kat
Gayri beklemeye kalmadı takat
Görünsün karşıdan İstanbul ufku.

Kanatları gümüş yavru bir kuş
Gemimizin direğine konmuş.
Karaya düşürme o yavru kuşu
Rüzgarlara dayanmaz uçuşu!"

– Latif! Ne güzel bir şiir, kimin?

– Celal Sahir'in bir arkadaşı, *Yarın* dergisinde okuyup ezberlemiştim.

– Şairi kim? Pek güzel, ama çocuksu...

– Nâzım Hikmet diye genç bir şairin.

Akşama doğru güvertede büyük bir sofra kuruldu. Gemi görevlileri iyi hizmet ediyordu. Balıklar, kalamarlar yenirken kadehler doldu, boşaldı. Güneş denize doğru eğilmiş pırıl pırıl kırmızı, turuncu renklerini denizde yıkayarak pembeleşip batmak üzere iniyordu. Mustafa Kemal Paşa neşelenmişti, sanki kırk üç yıllık efkarını, kaygılı düşüncelerini içinden atmanın ferahlığı ile denize, rüzgara, dalgalara karşı sesini yükseltiyordu:

"Karadeniz!.. Karadeniz!
Gelen düşman değil biziz!"

Şarkıya sofradakiler, uzaktaki Mehmetçikler de katıldı.

Herkes susunca mendireğe yakın bir yerden yanık bir Azerbay-

can şivesiyle gür bir ses karanlığı deldi:

"Çırpınırdı Karadeniz
Bakıp Türk'ün bayrağına!.
Fırtınalar dinsin artık
Yol ver Türk'ün Başbuğ'una!.."

Gece İstanbul'a uğramadan geçilmenin burukluğundaydı Gazi Paşa. Karanlık günlerde düşman gemileri dolanıyordu Karadeniz'de. Bunlar, ansızın Anadolu kıyılarındaki şehirleri topa tutar, Kuvayı Milliye'ye silah ve cephane taşıyan motorları batırırlardı. Kendisi de beş yıl önce böyle tehlikeli bir yolculuktan sonra Samsun'a çıkmıştı. Düşünce ve anılarla yüklüydü.

Bir ara Hamidiye Kruvazörü'nün kaptan köşküne geçen Mustafa Kemal Paşa, hatıra defterine şunları yazdı:

"20 Eylül 1924. Cumartesi.

Hamidiye kruvazörü, geçmişten yadigar kalan, donanma aksamı içinde, Türk Cumhuriyeti'nin, denizlerde faaliyete geçen ilk gemisi oldu. Beş seneden beri özlemini çektiğim deniz hayatını bana yaşatan bu gemi oldu. Türk donanması kumanda ve subay heyetini bu gemide ve buna refakat eden Peyk-i Şevket torpido kruvazöründe tanıdım.

Temas ettiğim ruhu genç, ülküsü genç, geleceğin bu kumandan ve subayları bize Bahriyemiz için kuvvetli ümitler verdi. Bu kıymetli, güçlü arzulu heyeti, geçmişin hatırası olan bu gemi içinde bırakmakla yetinilemez. Onları yetenekleri ve hak ettikleri kadar yükseltmek için, bugünün gereklerine kavuşturmak lazımdır. Sınırlarının önemli ve büyük bir kısmı deniz olan Türk Devleti'nin donanması da önemli ve büyük olmalıdır. O zaman Türk Cumhuriyeti daha huzurlu ve emin olacaktır. Kusursuz ve güçlü bir Türk Donanması'na sahip olmak hedeftir. Bunun ilk hareket noktası savaş gemileri yapıp elde etmeden önce onları başarıyla sevk ve idareye muktedir kumandanlara, subaylara, uzmanlara sahip olmaktır. Hamidiye'de ve Peyk-i Şev-

ket'te tanıdığım arkadaşlar, bu hedefe yürüyebileceğimizin canlı ve kıymetli delilleridir..."

***

Gece Gazi Paşa ve Latife Hanım kamaralarında derin bir uykuya dalmışlar, öğleye yakın kendilerini Trabzon'da bulmuşlardı.

Hamidiye Kruvazörü sahile yaklaşırken büyük bir kalabalık Gazi ve eşini coşku ile karşıladı: "Hoş geldin yüce Gazi", "Yaşa büyük kurtaracımız", "Yaşa Halaskar Paşa..."

İskeleler, meydanlar, güzergahlar bu sesle sevgisini gösteren Trabzonlularla dolmuştu. Rum, Ermeni ve Rus zulmünden kendilerini kurtaran Paşalarına minnet hissiydi bu.

Topluluktaki bir öğretmen heyecanla konuşmaya başladı:

"Ulu Gazi!.. Bundan beş yıl önceydi. 600 yıldan beri büyük bir tarih yaşayan büyük bir milletin son günleriydi. Bütün tabiat bu milletin yasını paylaşıyordu. Güneş kararmış, yıldızların nuru sönmüştü. Bülbüller susmuş, baykuşların matemli sesleri kulaklarımızda uğulduyordu. Dalgalar bile Türk milletinin matemini paylaşıyordu. İşte o anda o yaslı kara günlerde siz Ulu Gazi, siz ey zafer nuru, siz ey Türk diyarının kıymetli ve unutulmaz kurtarıcısı siz yetiştiniz ve bizi kurtardınız."

"Yaşa Mustafa Kemal Paşa sen çok yaşa!" nidaları ve alkışlar kesilince, Gazi öğretmene bakarak konuşmaya başladı:

"Beni çok övdünüz. Teşekkür ederim. Yalnız sizden olan bir şahsa sizden fazla önem atfetmek her şeyi bir millet ferdinin şahsiyetinde toplamak maziye, hâle, istikbale göre tek şahsın eseri değil milletin eseridir. Tek fertten beklemek bu büyük milleti inkar olur. Ben değil vatanı sizler, Türk milleti kurtardınız. Ama şimdi yapacağımız çok işler var. Arkadaşlar! Bugün eriştiğimiz netice, şüphe yok ki çok memnunluk ve umut vericidir. Fakat bu memnunluğu korumak,

umutları gerçekleştirmek için bundan sonra dikkat edilecek noktalar da çoktur. Son sözleri söyleyen hoca efendinin sözleri vesilesiyle arz edeyim ki, bunların arasında en önemli, en esaslı nokta eğitim meselesidir. Terbiyedir ki, bir milleti hür, müstakil, şanlı ve yüksek bir topluluk halinde yaşatır, yahut milleti kölelik ve sefilliğe sürükler.

Efendiler!

Terbiye, güdülen hedef ve gayelere göre çeşitlenir. Mesela dini terbiye, milli terbiye, milletlerarası terbiye. Ben burada yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni nesle vereceği terbiyenin, Milli Terbiye olduğunu, kesin olarak ifade edeceğim. Yani Milli Eğitim... Ben diğerleri üzerinde durmayacağım. Yalnız işaret etmek istediğim manayı, kısa bir misal ile açıklayacağım. Yeryüzünde üç yüz milyonu aşan Müslüman vardır; bunlar ana, baba ve hocalarından terbiye ve ahlak dersi almaktadırlar; fakat esefle görülen gerçek olay şudur ki bu yüz milyonlarca insan toplulukları şunun veya bunun esaret ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları manevi terbiye ve ahlak onlara bu esirlik zincirlerini kırabilecek insanlık meziyetini vermemiştir, veremiyor... Çünkü terbiyenin hedefleri milli değildir. Biz genç nesilleri Milli Eğitimle gelişirmeye çalışırken bir yandan da onları paslandırıcı uyuşturucu bir takım fuzuli şeylerden kurtaracağız. Efendiler, genç neslin dimağı milli gerçeklerle bezenmelidir."

Gazi'nin kafilesi Tabzon'da bir gün kalıp Rize'ye doğru hareket etti. Hamidiye Kruvazörü akşam üstü Rize rıhtımnına yaklaştı. Gene sahil coşkulu kalabalıkla dolmuştu. Her yer, pencereler, direkler al bayraklarla ve "Halaskarımız Gazi", "Yaşa Gazi Paşa" yazılarıyla dolmuştu. Hükümet binasına ve belediyeye giderken yollarına Rizeliler halılar sermiş, kurbanlar kesmişlerdi.

Gazi Paşa, Rize'den ayrılırken kara sakallı iki-üç hoca önüne çıkmış "Medreselerin açılması"nı istemişlerdi. Atatürk, onlara sesini yükselterek:

"Mektep istemiyorsunuz. Halbuki millet onu istiyor. Okul istiyor. Bırakınız, artık bu zavallı millet, bu memleket evladı yetişsin!.. Med-

reseler açılmayacaktır. Millete mektep lazımdır. Millete okul lazımdır." dedi.

Gazi Paşa Hamidiye Kruvazörü ile 19 Eylül 1924'te Giresun'a geldi. Bu güzel şehir sahillerinde de ellerinde bayraklar ve "Yaşa Gazi Paşa" tabelaları olan halk ve öğrenciler tarafından karşılandılar. Gemiye, denize doğru çiçekler konfetiler atıyorlardı.

Gemi sahile yanaştı. Rıhtıma çıkan Başyaver Salih Bey, nöbetçi subaydan kötü bir haber almıştı. Erzurum'da deprem olmuştu.

Bu kötü haberi alan Mustafa Kemal Paşa kaptana:

– Hemen Samsun'a dönelim, emrini verdikten sonra Salih Bey'e döndü:

– Derhal 3. Ordu Müfettişi Cevdet Paşa'yı telgraf başına çağır. Hasar çok mu? Ölü yaralı var mı? Ordu sağlık kurulları hemen yardıma koşsun, yaralı ve muhtaçlara baksın... Evleri yıkılmış vatandaşlara çadır dağıtsınlar. Ordu gezgin fırınları hemen deprem bölgesine gidip halka ekmek pişirip dağıtsın. Erzurum halkı ile sıkı bir işbirliği kurulsun... Gelişmelerden beni haberdar et Salih!

Gazi ve kafilesi kötü haber üzerine üzüntülüydüler. Ama yol üzerinde olan Ordu'ya uğrayıp onları da selamlamadan geçemediler. Ordulular da Gazi Paşa'yı sevgi tezahüratıyla karşıladı. İskelede kurbanlar kesildi ve jandarma kıtasıyla izci birliği önlerinden resmi geçit yaptı. Gazi halkın tezahüratı arasında sahildeki İdman Yurdu binasına geçti, gençlerle konuştu. Vali ve Belediye Başkanına zelzeleden söz edip ayrılmak zorunda olduklarını söyledi.

Hamidiye zırhlısı Samsun'a doğru hareket edecek, ordan Havza'ya geçecekti.

Gazi Paşa bu gemide kalacağı son gece, subaylara ziyafet verdi. Hamidiye Komutanı Binbaşı Hüsamettin Bey, Gazi Paşa'ya hitaben bir konuşma yapıp subaylarının saygı ve sevgilerini sundu. Cumhurbaşkanı ve eşi Latife Hanım da gemi anı defterine duygularını yazdılar. Latife Hanım'ınki daha kısaydı:

"Samsun Yollarında-20 Eylül 1924

Hamidiye'nin güzide, genç ruhlu kumandan ve zabitlerinin sevk ve idaresinde yaptığımız deniz seyahatinin kıymetli hatırasını unutmayacağım... Bu heyetin Türk Cumhuriyeti'nin müstakbel donanmasında başarılı kumandanlar olmasını dilerim.

Latife Mustafa Kemal."

O akşam sofra kurulmadı, içki içilmedi. Herkes üzgündü; ayak üstü peynir ekmek yiyerek felaketzedelerin acısına katıldılar.

"Ordular Yönettim, Meclisler Yönettim, Savaşlar Yaptım, Hepsinde Kazandım ama Bir Kadını Yönetemiyorum."

Samsun'a doğru hareket eden Hamidiye Kruvazörü sanki başkomutanlık karargahı olmuştu. Telsiz sürekli olarak çalışıyor, yeni bilgiler alınıp buyruklar veriliyordu. Salih ve Kılıç Ali Bey'ler büyük bir üzüntü içinde olan Gazi'nin etrafında çaresizce dört dönüyorlardı. Samsun'da gemiden birlikte indiler. Kılıç Ali'nin eşi Hümeyra Hanım'la Fuat Bey'in eşi Sabiha Hanım rahatsızlıklarını beyan edip gemide kaldılar. İstanbul'a döneceklerdi.

Rıhtımda iki araba bekliyordu. Yaver Rasuhi'yi gemiden inmekte geciken Latife Hanım'a yardım için gönderen Gazi'yi, Vali Fahreddin Bey karşıladı. Erzurum depremi hakkında bilgi verdi. Onunla birlikte siyah bir arabaya bindiler. Kılıç Ali ve Salih Bey de arkadaki arabaya bindi, hemen hareket ettiler.

Latife Hanım, Rasuhi'nin kendisini üçüncü arabaya almasına kızmış, öndeki arabaya öfkeyle bakmıştı. Kocası onu arkada bırakıp nasıl giderdi? Bir an diğer iki hanımla birlikte gemide kalmadığına pişmanlık duydu.

Vali, eşraftan Remzi Bey'in kendileri için daha konforlu ve rahat olacak bir ev hazırladığını anlattı. Gazi Paşa yorgundu ve iki gündür yıkanamamıştı. Oysa her gün bir iki kere yıkanır ve sık sık gömlek değiştirirdi. "Niye olmasın Fahreddin Bey, halkla beraber olmayı severim..."

Remzi Bey'in evine giden yolda da halk "yaşa Gazi Paşa" avazeleriyle, bayrak sallayarak sevgilerini gösterdiler. Remzi Bey evi baştan ayağa badana ettirmiş yeni mobilya ve halılarla döşemişti. Odalar kurdelalar, bayraklar, balonlar ve krapon kağıtlarıyla süslenmişti. Bu abartılı karşılayışa Latife Hanım ve Gazi Paşa birbirlerine tebessüm ederek baktılar.

Yemekten sonra Gazi'nin ev sahibinden ilk isteği sıcak bir banyonun hazırlanması dileği oldu. Geceyi çok rahat geçirdiler.

Sabah kahvaltısından sonra Türk Ocağı'nı ve Muallimler Birliği'ni ziyaret ettiler. Ortaokul Müdürü Mümtaz Bey onlara teşekkür konuşması yaptı:

"Samsun muallimleri hür Türkiye'mizin en muhterem ve en yüksek simasını ve sayım eşlerini aramızda görmekten iftihar duyar... Bu mutlu ve tarihi dakikaları bize bahşeden Gazi Paşamıza ve sayın eşlerine yürekten teşekkürlerimi sunarım."

Gazi Paşa da öğretmen ve öğrencilere hitap etti:

"Muhterem hanım ve muhterem beyefendiler, dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir. Yalnız ilmin, fennin, yaşadığımız her dakikadaki safhalarının gelişmesini idrak etmek ve gelişmeleri zamanında izlemek şarttır."

Gazi Paşa'nın geçtiği yollarda sevgi tezahüratının önü alınamıyor, genç kızlar, kadınlar kurtarıcılarına erişir erişmez sarılıp kucaklıyor, öpüyorlardı. Bu hal, Latife'nin kıskançlık hislerini kamçılıyor öfkeleniyordu.

Amasya ve Tokat'ta da halk aynı sevgi coşkusunu gösterdi. Gündüz tezahürat, gece fener alayları hep kurtarıcı Gazi Paşa içindi. Genç kız ve kadınların Gazi Paşa'yı sevgi ve hayranlıkla uzaktan süzmesi bile Latife Hanım'ı sinirlendiriyordu.

Tokat yolunda ve Tokat'ta da Gazi'nin yanındakilerle ve Vali'yle konuşup bilgiler alması, ama Latife Hanım'a bakmaması genç kadını küstürmüş, huysuzlaştırmıştı. Oysa herkesin düşünce ve endişesi zelzele felaketiydi. Kimsenin birbirinin nazını çekecek hali yoktu.

Tokat'ta yemekler yenmiş, kahveler içilmişti. Bir devlet başkanı olarak tabii olarak Gazi, Tokat Valisi'ni dinliyor; milletvekili Mustafa Bey'le sohbet ediyordu. Bir ara Latife Hanım, Gazi'ye kalkması gerektiğini işaret etti. Ama sohbet sürüyor, konular kesilemez bir hal alıyordu. Kılıç Ali de söze karışıyor, laf lafı açıyordu. Bu sırada aniden yüksek bir sesle Latife Hanım bağırdı:

– Kemâl! Kalkıyor musun?

Bu asabi ses, Gazi'nin sinirlenmesine yetmişti. Ama öfkesini belli etmeyen yumuşak bir sesle:

– Otur biraz... Bak Kılıç Ali şimdi ne anlatacak, dedi. Salih Bey'in gözü Latife Hanım'daydı. Onun önce kıpkırmızı olduğunu, sonra mosmor kesildiğini gördü. Latife Hanım sinirden titreyerek ayağa kalkmış, hiçbir şey söylemeden yukarı kata, odasına çıkıvermişti...

Latife Hanım'ın ansızın sofradan kalkıp yukarı çıkması, masadakilerin hepsini tedirgin etti. Sofraya soğuk bir sessizlik hâkim oldu. Gazi Paşa ne yapacağını tasarlıyordu. Hemen kalkıp karısının arkasından gitsin mi, yoksa hiçbir şey olmamış gibi arkadaşlarıyla otursun mu? Soğukkanlı bir şekilde hiçbir şey olmamış gibi, konuşmasını sürdürüp bitirdi.

Kılıç Ali de hatıralarını anlatmaya başladı. Herkes dikkatini ona vermişken yukardan, tavandan sert topuk sesleri gelmeye başladı. Bina ahşap, ev eski olduğu için her topuk darbesinde tahta-

lardan oturanların üstüne toz dökülmeye başlamıştı. Bu hali titiz ve onurlu Gazi değil, kimse hoş karşılayıp bağışlayamazdı. Kılıç Ali tedirgin olmuş, anlattığı konuyu kısa kesmişti. Sözü alan Gazi Paşa ise yukarıdan hiçbir ses gelmiyormuş gibi başka bir konuyu açıp konuşmasını sürdürdü. Ama yukarıdaki topuk vurma sesi gittikçe şiddetlendi, nerdeyse tavanla birlikte duvarlar da sarsılacaktı. Huzursuzluğu gidermek için Salih Bey, vali ve milletvekiline Gazi'den izin isteme işareti yaptı. Ama Gazi yeni bir hatıraya geçtiği için sözünü kesemiyorlardı.

Üçüncü ve daha sert topuk darbesinden sonra tavanda ses kesildi. Ama bir süre sonra alt kata kadar kadının hıçkırık sesleri gelmeye başladı. Gazi Paşa yavaş yavaş kalktı; kahır dolu bir yüzle Salih'e baktıktan sonra diğer misafirlerine döndü:

– Hayatımda yaptığım hatalardan biri de evlenmektir. İşte görüyorsunuz... Ordular yönettim, meclisler yönettim, savaşlar yaptım, hepsinde kazandım ama bir kadını yönetemiyorum. Okumuş da olsa, iyi aileden de olsa, sonunda kadın kadındır. Bir devlet adamına eş olmak, belki zor bir sanat. Fakat bir devlet adamının eşi olarak, kendisine ne yapmak düştüğünü bilmemek acıklı bir şey...

Masadakiler onu sofrada çok tutmuş oldukları için suçlandılar. Hep birlikte ayağa kalktılar. Gazi onların üzülüp ezildiklerini gördü. Yaverlerine sabah kaçta hareket edileceğini söyledikten sonra sofra arkadaşlarına "İyi geceler" deyip yavaş yavaş merdivenlere yürüdü.

Geride kalanlar sessiz sedasız yerlerine oturdular. Kimsede konuşacak şevk kalmamıştı. Ahşap evin üst katından gelen Gazi Paşa ile öfkeli karısı arasındaki sözleri duymamak imkânsızdı.

Latife Hanım karşısında bir cumhurbaşkanı, bir önder olduğunu unutmuş bağırıyordu:

– Ben senin değil karın, bastonun olsam, daha çok ilgi gösterirdin!.. Bu nasıl kabalık!? Sen beni verem edip öldürmek mi

istiyorsun?

Gazi Paşa, sesinin duyulmamasına dikkat ederek alçak sesle:

– Latife yeter!.. Parmağımı zilin düğmesine götürteceksin. Daha bir kelime söyleyecek olursan, seni İzmir'e gönderirim!..

Biraz sonra kadının ağlama sesleri duyuldu. Sonra sesler kesildi. Aşağıdakiler üzüntü içinde, konuşmadan, birbirlerinin yüzüne bakmadan odalarına dağıldılar.

İki Eşin Anlaşamadığı Bir Evliliği Kurtarmak Kolay mı?

27 Eylül 1924'te Sivas'a gelindi. Bu Selçuklu şehri Atatürk için çok önemliydi. Erzurum Kongresi'nden sonra en önemli kararları Sivas Kongresi'nde almıştı. "Yaşa Gazi Paşa" sesleri arasında Vali'ye zelzeleyi merak ettiğini, fazla kalmayacağını belirtti. "Dönüşte kalacağım" dedi.

Ertesi gün Erzincan'a gidildi. Zelzele burada da hasara sebep olduğu için bazı mahaller gezildi, halkla konuşmalar yapıldı. Vali, Cumhurbaşkanı şerefine bir yemek vermek istediğini belirterek Gazi'den Erzurum'a bir gün sonra gidilmesini arz etti. Akşam verilen ziyafete Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa, Ordu Komutanı Ali Sait Paşa, Kolordu Komutanı Asım Gündüz Paşa ve şehrin ileri gelenleri davetli idi. Gazi Paşa toplantılara karısı Latife Hanım'la katıldığı için komutanlar ve Vali de yemeğe eşleriyle birlikte gelmişlerdi.

Büyük ve uzun bir masada Gazi ve Latife Hanım karşılıklı olarak yer almışlardı. Latife Hanım'ın yanında, Ali Sait Paşa'nın eşi

Naciye Hanım oturuyordu. Gazi Paşa, her zaman olduğu gibi nezaketle, sofrada bulunanlarla ayrı ayrı ilgileniyor; özellikle karşısında bulunan Ali Sait Paşa'nın eşine güzel sözler söylüyordu.

Salih Bey, bir gece önceki hoş olmayan olaya şahit olduğu için Gazi'yi ve Latife Hanım'ı ilgiyle izliyordu. Çünkü her ikisi de birbirlerine soğuk ve patlamaya hazır bir tüfek gibiydiler. Yemek resmi bir hava içinde sürüyordu. Gazi, dünkü tatsız olay yüzünden hanımı ile konuşmaktan çekiniyor; nezaket ve durumu gereği karşısındaki hanımla ilgilenmek gereği duyuyor; Naciye Hanım'a zekası ve güzelliğini öven sözler söylüyordu. Sofranın ucunda oturan Başyaver Salih Bey görevi icabı gözü ve kulağıyla her şeyi takip ediyordu. Çocukluk arkadaşı Gazi'nin her zamanki nezaket cümlelerini tabii karşılamıştı, ama Latife Hanım mosmor kesilmiş, dişlerini gıcırdatmaya başlamıştı.

Bu sırada bir hizmetçi, servis için makarna tabağını Gazi'ye doğru uzatmış, o da çatalla tabağına doğru alırken, karşısındaki karısının çirkin sesi herkesin dikkatini çekti:

– Kemal! Ayaklarına dikkat et!.. Bana kadar uzanıyor!

Aynı anda sofrayı bir ölüm sessizliği kapladı. Ali Sait Paşa'nın eşi Naciye Hanım kıpkırmızı oldu... Ali Sait Paşa, Cevat Paşa'nın hafifçe gülümseyen yüzüne kederle baktı. Gazi Paşa, bu sözleri işitmemiş gibi davrandı. Herkes tabağına eğilmiş yemeğine devam ediyordu. Salih bir ara üzüntü ve endişe ile Kılıç Ali'ye baktı... İkisi de karı koca arasındaki bu hali çaresizlikle izliyorlardı.

Tatlılar yendikten sonra Gazi ayağa kalkıp Vali'ye teşekkür etti. Herkes ziyafet salonuna bitişik odalarına çekildi. Salonda sadece Salih Bey, yaverler Rasuhi ve Muzaffer'le Kılıç Ali kaldı.

Dördü de sanki kötü bir şey bekliyormuş gibi susuyorlardı. Aniden Latife Hanım'ın sesi odalarından salona doğru taştı:

– Yol boyunca kadınların boynuna sarılıp öptüğün yetmedi de, şimdi de komutanların karılarına mı başlıyorsun!

– Sus diyorum sus! Sesin duyulacak!

– Susmayacağım!.. Bıktım artık bu rezaletlerden!

– Sus diyorum Latife!.. Sabrımı taşırıyorsun!..

– Susmuyorum!.. Öldürecek misin? İşte buyur öldür! Susmayacağım!..

Bir ara ses kesildi. Oda kapsının açılıp kapanma sesinden sonra, Gazi'nin sert ayak sesleri duyuldu. Kapanan kapının arkasından Latife Hanım'ın hıçkırık sesleri duyulmaya başlandı.

***

Kafiledekilerin çoğu gibi Salih Bey de olanlardan, işittiklerinden tedirgindi. Uyuyamamış odasından çıkmıştı. Biraz ilerisinde ayak sesleri işitti. Baktı. Kılıç Ali de kendisi gibi uyuyamamış, kalkıp aşçıya kahve yaptırmış, içiyordu. Salih de kahve söyledi. Yan yana oturup konuşmaya başladılar. Dün gece olanları unutamıyorlardı. Latife Hanım had bilmezliği ile sade Gazi'yi değil, devlet haysiyetini de çiğniyordu. Kılıç Ali, Salih Bey'in evliliklerine sebep olduğunu ima ederek, Fethi Bey'in söylediklerini hatırlattı:

– Fethi haklı çıktı. "Bu evlilik yürümez. Ben Kemal'i iyi tanırım." dememiş miydi?

– Latife'ye gene öğüt vereyim. Sıkılayayım...

– Boşa gayret. Bu kaçıncı... Boşanmaya gidecek sonu.

– Önlemeye çalışalım...

Sabah olmuştu. Ama vakit çok erkendi. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa da kalkmış, odasından çıkmıştı. Karşıdan iki arkadaşı onun uyku almamış, üzgün yüzüne baktılar. İlk defa kahvesini içmeden, tıraş olmadan giyinip dışarı çıkmıştı. Salih kahvesini söyledi. Gazi ikisinin arasına oturdu. Çok kederli görünüyordu. Gece olanları anlattı. Latife'yi odasında bırakıp başka bir odaya geçmiş, rahatsız bir divanın üzerinde yatmıştı. Karısına kızgındı, ama öfkesini belli etmemeğe çalışıyordu.

Üçü de kahvelerini bitirdiklerinde herkesin kalktığını ve yolculuk hazırlığına başladığını gördüler. Gazi, Latife Hanım'ın da kalkıp salona doğru geldiğini görünce, ona sırtını döndü, kalktı ve kapıya doğru yürüdü. O sırada kapıda Ali Sait Paşa'nın eşi Naciye Hanım'la karşılaştı. El sıkıştılar. Tokalaşmadan sonra Gazi eliyle kapı önünde bekleyen otomobili göstererek; "Buyurun hanımefendi." dedi. Erzurum'a doğru hareket edilecekti. Herkes kendi otomobiline doğru koşuşmaya başladı. Latife Hanım da Gazi Paşa'nın yanına doğru yaklaştı. Fakat Gazi Paşa, ordu komutanının eşini arabasının sağ tarafına aldıktan sonra, kendisi de içeri girip kapıyı kapattı. Otomobil hareket etti. Latife orada, öylece kalakaldı. Bu hali gören Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bey, arabasını kapı önünde şaşkın ve perişan kalakalan Latife Hanım'a yaklaştırdı. İnip kapıyı açtı, "Buyurun hanımefendi" deyip içeri aldı, kendisi de şoför yanına geçti. Otomobil Gazi'nin öndeki aracını takip etmeğe başladı.

Kafile, 30 Eylül 1924 günü, öğleden sonra Erzurum'a girdi. Şehir, dış mahallelerinden itibaren harabe haline gelmişti. Zelzele sağlam taş binalara fazla zarar vermemişti. Vali, Gazi'yi karşılayıp tekmil verdi. Hükümetin ve Kızılay'ın gönderdiği yardımlar için teşekkür etti. Ordunun sağlık ve yardım takımlarının hizmetini övdü. Bunlar bir taraftan fırınlarda ekmek çıkarıyor, diğer taraftan perişan halde ve evsiz barksız kalanlara çadır kuruyorlardı. Gazi Paşa çadırlara yerleşmiş olanları gezip hasta ve yaralıları yokladı, çadırlar arasında oynayan çocuklarla ilgilendi. Latife Hanım da hemen yanı başında bulunuyor, o da çocukları okşuyor, kadınları teselli ediyordu. Salih Bey onun tam bir devlet başkanı eşi gibi hareket etmesinden memnun oluyor, ama birbirleriyle bir kelime konuşmamalarına üzülüyordu.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da kendisi ve eşine verilen ziyafette bir konuşma yaptı:

"...*Benim buraya ilk gelişim, bütün milletin ateşten bir çember içi-*

ne alınmış olduğu bir zamana tesadüf etti. Bütün millet bu çemberin içinden nasıl çıkacağını düşünmekle meşguldü. Memleketin batı bölgesi düşman ayaklarına terk edilmiş ve orada halk silaha sarılmış, buranın ahalisi ise memleketin felaketten kurtulması için ayağa kalkmış durumdaydı. Ben işte böyle bir zamanda Erzurum'a gelmiştim. Burada gördüğüm samimiyet, mertlik ve vefakarlık, benim memleketi kurtarmak için türlü fedakarlığı yapmak hususundaki azim ve gücümü artırmış idi. O zamanki durumumu pekala biliyorsunuz. Burada rütbemi, resmi mevkimi, üniformamı attım ve bütün kainata ilan ettim ki 'sine-i millette bir ferdim' dedim."

Akşam karanlığı basarken konuşmasını bitirdi, alkışlarla konaklayacağı eve geldi.

Gece Gazi ayrı bir odada yatacaktı. Yaveri Rasuhi'yi çağırıp:

– Yarın sabah Latife Hanım'ı Ankara'ya götüreceksin, dedi.

Genç subay şaşkınlık ve korku içinde eski Başyaver Salih Bey'in yanına geldi:

– Komutanım!.. Gazi bana kötü ve zor bir görev verdi.

Tecrübeli ve olanları yakından takip eden Salih Bey, her şeyi biliyordu:

– Nedir görevin? dedi.

Latife Hanım ve Gazi Paşa'nın huylarını az çok öğrenmiş olan Rasuhi telaşla:

– Gazi, Hanımefendi'yi Ankara'ya götürmemi emretti. Yarın karı koca barışırlarsa benim halim nice olur? Verilen vazife ağır.

Salih Bey şakacı ve müstehziydi:

– Buyruk buyruktur!.. Başyaver olmak kolay değil. Şimdi gideceksin Hanımefendi'ye bu haberi sakin sakin vereceksin.

Rasuhi gece olanları hatırladı. Mecburen yavaş yavaş Latife Hanım'ın odasına gitti...

Gazi'nin emrini söyledi. Latife Hanım'ın şaşkın ve isyankar se-

sini, kıyamet kopmuşçasına bağırmasını dışarıda Salih Bey de duyuyordu:

– Ben asla gitmem!

– Efendim Gazi Paşa'nın emri... Benimle gideceksiniz.

– Seninle gitmem, ancak Salih Bey'le giderim.

Rasuhi kıpkırmızı yüzle odadan çıkıp doğru Gazi Paşa'nın yanına gitti. Durumu anlattı. Paşa üzüntülü bir halde:

– Salih Bey'i çağır! dedi.

Salih Bey, kopan fırtınadan haberliydi; hemen Gazi'nin huzuruna çıktı. Mustafa Kemal sinirli vaziyette odasında mekik dokuyordu. Eski sırdaşı, vefakar arkadaşının yüzüne kahırla baktı:

– Latife Hanım'ı Ankara'ya götüreceksin. O daha benim nikahım altındadır. Yani Cumhurbaşkanı'nın eşidir. Yol boyunca geçtiği yerlerde törenle, bu niteliği ile karşılanacaktır. Şu mektubu da al. Ankara'ya varınca İsmet Paşa'ya ver. Gereken işlemleri o yapar. Bu evlilik de burada sona erer.

Salih Bey'in kırk yıllık dostu soğukkanlı olmaya çalışıyor; fakat üzüntü ve öfkesini saklayamıyordu. Salih Bey müteessir bir sesle:

– Hemen mi hareket edilecek? dedi.

– Hemen bir an önce...

– Emredersiniz Paşam! diyen Salih Bey odadan çıktı. Salonda Kılıç Ali de olanları duymuş merakla bekliyordu.

– Hayırdır Salih? dedi.

– Hayır değil... Üzgünüm... Evlenmelerine ben sebep oldum. Boşanmalarını istemem. Ama bu kadın Gazi kadar, hepimize de yapmadığını komadı. Gene de haline acıyorum... Çocuk...

Kılıç Ali de üzgündü, bu sonucu beklemiyordu:

– Ben de sizinle birlikte geleceğim. Kızcağızı hiç olmazsa yolda biraz avuturuz. Ben Kaplıcalar'dan dönerim, siz devam edersiniz.

Salih Bey, Latife Hanım'ın odasına doğru giderken pişmanlık

içinde, iki yıl önce Zübeyde Hanım'ın söylediklerini anımsıyordu:

– Uğlum Salih... Bu iş nafile. Kız iyidir oştur, okumuştur... Ama, ani ne demişler... Erkeğin okumuşu kadı, kadının okumuşu cadı... Bu kız benim Çakır Mustafa'mı değil, Kemal Paşa'yı ister... Süleyesin Mustafa'ya, ulmaz bu iş...

Eğer İzmir'de Zübeyde Hanım'ın "Bu kadın oğluma uygun değil, evlenmelerini istemiyorum" sözünü Mustafa Kemal'e aktarsa bu evlilik olur muydu? Olmazdı. O halde kusur ve kabahat ondaydı. Salih kendisine de, bu geçimsizliğe sebep olan Latife'ye de kızıyordu.

"Salih Amcası"na, "sen benim ikinci babamsın" diyen kadının odasına girerken karışık duygular içindeydi, ama yüzü asıktı. Latife odanın bir köşesine büzülmüş, yanaklarından sessizce gözyaşları süzülüyor; durmadan iç geçiriyordu. Salih Bey'in yüz gerginliği yumuşadı, içi sızladı.

– Latife Hanım gidiyoruz, dedi.

Üzgün ve bitkin haldeki kadın, hiç konuşmadan toplandı. Kalktı. Dolaplara yerleştirdiği eşyalarını öfkeli hareketlerle yatağın üzerine attı. Sonra bunları Salih Bey'in yardımı ile valizine yerleştirdi. Eski başyaver, kadını çok perişan gördü. Bu haliyle insan içine çıkması uygun değildi; babacan bir ifade ile:

– Kızım!.. Bir devlet başkanı eşi olarak, böyle sokağa çıkamazsınız. Kendinizi toplayın lütfen!..

Salih Bey'in yüzüne dalgın ve üzgün baktı. Hayıflanır gibiydi:

– Doğru, değil mi? Ben bugün bir Cumhurbaşkanı eşiyim... Ona gözyaşları yakışır mı? Toparlanmalıyım... Ah Salih Bey!.. Sizi de güç durumda bıraktım. Bana beş on dakika verin. Toplanayım.

– Emredersiniz hanımefendi! diyen Salih Bey dışarı çıktı. Kılıç Ali onu merakla bekliyordu:

– Ne oldu? Ne diyor? dedi.

– Durumu kabullendi. Üzgün...

Kılıç Ali de, Salih Bey kadar üzgündü. Küçük Hanım'a acımamak elde değildi:

– Ben bilirim Paşamızı... Mustafa Kemal Paşa merhametlidir. Yarın, öbür gün öfkesi geçer ve barışırlar.

Salih bütün gönlüyle:

– İnşallah! dedi. Oracıkta iki arkadaş bu evliliğin bozulmaması için bir plan yaptılar. Kılıç Ali, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kalacak ve Latife Hanım hakkındaki duygu ve düşünce durumunu izleyecekti. Eğer, Gazi yumuşar, yaptığına pişman görünürse, Ali Bey, Salih Bey'e hemen "Hasta iyileşti" diye bir telgraf çekecekti. Eğer Salih Bey merak ederse, durumu öğrenmek için yoldan Kılıç Ali'ye "Hastalığınız geçti mi?" diye telgraf çekecek, cevabını bekleyecekti. İki eşin anlaşamadığı bir evliliği kurtarmak kolay değildi.

Salih Bey'in gözleri Latife Hanım'ın oda kapısındaydı. Çok geçmeden dışarı çıkmıştı. Eski başyaver şaşkınlık içinde kaldı. Biraz önceki çökmüş, perişan kadın gitmiş, yerine ilk gördüğü günlerdeki gibi İzmirli güzel bir hanımefendi gelmişti. Latife Hanım vakarla ve gururlu bir tavırla Kılıç Ali'yi ve Salih Bey'i selamladıktan sonra:

– Arabamız hazır mı Salih Bey? dedi.

Eski başyaver kadının bu sakinlik ve rahatlığından memnun olmuştu:

– Evet, bir dakikanızı rica edeyim hanımefendi! dedi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, ayrılmadan önce hanımını bir daha görmek ve yolcu etmek isteyebilirdi. Hemen koşturup Gazi'ye haber verdi. Yanılmamıştı, Gazi de hassas ve düşünceliydi. Hemen oturduğu yerden kalktı; otomobilin yanına kadar geldi. Eşini nezaketle selamladı. Mavi, gözleri hüzün ve melâl doluydu. Kılıç Ali'nin de orda olduğunu görünce sordu:

– Salih! Kılıç da gidiyor mu?

Başyaverden önce Kılıç Ali cevap verdi:

– Hayır Paşam, ben onlara Kaplıcalar'a kadar yol arkadaşlığı edeceğim. Oradan buraya döneceğim.

Gazi Paşa, önce karısına ciddi ciddi ve gücenik şekilde baktı; sonra resmiyeti bırakıp meyus bir içtenlikle gülümsedi:

– *Bon voyage*, dedi.

Latife Hanım hiç ses çıkarmadan önüne bakarken otomobil hareket etti. Gazi, arkalarından on sekiz aylık evliliklerinin mutlu, gerilimli, kavgalı günlerini hatırlayarak aracın gözden kaybolmasını izledi.

Latife Hanım ise başını eğmiş; ağlıyor, burnunu çeke çeke hıçkırıyordu. Kılıç Ali onu teselli edici, avutucu sözler söylemeğe başladı:

– Paşamızı siz, benden iyi bilirsiniz. Belki şu anda bile öfkesi geçmiştir. Sizi ne kadar sevdiğini hepimiz biliyoruz. Böyle olunca üzülmenize gerek yok. Biz Salih'le bir parola kararlaştırdık. Ben dönünce Gazi'deki değişikliklerden ona haber vereceğim.

Bu umut verici sözler üzerine gözyaşlarını silen kadın, Kılıç Ali'nin ellerine sarıldı:

– Benim hatam... Bir hiç yüzünden bu hale düştük. Kusurlarım olduğunu biliyorum. Hangi insan kusursuz ki? Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin hiç mi kusuru yok? Araya girin... Ne olur Ali Bey, yuvamız yıkılmasın. Paşa Hazretleri bağışlasın beni. Kendilerine bir daha huysuzluk etmeyeceğime söz veriyorum.

Salih Bey hiç ses çıkarmadan onları dinliyordu. Kılıç Ali teselliyi sürdürdü:

– Hiç üzülmeyin Hanımefendi Hazretleri!.. Çok yakında işlerin yoluna gireceğine inanıyorum. Döndüğüm zaman Gazi Paşa'ya şimdi sizin söylediklerinizi anlatabilir miyim?

– Sizin takdirinize bırakıyorum Ali Bey. Nasıl uygun bulursanız arz edin.

Kılıç Ali, Kaplıcalar'da indi. Salih Bey'le bakıştı. Kendisini takip eden arkadaki araca binip gerisingeri Erzurum'a döndü. Ilıca'da bekleyen bu araçta Rasuhi ve İsmail Hakkı Bey de vardı. İkisi de "Ne oldu Kılıç Ali?" dediler. Ama o sır küpüydü. Hiç konuşmadı. Üzgündü.

Salih Bey ve Latife Hanım, akşamüstü Erzincan'a ulaştı. Vali ve komutanlar Latife Hanım'ı karşıladılar. Hiçbiri de saygıda kusur etmiyorlardı. Fakat sofrada olup bitenler halk arasında duyulup yayılmıştı. Şimdi de bu yalnız dönüşten kötü mana çıkartıyorlardı. Salih Bey bir şifre ile bu durumu Kılıç Ali'ye, Gazi'ye duyurması için iletti.

Salih Bey de çiftin bir öfke neticesi bu hale düştüğüne inanıyordu. Bu sebeple Latife Hanım'ı Gazi'ye bir pişmanlık mektubu yazmaya ikna etti. Bu mektubu Asım Gündüz Paşa'ya bırakacak, iç içe zarfın üstünde Kılıç Ali yazacaktı. Gazi'nin durumu uygunsa bu mektup ona verilecekti.

Latife Hanım bu öneriyi uygun bulup kocasına iki sayfalık bir mektup yazdı. Salih Bey'e okudu, o da düzeltmeler yaptı, kadın yeniden mektubu temize çekti. İlk zarfa Kemâl Paşa'ya, ikinci zarfa Kılıç Ali'ye ibareleri yazılıp iç içe kondu. Asım Gündüz Paşa onlar Erzincan'a gelince mektubu Kılıç Ali'ye verecekti.

Gazi'den ayrıldıklarının üçüncü günü Latife Hanım ve Salih Bey Kayseri'ye ulaşmıştı. Vali ve Belediye Başkanı onları karşıladı. Kayserililer güzel bir ziyafet verdiler. Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın Kayseri'ye ilk gelişinde kaldığı İmamzade Reşit Ağa Konağı'nda ağırlandı. Latife Hanım bir cumhurbaşkanı hanımına gösterilen bu derin saygı, sevgi ve hüsn-ü teveccühten memnun oldu.

Kayserili hanımlar ona yemekten sonra güzel kahve yapmışlar; halkalı nevzineli yeni sofralar açmışlar; her türlü meyve tatlı ikramından sonra kuş tüyü yatakta yatırmışlardı. Ne var ki Latife, gece boyu uyuyamamıştı. İçi içini yiyordu. Erzurum seyahatine

kadar kendisini Jozefin sanmıştı. Napolyon nasıl bu hanımını taparca sevip bırakmamışsa, Mustafa Kemal'in de onu bırakmayacağını sanmıştı. Napolyon-Jozefin aşkına dair çok Fransızca kitap okumuştu. Onların etkisiyle kendisini Jozefin'le özdeşleştirmişti. Ama Gazi, Napolyon'dan çok üstün ve farklı bir erkekti. Hiç yenilmemişti. Düşmanlarını, siyasi rakiplerini yenen, silen adam, küçümecik kadına teslim olur, özgürlüğünden vaz mı geçerdi? Latife hata ettiğini şimdi yapayalnız yattığı karyolada anlıyordu. Kayseri'nin kış geceleri çok soğuk olurdu. Hizmetine bakan kadın emaye saç sobayı meşe odunuyla doldurup yakmış, gitmişti. Uzun süre gürül gürül yanan soba sesinde "Kemal"ini düşündü. Uyuyamadı kalktı. Pencereye yaklaşıp perdeyi çekti. Dışarıda lapa lapa kar yağıyordu. Ürperdi. Üşümüştü. Sobaya yaklaştı. Odunlar yanmış kıpkızıl kor kalmıştı. Hizmetçinin yanı başına bıraktığı odunları sobaya attı. Tekrar yatağına girdi. Bakalım Gazi Paşa mektubuna ne cevap verecekti? Werther gibi ince kalpli değil miydi o? Erkek, asker... Kendisi bir Jozefin, bir Şarlot olamaz mıydı? Okuduğu kitaplardaki aşk maceraları hiç de kendisininkine benzemiyordu. O bir kurtarıcıyı sevmişti. Onun gibi milyonlarca Türk Gazi'yi seviyordu. O ise bu sevgiyi paylaşmak istemiyordu... Yatakta sağa sola dönüp dururken uyuyakalmıştı.

Kapı tıkırdatılınca gözlerini açtı. Pencereye baktı. Hayret, güneş çıkmış saçaklardaki karlar erimeye başlamıştı. Erciyes'in beyazlığına vuran güneş ışınları içini aydınlattı. Heyecanlandı. Mektubuna olumlu cevap mı geliyordu? Kalp çarpıntısı arttı.

Hele sabahleyin kapı vurulup da aşağı kattaki Salih Bey'e "Hasta iyileşti" haberi ulaşıp manası kendisine anlatılınca, dünyalar onun oldu. Erciyes'in içini ferahlatan karlı tepelerine bakarak sevinç gözyaşları döktü.

Telgraf, *"Hasta iyileşti. Gazi Paşa Hazretleri, Kayseri'den öteye gitmemenizi ve kendilerini beklemenizi rica ediyorlar."* diyordu. Her şey iki Gazi dostunun planladığı gibi gelişmişti. Latife Hanım;

Kayserili ev sahibesinin hazırladığı tereyağlı, salçalı, sumaklı, yoğurtlu mantıyı iştah ve zevkle yedi. Çocukça bir sevinç ve acelecilikle bir an önce Gazi'ye kavuşmak istiyordu:

– Salih Bey, burada oturup beklemeyelim. Gelecekleri Erzincan yoluna dönelim. Nerde rastlarsak orada kavuşalım. Paşama sürpriz yapmış oluruz...

Başyaver de bu öneriyi uygun bulunca Kayseri'den ayrılıp geldikleri yola tekrar döndüler. On beş dakika sonra yol üzerinde bir kale görkeminde olan Karatay Kervansarayı göründü. Latife Hanım, kırkıncı kilometrede bulunan Sivas yolu üzerindeki, halkın "Sultan Hanı" dediği bu haşmetli yapıdan ve taç kapısındaki taş oymacılığından etkilendi:

– Burada biraz dinlenelim, dedi. Han sahibi koşturup onları hanın bir eyvan revağı köşesindeki halı ve minderler serili gölgeliğe davet etti. Hemen ayran ve daha sonra kahve ikram etti. Onlar kahvelerini yudumlarlarken karşıdan bir toz bulutu kalktı. Latife Hanım heyecan içinde gözlerini yola dikmişti. Hana yaklaşınca otomobilden inen Mustafa Kemal Paşa, hana girip eyvana doğru uçarcasına gelmiş, ayağa kalkan hanımının eline yapışmıştı:

– Gördünüz mü hanımefendi, siz acele ettiniz ama biz yetiştik... diyordu.

Karı koca arasındaki bu mutlu kavuşmayı izleyen Salih Bey ve Kılıç Ali, onları o köşede yalnız bırakıp hanın başka bir odasında geçtiler. Sevinç içindeki Kılıç Ali anlatmaya başlamıştı:

– Erzurum'a gider gitmez Paşama olanı biteni birer birer anlattım. Parolayı söyledim. Sonra Gazi Paşa'ya sordum; "Salih'e ne diyeyim? İyileşti, diyeyim mi?" Gazi güldü, her zamanki nükteli, şakacı ve sevecen haliyle "Yüksek ateş diye telgraf çek" dedi. Erzincan'a gelince, Asım Paşa'ya verilmiş mektubu açıp Gazi'ye verdim. Bana aç da oku." dedi. Latife Hanım mektubu güzel yazmıştı. Paşa etkilendi: "Bu abdestle o daha çok namaz kılar! Sen 'Hasta iyileşti' diye bir tel çek ve söyle Kayseri'den ileri geçmesinler, bizi

orada beklesinler." dedi.

İki arkadaş konuşurken Gazi Paşa, revaktan çıkmış, arkasında kalan Latife Hanım'a sesleniyordu:

– Kalk hanımefendi. Yolcu yolunda gerek.

İkisi yan yana hayranlıkla seyrettikleri Kervansaray'ın çeşmesine yaklaştılar. Pirinç lülesinden gürül gürül su akıyordu. Ellerini yıkadılar.

– Bak Latif, taş işçiliği oyma bezemeler, hayvan tasvirleri ne güzel...

Latife Hanım bu hitaptan memnun oldu. Başını kaldırdı; çeşmenin mukarnas nişleri arasındaki hayvan kabartmalarına baktı. Filden kurda kadar on iki hayvan resmiydi bunlar.

– Çok güzel... Kimler yapmış? Romalılar...

– Ne Romalısı Latif... Selçuklu Türklerinin eseri bunlar.

Çeşmenin ilerisinde kulak kabartan Salih Bey, onları dinlerken hem seviniyor, hem de incir çekirdeğini doldurmayacak zıtlıklar sebebiyle bozuşacaklarından korkuyordu.

Sultanhanı önünde otomobile binerken Latife Hanım iki dostuna minnet içinde bakıp:

– Salih Beyefendi ile Ali Beyefendi'yi otomobilinize almayacak mısınız Paşam? dedi.

Gazi bu teklife memnun olmuştu:

– İyi düşündün bunu Latif! Hem bu sefer bizimle gelmeyi iyice hak ettiler, dedi.

Salih ve Kılıç Ali Bey'ler otomobile binerken Gazi, kıkır kıkır gülüyor, yaveri Rasuhi de arkadaki araca geçiyordu. Beş kişi, mutluluk içinde güle oynaya Ankara yolunu tuttu. Salih Bey çiftin bu beraberliğini bir basübadelmevte benzetiyor, öldükten sonra evlilikleri dirildi, diye düşünüyordu.

Ankara'ya gelince Gazi Paşa, Salih'e "Sana verdiğim mektubu

yırt." dedi. Eski başyaver niçin böyle dediğini düşünürken Gazi devam etmişti:

"Yırt ama gene de o mektubun parçalarını sakla. Bir gün lazım olur."

13 Ekim 1924 tarihli mektup şuydu:

"Azizim İsmet,

Latife Hanım benden önce Ankara'ya geliyor. Beraber seyahatin devamını uygun görmedik. Çünkü iki senelik tecrübe beraber yaşamak imkanı olmayacağına kanaat hasıl ettirdi. Kararımdan kendisini haberdar ettim. Çok meyus ve mahzundur. Zatıalinizin ve belki de Fevzi Paşa Hazretleri'nin ihtilaf için delaletlerinizi rica edecektir. Kararım katidir. Yalnız gerek kendisinin ve gerek ailesinin şeref ve haysiyetini rencide etmek istemiyorum. Kendisine ve ailesine hürmetimi ve hakiki dostluğumu koruyacağım. Ayrılış biçimimizi Ankara'da kararlaştırırız. Sükûnetle İzmir'e gitmeye razı etmeniz lazımdır. Gözlerinizden öperim.

Gazi M. Kemal"

***

Gazi Paşa, Sultanhanı önünde eşi Latife Hanım'ı arabasına alıp heyeti ile birlikte 14 Ekim 1924'te Kayseri'ye girdi. Latife Hanım zirveleri bembeyaz karla örtülü dağı ikinci defa görüyordu... Hayranlık içinde ağzından "Aynı Alpler gibi" sözcükleri döküldü. Kocası kırgınlığın bittiğini belirten el tapışlaması ile: "Latif, onlardan da güzel ve muhteşem!" dedi.

Kayseriler konuklarını sevgi ile karşıladılar. Hükümet binasına giderken, yol boyunca dizilen halk ve gençler "Yaşa Gazi Paşa", "Yaşa Reisicumhurumuz", "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" nidalarıyla karşıladılar.

Valilikte biraz dinlenen Gazi Paşa ve eşi, yan yana Kumandanlık, Halk Partisi ve Ticaret Odası'nı ziyaret ettiler.

Latife Hanım hayranlıkla kaleye doğru bakıp "Otomobille gitmeyelim, biraz yürüyelim Paşam." dedi. Gazi Paşa, "Niye olmasın Latif." deyip heyeti ile beraber yol kenarlarında kendilerini alkışlayan halkı selamlayarak Kazancılar Caddesi'ne girdi. Esnaf, sanatkâr, işçi, memur onları "Yaşa Mustafa Kemal Paşa" coşkusuyla selamladılar.

Gazi ve eşinin yanında Vali Nazmi Bey, Belediye Başkanı Ahmet Rıfat Bey ve Garnizon Komutanı da yer alıyordu. Belediye Başkanı yeni açılan yollar ve Kiçikapı Meydanı'nın düzenlenmesi hakkında bilgi vererek yürüyordu. Onları lise önünde Okul Müdürü Ali Tekol karşıladı.

Öğrenciler, Gazi ve eşi şerefine bir eğlenceli müsamere hazırlamışlardı. Kız öğrencilerin başları açık ve beyaz yakalıklı temiz kıyafetleri Latife Hanım'ın hoşuna gitti. Eşine onları gösterip sitayişle söz etti.

İzleyenler tarafından "Ümidin Güneşi" adlı temsil çok beğenildi. Orada bir Türk askeri şehit olurken baş ucundaki nişanlısına şu şiiri okuyordu:

"Kumandanım emir verdi: Savaş Var!
Hiçbir yere kaçamazdım ölümden
Ey Türklüğün güzel kızı, sıkılma,
Silahımla kurşun attım öç aldım
Ana yurdu kurtardık her zulümden"

Gazi Paşa bu sahne karşısında çok duygulanmış; gözyaşlarını tutamamıştı. Onun yufka yürekliliğini bildiği halde Latife Hanım yanındaki öğretmene; "Bizi buraya ağlatmaya mı getirdiniz?" deyince kocasının sert bakışıyla karşılaştı.

Gazi Paşa, Türklük duygusu ile dolu öğretmen ve öğrencilerden memnunluğunu belli etmek için liseye yağlıboya bir tablo hediye etti ve anı defterine şunlarını yazdı:

"Kayseri Lisesi'ni, müdürü ile muallimleri ile, bütün talebeleri ile Cumhuriyet'in ateşli, feyizli bir ocağı bulduk. 14 Ekim 1924.

M. Kemal"

Ziya Gökalp

Mustafa Kemal Paşa, devletin siyaset, iktisat ve sanayi alanında güçlü olmasını istediği kadar bilim ve edebiyat alanında da saygın ve ileri bir düzeye çıkmasını istiyordu. Gençliğinden beri en çok sevip saydığı, fikirlerini benimsediği şair, yazar ve sosyolog Ziya Gökalp'ti. Onu *Genç Kalemler* dergisinden beri tanıyor, şiirlerini zevkle okuyordu. Harbiye öğrencisiyken de dillerine dolanan şiirler bu Türkçü şairindi:

"Ergenekon yurdun adı
Börteçine kurdun adı
Dört yüz sene durdun, hadi
Çık ey yüz bin mızrağımız!."

"Analım Alp Er Tunga efsanesini
Duyalım geçmişin erkek sesini

Bürüyüp Tanrı Dağ'ın çevresini
Yine Kök Türk olalım, El kuralım."

Gökalp 1923'te de *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde makaleler yazmış; aynı yıl *"Türkçülüğün Esasları"* adlı eserini yayınlamıştı. Bu eserde Mustafa Kemal'i şu cümlelerle övüyordu:

"Evvela Türkiye'de, Türk milletinin hiçbir mevkii yoktu. Bugün her hak Türk'ündür. Bu topraklardaki hakimiyet, Türk hakimiyetidir. Siyasette, harsta, iktisatta hep Türk halkı hakimdir. Bu kadar kati ve büyük inkılabı yapan zat, Türkçülüğün en büyük adamıdır."

Bu büyük insan, Türkçülüğün önderi olduğu kadar Türk devrimlerinin de yılmaz savunucusuydu ve Gazi Paşa'yı emperyalizm ve gericilikten kurtaracak bir ülkü öncüsü görüyordu. İşte bunu anlatan *"Gazi'ye İstida"* şiiri:

"Sen dahisin, buna çoktan inandık
Mefkuresiz rehberlerden pek yandık
Garpta şarklı yaşayıştan usandık
Kurtar bizi beynelmilel hüsrandan."

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 19 Nisan 1923'te Gökalp'i Ankara'ya çağırıp, onu Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına atamıştı. İlmi ve edebi çalışmalar yapıyordu.

***

Gazi, 1924 yılı sonlarında onun hastalanıp İstanbul'daki Fransız hastanesine yattığını duyunca sağlığı ile yakından ilgilenmiş, geçmiş olsun telgrafı göndermişti. Hasta halinde bile ilmi, tarihi çalışmalar yapan Gökalp son olarak *"Türk Medeniyeti Tarihi"*ni yazmış ve bu eseri Kemal-Latife çiftine ithaf etmiş ve onlara hasta yatağında şu cevabi telgrafı çektirmişti:

"Teşekkürlerimi yazınız. Ölürken beni hatırladığı için minnettarım. Gazi Paşa ile Latife Hanım'a ithafen yazdığım 'Türk Medeniyeti Tarihi' eserimi bastıramadan ölüyorum. Çocuklarıma babalık vazifemi yapamadım. Onları milletime ve Halaskârıma bırakıyorum..."

Büyük Türkçü 25 Ekim 1924'te uçmağa vardı.

***

Ziya Gökalp yazdığı manzum masallarla Türk çocuklarının gönül ve fikir ufkunu açarken üç eseri ve makaleleri ile de Türk kadınlarına da özgürlük ve eşit haklar için öncülük etmişti.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, milli şairimizin kızları Hürriyet ve Seniha'ya para yardımı yapılmasını sağlarken Gökalp'in eşi Vecihe Hanım'a da şu taziye telgrafını çekmişti:

"İstanbul Vilayeti vasıtasıyla

Ziya Gökalp Bey'in refikası Hanımefendiye,

Türk alemi için pek elim bir kayıp olan muhterem zevciniz Ziya Gökalp Bey'in ufulünden mütevellit teessür ve hissiyat-ı taziyetkâranemi (baş sağlığı) ve Türk milletinin samimi kalbten gelen üzüntülerini arz eder, Türk milleti ve hükümetinin büyük düşünür hakkındaki duygularını bildiririm efendim.

Gazi Mustafa Kemal."

Ayrıca Latife Hanım da Vecihe Hanım'a şu telgrafı çekmişti:

"Türkiye'nin ilim alemi için çok kıymetli bir uzvu olan muhterem zevciniz Ziya Gökalp Bey'in ufulünden mütevellit teessür ve hissiyatı taziyetkarenemi arz ederim efendim.

Latife Gazi Mustafa Kemal"

Ziya Gökalp'in eşi Vecihe Hanım da Latife Mustafa Kemal'e şu telgrafla cevap vermişti:

"Zevcimin kaybından mütevellit nihayetsiz teessürlerimize iştiraklerinizi bildiren taziyet telgrafınız bizi çok derinden mütehassis ve minnettar etmiştir. Arz-ı şükran ederim efendim.

Ziya Gökalp'in refikası Vecihe."

Gökalp'in hanımının Mustafa Kemal'e çektiği 26 Ekim 1924 tarihli teşekkür telgrafı da şuydu:

"Hayatını millete vakfeden ve bu sebeble onun halaskarı olan Zatı Devletlerine dünyada en çok saygı ve sevgi beslediğine vakıf olduğum merhum zevcimin elim kaybı karşısında büyük Türk milletinin ve onun kurtarıcısı Gazimizin gösterdiği teesür, bu matemli günlerimizde üzgün kalblerimize teselli veren en büyük kuvvet olmuştur. Bana yaşamak için bugün güç veren yegane amil, hükümet ve milletimin bu ilgi ve sevgisine dayanarak bıraktığı çocuklarımı ona layık bir şekilde yetiştirebilmektir. Gözyaşları içinde gönderdiğim bu teşekkürümü kabul buyurmanızı rica eder saygılarımı sunarım efendim.

Ziya Gökalp'in refikası Vecihe."

"Cumhuriyet Onlardan Çok Bizim Partimize Yakışır."

Başbakan İsmet Paşa'ya muhalifleri hâlâ Musul sorunu sebebiyle yükleniyor; onu bunaltıyorlardı. 26 Ekim 1924'te Kâzım Karabekir Paşa, 1. Ordu Müfettişliğinden istifa ettiğini bildirdi. Milletvekilliği sürüyordu. Ondan dört gün sonra da Ali Fuat Paşa 2. Ordu Müfettişliğinden ayrılıp milletvekili olarak çalışacağını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, diğer yedi milletvekili paşadan da ya askerliğe devam veya millet vekilliğinden istifa etmelerini istedi. Maraşal Fevzi Çakmak milletvekilliğinden ayrılıp Genelkurmay Başkanlığına devam edeceğini bildirdi. 3. Ordu Müfettişi Cevat Çobanlı Paşa ve 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa ise milletvekilliğini tercih ettiler.

Gazi Paşa, devlet yönetiminde farklı fikir ve görüşler olsun, konular ve yapılacak işler tartışılsın istiyordu. Zaten Lozan müzakereleri sırasında Meclis içinde farklı fikir ve hareketler görülmeye başlanmıştı. Fakat bunlar esasta gerici ve padişah yanlısı fikirlerdi. Ve Cumhuriyet'in kuruluş ve istiklali kazanış felsefesine aykırı idi.

Bu noktada Gazi Paşa, kendi güvendiği arkadaşlarına muhalefet görevi vermek istedi.

Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey, Cumhuriyetin ilanından önce İstanbul'da bir araya gelip görüşmüşlerdi. Cumhuriyetin ilanından sonra onlardan demeç alan bazı gazeteler, bu hareketin aceleye getirildiğini yazıyorlardı. Rauf Bey; "Cumhuriyet birkaç kişinin arzusuyla böyle acele ilan edilemez. Sorun açık olarak uzun bir incelemeden geçirilmeli, önce millet önünde tartışılmalı, çoğunluk eğilimi öğrenildikten sonra karar verilmeliydi. Ankara'ya gidip bu görüşümü açıkça kürsüde bağıracağım." diyordu.

İsmet Paşa, bu beyanata kızıyor; "Gelsin, sorguya çekelim gerekirse partiden atalım." diyordu. Denizcilik eski Bakanı İhsan Bey de aynı fikirdeydi. Ahmet Ağaoğlu da Rauf Bey'in Halife'yi ziyaretini eleştirdi. Daha sonra İsmet Paşa söz aldı:

"Bir Hilafet fetvasının bizi nasıl Dünya Savaşı felaketine sürüklediğini hiç unutmayacağız. Türkiye Devleti'nin Hilafetle olan ilişkileri kanunla düzenlenmiştir. TBMM Hilafetin dayanağıdır. İlişki bundan ibarettir. Tarihin herhangi bir yerinde bir Halife, aklından bu ülkenin kaderine karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız. Fikren, şeklen, kısmen ve açıkça Türkiye'nin kaderiyle ilgiliymiş gibi bir durum almak isterse, hareketini vatana ihanet sayacağız."

Bu konuşma üzerine muhalifler Başbakan İsmet Paşa'ya karşı cephe aldı. 27 Ekim 1924'te Mübadele Vekaleti için verilen bir soru önergesinde cevabı yeterli görmeyen Rauf Bey 19 arkadaşı ile Halk Partisi'nden istifa etmişti. Gazi Paşa'nın en yakını Ali Fuat Paşa da arkadaşı olan öndere "Çevrenizi sarmaya başlayan bazı türediler" diyerek yakınıyordu.

Gazi Paşa ise bu iki arkadaşının ayrılıkçı fikir ve hareketlerine üzülüyordu.

Dışarıda, Avrupa'da Haçlı zihniyeti ve Türk düşmanlığı sürerken içerdeki siyasi gelişmeler endişe veriyordu. Musul'daki Nas-

turi, Süryani ve Arapları tahrik eden İngiltere, Türk hükümetine ültimatom benzeri nota vermişti. Bu sırada 1919-1923 senelerinde İstiklal mücadelesini birlikte yapmış olan paşaların yavaş yavaş Gazi'ye muhalefet etmeye başladıkları görülmüştü. Bu karşıtlık devrimlerin acele yapıldığı ve dinsizlik ithamına kadar uzanıyordu.

Ali Fuat Paşa ve Kâzım Karabekir gibi Refet ve Cafer Tayyar Paşa'lar da CHP'den ayrılmış fakat daha önce Halk Fırkası mebusu seçildikleri için milletvekillikleri sürüyordu. Bu şahısların Atatürk'ten habersiz bu tutumlarını Gazi hoş karşılamadı. Görünürde İsmet Paşa Hükümetine muhalefet yaptıklarını sergiliyordu. Ama temelde Gazi'nin düşünce ve devrimlerine karşıydılar.

Muhalifler, Meclis'te Musul konusunda İsmet Paşa'yı sıkıştırmaya başladılar. O da; "Biz Musul sorununu Milletler Cemiyeti tarafından adalete uygun olarak kullanılacağını ve memnunluk verici sonuçlanacağını umuyoruz." dedi. Fakat onu 19 Ekim 1924'te Muğla mebusu Hoca Esat Efendi yeni bir önerge ile yolsuzlukları öne sürerek zor durumda bıraktı. Önergede; "Mübadele ve iskan muhacirlerine ait ve leyli (yatılı) okullara ne kadar meccani (parasız) talebe alındığı, nerelerde ilk mektepler açıldığı" soruldu. "Halk Partisi içinde pek çok politikacının, kendilerini, ailelerini ve dostlarını, Lozan Antlaşması ile mübadele edilen Rum nüfusun toprak ve evleriyle zengin ettikleri" söylendi.

Bu sorular gerçeğe yakındı. Çünkü Anadolu'dan giden Rumlar 1 milyon 200 bindi. Rumeli'den gelen muhacir Türkler ise ancak 500 bindi. Onlardan iki misli mal mülk ve zenginliğe sahip giden Rumların yarısından çoğunun mülkleri muhacirlere verilmeyip her şehrin CHP'li eşraf ve zenginlerine peşkeş çekilmişti. Oysa gelen muhacirlere iki misli mal verileceğine, adi iskana tabi tutulup iki aileye bir at ve inek verilecek tarzda aciz ve eşitsiz haller görülüyordu. Oysa "tenfiz muamelesi ile" Rumeli'de ne kadar mal mülk ve zenginliği varsa eşitini Türkiye'de almaları gerekiyordu.

"İsmet Paşa adi iskana tabi tutarak, onlara verilmesi gereken emlakları mütegallibeye verdi." Bunları dile getiren Hoca Esat Efendi önergesini 27 Ekim'de gensoru haline getirdi. 6 Kasım 1924'teki Meclis toplantısında görüşme başladı; Rauf Bey de muhalif hizipçiler gibi sert ve uzun konuştu. Hükümeti savunan Kel Ali'den (Çetinkaya) sonra Yunus Nadi, kürsüye geldi. Mebusluğu tercih edip askerlikten istifa eden generallerden söz etti. Refet Paşa'yı tenkit ederek:

– Karanlık odada toplanan arkadaşlar ne yemini etti, merak ettim.

Onu destekleyen Kel Ali de:

– Evet, Generaller Hükümeti, anlamıyor musunuz! diye bağırdı.

O sırada Meclis karıştı. Ona karşı çıkanlar arasında Halit Paşa da vardı. İri yarı vücuduyla kalktı... Uzun bacaklarıyla ilerledi. Kıpkırmızı bir yüzle Kel Ali'ye yaklaştı. Meclis'te atışmalar devam ederken onlar dışarı çıktı. Adı "Deli"ye çıkan Halit Paşa'nın ne yapacağı belli olmazdı. Kel Ali'ye öfkeli ela gözlerini dikerek:

– Demin, "Generaller Hükümeti" diye bir şey söyledin. Böyle diyerek generalleri aşağılamak mı istedin?

Kel Ali, Deli Halit'in ne olduğunu biliyordu. Başında Makedonya'daki Rum çeteleri ile savaşırken kalmış bir kurşun vardı. Bu yüzden sık sık asabi halleri olurdu. İnönü ve Sakarya savaşlarında kahramanca savaşmıştı. Yunan Bursa'dan Mudanya'ya doğru kaçarken onları paramparça edip imha eden de oydu. Gazi Paşa onu takdir eder, delice hareketlerini de idare eder, hoş görürdü. O da Gazi'ye bağlıydı. Ama son zamanlarda muhaliflere meyletmeye başlamıştı. Meclis'te silah taşıma yasağına rağmen çifte tabancayla gezerdi. Kel Ali bunu bildiği için titrek bir sesle:

– Aa!. Ben de asker değil miyim Paşa! dedi. Neden generalleri aşağılayayım?

– Sen de askersin ama, general olamadın... Niye paşalığa yükselemedin, ben bilirim. Sana komuta etmişlere laf atmaya utanmıyor musun?

Kel Ali alttan almağa devam etti:

– Paşa benim orduya ve paşalara saygımı bilirsin. Kötü bir niyetim yoktu şerefim üzerine yemin ederim...

Bunun üzerine Halit Paşa aniden sırtını dönüp uzaklaştı.

Kel Ali de ecel terleri dökerek Meclis'e girdi. Mebus İhsan onun solgun yüzünü görünce ne olduğunu, sordu. O da anlattı. İhsan Bey telaşla:

– Bunu olduğu gibi Gazi Paşa'ya anlatmalısın, dedi.

Kel Ali de o akşam Köşk'e çıkar çıkmaz yaşadıklarını anlattı.

Gazi Paşa Meclis'e girmediği zaman bazı milletvekillerini çağırıp olanı biteni anlattırırdı. Başka milletvekilleriyle de konuştu.

8 Kasım'daki toplantıda gensoru reddedildi. On bir muhalif mebus CHP'den istifa etti.

Bir komployla karşı karşıya kaldığını düşünen Gazi Paşa üzgün ve düşünceliydi. Ali Fuat Paşa'yı görüşmek üzere Köşk'e davet etti. Ama arkadaşı gelmedi. Gazi, İsmet ve Kâzım Özalp'la görüştü. Onlar da Ali Fuat Paşa'nın davete uymamasını Kâzım Karabekir'in bir oyunu olarak nitelediler. İsmet Paşa telaşlı ve sinirliydi. Gazi Paşa ise rahat fakat düşünceliydi. Başbakanına Köşk'te bakanları ile toplantı yapacağı buyruğunu verdi.

***

Muhalifleri gensoru vererek İsmet Paşa'yı zorluyor, o ise güvenoyu almasına rağmen zayıfladığını ve sevilmediğini hissediyordu. 9 Kasım 1924'te Refet, Rauf ve Dr. Adnan Bey'ler Halk Partisi'nden istifa ettiler.

Muhalefet arttıkça, tenkitler çoğaldıkça İsmet Paşa'nm huzur-

suzluğu da artıyordu.

Gazi Paşa Cumhurbaşkanı idi ama aynı zamanda CHP'nin de kurucusuydu. Her şeyi İsmet Paşa'ya bırakamazdı. Zaten Başbakan sıkışmıştı. Muhalif iki mebusu Feyzi ve Zülfü Bey'leri köşke davet edecek, onlarla konuşup havayı İsmet Paşa lehine çevirecekti. Gazi Paşa onları iltifatlar ederek karşıladı. Sohbet etti. Bu Diyarbakır mebusları da içlerini döktüler. Hatta Zülfü Bey; "Gazi Paşam ihtilaf dediğiniz incir çekirdeğini doldurmaz; hepimiz sizin emrinizde memlekete millete hizmet etmekten başka bir şey düşünmüyoruz." dedi.

Gazi onları ikna edip yolcu ettikten sonra İsmet Paşa'nın hükümetindeki bakanları ve Yakup Kadri dahil üç güvendiği mebusunu sofrasına aldı. Toplantı ve görüşmeler başladı.

***

Otuz beş yaşlarındaki Yakup Kadri, Manisa milletvekiliydi. Kendisinden 15 yaş kadar küçük genç ve güzel bir İstanbul hanımıyla 1924'ün sonbaharından evlenmişti. 1921'den beri Gazi Paşa'nın yanındaydı. Ankara'daki hizipleşmeyi duyup, devrimci arkadaşlarını yalnız bırakmamak için Ankara'ya dönmesi gerektiğini eşi Leman Hanım'a anlatmıştı.

İstanbul'dan dışarı çıkmamış Leman Hanım kültürlü, yabancı dil bilen bir aydındı. Ankara'daki milli mücadeleyi ve devrimleri ilgiyle takip etmişti. Özellikle Gazi Paşa'yı ve Latife Hanım'ı merak ediyordu. Babası, Üsküdar'daki Bektaşi tekkesinden dostu olan Muammer Bey ve kızı hakkında bilgi vermişti.

Ankara'ya geleli daha haftası dolmadan Yakup Kadri bir akşam:

– Leman, Gazi Paşa beni Köşk'e davet etti, sen de gelir misin? dedi.

Çoktandır bu günü bekleyen Leman Hanım sevinçle:

– Tabii gelirim... Ama Latife Hanım'ın bir daveti yok.

– Gazi Paşa'nın daveti, onun da davetidir Leman. Yarın gidelim. Latife Hanım da senin gibi aydın, iyi yetişmiş bir Türk kadını seveceksin.

– Burnu büyük, çok gururlu diyorlar...

– Sen idare edersin. Pakize Hanım bile huyuna gidiyor, en yakın dostu.

9 Kasım'daki kabine toplantısından önce Yakup Kadri, eşi Leman Hanım'ı alıp Köşke çıktı. Latife Hanım onu seviyor, *İkdam*'dan ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinden yazılarını izleyip takdir ediyordu. Köşk yaver kapısına geldiklerinde kulübe önünde Falif Rıfkı ve eşi Şefika Hanım'ı da bekler gördüler. Sarmaşıp, tokalaştılar.

Yaver Rasuhi, Latife Hanım'a "Misafirleriniz var efendim" deyince, aşağı katta Nesip Efendi ve aşçılarına talimat veren Latife Hanım hemen dışarı çıktı. Yakup Kadri'yi tanıyordu. Evlendiğini de duymuştu. Bu kır saçlı takdir ettiği edibin yanındaki kız ise ter ü tazeydi. Sarı saçları başörtüsünden taşmış, güzel bir görünümü vardı. Falih Rıfkı ve eşi Şefika'yı da daha önceden tanıyıp seviyordu:

– Buyrun Kadri Bey, dedi. Yakup Kadri hemen eşini öne aldı:

– Karım Leman Hanım'ı sizinle tanışmaya getirdim, kusura bakmayın. Ben de toplantıya davetliyim... deyip uzaklaştı.

İki hanım tokalaştı. Latife Hanım umur görmüş, nazik insandı. Gazi Paşa'nın en sevdiği yazarları ve hanımlarını ayakta bekletir miydi? Hemen:

– Buyurun Leman Hanım, memun oldum. Buyurun Şefika Hanım! Ben de burada yalnızlıktan şikayetçiyim, deyip konuğunu içerdeki yan odaya alıp salonu göstererek;

– Orda toplanacaklar. Resmi konuşmalardan Meclis dedikodularından bıktım, dedi.

Latife ve Leman, iki genç ve güzel hanım hemen anlaşmış birbirlerini sevmişlerdi. Çünkü babaları da "Erenlerin Bağından

dosttular. Leman Hanım İstanbul haberlerini anlatırken Latife Hanım da şehre yeni gelenlere Ankara'yı tanıtmaya başladı. Dikmen'e, Seyran Bağları'na dalmışlardı.

Kapıları kapalıydı ama Heyet-i Vekile'nin toplandığı salondan sesler geliyordu. Nesip Efendi hanımlara kahve ve çay hizmetine devam ederken onlar, sözü Ankara'nın mahrumiyetinden alıp, sanat ve edebiyata getirmişlerdi.

Bir ara Latife Hanım hizmetçilere talimat vermek için çıktı. Şefika Hanım hemen Leman Hanım'ın kulağına:

– Latife Hanım yalnızlıktan şikayet ederken mutsuzluğunu gizliyor, farkında mısınız? dedi. Hep kıskanç ve hırçın görünüyor. İsmet Paşa'nın eşi Mevhibe Hanım gibi yumuşak, sabırlı, hoşgörülü ve fedakar değil. Gazi Paşa'nın önceliğinin millet ve devlet olduğunu düşünemiyor.

***

Yan odada, ev sahibi Latife Hanım, misafiri Leman Hanım'a Fransızca isimlerini söyleyerek İngiliz kekleri, Franız kurbiyeleri ve Alman pastaları ikram edip konuşurken dışarının karardığını, hizmetçilerin ışıkları yakmasıyla anlamışlardı. Latife Hanım kapıyı aralık bırakmış salona kulak vermeye başlamıştı. Aynı hassasiyet Leman Hanım'da da vardı. Çaylarını içerken Latife Hanım öğünen bir tavırla salondan gelen sesleri konuğuna tanıtıyordu:

– Bu ses Ağaoğlu Ahmet Bey'in Azerbaycan şivesini bırakamadı...

Latife Hanım gururla koltuğa yaslanıp başını kapıya doğru çevirip kulak kabartırken:

– Bu ses de Kemal'in. Kemal konuşuyor...

Bu tanıtımı yadırgayan Leman Hanım da sese kulak verdi. Hayranı olduğu Gazi Paşa'nın sesi hırçın ve keskin olmasına rağmen tatlı bir ahenk taşıyordu.

Çok uzun süre iki kadın başbaşa kalmış olmalılardı. Leman Hanım hem sıkılmış hem de davetsiz konuk olduğu için ihtiyat etmeye başlamıştı:

– Latife Hanım çok teşekkür ederim... Kekler ve pastalar güzeldi.

– Aşçımı da hizmetçilerimi de İzmir'deki köşkümüzden getirdim. Burayı düzene sokup kışla havasından kurtarmaya çalışırken az yorulmadım.

Tekrar porselen bardaklarda çaylar gelince, Leman Hanım daha çok sıkılmaya başladı. İçerden bir sesin "Yakup" diye seslendiğini de duydu. Fırsat bu fırsattı.

– Hanımefendi emir buyurun, Yakup'u çağırsınlar. Eğer gelmeyecekse ben kalkıkp gideyim... Size çok zahmet verdim.

– Ne münasebet Leman Hanım... Ben sizi pek sevdim. Her zaman beklerim. Bak hizmetçiler onlara da servise başladığına göre resmi konuşmaları bitmiştir. Haydi sizi Gazi Paşa'yla tanıştırayım...

Leman Hanım heyecanla ayağa kalktı. Küçük odadan birlikte çıkıp salona geçtiler.

İstanbullu Hanım Gazi'yi resimlerinden tanıyor, çok yakışıklı buluyordu. Karşıda İsmet Paşa ve diğer bakanları arasında koltuğa oturmuş her şeye hakim bir edayla içeri giren iki hanıma bakan Mustafa Kemal Paşa hemen ayağa kalktı. Latife Hanım çok rahattı:

– Kemal!.. Seni Yakup Kadri Bey'in hanımıyla tanıştırayım, dedi. Ayaktaki Gazi Paşa saygıyla Leman Hanım'ın elini sıktı:

– Memnun oldum, buyrun oturun dedi.

Yaverleri yer gösterdi. Leman Hanım'ın gözleri Gazi'nin ışıltılı, etkili mavi gözlerinden düzgün sarı bıyıklarına kaydı. Ağız, çene yüz güzelliği, gür kaşlar genç kadını etkilemişti.

– Çok memnun oldum Gazi Paşam! diyebildi. Mustafa Kemal Paşa, Yakup Kadri'den sekiz yaş büyük olduğu halde daha genç ve

diri görünüyordu. Nazik ve esprili şekilde hâlâ ayakta bekleyen Yakup Kadri'ye döndü:

– Yakup bu güzel hanımı Erenlerin Bağından mı aldın? dedi. Mutluluklar diledi.

Bu içten dileğe çift gülümseyerek cevap verdi.

Yakup Kadri ve hanımı el öpüp çıktıktan sonra, onları Latife Hanım yaver kapısına kadar uğurladı.

***

Gazi, bakanları ile toplantıya devam etti. İsmet Paşa yapılan işleri anlatırken hâlâ sıkıntıdaydı. Genç bakanları da zaman zaman bilgi veriyorlardı. Bu sırada Yaver Rasuhi bir telgraf getirdi. Bunda "Ali Fuat Paşa'nın CHP'den istifa ettiği" yazılıydı. İsmet Paşa bunu duyunca güldü. Gece boyu üst üste istifa telgrafları gelince Gazi Paşa; "Belli oldu bunlar bir parti kuracak" dedi.

O daha sözünü bitirirken Rasuhi yeni bir telgraf getirdi. Bunda muhaliflerin "17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurduğu" yazılıydı. Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya baktı, Recep Peker'e emir verdi:

– Halk fırkasının adı bundan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası olacak. Cumhuriyet onlardan çok bizim partimize yakışır.

***

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin önemli kurucuları Ali Fuat Paşa, Karabekir Paşa, Refet Paşa ile Rauf ve Dr. Adnan Bey'lerdi.

Başbakan İsmet Paşa, Karabekir ve diğer muhaliflerin sert konuşmalar yapıp gazetelerde yayın yapmaları üzerine Gazi Paşa'ya dert yanarak "Biz ağızlarına mühür vurmasını biliriz." dedi. Gazi Paşa, tenkitleri daha serinkanlı karşılamış; ona "İyi ama İsmet, nasıl mühürleyeceksin?" demişti.

İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tam desteklenmediğini düşünerek o sırada nükseden dizanteri hastalığını ileri sürerek başbakanlıktan istifa etti.

21 Kasım 1924'te, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, başbakanlığa Fethi Bey'i getirdi. Onun hükümetinde Adliye Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, İçişleri Bakanı Recep Peker, Milli Eğitim Bakanı Şükrü Saraçoğlu oldu.

25 Kasım'da Fransız *Le Matin* gazetesi yazarı Madam Titani, Gazi Paşa ile görüştü. Türkiye-Fransa ilişkilerini anlatan Gazi'ye "Hilafet"i sordu. Gazi Paşa da; "Zamanımızda hikmet-i vücudu yoktu, kaldırdık." dedi.

"Kahraman Türk Kadını! Sen Sürünmeye Değil, Omuzlar Üstünde Yükselmeye Layıksın!"

Salih Bey ve Kılıç Ali'nin Mustafa Kemal-Latife Hanım evliliğini sürdürmek için gösterdikleri hassasiyet ve gayret, çiftin apayrı huyları sebebiyle olumlu sonuçlanmadı. Gazi'yi hiç anlayamayan Latife Hanım'ın zaman zaman nükseden sinir ve öfkesini dindirmek mümkün olmuyordu. Mustafa Kemal sabrının son noktasına gelmişti. Ama yapacağı şapka, kıyafet ve giyim devrimleri için örnek, çağdaş ve modern bir kadın olarak eşiyle halkın arasında görünmek istiyordu.

Çankaya'daki sanat, bilim ve siyaset adamları ile yaptığı sofra toplantılarına onu da alıştırmış fakat somurtup söylenmesini önleyememişti. Ocak 1925'te kış Ankara'da çok soğuk geçiyordu. İzmir'in yumuşak havasına alışmış hanımı su borularını bile donduran soğuktan şikayete başladığı bir gün Gazi:

– Haydi Latif daha sıcak bir yere Adana'ya gidelim, dedi.

Bu teklife hanımı memnun oldu, hazırlığa başladı. Gazi gönlünü alıp üsteledi:

– En yeni kıyafetlerini giy. Tayyörlerini, yeni giysilerini de bavula koy.

1 Ocak 1925 günü onları istasyondan TBMM Başkanı Kâzım Özalp, Başbakan Fethi Okyar, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve bakanlar uğurladılar. 2 Ocak sabahı Gazi Paşa ve eşi Latife Hanım Eskişehir'e geldiler. Onları Vali, Belediye Başkanı ve Kolordu Komutanı karşıladı. Halkın sevgi tezahüratı altında bando ve mızıka sesleri ile merasim bölüğü konuklarını selamladı. Cumhurbaşkanı şehrin sorunları ve ihtiyaçları konusunda ilgililerden bilgi aldıktan sonra trenle Konya'ya hareket etti.

Gazi Paşa ve eşi öğlene doğru Konya'ya vardılar. Burada da onları merasim kıtası ve bando karşıladı. Halkın alkışları arasında meydana kurulmuş zafer takından geçip vali konağında dinlendiler. Halk, Cumhurbaşkanı'nı ve eşini görmek istiyordu. Latife Hanım ve Gazi Paşa yanlarında Fahrettin Paşa olmak üzere balkona çıkıp halka el salladılar. Halkın "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" nidalarından sonra askeri kıtalar, polisler, öğrenciler ve izciler geçit töreninde balkondaki Cumhurbaşkanı'nı ve eşini selamladılar. Gece de fener alayı caddelerde dolandı, mızıkalar çaldı.

Konyalılar sevip saydıkları misafirlerini on gün kadar ağırladılar. Ocak soğuğu ve zaman zaman kar yağışına rağmen Gazi Paşa ve Latife Hanım her gün bir özel ve resmi ziyarette bulundular. Konya Türk Ocağı'nın ve okulların hazırladıkları temsil ve müsamerelere gittiler; halkla görüşmeler yaptılar. Akşam olunca kendilerine ayrılan sobası gürül gürül yanan sıcak odalarda ağırlandılar.

Latife Hanım Konya yemeklerini beğenip görüştüğü Çelebi Efendi'nin hanımından yemek tarifleri bile aldı. Bunları Ankara'ya gidince aşçısına anlatacaktı. Kadınlı erkekli toplantılara başına bağladığı ipek eşarpla, açık yüzle çıkan Latife Hanım kıyafetleri ile de örnek oluyordu. Çarşafsız kadınlar onun sohbetlerinden zevk almaya başladılar. Kadın erkek bir arada konuşuyor; mahçupluk ve ürkeklik kız çocuklarından kalkıyor; Gazi Paşa'nın okullarda

öğrendiklerine dair sorulara çekinmeden cevap veriyorlardı.

***

10 Ocak 1925, Birinci İnönü Zaferi'nin yıldönümüydü. Vali ve 2. Ordu Komutanı ziyefet verdi. Gazi Paşa İstanbul'da bulunan İsmet Paşa'ya davette bulunan bütün bay ve bayanların ismini taşıyan bir kutlama telgrafı çekilmesini buyurdu:

"Heybeli Adası'nda kalan İsmet Paşa hazretlerine.

1. Ordu, milletin kurtuluş müjdesini verdiği 1. İnönü Meydan Savaşı'nın 4. yıldönümünü bugün kutlamakla kıvanç duymaktadır. Konya bu kutlu günü yüce Gazi ile beraber yaşadı. Bu büyük günü yaratan büyük kumandanına teşekkür ve tebriklerini iletir sağlıklar dileriz.

2. Ordu Müfettişli Fahrettin Paşa"

Bu telgrafın son cümlesinde tebrike katılan hanımefendi ve beylerin isimleri de vardı.

Gazi Paşa bu telgrafla hastalığı sebebiyle dinlenmekte olan İsmet Paşa'nın gönlünü alarak kadirbilirliğini gösteriyordu.

İsmet Paşa da vefalı Başkomutanına, Fahrettin Paşa'ya çektiği telgrafla sevgi ve saygılarını bildiriyordu:

"Şan ve şerefimizin ve ülkümüzün timsali olan Gazi önünde resmi geçit yapan serinkanlı babayiğitlerimiz arasında bir er olarak bulunmak isterdim. Hissiyatımı ifade edemem. Cumhuriyet konutanlarının kalbimizdeki saygınlığını tasvir edemem. Bu muhabbet ve hürmet ile gözlerinden öper; telgrafınıza katılan hanımefendilere ve arkadaşlarınıza teşekkür ve saygılarımı sunduğumu bildirmenizi dilerim.

İsmet"

Bu gelen cevabın neşesiyle Gazi Paşa, Fahrettin Paşa'nın koluna girdi:

– Haydi, hanımları yemekten sonra yalnız bırakmak bir görgü kuralı... Çıkalım, dedi.

İstasyon Caddesi'ne doğru yürürken hatırına Salih Bey geldi. Yaverlerinin kaldığı Bağdat Oteli de görünmüştü. İkisi birlikte içeri girdiler. Salonun lobisinde Salih, yaverleri ve maiyeti toplamış konuşuyordu. Gelen iki paşadan habersizdiler. Gazi Paşa tepelerine dikildi:

– Ne yapıyorsunuz? dedi.

Salih Bey soğukkanlılıkla doğruldu.

– Kabine kuruyoruz Paşam! dedi. İki Paşa da bu hazır cevaba katılarak güldüler.

Gazi Paşa birden ciddileşti:

– Kimden emir aldınız da, kimlerle kuruyorsunuz... Söyleyin de biz de bilelim.

Bu alaylı şakaya Salih Bey dayanıklı ve deneyimliydi. Gülerek kalktı:

– Paşam, Konya Lezzet Lokantası'nın yemekleri yanında rakı. .

Derken içeri Latife Hanım girdi. Kocasına değil de sert sert, kızdığı Salih Bey'e bakarak:

– Kemal, buraya geldiğini haber aldım... Oysa ben senin için evde çay hazırlatmıştım. Sobamız da gürül gürül yanıyor. Seni almaya geldim, dedi.

Bu emrivakiye Gazi bozulmuştu, ama pek nazik bir şekilde:

– Peki hanımefendi, buyurun gidelim, dedi. Kapıya doğru giderken başını geri çevirip, özür dilercesine arkadaşlarına baktı:

– Çocuklar iyi akşamlar, dedi.

Fahrettin Paşa onları otomobiliyle kaldıkları köşke kadar getirdi; "İyi akşamlar" deyip ayrıldı.

***

Bu yurt gezisine Salih ve Fuat Bey'le birlikte Fahrettin Altay Paşa da katılmıştı. Onları Vali ve Belediye Başkanı ile Garnizon Komutanı Afyon istasyonunda uğurladılar. Tren 13 Ocak 1925'te Adana'ya geldiğinde onları başta Vali Hilmi Bey olmak üzere Adanalılar büyük bir sevgi ile karşıladılar. Hem Yenice istasyonunda, hem de Adana garında törenler düzenlenmişti.

Kalabalığın arasından iri yarı bir kadın, topluluğu yararak caddeye fırladı ve Atatürk'ün önünde yere kapandı. Sevinçten ağlayarak toprağı öptü:

– Gazi Paşam! Bastığın yere kurban olayım!

Gazi Paşa hemen onu çevik bir hareketle kaldırdı. Vali fısıldadı: "Bu Fransızlara ve Ermenilere karşı savaşan Fatma Hatun..."

Gazi Paşa kendisinden yaşlı kahraman kadının ellerini avucuna aldı, öptü:

– Kahraman Türk kadını! Sen sürünmeye değil, omuzlar üstünde yükselmeye layıksın! dedi. O ise Gazi'nin ellerinden öpüyor minnetle söyleniyordu:

– Bizi sen kurtardın Gazi Paşam. Errmeni'den, Fransız'dan... "Kaç kaç" günlerini unutur mu Adanalı? Aslan Paşam hoş geldin.

Gazi Paşa, ona sarılıp öptü; halk arasına katıldı. Kalabalık "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" coşkusuyla onları hükümet konağına kadar götürdü.

Vali, Cumhurbaşkanı'na Seyhan nehri kıyısındaki Suphi Paşa Konağı'nı tahsis etti. Adanalı zenginlerden birinin hanımı Latife Hanım'ı çok sevmişti; kocasına "Onu biz konağımızda ağırlayalım" deyince Gazi Paşa sert bir üslupla:

– Bundan sonra haremlik selamlık yok! Karı koca bir ailedir... Aynı yerde kalırlar. Benim bulunmadığım yerde hanımım da bulunamaz!

Eşref Ağa, karısı adına özür dileyecek oldu:

– Konağımızda daha rahat edeceğinizi düşündük Paşam, onun

için...

– Teşekkür ederim size de hanımınıza da... Lakin Vali Bey'in hanımı bizi davet etti. Size de daha sonra ailece geliriz.

Çiftler uyum içinde üç gün Yenice, Karataş ve çarşıda halkla hemhal olup dolandılar. Caddede Gazi Paşa'nın yanında yürüyen Latife Hanım'ın çağdaş, temiz ve güzel giysileri dikkat çekiyordu. Kendisine çok yakışan bir tayyör giymiş, başına saçlarını örten bir şalla bağlamıştı.

***

20 Ocak'ta Gazi Paşa ve Latife Hanım Tarsus'u ikinci kez ziyaret ettiler. Mersin'de bir hafta kalan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yla beraber, 2. Ordu Komutanı Fahrettin Paşa ve Bayındırlık Bakanı Fevzi Pirinççi ve bazı milletvekilleri de bulunuyordu.

Tarsus'ta kaldıkları evin salonu genişti ve Gazi ile eşini görmek isteyen eşrafın meraklı kadınları ve erkekleri ile dolmuştu. Bütün gözler Gazi'nin yanındaki genç ve güzel kadındaydı. Gazi, Vali Hilmi Bey ve Fahrettin Paşa ile sohbet ederken, bir ara Latife Hanım Gazi'nin göz işareti ile kalktı. Bayanlar bu modern giyimli hanımın arkasından gıpta ile baktı.

Biraz sonra Latife Hanım, başı açık gür siyah saçları omuzunda toplanmış halde, yakası biraz açık parlak, saten tayyörü ile girdi. Gayet rahat bir şekilde yürüyüp eşinin yanına oturdu. Gazi salonda bulunan hanımlara bakarak:

– Bu değişik kıyafeti nasıl buldunuz? dedi.

Tarsuslu hanımların takdirkar, sevinçli gözleri Latife Hanım'daydı; imrenmişlerdi:

– Çok güzel Paşam! dediler.

Gazi, Tarsuslu erkek ve kadınlara bakarak:

– Türk kadını bundan sonra bu güzel kıyafetleri giyecek. Er-

keklerimiz de şapkaya alışacak! derken daha görünürde kadın ve erkekte şapka yoktu.

Hanımına anlatmıştı, bu devrimini en umulmadık yerde yapacaktı: Kastamonu'da... "Çünkü," diyordu, "Oranın halkı mutaassıp görünür, ama itaatlidir, munistir; sevdikleri kurtarıcılarını başında gölgelikli bir şapka ile görünce 'güneşten korunmak için dahiyane buluş' diyecekler. Ben de 'Çiftlikte çalışırken güneşe karşı bunu giyiyorum, serinlik ve gölgelik veriyor' dedim mi, hepsi arkamdan gelip şapka giyecekler." Bu aydın fısıltılarla gezilerine devam ettiler.

Mersin Tarsus gezisi, çift için ikinci bir balayı olmuştu. Latife Hanım da Gazi de, mutlu ve memnun portakal, limon ve mandalina bahçeleri arasında dolanıyor; mis gibi kokan çiçekli dallardaki meyveleri koparıp birbirlerine ikram ediyorlardı.

Ama çiftin bu mutluluk ve birlikteliği birden bozulmuştu. Yanlarındaki yaverleri de anlayamamıştı bu hali... Ertesi gün yolların bozuk olduğunu ileri süren Gazi, Latife Hanım'ı kaldığı evde yalnız bırakıp Silifke'ye oradan da Taşucu'na geçmişti. Oradan Tekir köyüne giden Gazi, köylülerle konuşmuş, onlara örnek olacak tarım girişimi için bir miktar arazi satın alıp Belediye Başkanına "Gazi çiftliği" kurulması için buyruk ve para vermişti.

Latife Hanım Mersin'de dinlenir Gazi Paşa örnek girişimlerde bulunurken çiftin moralini bozan bir olay da gericilerin Mustafa Kemal-Latife Hanım çiftinin, Fethi Bey ve eşi Galibe hanımlarla çektirdikleri fotoğrafı diline dolayan bildirisiydi. Çiftleri İslam düşmanı gösteren bu kâğıdı görür görmez Gazi sinirle yırtmış, fakat Latife Hanım çok üzülmüştü. Fotoğrafta iki hanım da kapalı uzun etekleri ile ayak ayak üstüne atmış durumdaydılar. Gericiler bunu dillerine dolamışlardı.

Yunanlar ve Ermeniler, savaş meydanında olduğu gibi Lozan'da da Mustafa Kemal Paşa'yı yenemedikleri, alt edemedikleri için onun muhalifi Hilafetçilerle, gericilerle işbirliğine başlamış-

lardı. Atina'da basılmış "Osmanlı İhtilal Komitesi Merkezi" imzalı bildirileri Türkiye'de gizlice dağıttırmaya başlamışlardı. Bunlarda Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in önünde ayak ayak üstüne atmış Latife Hanım da yer alıyor ve *"Ey Müslüman kardeş, ey bedbaht millet!"* dendikten sonra şunlara yer veriliyordu:

"Sen kanınla, canınla elhamdülillah Anadolu'yu kurtardın. Fakat Padişahımızın makamını hile ve desise ile gasp eden, Büyük Halifeliğe kafirce tekme atan Mustafa Kemal'i gör. Hele şu resimdeki biçare karısına dikkatle bak, gör. Utancından İslamiyet namına yerlere geç. Ey ümmet-i Muhammed Kur'an emrine sırt çeviren, İslamı, adab-ı muaşereti çiğneyen... Gazilik ve müşirlik peşinde koşan millet reisi elinde oyuncak olduğunu anla... Ey Müslüman bu eli kırmazsan Kur'an'a ve ırzına veda et.

Osmanlı İhtilal Komitesi"

Tuttukları Türklük ve uygarlık yolunun İslam'ın özüne de uygun olduğunu bilen Kemal-Latife çifti doğru bildikleri yolda yürüyeceklerdi. Aydın kadroları ve millet de onların izindeydi. Buna rağmen, Latife Hanım bu geziden sonra halkı yeniliklere alıştırana kadar, biraz daha muhafazakar görünmeye çalışacaktı. Fakat kocasının devrim ve ilkelerinen vazgeçmeyecekti.

Zaten Adanalılar Latife Hanım'ı tabii ve sade kıyafeti içinde kendilerinin bir parçası olarak görmüşler; vakarlı, asil tavırlarını takdir etmişlerdi. Ertesi gün Adana Müftüsü Türklük düşmanlarının dağıttığı yalan ve iftira dolu bildiriye karşı, camideki vaazında; "Mustafa Kemal Paşa'nın hanımı ile birlikte geziye çıkmasının da giyim ve kuşamının da İslama uygun olduğunu" anlatıyordu.

***

Gazi Paşa ve Latife Hanım, Mersin'e trenle geldiler. Daha istasyonda ayakları ucunda kurban kesmeye kalktılar. Atatürk böyle karşılamalar istemiyordu. Can yakılmasını istemez, kan görmeyi

sevmezdi, başını çevirdi hızla yürüdü.

Kalabalıklar bu şehirde de O'nu "Yaşa Gazi Paşa!" diye tezahüratta bulunarak çiçekler atarak karşıladı. Yeşil taflanlar, defneler ve renkli çiçeklerle süslü taklardan geçtiler. Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerine çıktı mı bir öğretmen ve bir vaiz oluveriyor; konuşmaları ile halkı etkiliyordu. Çoğu hiç paşa görmemiş, ayaklarına hiç devlet adamı gelmemiş insanlardı bunlar... Bazıları ürkek, yüreklerinde eski Osmanlı vergi ve mültezim memuru korkusu ve endişeyle yaklaşıyordu. Sonra hemen gelen paşanın kurtarıcı Gazi olduğunu hatırlıyor sevgi ve hayranlıkla yüzünü görmek, onu dinlemek istiyorlardı. Genç kızlar erişince onu öpüyor; bu hali Latife Hanım kıskançlıkla karşılıyordu.

Hanımıyla yavaş yavaş, arkalarında meraklı bir toplulukla şehir meydanına yaklaştılar. O sırada önlerine maşlahlı, şalvarlı iki Arap çıktı. Ellerinde Arapça "Suriyeli hemşerilerinizi de kurtarın" yazılı levha vardı. Yanında hanımı ve Vali Haşim Bey ile Salih Bozok vardı:

– Her millet layık olduğuna kavuşur, dedi.

Kalabalık artmış, Gazi Paşa'yı merak edenler önüne çıkıp başlarını uzatıyor her dilde övücü sözler söylüyorlardı. Ama bunlar Türkçe değildi. Bu hal Gazi Paşa'nın keyfini kaçırdı; hele çarşıdaki dükkan tabelalarında çoğunlukla Rum, Ermeni isimlerini görünce hepten sinirleri bozuldu. Yanındaki Belediye Başkanı'na kızdı. Yanındaki Vali'ye döndü:

– Tarsus'a geçelim!.. dedi. Halkı selamladıktan sonra önce hanımını bindirdi, sonra kendisi aracın koltuğuna geçti. Yol boyunca turunç, limon, portakal bahçeleri ve gümrah yeşillikler gözlerini okşayıp içlerindeki sıkıntıyı giderdi.

Tarsus'a girince halk gene tezahürata başladı. Bu defa yollarda art arda kurbanlar kesiliyor; Gazi Paşa bu karşılayışı da onaylamıyordu. Ama örf-adet ve halkın sevgisi böyle tezahür ediyordu.

Gazi Paşa, otomobilden inip esnaf ve sanatkârların hal ve hatır-

larını sorup onlarla sohbet ederek yürüdü. Halk hâlâ geçtiği yerlerde kurban kesmeğe devam ediyordu. Gazi Paşa Vali'ye döndü:

– Ben kurbana bakamam, lütfen söyleyin artık kesmesinler! dedi. Halk onu:

– Hoş geldin Gazi Paşam! Kudümün hayırlı olsun, sözleriyle karşılıyordu.

Gazi Paşa'nın kafilesi Tarsus Çağlayanı'na yakın yüksek çınar, okaliptüs ve söğüt ağaçlarının gölgelendirdiği bahçede ağırlandı. Masalara tabaklar konmuş yemekler hazırlanmıştı. Daha önce Gazi'nin geleceği haberini alan eşraftan Dr. Refik Bey bu ziyafeti hazırlayanların başındaydı, kemerli duvar dibindeki ocak başından ayrılıp koşarak geldi:

– Hoş geldiniz Paşam! Hoş geldiniz hanımefendi, diye onları karşıladı.

Masaya Gazi geçip otururken yanındaki İsmail Habib Sevük, su sürahilerine ve bardaklara bakarak Salih Bey'e takıldı:

– Bu bardaklar niye boş Salih Bey?

O da Atatürk'e döndü:

– Paşam kavurma kokusu geliyor bu anzarotsuz olmaz.

Latife Hanım ona dik dik baktı... Kocasının içmesini yasaklıyordu:

– Salih Bey!...

Yanı başlarındaki sandalyeye oturan İsmail Habib ve Dr. Refik Bey'e fısıldadı:

– Bu kadar yemek ve su varken, rakı şişesi göremiyorum...

Dr. Refik Bey, Gazi'ye döndüp saygıyla başını eğerek:

– Paşam için hazırlanmış şişeler buz gibi kaynak başında duruyor; hemen getirecekler.

Aynı anda genç kızlar, delikanlılar ocaklardan kavurma ve pilav tepsilerini getirdiler. Latife Hanım çoktandır böyle köy ikra-

mı görmemişti; epey yol yürümüş, yorulmuştu; acıktığını hissetti. Kuzu kavurmaları mis gibi kokuyordu.

Dr. Refik Bey "afiyet olsun" derken, Salih Bey bir delikanlının getirdiği şişeyi açtı Gazi'nin ve arkadaşlarının kadehlerini doldurdu:

– Aslanlara aslan sütü yaraşır! Şerefinize Gazi Paşam!

Herkes iştahla Avşar pilavına ve Varsak kavurmasına kaşık sallamaya başladı.

***

Dr. Refik Bey'in mis kokulu limon ağaçları arasındaki konağının üst katı Gazi Paşa'ya ayrılmıştı. Çift sanki balayındaki gibi, sevgi ve şefkatle birbirine iltifat ediyordu.

Bu mutluluklarının başkaları tarafından da paylaşılmasını istiyorlardı. Gazi Paşa sabah olunca, ihtiyatla yaklaşan Dr. Refik Bey'e ilerdeki salona kendileri için hazırlanan masayı göstererek;

– Günaydın Doktor!.. Bak gör... Ayrı kahvaltı istemem. Şöyle siz de buyurun bir aile gibi hep beraber yiyelim.

– Tabii Paşam! Kayınvalidem Hulkiye Hanım da sizi çok merak ediyor, görmek istiyordu.

Onlar konuşurken Latife Hanım da odadan çıkıp salona geldi:

– Günaydın Doktor Bey.

– Günaydın Latife Hanım.

– Doktor Bey gece hanımınızı görmedim. Sağ olsun hizmetçileri göndermiş, çok güzel yatak hazırlamışlar. Teşekkür edecektim. Kaneviçeli yastık başları, çiçekli yorganlar...

– Gelecekler Hanımefendi. Gece yorgunsunuz diye rahatsız etmek istemediler.

Doktor Refik Bey izin isteyip çıkarken yemek masası başında hizmetçiler sofrayı hazırlama telaşında görünüyorlardı.

Biraz sonra Dr. Refik Bey, karısı Fatma Hanım'la yaklaştı. Hanımını tanıttı. Fatma Hanım önce Gazi Paşa'ya yaklaşıp:

– Hoş geldiniz Paşam, dedi, daha yaşlı olduğu halde elini öptü.

Sonra ayağa kalkan Latife Hanım'a sarıldı. O da sıcakkanlılıkla Doktor'un hanımını kucakladı. "Hoş bulduk" dedi.

– Fatma Hanım teşekkür ederim. Tertemiz ve işlemeli, çiçekli yorgan ve yastıklar için...

– Görevimiz Hanımefendi... Rahat uyuduysanız mutluluk duyarız.

Biraz sonra bastonuna dayana dayana Doktor'un kayınvalidesi Hulkiye Hanım içeri girdi. Gazi Paşa onun zor yürüdüğünü görüp kalktı, ellerine sarıldı. Öptü.

– Hoş geldin oğlum!.. Muradıma erdim. Asıl ben senin elini öpecektim. Sen bizi gavurdan kurtardın...

Kahvaltıyı hep birlikte sohbet ederek yaptılar.

Gazi Paşa yemekten sonra kahvelerini içerken Doktor'a:

– Hani çocuklar? Onlar da gelsin bakalım, dedi.

Biraz sonra güzel kıyafetleri içinde kızlar göründü. Saygılı ve sevimli halleriyle yaklaşıp Latife ve Gazi Paşa'nın ellerini öptüler.

Gazi Paşa'ya dikkat ve sevgiyle bakıyorlardı. Paşa:

– Oturun bakalım, deyince onlar da yer halısına diz çöküp oturdular.

Büyük olana sordu:

– Senin adın ne kızım?

– Ayşe Füsun, Paşam!

– Güzel, ama Farsça. Bundan sonra adın Türkçe "Turan" olsun... Türkçe ad...

Ortancaya sordu:

– Lepiska saçlı kızım, senin adın ne?

– Güzin!

– Farsça... Senin adın da Türkçe Gazne olsun!.. Artık Arapça, Farsça sözcüklerden ve adlardan vazgeçeceğiz. Türk'üz, bize Türkçe adlar yakışır.

En küçüklerine sıra gelmişti, Çocuk sıkılarak önüne bakıyordu.

– Ya senin adın ne melek yüzlü kızım?

Çocuk annesine, babasına baktı sonra hafif bir sesle:

– Umran, dedi.

– Umran... Arapça. Senin adın da Türkçe Akgün olsun. Cumhuriyet, Türk çocuklarını ak günlere taşıyacak!

Doktor Refik Bey ve eşi Fatma Hanım birbirinin yüzüne memnunluk ve gülerek baktılar. İkisi birden;

– Haklısınız... Sizin dediğiniz olsun Paşam!.. dediler.

Atatürk, çocukları sevip okşarken, Latife Hanım melul melul kocasını izledi; biraz da suçlanarak ondaki çocuk sevgisine hak verdi. Küçükler el öpüp uzaklaşırken hizmetçi kapıda bir tepside ayran bardaklarıyla göründü. Doğru Latife Hanım'a yöneldi. O ise yaşlı Hulkiye Hanım'ı işaret edip:

– Önce büyüğümüze! dedi.

Aynı anda ayağa kalkan Fatma Hanım, hizmetçiden tepsiyi alıp Gazi'nin hanımına yaklaştı:

– Lütfen buyurun, siz milletin anasısınız, dedi. G

azi bu kadınlar arasındaki nezaket sözlerini ilgiyle takip ediyordu. Bardağı alan Latife Hanım bu hitaptan memnun olmamış gibi burun kıvırıp:

– Bana "anası" demeyiniz, "hemşiresi" deyiniz, dedi.

Bu reddedişi nezaketsizlik olarak gören Gazi'nin kaşları çatıldı; akşam hanımını haşlayacaktı.

***

Gazi Paşa, Dörtyol ve Silifke'yi de ziyaret edip komutan, memur ve halkla konuşmalar yaptıktan sonra 2 Şubat akşamı trenle Ankara'ya döndü.

Lokomotif bando terennümleri arasında perona girdi. Vagondan önce Latife Hanım, sonra Gazi Paşa indi. Onları Meclis Başkanı Kâzım Özalp ve bakanlar karşıladılar. Askeri müfreze resmi selam duruşuna geçti. Gazi, komutanına hal hatır sordu. Daha sonra Kâzım Paşa'nın otomobiliyle doğru Başbakanlık dairesine gittiler. Çünkü Başbakan Fethi Bey, istasyona gelememişti; kabinesi ile olağanüstü toplantı yapıyordu. Gazi, hanımını otomobille Çankaya'ya gönderdikten sonra bu kabine toplantısına katıldı. Yurtta olanı biteni Başbakan ve bakanlarından sıcağı sıcağına dinledi ve gece Köşk'e döndü.

Gazi de eşi de, eğlenmelerine, hoş vakit geçirmelerine rağmen yorulmuşlardı. 4 Şubat günü Gazi Paşa ve Latife Hanım birlikte Meclis'e gittiler. Dinleyiciler locasında kadınları görmek Latife Hanım'ı memnun etti. Artık bakan ve mebus eşleri de geliyordu.

Azınlıklar

Meclis'te Türk-Yunan ilişkilerini geren bir siyasi konu görüşülüyordu. Başbakan Fethi Bey, Yunan Hükümeti'nin bir nota vererek, Başpapaz Konstantin Arapoğlu'nun Patrik olarak tanınmamasını protesto etmesinin haksız ve hukuksuz olduğunu anlattı ve devamla:

– Yunanistan'la yaptığımız Lozan Antlaşması'na ek Mübadele Sözleşmesi'ndeki tanıma göre Papaz Arapoğlu Anadolulu bir Rum'dur. İstanbullu değildir. Zorunlu mübadeleye tabidir. Yunan hükümetinin etkisi ile papazlar onu Patrik seçmiş. Bu usulsüzdür. Patrikhane hakkında, Türk Hükümetini, herhangi bir yabancı devlete karşı herhangi bir antlaşmanın herhangi bir maddesi ile bağlayan bir kayıt yoktur. (Yaşa sesleri, alkışlar) Patrikhane Türk hükümetinin umuru dahiliyesinde addedilmiş, bir iç işimizdir. Cumhuriyet Hükümeti, Konstantin Arapoğlu'nu mübadele ile yurt dışına çıkarırken, bu Rum bir papazdı. Patrik sıfatı yoktu. Mübadeleye tabi bir fert sıfatı ile memleket dışına çıkmıştır. Mü-

badele Komisyonu'nca mübadil olduğuna kanaat getirilen Konstantin Arapoğlu Efendi, Lozan Antlaşması gereği ülkemizi terk etmeye mecbur olduğu herkesçe bilinirken Patrik seçilmiştir. Lozan Antlaşması'nı uygulamak zorunluluğu ile adı geçen yurt dışına çıkmak istemiş ve çıkmıştır. İstanbul'a tekrar Patrik olarak da, fert olarak da dönmesi mümkün değildir. Bu hukuki gerekçe ile Yunan hükümetinin notası reddedilmiştir, dedi.

Anadolu'daki Ortodoks dinindeki Türklerin patriği Papa Eftim Efendi'ydi. Gazi Paşa'yı görmüş ve bağımsız patrikliğinin kanuni olduğunu ve merkezlerinin Galata'daki Panaiya Kilisesi olduğunu söylemişti. Daha önce merkezi ve cemaati Kayseri'de olan bu Türk Ortodoks Patrikliği, Fener Patrikhanesi'nden ayrı ve bağımsızdı. Onunla Atatürk kadar Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi de ilgileniyor; Romanya ve Moldavya'da bulunan Gagavuz Hıristiyan Türklerinin bu Patrikliğe bağlanmasını istiyordu.

***

Papa Eftim, Rum Ortodoks Patrikliği'nin II. Mahmut devrinde ve işgal yıllarında Türk milletine ihanetini biliyordu. Fener Rum Patrikliği'ne bunu hatırlatan ve yurduna bağlı olmasını, adaletsizlik yapmaması gerektiğini belirten uzun bir mektup gönderdi:

"Fener Patrikhanesi'nin Şerafetlu efendileri,

Siz, benden daha büyük ve daha bilgili olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Yanlış yolda yürüyüşünüze şaşıyorum. Dayandığınız güç her ne olursa olsun, korkunç bir biçimde aldandığınızı ben hakirden öğreniniz... Şu karanlık, sonu bilinmez yolda halkın rahatını da, kilisenin onurunu da tehlikeye düşürmekte olduğunuzu görüyorum. Benim yürüdüğüm yol güneş gibi açıktır... Biz Ortodoks Hıristiyanların üzerinde yaşadığımız ülkenin yönetimiyle egemenliğini Tanrı, Türk hükümetine vermiştir. Bunun tersini düşünmek, aykırı yol tutmak Tanrı'yı öfkelendirir... Patrikhanenin o 'Kara Kitap'ının kimin

başkanlığı altında ve kimim kışkırtmasıyla yayınlamış olduğunu siz biliyorsunuz... Hükümetin törensel dini olan Türkçeyi kaldıranları ve Türk hükümetine karşı gösterilerde bulunanları siz daha iyi bilirsiniz... Kilisenin en yüksek koltuklarına Türk hükümetince sevilmeyen, Türk hükümetini gücendirmişleri getirmeniz acıklı durumunuzdur. Müslüman ve Hıristiyan yurttaşlar arasında yarattığınız düşmanlık ve güvensizlik, bana şu kesin kanaati veriyor; Türk ulusu ve hükümeti benim yurt programım gibi Müslüman Türklerle barışarak iyi girişimde bulunmalarını Türkiye'de yaşıyan biz Hıristiyanlardan bekliyor.

Türk Ortodokslar Patriği. Papa Eftim."

***

Nasturiler, Hakkari ve Mardin'de çok az bir nüfusla yaşıyorlardı. İngilizler, Türkiye Musul konusu ile ilgilenemesin diye onları isyan ettirdi. Daha önce de Birinci Dünya Savaşı sırasında Nasturiler Rus ve İngilizlerle birleşip Türk ordusuna karşı savaşmışlardı. Bu yüzden büyük bir çoğunluğu İran ve Irak'a kaçmışlardı.

İngilizlerin ve Irak'taki Nasturilerin tahriki ve yardımı ile Türkiye'deki Nasturiler de isyan edip Türk jandarma karakollarını basmağa başladılar. Mustafa Kemal Paşa hemen Cafer Tayyar Paşa komutasında bir askeri birliği gönderip isyanı kısa zamanda bastırdı.

Cafer Tayyar Paşa, Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir görev yapmamıştı. Bu isyanı bastırınca güven ve itibar kazandı.

Meclisteki muhalefetin arttığını gören Başbakan Fethi Bey, Harbiye'den arkadaşı olan Cafer Tayyar Paşa'ya Meclis'teki general gruplaşmasını anlattı:

– Sen de yeni partiye girecek misin? dedi. Tayyar Paşa, sıkıntı içinde:

– Daha bir karar vermedik, dedi ve sürdürdü: Ama Meclis'te

muhalefetin varlığı ülke çıkarınadır...

Fethi Bey, açıkça cevap vermesini istedi:

– Nurettin Paşa'nın Bursa mebusu seçilmesinde sizin ve Halit Paşa'nın rolünü biliyoruz. Belli siz de Terkkiperver Parti'ye gireceksiniz... Ama Deli Halit'in malul gazilere maaş verilmesi için Halife Abdülmecit'e başvurduğunu unutmayın. Dengesiz hareketleri vardı. Onlarla aynı cephede nasıl birleşirsiniz.

Deli Halit

9 Şubat 1925'te Başbakan Fethi Bey hükümetinin bütçe görüşmeleri sürüyordu. Kendisi de bir harp malulu olan Halit Paşa, malul diğer subay ve erleri düşünerek Meclis'ten bir kanun çıkarıp onlara maaş bağlanmasını istiyordu. Bunu sağlamak için bir öneri hazırlamış, bu kağıtla imza topluyordu. Uzun boyu, iri gövdesiyle sıralar arasında dolanırken arkasındaki iki tabanca belli oluyordu.

İmza sırası mebus Hüseyin Deveci'ye gelmişti. O da daha önce veteriner gaziler için bir öneri vermiş ve kabul ettirmişti. Dalgındı. Öneriyi anlayamamıştı:

– Ben onları kabul ettirdim! deyip kağıdı iteledi. Halit Paşa sinirlendi:

– Sadece veterinerler için mi birader? deyip kağıdı Hüseyin Bey'den çekip aldı. Bu sırada kağıt yırtıldı.

– Paşam ne sinirleniyorsun? Yeni bir öneriyse yardım ederim. Yine de sen bilirsin.

– Neyi ben bilirim? Bu malul gaziler, siz burada rahatça oturun, mebus maaşı alın diye yaralanmadılar. Yurtları için sakat kaldılar. Ben sana başka şeyler bildiğimi gösteririm! Meclis'e saygım var. Çık dışarı. Gelsene...

Hemen onların yanında Rauf Bey vardı. Durumu anlayıp araya girdi. Zaten Hüseyin Bey de özür dilemeğe başlamıştı.

Kürsüde bir milletvekili konuşurken, başka bir tarafta tartışma çıktığını gören Ali Çetinkaya, Kılıç Ali ve Salih Bozok da oraya geldi. Hepsi de Deli Halit Paşa'nın sinir hastalığını biliyorlardı. Salih Bey, Paşa'nın koluna girdi;

– Paşam gel Allah aşkına, deyip onu dışarı çıkardılar.

Yunus Nadi karşıdan görünmüştü. Tartışmayı bilmiyordu ama Halit Paşa'nın kıpkırmızı bir yüzle gene asabiyet krizine tutulduğunu fark etti. Gazi onu Almanya'ya tedaviye gitmeye razı etmişti. Bunu bilen Yunus Nadi:

– Paşam Almanya'ya ne zaman gidiyorsun? dedi. O hiç ses çıkarmadı. Salih Bey tartışma konusunu kısaca anlatınca Yunus Nadi:

– Paşa, bütün bunlar malul gaziler için değil mi? Bize güven, bu işleri elbirliği ile çözeriz.

Mecliste "fedai" diye bilinen bir grup da dışarı çıkmıştı.

Bu sırada Kel Ali çay söylemiş, ileride merdiven yanında, ayakta yudumluyordu. Onun bu umursamaz hareketi, daha önce kavgalı olduğu Halit Paşa'nın gücüne gitmiş olmalıydı:

– Senden önce ben davranayım. Al sana Ali!

Hızla yanındakilerden ayrılan Halit Paşa'nın bir silahşör çabukluğu ile iki tabancasını sağından solunan çıkarıp ateşlemesi bir oldu. Patlayan tabancaların ikisi de ıska geçmişti.

Ali Bey şaşırmış ve korkmuştu. Elindeki bardak düşerken o da merdiven basamağına takılıp yuvarlandı. Bu hali gören Deli Halit koşturup dev gibi vücudu ile Kel Ali'nin üzerine çullandı. Sol

dirseğini Kel Ali'nin gırtlağına dayayıp tabancasını Ali'nin alnına dayadı.

Koridordakiler şaşkınlıkla bu hali seyrederken Avni Paşa, Deli Halit'in üstüne atıldı. Tabancayı tutan elini hızla yana ittirdi. Böylece Paşa'nın tabancasından çıkan mermi başka bir yöne fırladı. Kel Ali'nin yüzünü yellendirerek geçmişti. Kurşunun yüzünü sıyırdığını hisseden Kel Ali elini arka cebine atıp üzerinde zebellah gibi oturan koca bedenden zorla sıyırıp tetiğe bastı. Patlayan mermi Deli Halit'in karnına dayanan tabancadan çıkıp aşağıdan yukarı, akciğeri de parçalayarak sırtından çıkmıştı. Halit Paşa titreyerek bu kez cansız gibi, Ali'nin vücuduna yığıldı. Koşan arkadaşları onu çekip aldılar. O sırada en soğukkanlı Rauf Bey'di; eli kullanamadığı kendi tabancasında, donup kalmıştı.

Meclis'te görüşmeler sürüyordu. Tabanca sesini duyan Meclis Başkanı Kâzım Özalp oturuma son verdi.

***

Gazi Paşa, Çankaya'da, köşkte yapılacak değişiklikleri mühendislere ve ustalara anlatıyordu. O sırada telefon geldi. Santraldeki yaver Meclis Başkanı'nın aradığını söyledi.

Ahizeyi alan Mustafa Kemal Paşa verilen kötü haberle donup kaldı. Bu kaçıncıydı? Ne oluyordu? Halit Paşa'yı severdi. Kahramanlıklarını hatırladı, üzüldü. Hep böyle karlı, soğuk günlerde mi kötü haberler duyacaktı? İngilizleri, Yunan ordusunu yenmiş büyük komutan böyle cinayetlerle mi uğraşacaktı? Bu ne uğursuzluktu? Hemen otomobille Meclis'e indi. Onu Meclis Başkanı ve doktorlar karşıladı.

– Durumu iyi! diyerek ferahlattılar.

Telaş ve merak içinde Meclis'in bekçi odasına girdi. Halit Paşa kesik kesik bir sele:

– Su, su! Biraz su, diye inliyordu.

Yaralıya ilk girişim ve tedaviyi Mersin mebusu Dr. Reşit Galip yapmıştı. Yaranın durumunu, merminin giriş yönünü ve yaptığı tahribatı belirlemiş; hemen Numune Hastanesi'nden uzman doktor istemişti. Kanamayı durdurduğunu söyleyen Doktor, tehlikeli durumu anlatırken Gazi Paşa yiğit silah arkadaşına yaklaşıp elini avuçlarına aldı, sıktı.

Yaralının aklı başındaydı. Gözlerini araladı. Çektiği acıya rağmen ela gözleri ve solgun yüzündeki tebessümle Gazi Paşa'nın sarı saçlarına, mavi gözlerine baktı. Herkes Tanrı gibi ona sığınırdı. Cumhurbaşkanı bir elini alnına koydu; Paşa ateş gibi yanıyordu. Şefkat ve sevgiyle:

– Nasılsın Paşa? dedi. Yaran çok acıyor mu?

Koca vücuttan cılız bir ses çıktı:

– Görüyor musun Paşam! Beni arkadan vurdular.

Gazi Paşa henüz her şeyi iyice anlamamıştı. Başucundaki doktora ve üzgün ve korkulu mebuslara baktı. Dr. Reşit Galip:

– Kurşun seyrine göre karnından girmiş. Ciğerlerini delip arkadan çıkmış. Yaralı acının arkadan geldiğini hissediyor.

– Bak Paşa!.. Kurşun arkadan girmemiş. Doktor böyle söylüyor. Kımıldama, iyileşeceksin. Geçmiş olsun, deyip arkadaşının alnından öpüp çıktı.

Meclis Başkanlığı odasına geçti. Orada Kâzım Özalp, Fethi ve Kılıç Ali Bey'ler vardı. Önce İstanbul'daki Uzman Doktor Orhan Bey'in gönderilmesi için bir arabayı göndermelerini buyurdu. Sonra Meclis'te olanları dinleyip adli koğuşturmanın titizlikle yapılmasını emretti. Daha sonra tekrar yaralının odasına girdi. Halit Paşa baygın yatıyordu. Dr. Reşit Galip:

– Hayati tehlike var, deyince, bir daha kendisinde olmayan arkadaşına bakıp dışarı çıktı. Güçlüydü ama insanların yazgısına karşı çıkamıyordu.

***

İstanbul'dan gelen Operatör Dr. Orhan, Halit Paşa'ya bakıp gerekli tıbbi müdahaleleri yapmıştı. Bir an iyileşir gibi olan yaralının ateşi devamlı yükseliyordu. Onun iyileşmekte olduğu haberini alan Gazi Paşa tekrar ziyaretine geldi. Dr. Orhan'la konuştu:

– Doktor Bey, Halit Paşa'nın ifadesi alınabilecek gibi mi?

– Resmi makamlar gerekli görüyorlarsa ben bir şey diyemem. Paşa konuşabilmektedir, fakat bu gibi ağır yaralanmalarda beklenmeyen ihtilatlar olabilir. Bu sebeble ihtiyatlı olalım.

Gazi Paşa, silah arkadaşını son kez görüp çıktıktan sonra, Başbakan Fethi Bey'le Meclis Başkanı Kâzım Paşa da yoklamaya geldiler. Onlar konuşurken içeri Halit Paşa'nın kardeşi Sami Bey girdi. Hâlâ ağlıyordu. Ağabeyinin yüzünde yaşama tutkusunu görünce sevindi. İki yetkiliyi dışarı çıkıp uğurlarken rica etti:

– Siz söyleyin, Savcı Bey ağabeyimin ifadesini alsın. Kamu davası olsun, dedi. Fethi Bey ilgiyle dinleyip sordu:

– Savcıyla konuşmadınız mı?

– Konuştum. Fakat "İlk soruşturma bitmiştir. Bundan sonra sorgu hakimi soruşturmaya başlayacak." dedi.

Onlar gittikten sonra içeri girdi. Doktor telaşlanıyordu:

– Harareti tekrar yükseldi.

Sami Bey ağabeyinin alnına elini koydu. Ateş gibi yanıyordu. Paşa'nın yüzü gittikçe kızarıyor, gözleri süzülüyordu.

– Doktor Bey ne olur, elinizden geleni yapın. Daha kırk iki yaşında, hiç gün görmedi. Ömrü cephelerde geçti...

Dr. Orhan Bey çaresizce baktı. Kardeşi uzak yoldan gelmiş, yorgun ve uykusuz görünüyordu. Yaralıya elinden geleni yapmıştı.

– Siz gidin dinlenin, bakın uykuya daldı, dedi.

Çaresiz kardeş, Samanpazarı'ndaki oteline gitti. Handan dönme otelin sobaları yanmıyordu. Gece uyuyamadı. Sabah her tarafı

kar kaplamıştı, erkenden geldi. Ağabeyinin yattığı odaya girdiğinde kimseyi göremedi. Koştu. Baktı ağabeyinin yüzüne beyaz bir çarşaf gerilmişti. Açtı. Derin bir uykuda gibiydi. Ölmüştü. Sarıldı. Öptü. Yüzü sopsoğuktu. Hareketli koca vücut nasıl kıpırtısız dururdu? Savaştaki cesur atılışları, hele Sakarya'da Mehmetçiğin önünde vuruşması... Deliliği, ruh fırtınaları dinmişti. Müsterihti. Kardeşi sandalyeye çökmüş eli elinde ağlarken içeri doktorla birlikte Gazi Paşa ve başkatibi Tevfik Bey girdi.

Atatürk, ölenin cesedinden önce kardeşi Sami'yi gördü, uykusuz, bitkin haldeydi:

– Başınız sağ olsun... Bir kahramanımızı kaybettik! dedi. Ülke mert ve temiz bir çocuğunu kaybetti. Tedavi için Almanya'ya git, dedim. Gecikti... Ailenize de başsağlığı diliyorum. Cenaze işleri ile Başbakan ilgilenecek.

– Sağ ol Paşam!..

Sami Bey, Gazi Paşa'nın gözlerindeki nemi gördü. Belliydi, ölüme çok üzülmüştü. Başı önünde ayrıldı.

Şubat'ın 14. günü Başbakan, Halit Paşa için resmi bir tören düzenletti. Türk bayrağına sarılı tabut trenin arkasına takılan bir özel vagonal taşındı. Uğurlamaya gelenler arasında Fethi Bey'den başka, Gazi'yi temsilen Tevfik Bey, komutanlar ve mebusların hepsi vardı. Sadece istemediği halde ölümüne sebep olan Ali Çetinkaya yoktu. Tren İstanbul'a doğru hareket etti.

15 Şubat günü Haydarpaşa garına giren Halit Paşa'nın cenazesini taşıyan treni büyük bir İstanbullu kalabalık karşıladı. Onlar düşman işgalinin eziyet ve ıstırabını en çok çekenlerdi. Kurtarıcılarını, Kuvayı Milliyecileri çok severlerdi.

Deli Halit Paşa'nın tabutu önce Eyüp Camii'ne getirildi. Cenazeyi eski Başbakan İsmet Paşa, Şükrü Naili Paşa ve diğer komutanlar omuzlarında taşıdılar. Ay yıldızlı bayrakla örtülü tabutun arkasında bir bez üzerindeki uzun yazıyı iki malul gazi taşıyordu. Üzerinde "Türk'ün büyük kahramanına malul gazilerin şükran ve

rahmet dilekleriyle" yazıyordu.

Turgutlar Mezarlığı'ndaki aile mezarlığına defnedildikten ve hocalar Kur'an'dan ayetler okuduktan sonra İstanbul mebusu Hakkı Şinasi Paşa ona minnet duygularını belirten bir konuşma yaptı.

Latife Hanım'a Ödüller

Latife Hanım, evliliğinin ilk yıllarında kocasına her bakımdan yardım ediyor, onun düşüncelerinin ve devrimlerinin gerçekleşmesi için canlı bir örnek oluyordu. İzmir'den Ankara'ya geldikten hemen sonra kimsesiz çocuklara yardım için "Himaye-i Eftal Cemiyeti"ne girdi; dernek çalışmalarına katıldı. Daha sonra Türk Ocağı, Muallimler Birliği ve Türk Tayyare Cemiyeti'ne de girip etkinliklerine katıldı.

Onun asıl önemli görevi Cumhurbaşkanı eşi olarak yabancı devlet temsilcilerini Çankaya köşkünde kabul etmek ve Latife Gazi Mustafa Kemal olarak ağırlamaktı. Bu resmi görevini de çok zarif ve olgun şekilde yapıyordu. Üç yabancı dile hakimiyeti onu büyükelçiler, elçiler ve diğer temsilciler nazarında saygın ve sevilir bir mevkiye getiriyordu. Gazi de onun örnek davranışları ve konuşmalarından gurur duyuyordu.

23 Mart 1925'te Türk dostu Fransız Franklin Bouillon'la birlikte Albert Sarraut ve Gn. Mouggin de Gazi Paşa'yı ziyarete gel-

mişlerdi. Onları Gazi Paşa ve Başkatibi Tevfik Bey karşıladı. İstasyondaki köşkte ağırlandılar. Daha sonra Gazi Paşa onların şerefine Köşk'te bir ziyafet verdi. Sofrada bu yabancılardan başka Fethi Bey ve eşi Galibe Hanım, İsmet Paşa ve eşi Mevhibe Hanım, Yakup Kadri ve eşi Leman Hanım da bulunuyorlardı.

Latife ve Mevhibe Hanımların başı şallı ve başörtülüydü. Galibe ve Leman Hanım'ın başları ise açıktı. Fransızların asıl dikkatini çeken Latife Hanım'ın Fransızcaya hakimiyetiydi. Ev sahibi olarak Fransız konuklarıyla yaptığı Fransızca sohbet ziyafete ayrı bir renk ve canlılık katarken, genç ve güzel Leman Hanım'ı kıskandırıyordu. Galibe Hanım ise bu kültürlü ve güzel köşk hanımından iki gün sonra ayrılıp İstanbul'a gideceği için üzülüyordu.

Latife Hanım'ın Jean Jacques Rousseau'dan ve eserlerindeki fikirlerden söz ederek, Fransızların niçin Adana ve Gaziantep'e geldiklerini ince bir eleştiri ile sormasını Gazi Paşa gururla izliyordu. Ama dost misafirlerini de üzmemek için kendi Fransızcasıyla konuyu değiştirip Paris'in güzelliklerine getirip Viktor Hugo kadar Napolyon'a da hayran olduğunu söylemişti.

Fransız misafirler bu Çankaya ziyafetinden çok memnun kalmışlardı. Ertesi gün Büyükelçi Albert Sarraut, Latife Kemal'in Fransızcasını ve kültürünü övdükten sonra, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine şu demeci veriyordu:

"Cumhurbaşkanı Hazretlerinin çehrelerindeki zeka, azim ve yaptıkları ne kadar önemli bir kudret sahibi olduklarını tamamiyle göstermektedir. Kendilerine karşı sonsuz bir takdir hissi duymaktayım."

***

Atatürk, Selanik'teki öğrenciliğinden beri *Genç Kalemler*'de filizlenen Türkçülük ve Türkçecilik ülküsüne inanıyordu. *Genç Kalemler*'den ateş alarak İstanbul'da 1912'de kurulan Türk Ocağı, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da da bir temsilcilik açmıştı. Bu

Türk Ocağı, Cumhuriyet'in ve devrimlerin yerleşmesinde büyük hizmetler gördü.

Türk Ocağı, Gazi Paşa'nın teşviki ile bir üniversite gibi çalışıyor; toplantılarında Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Hüseyinzade Ali gibi dış Türkler ve Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Necip Asım, Veled Çelebi, Yahya Kemal gibi Cumhuriyet'in kökleşmesi için çalışan Türk edip ve tarihçileri, ders ve konferanslar veriyorlardı. Latife Hanım da bu ocağa gelen Halide Edip, Müfide Ferit, Nakiye Hanım gibi ediplerle birlikte çalışıyordu. Atatürk'ün ve Cumhuriyet'in ilk ilkeleri olan cumhuriyetçilik, Türkçülük, laiklik ve devrimcilik fikirleri de bu ocaklarda konuşulup pişiriliyodu.

15 Nisan 1925'te Kars Türk Ocağı, Latife Kemal'i delegeleri olarak seçmişti.

Kurultay başkanlığı yapan Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Kemal'in milliyetçiliğin başı olduğunu, "'Türk' Ordusu Başkomutanı" diye ilk defa O'nun imza attığını; devlete, millete, her şeye "Türk" adını koyduğunu belirtti. "Mustafa Kemal, en baştaki şeyhinden, en sonraki müridine kadar bütün asileri demir pençesiyle ezdi, hiçbir suçlunun kaçmasına meydan vermedi." dedi. Doğuda da Türk ocaklarının açılıp halkı eğitip uyarması gereğini anlattı.

Latife Hanım: "Türk Ocağı'nın samimi bir ferdi olmakla öğünç duyuyorum" dedi. 17 Mayıs 1925'te yapılan kurultayda başkanlığa Maarif Bakanı Hamdullah Suphi, genel katipliğe Muhiddin Baha ve muhasebeciliğe de Türkiye İş Bankası Müdürü, İzmir mebusu Celal Bayar seçilmişti.

Aynı toplantıda fahri başkanlığa seçilen Latife Mustafa Kemal, kürsüye gelip alkışlarla karşılandı ve kısa bir konuşma ile delegelere teşekkür etti. Alkışlayanlar arasında kocası Mustafa Kemal de vardı.

***

Latife-Kemal çifti, toplum etkinliklerini karı koca izliyor, oralarda bulunarak Türk kültür ve eğitim hayatına yön veriyorlardı. Muallimler Birliği, Türk eğitimcilere ve Amerikalı eğitimci John Dewey'e konferanslar verdiriyordu. Bu toplantısıya da birlikte gittiler. Onlar içeri girince bütün bakanlar ve eğitimciler ayağa kalkıp selamladılar; Mustafa Kemal Paşa oturuncaya kadar ayakta alkışladılar. Maarif Bakanı bir konuşma yaptı:

– Biz bugün ne mesut, ne bahtiyarız ki, büyük kurtarıcımız, büyük Meclis'in kıymetli üyeleri karşısında bizimle beraber aynı ruhu ve aynı hissi taşıyarak, milleti yükseltmek isteyen bir hükümet, hep beraber kadın ve erkek toplandık.

Eğitim hakkındaki iki konuşmacının sözlü tebliğinden sonra konuklar çaya davet edildiler. Yabancı eğitimci John Dewey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım'la tanıştırıldı. Ünlü eğitimci İngilizce konuşan Latife Hanım'ın dile olan hakimiyetine hayran kaldı. Toplantıda Başbakan İsmet Paşa ve eşi Mevhibe Hanım da vardı. Onların takdimini de güzel İngilizcesi ile Latife Kemal yaptı.

Hakimiyet-i Milliye ve *Cumhuriyet* gazeteleri Gazi Paşa ve eşi Latife Hanım'ın Türk eğitimine katkıları sebebiyle yeni yapılmakta olan iki okula onların isminin verileceğini yazıyor; Ankara'daki bu okulların adları "Gazi Mustafa Kemal İlk Mektebi" ve "Latife Gazi Mustafa Kemal İlk Mektebi" oluyordu.

***

Latife Hanım kocası Mustafa Kemal'in destekleyip teşvik ettiği her etkinlikte onunla beraberdi.

Gazi Paşa, Türk Tayyare Cemiyeti'nin de büyük kurucusu ve koruyucusuydu. Başkanlığını Bolu mebusu Cevat Abbas yapıyordu. Havacılığın gelişmesinde büyük rolleri olan Gazi Paşa ve hanımına murassa madalyalar verilmesi kararlaştırıldı. Türk Tayyare Cemiyeti Başkanı Cevat Abbas, çifte bu törene gelmeleri için dave-

tiye arz etti. Latife Hanım'a yazılan şöyleydi:

"20 Mayıs 1925-

Latife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendi Hazretlerine,

Muhterem Hanımefendi Hazretleri. Dünya kadınlığına fedakarlık ve soyluluk örneği olmaya hakkıyla layık olan Türk hanımları içerisinde sahip olduğunuz yüce ve şerefli mevkiden ve Türklüğün her zaman öğünç duyacağı vatansever hislerinizden dolayı Tayyare Cemiyeti hanımlara mahsus ilk murassa madalyasını temiz şahsınıza takdim etmekle şeref duyar.

C. Abbas."

Gazi Paşa'nın Ele Avuca Sığmaz Civa gibi Hareketli Kişiliği

Gazi Paşa, devlet işleriyle uğraşır, bakanları ve komutanları ile konuşurken hanımını ihmal ettiğini düşünüyordu. Onunla yalnız kaldığında aile hayatının sıcaklığını ve mutluluğunu hissediyordu. İnsan kendisiyle birlikte, zevk aldığı şeylerden başkalarının da zevk alıp mutlu olmasını, ortak hayatı paylaşmasını istiyordu. Zaman zaman Latife'nin huysuzluklarını ailesinden, kardeşlerinden kopmuş olmasında gören Gazi Paşa bir gün:

– Latif babanları, annenleri de çağıralım... Bak Çankaya'daki köşkümüz geniş ve rahat. Benim diktiğim kocaman olmuş ağaçları, senin yetiştirdiğin rengarenk güzel çiçekleri onlar da görsünler. Zevklerimizi ve mutluluğumuzu sevdiklerimizle de paylaşalım, dedi.

Latife Hanım bu güzel öneriyi çoktandır bekliyordu. Kocasına teşekkür edip boynuna sarıldı, öptü.

– Sağ ol Kemal, dedi.

Aynı gün İstanbul'a telgraf çekip ailesini Ankara'ya davet etti.

Kalabalık aile topluluğu güzel ve sıcak bir ilkyaz günü geldiler. Kalabalığı Gazi ve Latife istasyonda karşıladı. Anne ve baba Muammer Bey'le Adeviyye Hanım'dan başka kardeşleri Vecihe, Rukiye ve Orhan da vardı.

Çocuklar, çoktandır uzak kaldıkları ablalarına sarılıyor; onun sevinç ve mutluluğunu paylaşıyorlardı. Gazi Paşa da bu sıcak havada aile olmanın haz ve huzurunu duyuyordu.

Hepsi de Gazi ve ablaları ile gururlanıp iftihar ediyorlardı. Bu Köşk tepeden sadece Ankara'ya değil bütün Türkiye'ye hâkimdi. Bacılar imrenerek ablalarının güzel talihinden dolayı kıvanç ve övünç duyuyorlardı. Hizmetçiler ve yaverler hizmet için yarışıyor, çevrelerinde saygı ile fır dönüyorlardı.

Üç kız kardeş Gazi Paşa'yı aralarına alıyor; uzak yerlere, ormanlara, göl başlarına otomobille gidiyorlardı. Bazen faytonla bazen atlı olarak çiftliğe de gidiyor, günün ve yaşamanın zevkini çıkarıyorlardı. Her kayınvalide gibi Adeviyye Hanım da Gazi Paşa'yı bir devlet adamı gibi değil, sevip saydığı bir oğlu, damadı gibi görüyor; O'na annesinin yaptığı, sevdiği yemekleri soruyor, mutfağa girip aşçıya talimatlar veriyordu.

Akşam aile hep birlikte sofraya oturuyor, babayla damat rakı kadehlerini yudumlarken kızlar da ayran içip birbiriyle fısıldaşıyorlardı. Orhan ise eniştesinin okuması için verdiği ve iyi bir hariciyeci olması için gerekli olduğunu söylediği kitaplarıyla ilgileniyordu. Başarılı bir iş adamı olan Muammer Bey arkadaşı gibi gördüğü Gazi Paşa'yı sevip sayıyor, iktisadi konularda yardımcı olacak fikirler veriyordu.

Gazi Paşa şehre inip Meclis'te bulunduğu sıralarda Muammer Bey kızları ile Çankaya tepelerine, bağ aralarına doğru yürüyüş yapıyordu.

Bazen yorgun gelen Gazi Paşa neşeyle hepsine gülerek bakıyor; hal hatır soruyor:

– Haydin Karpiç'e yemek yemeğe, diyor ve otomobille şehre

iniyorlardı.

Yolda Vecihe güzel sesi ile şarkılar söylerken Gazi de ısrar üzerine Rumeli türküleri okuyordu.

Latife Hanım için ne mutlu günler ve saatlerdi bunlar... Hep böyle sürmesini istiyordu. Kubbeli Köşk onun için mutluluk tepesi olmuştu.

Bu bir haftalık sıcak aile hayatı sürsün isteniyordu. Çocuklarının mutluluklarına titizlenen anne baba, bu aile sofrası alışkanlığının kendileri gittikten sonra da sürmesini diliyorlardı. Ama kızlarının hırçınlığı ile Gazi Paşa'nın ele avuca sığmaz civa gibi hareketli kişiliğinin buna engel olacağı kaygısını taşıyorlardı.

Şeyh Sait

Başbakan Fethi Okyar, sınıf arkadaşı Mustafa Kemal gibi öğrenciliğinden beri ileri fikirli bir askerdi. Siyasete Gazi Paşa'dan önce atılmış; Osmanlı Hükümeti devrinde 1913'te mebus, 1917'de de İçişleri Bakanı olmuştu. Ankara Hükümeti'nin de ilk meclis başkanıydı.

Atatürk ona güvenir, o da Gazi Paşa'yı sevip sayardı. İttihat Terakki günlerinden beri istihbarata önem verir, ona göre siyasi durumunu düzenlerdi. Gazi Paşa'nın güney illeri gezisi yaptığı sırada Doğu Anadolu'dan kötü haberler almaya başlamıştı. Bu bölgeyi ve tarihini o da iyi biliyordu.

1071'de Bizans'tan alınıp Selçukluların Türkleştirdiği bu bölgeye daha sonra Artuklu, Saltuklu, Danişmentli Türk beylikleri hakim olmuş, onlardan sonra da Akkoyunlu, Karakayunlu, Safevi Türk devletleri ile Osmanlı devleti arasında çekişme alanı olmuştu. Kuzey Irak'la bu bölge daha IX. yüzyılda Türkmen aşiretlerinin yerleşme alanı idi. Mahmud Zengi Türk devleti zamanında

ana yurtları Zağaros Dağları olan Kürtler, Türk fetihlerinin arkasından buralara gelip yerleşmişlerdi. Ama her devirde bölge Türk hakimiyetinde kalmıştı.

İngilizler, Musul-Kerkük civarında petrol bulduktan sonra bu bölgeye önem vermeye ve Türkler aleyhine buradaki aşiretleri tahrik etmeye başlamışlardı. Mondros Mütarekesi'ne göre Türklerde kalması gereken Musul'u da işgal etmişler, Lozan'da da bu bölgeyi antlaşma dışında tutmuşlardı. Şimdi ise Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) başvurup statüsünü belirlemeye çalışıyorlardı. İngiltere, bu bölgeyi Türkiye'ye vermemek için Doğu Anadolu'daki Kürtlerin şeyh, seyit, ağa takımını kullanıp aşiretlerini isyan ettirmeye çalışıyordu.

Atatürk, kurtuluş mücadelesine başladığının daha ilk adımında, Elazığ Valisi Ali Galip, İngiliz ajan Noel'le işbirliği yapıp Mustafa Kemal'i Sivas'ta öldürmek için İngilizlerden para almıştı. Destekçileri de bölücü aşiretlerdi. Lawrence'ın Arabistan'da yaptığını, Getrude Bell ve ajanları Doğu Anadolu'da yapıyor, dini istismar ettirerek isyanlar çıkarmaya zemin hazırlıyorlardı. İngilizler Lozan'da Kürt Şerif Paşa'yı kullanmışlar, İsmet Paşa'nın sert tutumu yüzünden başarılı olamamışlardı.

Piran bölgesinde bir şeyh olarak dolaşan Sait'i de İngilizler, görüşmeleri başlayacak Musul konusundan Türkiye'yi uzaklaştırmak için hazırlamışlardı. O bölgede bir adi katil, jandarma tarafından yakalanıp karakola getirilmişti. Bu haberi alan Şeyh Sait bölgede hakimiyetini göstermek için kardeşi Şeyh Abdülkadir'i karakol komutanına gönderip katil Mehmet oğlu Ahmed'i bırakmasını istedi.

Karakol komutanı reddedince, Şeyh Sait isyan etti. Gönderdiği eşkıyalar karakolu basıp komutanı ve Türk askerlerini şehit ettiler. 13 Şubat 1925'te başlayan bu eylem yeni Türk devletine karşı bir isyandı. Piçar bucağından Hakik köyüne geçip oradaki aşiret silahlılarını da topladı. 16 Şubat'ta Bingöl'ün Genç ilçesinin üstü-

ne yürüdü. Atlı ve yaya isyancılar da ona katıldı. Ellerinde Rusların Ermenilere bıraktığı, onlardan da Kürtlere kalan eski silahları taşıyorlardı. Bir kısmı da Hamidiye alaylarından kalan silahları olan yaşlı askerlerdi bunlar.

Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir, İngiliz istihbarat örgütü ile koyun koyunaydı. Şeyh Sait'i de etkilemişti. Atatürk Kurtuluş Savaşı yaparken bunlar Damat Ferit'le, İngilizlerle işbirliği halinde Kuvayı Milliyecileri arkadan vurmağa çalışmışlardı. İngiliz intelijansından Mr. Templeton, Kürt ve Ermeni temsicileri bir araya getirip birbirleriyle toprak konusunda anlaşmalarını sağlamış ve Ermenistan ve Kürdistan'ın nasıl kurulacağını anlatmıştı. İngiliz teşviki ile kurulan "Saltanatçılar Derneği" ile "Hilafet-i Kübra" komiteleri Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'dan özerklik vaatleri almışlardı. Padişah yurt dışına kaçınca hevesleri kursaklarında kalmıştı.

Ama İngiliz paraları gene doğuya akmaya başlamıştı. Musul petrolü paradan önemliydi.

Ayaklanan gericiler şu bildirileri dağıtıyordu:

"Halife sizi bekliyor, hilafetsiz Müslümanlık olmaz. Hiçbir halife ülkeden çıkarılamaz. Şeriatımız İslam'dır. Şeriat istiyoruz. Şimdiki hükümet dinsizdir. Okullarda kız erkek birlikte eğitim görüyor. Kadınların yüzü açıldı, tesettür önlendi. İsyana katılın."

Şeyh Sait, dini ve etnik durumu istismar ederek diğer aşiretleri de kandırıp önce telgraf hatlarını kesip haberleşmeyi önledi. Eşkıyalar; Genç, Ergani, Çapakçur, Hanı ve Palu karakol ve hükümet binalarını bastı, esirler aldı. Şeyh Sait'in tahrik ettiği asiler Elazığ'a kadar ilerlediler.

Bu sırada İngiltere Milletler Cemiyeti'ni etkileyip Musul'un Türkiye'ye bırakılamayacağını telkin etmeye başladı. Türkiye'yi güçsüz bırakmak, onu içişleri ve isyanları ile meşgul etmek, Osmanlı devrinden beri en büyük silahlarıydı. İsyan ettirdikleri Şeyh

Sait, Genç ilçesindeki Ziraat Bankası'nı soydu, ganimet paralarını isyancılarına dağıtarak güneye doğru indi. 27 Şubat'ta Lice'ye girip pek az sayıdaki eri olan karakolu basıp askerleri esir aldılar ve silahlarına el koydular. Şeyh Şerif de kendilerine katılıp Çapakçur ve Palu'yu da aldıktan sonra Haçlı sefilleri gibi kalabalık bir isyancı ordusu olmuşlardı.

İngiliz himayesinde bir devlet kurma hayalleri gerçekleşiyordu. Elazığ komutanı ve askerleri şehri bırakıp kaçınca buraya da el koydular. İlkin bütün zenginlerin evlerini yağma ettiler. Ceza evini açıp mahkumları bıraktılar, adliyeyi talan edip dosyaları hükümet önünde yaktılar.

Mart'ın 7. günü Şeyh'in hilafet ve bağımsızlık vaat ettiği isyancıları Diyarbakır'a dayandı. Hükümet garnizonu isyancılara karşı yoğun bir ateş açtı. Şeyh Sait isyancıları şehrin güney cephesini zayıf görüp o tarafa yöneldiler.

İki aylık Fethi Okyar hükümetini böyle bir önemli olaylar ve isyanlar silsilesi bekliyordu.

***

Fethi Bey, isyan haberini duyar duymaz Fevzi Paşa'ya durumu anlatmış ve gezide olan Cumhurbaşkanı'na telgraf çekmişti. Genelkurmay Başkanı hemen 3. Ordu Müfettişi Kâzım Orbay'la, Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Mürsel Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmişti.

Şeyh Sait "mehdi"liğini ilan etmişti. (Menemen'de de aynısı olacaktır.) Ama gayesi sadece dini değildi. İngiliz tahriki ile etnik bölücülük yapıyordu. Ağzında "Halife" gerisinde "Özerk Kürdistan" vardı.

Ne var ki Türk Kolordusu harekete geçmişti, başında da Mürsel Paşa vardı. Kuru gürültüye pabuç bırakmayacağını, Türk ordusu Çanakkale'de de Kurtuluş Savaşı'nda da göstermişti.

Korkudan Diyarbakırlılar kale içine ve evlerine çekilmişler, caddeler sokaklar bomboş kalmıştı. İsyancıların daha önce girdikleri köy, bucak ve şehirleri, evleri nasıl talan ettiklerini duymuşlardı. Akşama doğru Türk askerlerinin top seslerini ve makinalı tüfek şakırtılarını duyunca rahatladılar. Caddeleri ve sokakları güvenle Mürsel Paşa'nın subayları askerleri tutmuştu. İsyancılar şaşkın vaziyette:

– Allahu Ekber!.. Sallahu!.. diye bağırıyorlardı.

Ama Allah isyankara, nanköre değil, vatansever, vefalı ve cesur Türk askerine güç ve zafer verirdi.

İsyancıların saldırısı türlü silahların kustuğu korkutucu salvolarla kırılmıştı. Cepheden saldıran isyancılar, modern silahlar karşısında yığın yığın yere serilmeye başlamıştı. Gelirken Türk, Kürt demeden girip çapul ve yağma ettikleri sahipsiz köylüler gibi güçsüz insanlar yoktu karşılarında. Pabucun pahalı olduğunu gören Şeyh'in dervişleri, müritleri, çapulcuları yüz geri kaçmağa başlamışlardı.

Güney Mardin kapısında isyancıların başındaki seyit kılıklı bir adam, direnen birçok sivili öldürüp ilerlerken aniden karşısına Mürsel Paşa'nın atlı süvarileri çıkmıştı. İhtiyatlar dolu dizgin çarpışmaya girince onlar da kaçmaya başladılar. Güneş, Artuklu Türklerinin yaptırdığı Diyarbakır Kalesi'nin burçlarına vururken şehir pisliklerden temizlenmişti.

Halk Mürsel Paşa'ya teşekkür edip sokaklardaki leşleri Dicle'ye atıyor; sel suları isyancı cesetlerini sürükleyip götürüyordu.

Cumhuriyet'i Korumak

Gazi, Kurtuluş Savaşı'nı birlikte yaptıkları, Ali Fuat, Kâzım Karabekir gibi değerli erkânın ikiye ayrılmasını iyi görmüyor, üzülüyordu.

Terakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programındaki *"Dini fikre ve inançlara saygı duyulacağı ve idarede adem-i merkeziyet"*i ifade eden sözler, inkılaplara inanmış Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker gibi Fethi Bey kabinesinin devrimci bakanlarını düşündürüyordu.

Gazi Paşa, en eski arkadaşı Başbakan Fethi Bey'in ilerici, liberal olduğu kadar milliyetçilik ve devrimcilikte aynı düşüncede olduğunu biliyordu. Bu başbakanına güvenerek gene halkı aydınlatmak için yurt gezilerine çıktı.

Ali Fethi Bey de Gazi gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ihtiyatla karşılamış ve Gazi'ye dini istismar edeceklerini hatırlatarak, "Muhalif partiyi halk benimserse kabul edecek misiniz?" diye sormuş; Gazi de "Tabii" deyine Ali Fethi de, "Bunlarla mücadele

durumunda kalırım, belki de istifa ederim." demişti...

Başbakanlığı bırakmasına rağmen İsmet Paşa hâlâ CHP Başkan Vekili'ydi. Cumhuriyetin bu kabine değişikliği sırf kişi değişikliği değil, aynı zamanda fikir değişikliğiydi.

Fethi Bey, İsmet Paşa'ya göre daha hoşgörülü ve herkese hakkını verme taraftarı idi. Ama zaman ve zemin uygun muydu? Fethi Bey bunu düşünmek zorunda kalacaktı. Patrikhane meselesinde de görüldüğü üzere, yeni Başbakan milli konularda hassastı.

Yeni hükümet "Hıyanet- i Vataniye Kanunu"nu değiştirdi. Bu sırada Şeyh Sait İsyanı çıkmış, yayılmaya başlamıştı. Başbakan Ali Fethi Bey gerekli tedbirleri aldı. Aşar vergisini kaldırıp halkı rahatlatmaya çalışırlarken, gerici ve bölücüler halkı tahrike devam ediyordu.

Kulağı her zaman yurdun her köşesinde olan Gazi, yurt gezilerini bırakıp Ankara'ya döndü. Birkaç gün sonra İsmet Paşa da İstanbul'dan geldi. Garda onu Gazi Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Özalp, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Maliye Bakanı Abdülhalik Renda karşıladılar.

Akşam Başbakan Fethi Bey'le isyan hakkında alınacak tedbirleri konuştular.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na "Dinin siyasete alet edilemeyeceği ve bu suçun da vatana ihanet sayılacağına" dair ibare eklendi. 29 Nisan 1920 tarihli Vatana İhanet Kanunu şu şekli aldı:

"Dini veya din mukaddesatını, siyasi gayelere esas veya alet edecek cemiyetler kurulamayacağı, bu gibi cemiyetleri kuranlarla onlara girecekların, devlet şeklini değiştirmeye, devlet güvenliğini bozmaya, dini alet ederek halk arasında nifak sokmaya kalkışacakların vatan haini sayılacakları."

Başbakan Fethi Bey, TBMM'den ayrıca sıkıyönetimin ilanını istiyordu:

"Ergani vilayetinin bir bölümünde devletin silahlı güçlerine karşı oluşan isyan Diyarbakır, Elazığ ve Genç illerine de geçmiş ve genişlemeğe elverişli görünmüş olduğundan Mutki, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari illeriyle Erzurum'un Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasanın 86. maddesine göre meclisin onayına sunarım."

Meclis bu öneriyi kabul etti. 25 Şubat 1925'te Meclis'teki sertlik yanlıları, dinci ve etnik bölücülere karşı daha sert önlem alınmasını istiyorlardı. Ayrıca bunlar dini istismar eden TCF'nin kapatılmasının da gerekli olduğunu söylüyorlardı. Bu partinin *"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası inanca saygılıdır"* söyleminin isyanı tahrik ettiği belirtiliyordu. İngilizlerin İstanbul'da bir araya getirdiği gerici, İtilafçı, liberal zümre ve basın da bu isyana zemin hazırlamıştı.

Fethi Bey, TCF Başkanı Karabekir'e Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı gönderip "Partinizi feshedin." dedi. Kâzım Karabekir: "Kanun çerçevesinde parti kurmak hakkımız ama dağıtmak elimizde değil." cevabını verdi. Fethi Bey bu gerici partiyi kapatamayınca kabinesindeki bazı bakanlar da ona karşı geldi. CHP grubu onu ılımlı buluyor sert tedbirler istiyorlardı.

Aslında, Ali Fethi Bey'in isyan sebebini belirlemesi doğruydu:

"Olay Padişahlık, Hilafet, Şeriat, Abdülhamit'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici bir propaganda adı altında Kürtçülüktür. Diyarbakır'da bulunan iki beyannamede Gazi Paşa aleyhinde, ordu aleyhinde ve özellikle subay ve paşalar aleyhinde, devlet memurları aleyhinde ağza alınmayacak şeyler yazılmıştır."

Başbakan isyana karşı önlemler almaya başlamıştı. Fakat Gazi Paşa onun gevşek davrandığı kanaatindeydi. İstanbul'da bulunan İsmet Paşa'ya gelmesi için haber gönderdi. Meclis'te çoğunluğun kendisi aleyhine döndüğünü gören Fethi Bey başbakanlıktan istifa etti. Başbakanlığı üç buçuk ay sürmüştü.

Atatürk başbakanlığa İsmet Paşa'yı getirdi.

Fethi Bey gibi, isyanı dini ve etnik bölücülük olarak gören İsmet Paşa, 3 Mart 1925'te yeni cumhuriyet hükümetini kurdu. Ali Fethi Okyar da TBMM Başkanlığına getirildi. Yeni bir kanunun çıkması ve biri isyan bölgesinde diğeri Ankara'da olmak üzere İstiklal Mahkemelerinin kurulması gerekti.

Fethi Bey, siyasi yenilgiyi kabul edemedi ve Meclis Başkanlığından da istifa etti. Paris Büyükelçisi tayin edildi.

Gazi Paşa'nın yeni hükümeti kurmak üzere görevlendirdiği İsmet Paşa'nın kabinesi, güvenoyu alır almaz 4 Mart'ta Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkardı. Kanunda *"Gerici isyana memleketin sosyal düzenini yıkmaya ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini boznaya yönelen bütün kurum ve kışkırtmalar ve girişimleri ve yayınları yasaklamaya hükümet, cumhurbaşkanının onayı ile yetkilidir."* deniyordu.

İsmet Paşa, İngilizlerin tahrik ve teşvik ettiği Şeyh Sait isyancılarına karşı, Mürsel Paşa komutasında birlikler gönderdi. 8 Mart'ta Mürsel Paşa Diyarbakır'dan isyancıları atıp temizliğe başladı. Silvan ve Genç'e doğru kaçan isyancılar takip edilirken İstiklal Mahkemeleri kuruldu.

***

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, isyan dolayısıyla millet ve orduya bir bildiri yayınladı ve kurduğu Cumhuriyet'in gerici ve bölücüleri yok edecek güçte olduğunu belirtti: "Yüksek memurların ve mazisi şan ve şereflerle dolu olan Cumhuriyet Ordusu'nun vatanın içinde ve dışında fedakarlıkla görevini yapmasını beklediğini" ifade etti. Aynı gün Mürsel Paşa isyancıları Diyarbakır'dan atmıştı. 17 Mart'ta Doğu Bölgesi İstiklal Mahkemesi Başkanlığına Hacim Bey yerine Mazhar Müfit Bey atandı.

15 Nisan'da bütün isyanlar bastırılmış, gerici etnik bölücü-

ler yakalanmış ve adliyeye teslim edilmişti. Türk askeri, 5 Mayıs 1925'te, İstiklal Mahkeme'sinde yargılanmak üzere Şeyh Sait başta olmak üzere bütün dinci gericileri ve bölücüleri toplamış (28 kişi) ve tutuklu olarak Diyarbakır'a götürüyordu.

Hepsi de süklüm püklüm, aşağıdan alarak affedilmeyi bekliyorlardı. İngilizlerin "aslansınız" deyip silah ve para ile besleyip sırtlarını sıvazladığı isyancılar kedileşmişti. Nankörlüklerini bilen halkın yüzlerine tükürdüğünü görerek başları eğik hükümet konağına giriyorlardı.

Orada bu isyancıları ezen 3. Ordu Müfettişi Kâzım Orbay, Kolordu Komutanı Mürsel Paşa ve Vali Mithat Bey vardı. Pencereden bu sefilleri seyrederken Vali, Kâzım Paşa'ya soruyordu:

– Bunlar kendilerine seyitlik yakıştırıyor. Oysa "seyit" peygamber soyundan gelen demek. Ya bunlar Kürt değil Arap ya da Kürt ama seyit değil İngiliz'in kölesi. Onların parası gibi Arap'ın emir, şeyh, seyit sıfatlarını kullanarak masum halkı kandıran mütegallibeler.

– Doğru söylüyorsun Vali Bey... İngilizler onları, onlar da cahil halkı kandırıyor.

Kâzım ve Mithat Bey'lerin konuşmasını dinleyen Mürsel Paşa, isyanı bastırırken verdiği şehitleri düşünüyor; biraz ilerilerindeki İstiklal Mahkemesi üyelerine bakarak:

– Muhakkak hak ettikleri cezayı çekecekler, diyordu.

İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit, üyeler Ali Saip ve Lütfi Müfit, isyancıların baskınına uğrayıp katliama, gaspa uğramış halkın şikayet dilekçelerine ve jandarmanın tuttuğu zabıtlara bakıyorlardı. Başkan Müfit ayağa kalkıp pencereye uzandı. Aylardır zulüm gören, mağdur olan halk Şeyh Sait'i yuhluyordu...

Vali Mithat Bey, hâlâ eski fikrini söylüyordu: "Bunlar ne Arap ne Kürt... Ne de İslam... İngilizlerin piyonu. Seyitse Arap'tırlar, Kürt'se seyit değiller. İşiniz zor Müfit Bey!"

Mürsel Paşa hepsine bakarak gürledi.

– Bunlar Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine isyan etmiş katiller, soyguncular.

***

İstiklal Mahkemesi, suçluları yargıladı ve hükmünü 27 Mayıs'ta açıkladı. Öldürme ve gasp suçlusu 28 isyancıyı idama mahkum etti.

İstiklal Mahkemesi, isyancıların davalarının görüldüğü günlerde Ahmet Emin ve Suphi İleri gibi gazeteciler de ayaklanmaya dolaylı olarak etkili oldukları için tutuklanmış, daha sonra bırakılmışlardı.

Bu isyanla İngiltere, Atatürk'ün Musul-Kerkük'e gönderdiği Özdemir Bey komutasındaki fedai Türkmen mücahitlerin gerilla mücadelesini önlemiş oluyordu.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, isyan bastırıldıktan sonra şu bildiriyi yayınladı:

"Türkler, Cumhuriyetin korunmasına, vatanın gelişmesine milletin uygarlık ve yükselme yolunda çalışmasına mani olmak isteyeceklerin mahkum ve hüsrana uğrayacakları böylece gösterilmiştir.

"Türk vatanseverliğinin birinci özelliği vatan müdafaası daveti karşısında her işi bırakıp silah altına koşmaktır.

"Cumhuriyeti korumuş olmanın verdiği haklı şeref ve gurur hisleriyle yuvalarına dönmeye başlayan evlatlarımızı sevgi ve minnetle tekrar selamlarım."

Ali Fuat Paşa, daha sonraki demecinde:

"İsyanı, başta İngiltere olmak üzere, Kürt Teali Cemiyeti, Vahidettin'in reisliği altındaki Tarikat-ı Salahiye mensupları hazırlamış, şeyhler bizzat isyan hareketine kumanda etmişlerdi. Bu isyanda muhalefetin ve basının zerre kadar suçu yoktu." diyordu.

Ayrılık

Zevkli ve mutlu geçen gezi ve tatillerine rağmen Latife-Mustafa çifti Ankara'ya geldikten birkaç gün sonra birbirlerine küs görünmeye başlamıştı. Bu durumu belli etmek istemiyorlardı ama soğuklukları anlaşılıyordu. Salih Bey bunun sebebini sordu soruşturdu. Nihayet Latife Hanım'ın ağzından aldı. Kadın milletvekili olmak, Ankara'ya gelen elçileri kendisi de törenle kabul etmek istemiş; Gazi bunları reddedince küsmüştü.

Ali Kılıç ise bu geçimsizlik sebebini Konya'daki gezi sırasında Latife Hanım'm Gazi'yi bekletişine ve tren penceresinden "Bekle Kemal!.." diye bağırmasına veriyordu.

Gazi, hanımının yeni bir huysuzluğunu önlemek, tekrar topuk gürültülerini duymamak için sofrasını bu defa Ziraat Okulu odasında kurmuş Kılıç Ali ve Salih Bozok'la sohbet edip yemek yedikten sonra Çankaya'ya dönmüştü.

Mustafa Kemal Paşa'nın sabrını taşıran son hareket Çankaya bahçesinde oluyordu. Okumayı seven Gazi, kitabını kapayıp gece

yarısı bahçeye çıkmış. Nöbetçi askerleri görünce her zamanki babacan yakınlığı ve şefkati ile askerlerinin memleketlerini, hallerini sormaya başlamıştı. Onlarla konuşurken Latife Hanım balkona çıkıp laubali ve tarizkâr bir şekilde;

– Kemal!.. Dostlarınla, mahalle arkadaşlarınla sohbet ettiğin yetmedi de şimdi de askerlerinle mi ahbaplık ediyorsun? Yeter artık, hemen gel buraya!.. dedi.

Bahçede o sırada koruma görevlileri ve sofra hizmetçileri de vardı.

Sinirlenen Gazi Paşa, hemen orta köşke doğru yürüyüp içeri girdi; yaver Muzaffer vasıtasıyla Salih Bey'i Çankaya'ya çağırttı. Kılıç Ali'yle eski yaveri Köşk'e gelip alt kattaki odada Gazi'yi kanepeye uzanmış, göğsü bağrı açık halde görünce şaşırıp telaşlandılar. Salih Bey, Yaver Muzaffer'e;

– Doktor çağırdınız mı? diye seslenirken Gazi doğruldu:

– Doktor istemez! dedi.

– Neyiniz var Paşam?

– Hiçbir şeyim yok! dedikten sonra, eşinin laubali ve dokunaklı sözlerini sıkılarak anlattı:

– Çocuklar tahammül edemeyeceğim!..

Salih Bey, Gazi'nin kravatını çözdü; gömleğinin yakasını gevşetti. Koluna girip lavaboya götürdü. Çok bunalmış, sıkılmış olmalıydı. Yüzünü yıkayınca kendine geldi:

– Hemen arabayı hazırlat Salih! dedi. Yozgat'a gidiyoruz!

Salih Bey, şoförü çağırıp yaverlerle konuştuğu sırada otomobil hemen gelmiş, Gazi Salih'i de almadan Köşk'ten uzaklaşmıştı. Bu hali gören Kılıç Ali telaşla ve üzüntüyle:

– Ne yapacağız Salih? dedi. İkisi de kırk yıllık arkadaşlarının derdiyle dertlenerek Salih'in evine geldiler. Pakize Hanım "Misafirimiz var" diyerek kapıyı açtı. Salih'i ziyarete gelen Derviş Paşa,

onların üzgün halini görünce ne olduğunu sordu. O gece üçü de Mustafa Kemal-Latife evliliğinin bozulmaması için ne yapacaklarını konuştular.

***

Gazi Paşa büyük bir hiddet ve ıstırap içinde Yozgat'a gitmekten vazgeçmiş; eski ve tatlı hatıralarının olduğu metruk Direksiyon Binasına gelmişti. Orada eski koltuklar ve battaniyeler vardı. Köşk'e dönmek, Latife'yi bir daha görmek istemiyordu. Raflarda unutulmuş eski kitaplara el attı. Okuduğunu da anlamaz olmuştu. Dikkati yoktu. Hâlâ Latife'nin çirkin bağırışı kulaklarında çınlıyordu.

Çok sabretmişti. Çoktandır evliliğin çökmekte olduğunu görüyordu. Ama buna kendisinin sebep olmasını istemiyordu. Önceleri çok iyi anlaşmışlar, birbirlerini sevmişler, aile olmanın hazzını tatmışlardı. Latife bazen onun bir cumhurbaşkanı olduğunu unutuyor lalettayin bir koca sanıyordu. Çocukça davranıyor, protokolü bilmiyordu. Oysa okumuş, kültürlü bir kadındı.

Meclis'teki çekişmelerden, bakanlıklardaki işlerden, halkın şikayetlerinden yorulup bunalmış bir insan, evine dönünce ona sükunet verecek, rahatlatacak, güler yüzle karşılayan dinlendirici ve sakin bir eş istenmez miydi? Tam aksine Latife yaverlerin, hizmetlilerin yanında sesini yükseltiyor; "Nerede kaldın Kemal!" diye, kocasını değil, bir cumhurbaşkanını paylamaya kalkıyordu.

Bu düşünceler içinde kıvranan Gazi Paşa, neden sonra bir koltuk üstünde uyuyakaldı. Şoförü bir battaniye bulup Paşasının üstünü örttü. Kendisi de bir tarafa çekildi, uyudu.

İsmet Paşa daha gece vakti, olanı biteni duymuş ne yapacağını düşünmeye başlamıştı. Çankaya Köşkü'ne gidip durumu anlamaya niyetleniyordu. Pembe Köşk'ün kapısı çalınmaya başladı.

Mevhibe Hanım, telaşla koşturup kapıyı açtı. Hayretler içinde

kaldı. Şaşkındı. Karşısında perişan halde bir cumhurbaşkanı vardı. Çektiği acı ve ıstırap yüzünden okunuyordu. O güzel asil çehre, o kadar perişan ve asıktı ki ev sahibesi ne söyleyeceğini şaşırdı:

– Hoş geldiniz efendim! diyebildi. Latife'yi düşünüp, Hanımefendi nasıl? sözlerini geveledi.

Gazi kendinden beklenmeyen sertlikle "iyidir!" deyip antreden salona doğru ilerledi. Kulakları ağır işiten İsmet Paşa da merakla kalkmış, salona geçmişti. Karşısında Cumhurbaşkanı'nı uykusuz, perişan halde görünce ellerine yapıştı:

– Hoş geldin Paşam! İyi misiniz? dedi, onu bir koltuğa aldı.

Mevhibe Hanım daha önce karı koca arasındaki olanları duymuştu. Gene böyle bir geçimsizlik sandı; onlardan uzak bir odaya çekildi. O da üzgündü.

Gazi Paşa ve İsmet Paşa baş başa verip olanı biteni konuşmağa başladılar. Daha önce vatanı, milleti kurtaran ikili, bir evliliği kurtaramıyorlardı. Mevhibe Hanım "Sabrım taştı İsmet" sözünü işitti. Kalkıp ikisine de kahve yapmak üzere mutfağa girdi. O sırada İsmet Paşa yanıma geldi. Karısına sarılıp saçlarını öptü. Mutfakta hiç böyle yapmaz, sarılıp okşamazdı. Mevhibe'yi bağrına basarken arkadaşının hüsran içinde ve şefkat ve sevgisinden uzak kaldığını anlamış gibiydi: "Yazık yazık Mevhibe, Gazi çok talihsizmiş." dedi. Niçin o da Mevhibe gibi muti, yumuşak, sabırlı bir Rumeli kızı almamıştı.

***

Gece yarısı Cumhurbaşkanı ve Başbakan baş başa vermiş konuşuyorlardı. Salih Bey de yanlarına gelince Gazi:

– Salih daha önce yazdığım mektubu İsmet Paşa'ya ver, deyip devam etti: Kararım kesindir boşandık!.. Anadolu Ajansı'na durumu açıklayan uygun bir bildiri gönderiniz. Yayınlasınlar. İsmet! Ben Salih'le Yozgat'a gidiyorum... Latife yarınki trenle İzmir'e gön-

derilsin... Haberi Yozgat'ta bekleyeceğim. Ali Kılıç'ı, size yardım etsin diye Ankara'da bırakıyorum. Telefonunuzu beklerim. Allahaısmarladık!.. deyip ani bir hareketle kalktı Salih Bey'e de "Hadi, gidelim!" dedi.

Sıkıntılı içi acıyla doluydu. Konuşmak taşmak istiyordu. Derdini, şikayetini anlatamıyordu.

Benz-Mercedes bir otomobille yola çıktılar. Yolda Gazi, Salih'e tahammül edemediği olayı anlattı. Karısı olacak kadın nasıl "Kemal" diye hitap ederek onu askerleri ve hizmetçileri arasında küçük düşürürdü... Fenalık geçirmesinin sebebi de oymuş.

Yolda yanına eski dostları Nuri Conker ve çocukluk arkadaşı Recep Zühtü'yü de aldı. Otomobilin arkasına sıkışan Yaver Rasuhi, mebus Mahmud Bey'e Gazi'nin Latife Hanım hakkında yapılmasını istediği buyruk ve emir tekrarını hatırlıyordu:

"Mektuplarımı da vereceksin."

***

Direksiyon Binasında kahır içindeki Gazi'nin çok sevip saydığı kayınvalidesi Adeviyye Hanım'la onun kızı Latife'ye gece yazdığı mektuplardı bunlar:

"22 Temmuz 1925

Valide Hanımefendi'ye

Latife bir müddetten beri sinirli ve mustarip haldedir. Ben de aynı surette sinirli ve mustaribim. Aramızda aile hayatını rencide edecek her gün ufak tefek hadiseler olmaktadır.

Aramızdaki gerginliği ıslah için bir müddet birbirimizden ayrı bulunarak sükunete gelmeyi zaruri görüyorum.

Latife'yi rahatsızlığı esnasında tedavi etmek için beraber alıp İstanbul'a veya İzmir'e götürünüz.

Böyle bir fasıla ile sükunet hasıl olmadıkça ıstırabının giderilmesi-

ne imkan olmadığına kanaat getirdim.

Cümlenize selam.

Gazi Mustafa Kemal."

"22 Temmuz 1925

Latife,

Sinirli ve mustarip bir haldesin. Ben de aynı suretle sinirli ve mustaribim.

Aramızdaki gerginliği ıslah için bir müddet birbirimizden ayrı bulunarak sükunete gelmeyi zaruri görüyorum. Rahatsızlığınız esnasında tedavi için sizi beraber alıp İstanbul'a veya İzmir'e götürmesi için validenize yazdım.

Böyle bir fasıla ile sükunet hasıl olmadıkça ıstırabımın izalesine imkan olmadığına kanaat ettim.

Kasada nezdinde bulunan parayı yanına al. Seyahatin ve tedavin esnasında masraf edersin. Gerçek miktarını bilmediğim için yetersiz görürsen bildir. Kasada bana lüzumlu evrakı bırak. Kasanın açılıp kapanmasını Tevfik Bey'e öğret. Evin hüsn-ü muhafaza ve idaresi için dadına talimat ver. Huzur ve sükunet temenni ederim.

Gazi Mustafa Kemal."

***

Başbakan İsmet Paşa aylar önce kendisine yazılmış mektubu okudu. Cephe ve kader arkadaşına hak verdi. Özel Kalem Müdürü Vedidi Bey'i çağırdı:

– Müdür Bey, Reisicumhur Hazretlerinin kararıyla benim şu bildirimi Latife Hanım'a ulaştır. Yarın sabah İzmir'e hareket edecektir. Gereken hazırlık hemen tamamlanmış olacak.

Ağustos ayı başlarıydı. Çankaya Köşkü'nün önünde ikinci bir hüzün vardı. Sabahleyin Latife Hanım'ı trene götürecek araca Kı-

lıç Ali ve Yaver Rasuhi binmişti. Latife Hanım perişan ve omuzları çökmüş bir halde yaklaştı. Yolcu etmek için gelen Başbakan İsmet Paşa'ya, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya garip garip baktı. Bazı hükümet üyeleri ve milletvekilleri de uğurlamaya gelmişlerdi. Çoğu bu ayrılığın bir boşanma olduğunu bilmiyorlardı. Araç ayrılırken el salladılar. Baba evine giderken bir daha Ankara'ya dönemeyeceğini düşünemiyordu.

Yolda Latife Hanım, yalvaran bir sesle Kılıç Ali'ye döndü:

– Ali Bey!.. Siz birkaç ay önce kopan böyle bir ayrılığı önlemiş, beni kurtarmıştınız. Son ümidim gene sizsiniz. Evlat babasısınız. Çektiğim acıyı hissedersiniz. Eğer bu ayrılığı bir kere daha önlerseniz, size ömrüm boyunca minnettar ve müteşekkir kalacağım.

Kılıç Ali, üzüntü içinde:

– Elimden geleni yaparım, demesine rağmen umutsuzdu.

Geçimsizlik sebebi Latife Hanım'm tutum ve davranışlarıydı. O, herhangi bir adamla evlenmemişti. Gazi'nin bir milletin kurtarıcısı, sevgilisi olduğunu unutuyordu. Kocasının çocukluğundan beri bir baskı altına girmek istemeyen özgürlüğü her şeyin üstünde tutan bir karakteri olduğunu düşünemiyordu. Gazi Paşa'ya bir milletin önderi değil sanki bir kralmış, o da eşiymiş gibi kraliçe tavırları takınıyor, kocasının alışkanlıklarına engel olmaya, ona hâkim olmaya çalışıyordu. Latife, O'nun milleti tarafından tapılırcasına sevilen üstün bir komutan, dahi bir insan olduğunu idrak edememişti. Latife'yi, Pakize Hanım da, Galibe Hanım da, annesi de uyarmış "O lalettayin bir erkek değil, sen aslanla evlendin, ona uyacaksın." demişler, dinletememişlerdi.

İzmir'e gidecek aynı trenin başka bir kompartımanında mebus Süreyya Bey'in eşi Mediha Hanım'la Memduha Hanım da vardı. Latife Hanım'ın gardan kimsesiz, garip ve mahzun uğurlanışını üzülerek seyrettiler. Bir ara Cevat Abbas'ın karısı Mediha Hanım'a:

– Düşmaz kalkmaz bir Allah!.. Bak şimdi yanına gidip ona bir çift laf edeyim de gününü görsün! dedi.

Koridorlara sığmayan geniş kalçaları ile hışım içinde Latife Hanım'ın bulunduğu vagona yürüdü.

Latife Hanım, Ankara'ya ilk geldiğinde yardımını gördüğü yaşlı hanımı karşısında görünce ağlayarak boynuna sarıldı. Hıçkıra hıçkıra ağladığına bakmaksızın Memduha Hanım onun yıllar önce kendisini aşağıladığını hatırlatarak:

– Artık ne kraliçe olabilirsin ne de beni nedime yapabilirsin Latife Hanım!.. Hadi sana güle güle! deyip Latife Hanım'ın kollarından sıyrılıp trenden indi.

***

İki yıl, altı ay, dört gün süren Mustafa Kemal-Latife Hanım evliliği 5 Ağustos 1925'te sona ermiş; haber Ankara radyosundan verilmişti.

İzmir dönüşü Kılıç Ali, bu olaylar sebebiyle üzüntülü olan Salih'e şunları anlatıyordu:

– Salih! Hatırlıyor musun, bir gün Fransız gazeteci Bertha, Gazi ile röportaja gelmiş ve Latife Hanım'ı da görmüştü. O gün Gazi'ye "İşte ilk yenilginiz..." demişti. Daha sonra Gazi bana bunu hatırlatıp; "Kılıç Ali, galiba o Fransız kadının hakkı varmış! Bütün gayretime rağmen, Latife'ye bir yön veremiyorum. Korkarım ki dört elle sarıldığım aile ocağı, bir gün kendiliğinden yıkılıverecek." demişti.

– Ali! Gazi, neşeli bir anında bana da benzer şeyler söylemişti. "İzdivaçta kadının her arzusunu yapmak güç," dedi. "Mesela siz kitap okumak istersiniz. O, o esnada kitap okumanızı istemez. Pencereyi açarsınız, o kapatır... Bizim izdivacımız da bu kabil anlaşmazlıklar çok olurdu. Asıl tuhafı, Latife Hanım, benim kendisinden ayrılabileceğime hiç ihtimal vermezdi. Bir gün ona; 'Ya bu ihtimal gerçekleşirse' deyince kaşlarını çattı ve bana 'Nasıl olur? Dünyaca tanınan Mustafa Kemal dünya önünde zevcesini nasıl

boşar?' demiş." İşte Gazi'nin anlattıkları bunlardı Ali!...

– Salih! Lütfen Latife Hanım'ın sana yazdığı mektubu ver de okuyayım...

– Ben okudum, üzüldüm dertlendim. Al sen de oku, arkadaşımızın ve karısının ıstırabını anlayalım. Elimizden bir şey gelmiyor.

Kılıç Ali, derin bir şekilde iç geçirerek okumaya başladı:

"Göztepe, 29 Temmuz 1925-

Salih Bey,

Tanıştığımız, içinde günlerce bütün bir samimiyetle yaşadığımız Beyaz Ev'den yazıyorum. Gerçi en elemli dakikalarımı yaşarken beni aramadınız. Sizi Mahmud Bey'den birkaç kereler sordum. Hatta veda vazifesini de kendisine tevdi ettim. Belki de bu ilgisizliğinizden dolayı sizi Ankara'da aramak cesaretini kendimde bulamadım.

Fakat nasiyesinde bir tek leke olmayan ecdad evinde siz en uğurlu, en hayırlı bir misafir olarak bilinirsiniz. Burada sizi hatırlamamak, güzel bir maziyi gömmek demektir. Halbuki ben nankör değilim.

Salih Bey, sen kızarsın, söylenirsin fakat büyük meziyetlerin vardır. Samimisin. Ve daima hakikati söylersin. İnsanların yüzüne söyleyemeyeceğin şeyi de arkadan söylemezsin. Babasın, evlatların için ağlarsın. Zavallı annem mütemadiyen seni sayıklıyor. Çünkü o kara ruhlu herifin yerine sen olsaydın, beni bir cambaz gibi ipte oynatmazdın. Bana hakikati söylerdin. Fakat zarar yok. Bu dünya elbette ona kalmaz.

Salih Bey, bundan üç yıl önce bana karşı babalık vazifesini ifa edeceğinizi babama vaat etmiştin. O şimdi Avrupa'da, işlerine mani olmamak için burada olduğumu bile haber vermedim. Artık bir teessür yığını gibi her tesadüf ettiği koltuğa çöken annem ve ihtiyar halinde benim yüzümden fena bir muameleye düçar olmuş olan bir büyükannem var.

Öksüzüm. Kimsem yok. Onun için ikinci babalık vazifesini üzeri-

ne alan ve sözünün eri olan Salih Bey'e yazıyorum.

Git, Paşa ile görüş. Ben kocamdan eminim. Çünkü kadirşinastır. Yüksek ruhludur. İnsandır. Aramızdaki gerginliğe son vermesini, güzel bir mazinin vereceğini kuvvetle rica et. Ben kendisine yazdığım bir mektupta seni refikanla göndermesini rica ettim.

Bir haftadır, uykusuz, gıdasız, idama mahkumum.

Sebebleri çocukluk! Halbuki çocuklar bu ağır cezadan muaftır.

Salihsin. Salah (İyilik) ve sulh getireceğine eminim.

Latife Mustafa Kemal."

Kılıç Ali, üzüntü içinde mektubu katlayıp Salih Bey'e uzattı:

– Artık iş işten geçti. Talaknameler (boşanma kağıtları) gitti geldi.

– Ne acı, yeni hukuka göre evlendiler, eski hukuka göre boşandılar.

– Gazi'nin boşanma mektubu daha acı. Okurken gözyaşlarımı tutamadım.

– İkisine de yazık oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın iyi niyeti Latife ile olan evliliklerini kurtarmaya yetmedi.

– Genç kızın yetişme tarzı ve tecrübesizliği...

– Latife kültürüne, iyi eğitilmiş olmasına, ailesinin zenginlik ve ününe rağmen kendisinin de aşamadığı bir noktası vardı. O noktaya gelince de Latife bambaşka bir insan oluyor... Pişman olabileceği şeylerin hepsini o anda yapıyordu. Yapmamak elinde değildi. Nasıl bir çığı durdurmak mümkün değilse, Latife'nin kezzap gibi beynini yakan öfkesini durdurmak, yatıştırmak mümkün değildi.

– Noktası değil Salih, noksanı...

Mustafa Kemal'in Latife Hanım'dan boşanmasına üzülen arkadaşları sebebini konuşmayı sürdürüyorlardı:

– Mustafa Kemal Paşa'nın iyi niyetini anlayamadı... Karım Pa-

kize Hanım ona nasihat etti, dinlemedi. Hatta ilk geçimsizlikte, İstanbul'a gittiğinde Abdülhalim Çelebi de Latife Hanım'a öğüt vermiş; "Kızım sen bir kocayla değil, bir kaplanla evlendin. Kaplana gem vurulmaz. Yumuşak olacak sensin." demişti.

Gazi'nin genel sekreteri Hasan Rıza ise geçimsizlik sebebini aile ve yaşam farklılıklarında buluyordu:

– Hepimizi üzen bu hazin olayın belli başlı bir sebebi yok. İki tarafın yaşama alışkanlıkları ve hayat telakkilerinde farklar vardı.

Gazi'nin yakın arkadaşlarından Hüsrev Gerede ise, ikisinin de kendilerini üstün gören güçlü zeka ve irade zıtlaşmasını geçimsizlik sebebi görüyordu:

– Latife Hanım iyi eğitim görmüş, kibar, hoş sohbet bir kızdı. Ama herkesin önünde koskoca Gazi Paşa'ya "Kemal" diye hitabı hoş görülmemişti. O Gazi Paşa gibi yüce bir kişinin Türk milleti için büyüklüğünü anlayamadı. Büyük bir komutan önünde, aile içinde de olsa bir kadının komutan olamayacağını düşünemedi. Bir de devlet başkanının mevki ve hukukunu paylaşmaya kalktı.

Salih gibi Gazi'nin en samimi dostlarından olan Kılıç Ali susuyordu. Rıza Bey:

– Sen ne diyorsun Kılıç Ali? dedi.

– Doktor Rıza Bey'in dediği gibi Latife Hanım zeki bir kadındı ama erkek gibi sertti. Okumuş ve kibar olması onun sert mizacını yumuşatamadı. Bir de asaletini fazla vurgulaması, bu yüzden Mustafa Kemal'i baskı altına almak istemesi... Gazi gibi bir komutanın önünde kraliçelik taslaması bizim gibi Yörük olan sert mizaçlı Mustafa Kemal Paşa'nın sabrını taşırmaz mıydı?

Aileyi tanıyan bütün yakınları da boşanmada suçu Latife Hanım'da buluyorlardı.

"Omzumdan Evlilik Yükü Kalktı"

Başbakan İsmet Paşa bir süre, çok sevip saydığı arkadaşı ve Cumhurbaşkanının boşanma sebebiyle sıkıntısını unutup ferahlaması için ilgilenmedi, onu Çankaya'da yalnız bıraktı. Ama O'nun daha önce kendisine yüklediği görevler ve plan ve sıraya koyduğu devrimler yapılacaktı. Genç bakanları Mahmut Esat, Mustafa Necati adliye ve eğitim sahasında hamle ve devrim istiyor fakat gerici bir çevre karşı çıkıp "ham hayal, çok uzakta kaldı bu hamleleriniz" diyordu.

Bu Meclis içi sıkıntılardan bunaldığı bir akşam İsmet Bey, Çankaya'ya çıktı.

Mustafa Kemal'i zinde ve dinlenmiş gördü.

– İsmet Ankara'da, Meclis'te hava nasıl? deyince İsmet Paşa önceden Hilafeti, Saltanatı kaldırmak istemeyenlerin gene gerici tertipler içinde olduğunu, hedeflerinin "ham hayal olduğunu" söylediklerini anlattı. Mustafa Kemal ona umut verdi:

– İnsanın hedefi çok uzakta olmalı ki, hiç olmazsa yarı yola

varabilsin. Bu yalnız fertler için değil, milletler için de böyledir. Bir millet emellerinin yüksekliği nispetinde yükselir... Bugün milletçe hedefimiz en medeni milletlerin seviyesine ulaşmak, hatta bu seviyeyi aşmaktır. Bu asla imkansız değildir. Türk'ün zekası, Türk'ün cibilli vasıfları buna müsaittir. Yeter ki Türk milleti hedefini iyice seçsin. Ve hedefe varmaya azmetsin. Bu irade ve azim sende de bende de genç Cumhuriyet kadrolarında da var İsmet!

Mustafa Kemal aynı anda yaverini çağırdı:

– Mazhar Müfit Bey hemen gelsin! dedi.

O gün Çankaya'da bazı evrakları incelemekle görevlendirdiği eski Harbiye arkadaşı ve 19 Mayıs'ta kendisiyle Samsun'a çıkmış olan Mazhar Müfit hemen geldi:

– Buyur Paşam!

– Sana 7-8 Temmuz 1919'da Erzurum'da yazdırdığım zaptı çıkar ve oku.

Mazhar Müfit, İsmet Paşa'ya baktıktan sonra cebinden yıpranmış kağıdı çıkarıp okumaya başladı:

"1- Zaferden sonra hükümet biçimi Cumhuriyet olacak,

2- Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken muamele yapılacaktır.

3- Tesettür (Örtünme) kalkacaktır.

4- Fes kalkacak uygar milletler gibi şapka giyilecektir.

5- Latin harfleri kabul edilecek..."

Müfit Bey susunca Mustafa Kemal ona sordu.

– O zaman, ne demiştin Müfit?

– "Hayalperest yanlarınız var Paşam" demiştim.

– Ya ben ne demiştim?

– "Bunu zaman tayin eder, yazmaya devam et Müfit" demiştiniz Paşam...

Bu defa Mustafa Kemal, Başbakanına döndü:

– İsmet Bey kardeşim beş sene önce söylediğim ilk iki husus gerçekleşmiştir. Gerisine devam edeceğiz... Omzumdan evlilik yükü kalktı. Yarından itibaren senin yanındayım, Meclis'teyim İsmet!

Afet...

Gazi Paşa, Cumhurbaşkanı olarak Meclis'teki farklı fikirdeki arkadaşlarına ve gruplara karşı aynı mesafede durmak istiyor; fakat kafasında yapmak istediği devrimleri ancak İnönü ile yürütebileceğini düşünüyordu. Onun için devamlı hükümet icraatlarıyla ilgileniyor Meclis'teki locasından da görüşmeleri takip ediyordu. Öğrenciliğinde ve subaylığında annesini bile ihmal edecek derecede olan vatan ve millet sevgisi kadar, başka bir sevginin bir erkek olarak aşkta olduğunu Fikriye ve Latife Hanım ilişkilerinde yaşamıştı. Bu devlet ve millet duyarlılığı, kendi hislerini de çiğnetebiliyordu. 5 Ağustos 1925'te Latife Hanım'dan boşanmıştı. Şimdi zihni hep devleti, yapacağı devrimleri düşünürken içinde gönlünde derin bir boşluk hissediyordu. Bu boşluğu dolduracak yeni bir sevgiye ihtiyacı vardı. Bu gönlündeki arayış çok sevdiği kimsesiz çocuklara yönelecekti. O bir yetim ve yatılı öğrenci olarak çok baba ve anne hasreti çekmişti. Gezilerinde gördüğü yalınayak Anadolu çocuklarına, kimsesiz kızlara, oğlanlara sahip

çıkamaz mıydı?

Evlilik bağından kurtulmuştu ama gönlündeki sevgi şefkat dolu arayıştan kurtulamıyordu. Çevresindekiler, onun bir öfke anında Latife'den ayrıldığını ve üzüldüğünü hissediyorlardı. Hatıra defteri tutan Fahrettin Paşa ve Salih Bey bu anları defterlerine yazıyorlardı. Evet, Gazi bir erkek olarak yalnız ve dertliydi. Söylediği "Gel gitme kalmasın gözüm yollarda" ve "Bağrı yanık bülbüle döndüm" şarkıları bu acıklı halinin deliliydi.

Şimdi de, kendisini radyodaki sese kaptırmış Selahattin Pınar'ın şarkısını mırıldanıyordu:

"Gel, gel, gel, gel gitme kadın,
Ruhumu hicranına yakma, hicranına yakma.
İnlet beni, öldür beni, ağyara bırakma.
Karşında esirim, bana düşman gibi bakma.
Düşman gibi bakma!.."

Onun meyus ve melul hallini gören Fahrettin Paşa yaklaştı, arkadaşının omzuna eliyle vurdu:

– Kemal haydi İzmir'e gidelim! dedi.

Gazi bu arkadaşının her zaman "Paşam" derken şimdi "Kemal" diye hitap etmesinden alındı. Ona hep "Latif"i "Kemal" derdi. İzmir onun memleketi idi, giderse hatıralarla teselli mi bulurdu, yoksa ona nispet mi olurdu?

Derin mavi gözlerindeki düşünceyi Fahrettin Paşa sezemedi, ama:

– Paşam gidelim, Ankara havası beni de sıktı, dedi. Gazi hâlâ içinde "kadın" sözcüğü bulunan şarkının ekisindeydi; Salih Bey'e seslendi:

– Salih, şu "kadın" şarkısının bestekârını çağırın bir de kendi sesinden dinleyelim.

– Olur Paşam...

İki arkadaş, Salih Bey'i ve yaverlerini alıp trenle İzmir'e geldiler. Vali Cumhuriyet'in ilk balosunu vermek için hazırlık yapıyordu. Gazi'nin gelişine sevindi. Akşam balonun yapılacağı Karşıyaka iskelesinin karşısındaki iki katlı, sergi salonu olarak kullanılan köşke geldiler.

Salon, Cumhuriyet ve Gazi Paşa sevgisiyle coşmuş öğretmenlerle doluydu. Onu yakından göreceklerdi. Paşalarını alkışla karşıladılar. Masaya oturduktan biraz sonra caz dans havaları çalmaya başladı. Genç öğretmenler, yeni evli çiftler ve çocuklar neşe ve şevkle dans etmeğe başladılar. Fahrettin Paşa dans etmeyi bilmezdi. Sessizce oturuyor, gençleri seyrediyordu. Gazi Paşa ise ondan daha durgundu. Dansı, oynamayı sevdiği halde gözleri pistte, gençlerde değil de çok uzaklardaydı; belki hayalinde başka bir sevdiği ile dans ediyordu. Onun bu halini gören Vali Bey çekinerek Paşasını uyardı:

– Paşam sizinle dans etmek isteyen bir kızımız var. Gazi Paşa başını kaldırdı. Hakikaten güzel ve açık saçları omzuna düşmüş orta yaşlı bir öğretmen ona bakıyor:

– Gazi Paşam lütfen beninle dans eder misimiz? diyordu. Kalktı. Alkışlarla piste doğru yürüdü. Güzel de dans ediyordu ama damı bile Gazi'nin gözlerinin çok uzaklarda olduğunu hissediyordu. Dans bitince kız teşekkür etti, Gazi masasına oturdu.

Şimdi o, salondakileri, dans edenleri, neşeli olanları, kederli duranları gözleriyle takip ediyordu. Köşedeki bir masada başını eğmiş melul mahzun, güzel ve çok genç bir kız dikkatini çekti. Hiç dansa kalkmamış, oynayanları seyretmemişti bile... Onun durgun düşünceli hali Gazi'ye dokundu. O da öğrenciliğinde böyle oyundan, arkadaşlarından uzak yalnız başına kalırdı. Vali'nin yanında oturan Maarif Müdürü'ne sordu:

– Sağ taraftaki masada oturanlar hangi okul öğrencileri?

– Öğrenci değil, öğretmen onlar... Redd-i İlhak Okulu öğret-

menleri Paşam.

– Yarın onların okulunu ziyarete gidelim!

– Peki Paşam.

Fahrettin Paşa, arkadaşının bu önerisinden bir mana çıkaramadı.

***

Ertesi gün Redd-i İlhak Okulu Müdiresi, misafirleri için pastalar, kekler, kurabiyeler hazırlayıp çaya davet etmişti. Gazi Paşa, Fahrettin Paşa ile uzun bir masa başına dizilmiş öğretmenlerin bulunduğu salona yaklaştı. Hepsi de paşaları alkışlarla karşıladılar. Yer açtılar. Gazi Paşa ile Fahrettin Paşa arasına on altı yaşlarında güzel ve müti bakışlı bir kız düşmüştü. Gazi bu güzel kızı bir gün önce baloda boynu bükük, terk edilmiş, melul-mahzun bir halde görmüş; kendi çocukluğunu hatırlamıştı. Onun bu kırgın ve üzgün halini düşünerek, bir baba şefkati ile ona sorular sormaya başladı:

– Kızım senin adın ne?

Mahçup ve utangaç, sarı saçlı, ela gözlü genç kız başı eğikken cevap verdi. Sanki Gazi'nin yüzüne bakmaktan korkan bir hali vardı. Cılız bir sesle:

– Afet, Gazi Paşam, dedi.

Kızın sesi, Rumeli şivesiyle konuşması Gazi'nin hoşuna gitti.

– Çucuk! Nerelisin, lütfen başını kaldır da cevap ver.

Bu kere genç kız başını yavaş yavaş kaldırdı, ışıl ışıl yanan gözleri, zeki olduğunu gösteriyordu.

– Rumeliliyim... Selaniğin Doyran kazasından...

– Aaa ne güzel ben de Selanikliyim. Vardar nehrinin bir kenarında sizin kasaba, bir kenarında dayımın çiftliği vardı. Belki de ailelerimiz akraba.

Genç kızın bu konuşma ve yakınlıktan gözlerinin içi güldü. Garipliği kayboldu... Gazi Paşa sormaya devam etti:

– Annen baban nerde?

Genç kız gene garipleşti. Duyulmayacak hafif bir sesle, üzgünce:

– Annem ölmüş...

– Babanız?

Sarışın kız sıkılmış gibi başörtüsünün ucunu gevşeterek, fakat isyan edercesine:

– Annem ölünce babam başka bir kadınla evlenmiş.

Gazi Paşa kıza öyle acıyıp, halini özümseyip benimsemişti ki, belki de Rumeli'ye, çocukluk ve öğrencilik günlerine dönmüş olmalıydı. Bulunduğu yerin okul ve öğretmenlerle, öğrenciler arasında olduğunu unutmuştu:

– Sen ne yapıyorsun burada?

Genç kız da bu soruya hayret etti, ama başı dik ve gururlu cevap verdi:

– Paşam ben öğretmenim. Üç hafta oldu bu okulda öğretmenliğe başlayalı...

– Baban nerde?

– O da öğretmen... Bursa'da üvey annemle beraber. İsmail Hakkı Bey...

– Daha fazla okumak ister misin?

– Tabii Paşam.

– Ya benim kızım olmayı kabul eder misin?

Afet sustu, başını eğdi. Cevap vermedi. Gazi Paşa devam etti:

– Ya Ankara'ya gelmek ister misin?

Bu defa başını kaldırdı, Paşa'ya sevgiyle, saygıyla baktı; olmayacak bir şey miydi bu:

– Gelirim Paşam!.

– Burada sizinle kim ilgileniyor?

Afet, başını kaldırdı; başka bir masada otoriter bir tavırla öğretmen ve öğrencilere bir şeyler anlatan elli yaşlarındaki başı açık, modern giyimli kadını işaret etti:

– Te o madam ilgilenir... Bize Fransızca öğretir.

– Ne güzel seninle Fransızca da konuşuruz. Ankara'ya gelecek, hem öğretmenlik yapacaksın, hem de eğitimini yükseltmek için öğrencilik... Tamam mı çucuk!..

– Peki Paşam.

Fahrettin Paşa bu konuşmaları hiç ses çıkarmadan bir rüyadaymış gibi dinlemişti. Akşam hatıra defterine yazacaktı. Bu okul ziyaretinde Mustafa Kemal'in üzüntüleri, dalgınlıkları gittiği gibi gözlerinin içi yeni bir umutla parlamıştı. Aynı duyguları genç kızda da görmek silah arkadaşını memnun etti.

Devrisi gün, okul müdürü ile müdiresi Madam Baver'le konuşulmuş sade Afet değil onun yaşlarında Sabiha, Rukiye ve Nebile adlı yetim kızlar da mürebbiyeleri Fransız kadınla alınarak Ankara'ya hareket edilmişti. Vali bu çocuk yaştaki genç kızların anne ve babalarından evlatlık olmaları için izin alıp, Gazi'yi sevindirmişti. Yalnız Sabiha'nın Bursa'da olan annesi Hayriye Hanım ve babası Mustafa İzzet Bey hasta oldukları için, onların yerine oğulları Ankara'ya gidip Gazi'ye sevgi ve saygılarını sunduktan sonra bu izni vermişti. Atatürk'ün kızı olmak onlar için en büyük onurdu.

"İki Mustafa Kemal vardır.
Biri ben, fani Mustafa Kemal; diğeri milletin içinde yaşattığı Mustafa Kemal'ler ülküsüdür"

Çankaya Köşkü'nde Latife Hanım gittikten sonra; aşçı ve bulaşıkçıdan başka kadın kalmamıştı. Latife Hanım'ın amcası Halit Ziya Uşaklıgil'in oğlu Vedat ise hâlâ sekreter olarak orada kalıyordu. Dört genç kız ve üstözlü, yüzü asık bir madam gelince, o, odasını boşalttı kızlar yerleşti. Afet'e de Gazi'nin üst kattaki odasının karşısındaki kitaplarla dolu oda düştü...

Gazi Paşa, bu genç öğrencileriyle sanki yeni bir yaşam sevincine kavuşmuştu. Mutluydu, neşeliydi; onlara sorular soruyor, bilgiler veriyor; Madam Baver'le de Fransızca konuşuyorlardı.

Afet, siyah veya lacivert tayyörler, kısmen saçını örten baş örtüleriyle Gazi Paşa'nın yanında Meclis'e gidiyor onun toplantılarında bulunuyordu.

Gazi, bir gece dostlarını davet ettiği bir müzikli yemek verdi. Tevfik Rüştü Bey, Salih Bey ve Ahmet Ağaoğlu hanımları ve genç kızları ile, İsmet Paşa ile Fahri Paşa ise hanımsız olarak Köşk'teydi. Başbakan'ın hanımı hamile, Fahrettin Paşa'nınki ise hastaydı...

Afet, İsmet Paşa'nın yanında, diğer kızlar da karşıda mürebbiyeleri Madam Baver'in masasındaydılar. Yemekte tarhana çorbası, patlıcan karnıyarık, kremalı tatlı ve kavun vardı. Paşalar rakı, hanımlar şarap içmişler kızlar su ve gazozu tercih etmişlerdi. Latife Hanım'dan kalma ortam ve disiplinli garson hizmeti sürüyordu. Yemekten sonra Gazi Paşa Madam Baver'i dansa kaldırdı; fokstrotta ikisi de başarılıydı. Herkes alkışladı. Gazi masasına dönünce yanındaki Fahrettin Paşa'ya:

– Madam Baver'i dansa kaldır, dedi. Arkadaş yıllar öncesine dalmış gibi bir "Ahh" çektikten sonra:

– Biliyorsun. Gençliğim memleketimin dört bir bucağında, doğu bölgesinde askerlikle geçti. Dansı öğrenecek ve edecek imkan ve vakit bulamadım. Dans etmeyi bilmiyorum, dedi.

Arkadaşı ısrar etti:

– Kalk Fahri! Tango basittir. İki ileri bir geri...

Fahrettin Paşa gülerek:

– Paşam! Asker olarak yapamayacağımız bir şey yok, ama kısmetim 55'lik bir madammış! deyip Fransız hanımı kaldırmaya gitti.

Tevfik Rüştü Bey'in kızı babası gibi uzun boyluydu, siyah uzun saçları pembe bluzundan beline doğru sarkmış vaziyette gelip Gazi Paşa önünde reverans yaptı:

– Paşam dans etmenizi lütfedin, dedi.

Genç kıza takdirle bakan Gazi, onu iğnelemeyi de unutmadı:

– Memnuniyetle kızım!.. Ama yarın uzun saçlarını kestireceksin... Biliyorsun kısa saç moda.

O gece Gazi, neşe içinde bu Türk kızı ile herkesi hayran bırakan vals yaptı. Dans esnasında konuştular; Emel Hanım'm Fransızcasının babası kadar mükemmel olmasına sevindi:

– Afet'le ilgilenecek, onunla Fransızca konuşacaksın! dedi.

İsmet Paşa, düşünceli olarak pisttekileri seyrediyordu. Madam Baver şıktı, ama çok dekolteydi. Gazi'nin üç kızı ise rengârenk ipekli giysiler içinde cıvıl cıvıl konuşuyorlardı. Yanı başındaki Afet Hanım ise ipekli ve sırma işlemeli gece kıyafeti içinde sessiz ve vakur duruyordu. Gazi Paşa'nın bu güzel kız hakkında sitayişkâr sözlerini hatırladı: "Bu kız çok akıllı, bilgili, iyi... İlerde daha iyi olacak. Onu mükemmel olarak yetiştireceğim. Okuma, öğrenme meraklısı. Beni çok seviyor. Bazı hallerime üzülüyor. 'Çok içme' diyor... Ben de onu çok seviyorum. Kabiliyetini gördüğüm için ona en yüksek tahsili yaptıracağım. Yabancı diller öğrettireceğim. Gelecekte yüksek bir hanımefendi olacak... Bu küçük çocuklarım benim birer pırlantamdır."

***

Gazi Paşa, sol gözündeki Trablus Savaşı'ndan kalma rahatsızlığa rağmen çok kitap okurdu. Gene yukarıdaki odasında böyle bir kitaba dalmıştı. Gözlerinin yorulup sulandığını fark ederek kalktı. Böyle olunca hep bahçeye çıkar yeşilliklere, çiçeklere bakardı.

Aşağı inince evlatlıklarının dördünün de küçük çocuklar gibi ip atladığını gördü. Kendi de bir çocuk gibi bir iki kere onlara katıldı sonra ipi tutup:

– Gelin bakalım çocuklar! dedi.

Hepsini havuza bitişik masa başındaki sandalyelere oturttu, kendisi de hasır koltuğuna geçti. Ayrı ayrı kızlarının yüzlerinde, gözlerini gezdirdi. Genç kızlar, öz baba gibi sevdikleri Paşaları ciddi ciddi bakınca bir "suç mu işledik" zehabına kapılıp başlarını eğdiler.

– Oyun zamanı oyun... İş zamanı iş, dedi. Her şeyin bir zamanı var. Hepiniz de büyüdünüz... Ne olmak istiyorsunuz söyleyin bakayım.

Gözlerini ilk göz ağrısı Afet'e çevirdi; onun zekasını eğilimini

biliyordu; genç yaşta öğretmenlik yapmıştı ama daha ilerisini beklediği belliydi. Afet arkadaşlarına baktı. İçlerinde en çok okuyan oydu; arkadaşlarının bildiği huyunu söyledi:

– Okumak, daha çok okumak istiyorum Paşam!

– Okumanın sonu yok... Sen ne olmak istiyorsun onu söyle Afet!

– Tarih, coğrafya, başka bir dil daha öğrenmek istiyorum, Fransızcadan sonra...

– Anladım çocuk sen bilim adamı olmak istiyorsun, seni İsviçre'ye, Lozan'a, Cenevre'ye göndereceğim. Oradaki üniversitelerde okuyacaksın.

Afet'in gözlerinin içi gülerken Gazi, Sabiha'ya baktı. Onu çok defa at binerken, ağaçlara tırmanırken, yüksek dallardan atlarken görmüştü. Hareketi seven bir kızıydı:

– Eee sen söyle bakalım çocuk? dedi.

Sabiha çocukluğundan beri bir türküyü sever, arkadaşlarına da onu söylerdi. Zihninde gene o türkünün sözleri dolanıyordu:

"Gökte uçan tayyare, sür mavilim sür

Selam söyle o yare, sür mavilim sür."

O cevap vermekte gecikince iki kız arkadaşı kikirdedi. Sanki biliyorlardı ne diyeceğini. Gazi sertçe üsteledi:

– Söyle bakalım ne olmak istiyorsun Sabiha?

– Pilot! Pilot Paşam!..

Üç kız bu defa kahkaha atarak güldüler. Gazi onlara döndü:

– Gülmeyin! Niye olmasın? Sabiha göklerde uçacak, pilot olacak. Önce onu Türk Kuşu Kurumu'na, sonra Moskova Pilot Okulu'na göndereceğim. Siz ikiniz söyleyin bakayım ne olacaksınız. Rukiye, Nebile?

İki genç kız birbirinin yüzüne baktı. Sanki kavilleşmişlerdi.

Dar-ül Muallimat veya Sanayi-i Nefise nelerine yetmezdi? Rukiye, Nebile için de cevap veriyor, çoğul konuşuyordu:

– Paşam öğretmen okulunu bitirip öğretmen olacağız...

– Anlaşıldı kısa yoldan meslek sahibi olup bir an önce evleneceksiniz!

Çocukların yüzünün kızarıp suçlandıklarını görünce, müşfik ve sevecen bir gülüşle:

– Utanmayın, sıkılmayın... Öğretmenlik en güzel meslek... Sevdiğiniz bir erkeği bulunca evlenmeniz de normal. Kısa yoldan hayata atılmak, evlenmek, nüfusumuzu çoğaltacak çocuklar vermek. Türk annelerinin en önemli görevlerinden biri de bu. Savaşta çok şehitler verdik. On iki yıldır savaşıyoruz. İki milyon şehit... Ne demek... İki milyon erkeğimiz topraklara gömüldü, demek... Sizler anne olup diğer Anadolu anneleri gibi çocuk yetiştireceksiniz. Hem de cahil değil, okumuş anneler olarak... Hepinize Tanrı, dilediğiniz gibi mutlu ve başarılı, uzun bir hayat versin.

Köşkün aşçısı mutfaktan tencere kapağını tıngırdatıyordu. Bu "yemekleriniz hazır", demekti. Çocuklar kalkmaya yeltenince Gazi, "Durun!" deyip hepsini oturttu:

– Daha dersimiz bitmedi, dinleyin... Türk ve Türkiye sözcükleri Türk devrimi ile resmiyet kazandı. Osmanlı devletinde sadece anayasasının 18. maddesinde "resmi dil Türkçedir" deniyordu. Onlar devlete "Osmanlı Sultanlığı, Devlet-i Âliye" derken Avrupalılar Türk adıyla niteliyor ve Türkiye'ye "Empire Turc" diyorlardı. Niçin nüfus önemli diyorum, bunun için... Eğer Türkiye'de çok ve güzel bir Türk topluluğu, nüfusu olmasaydı Türk'ün kaderi, Hindistan'da imparatorluk kuran Babür'ün, İran'da hanedanlıklar kuran Akkoyunlu ve Kaçar Türk hanedanlarınınki gibi yok olup gitmek olurdu. Türk nüfusunun çokluğu Türkiye'yi ebedi vatan yaptı. Türk milleti Padişahlığı yıkarak, Osmanlılıktan soyunmuş, aslına asil cevherine dönmüştür. Osmanlı tam bağımsız değildi, Türkiye Cumhuriyeti tam bağımsızdır ve hürdür... Böyle olduğu

içindir ki şimdi gönül rahatlığıyla yemeklerimizi yiyeceğiz. Haydin bakalım sofraya!

Rukiye yetimlerin en yaşlısıydı, zaman zaman Gazi'nin öksürdüğünü, hastalandığını görüyordu... Çekine çekine endişesini dile getirdi:

– Ya siz giderseniz Paşam?

Kızının simsiyah saçlarını okşadı, kesin ve hırçın, tiz sesiyle cevap verdi:

– Hiçbir yere gitmem!.. İki Mustafa Kemal vardır. Biri ben, fani Mustafa Kemal; diğeri milletin içinde yaşattığı Mustafa Kemal'ler ülküsüdür. Ben bu ideali temsil ediyorum. Herhangi bir tehlike anında ben ortaya çıktımsa, beni bir Türk anası doğurmadı mı? Türk anaları daha nice Mustafa Kemal'ler doğurmayacaklar mı? Feyiz milletindir, benim değildir.

Çiftlik

Bazıları, İstiklal Savaşı'nın kazanılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile, Atatürk'ün millete karşı görevinin bittiğini sanıyordu. Ama o, henüz ülkü ve devrim yolunun yarısında olduğunu biliyordu. Asıl hizmet ve devrimlerine Cumhurbaşkanı olduktan sonra başlamıştı.

Bu sosyal devrimler kadar, iktisadi, sanayi ve zirai yenilik ve hizmetler olacaktı. Bunlardan biri de köylü milletine örnek olacak çiftlik, çiftçilik girişimiydi.

Ankara'ya yedi kilometre uzaklıkta yer yer çorak, yer yer bataklık bir araziyi kendi parası ile satın aldı. Yakınlarından Falih Rıfkı bile "Hali, bomboz bozkır, kül ve toz yığını Paşam, tarıma elverişli değil." dedi. Danıştığı ziraatçiler ise "Parana yazık Paşam, o kırlık bataklıkta çiftlik kuracağına toprağı, iklimi uygun Aydın veya Adana'da çiftlik kur." dediler. Büyük Gazi vatanını da, milletini de, tarihini de, kültürünü de iyi biliyordu:

– Bu millet dört yıl savaştan aç, çıplak, yorgun, yaralı, yok-

sul olarak çıktıktan bir yıl sonra silaha sarıldı ve iki yıl onca gazi ve şehidine rağmen düşmanlarına karşı büyük bir zafer kazandı. Şimdi kendisinin olan bu verimsiz, kuru, susuz görünen toprakları mı adam edemeyecek? Benim bunu başaracağımdan hiç şüphem yoktur. Beni örnek alan milletim de başaracaktır.

Atatürk'ün gayesi, doğal şartları uygun olamayan bozkırda bile tarım yapılabileceğini göstermekti. Fenni, modern bir çiftlikle tarıma başlayacak, tahıl ekecek, meyve yetiştirecek, orman yapacak, damızlık hayvan besleyip halka örnek olacaktı.

Kurduğu çiftliğe yerli, yabancı mühendisler, teknisyenler, veterinerler, uzmanlar getirdi; görevlendirdi. Traktör, pulluk aldı. Bizzat kendi de traktör başına geçti. Düşünceleri gerçekleşecekti. Selanik'teki dayısının çiftliğinden biliyordu. Çalıştı mı, alın teri döktü mü her şey oluyordu.

1925'te kurduğu çiftlik, umduğundan daha kısa zamanda ıslah edilmeye, verimli olmaya başladı. Oradaki modern tarımı, yemyeşil ağaçları gören halk oraya imrenerek bakıp takdirle, "Atatürk Orman Çiftliği" demeğe başlamıştı.

Gazi Paşa, Latife Hanım'dan boşandıktan sonra, çiftlik işleri ile daha çok meşgul olmaya başladı.

Fen memuru Tahsin Bey'e, Ankara'nın yeni açılan yol kenarlarına ağaç dikmesini emretmişti. Hangi ağacın kısa zamanda yeşereceği ve bu iklime uyacağı tartışılmış ve arsız ve her yerde yetişen ve Çin'de bulunan akasya, alasya, morasya ağaçları tavsiye edilmişti. Gelen örneklerden birinin de yapraklarına dokununca kötü koktuğu Ziraat mühendislerince Latince isimler verilerek anlatılmıştı. Gazi, bir mühendisin kokusundan dolayı "osuruk ağacı" demesine kızmasına rağmen, kırmızı çiçekleri salkım salkım olan ağaca "alasya" demiş ve akasyalar gibi yol boylarına, parklara dikilmesini emretmişti. O zaman fen memuru Tahsin Bey "Çiftliğe de bunlardan dikelim Paşam." deyince:

– Ben ağacın meyve verenini severim. Şehir içine o akasya cin-

si ağaçlar uygundu. Ama çiftlikte, bağda, bahçede meyve ağaçları yetiştirmeliyiz... Bizim Selanik'teki evin bahçesinde bile dut ağacı vardı. Anadolu'da da gördüm. Her hayatta, her avluda bir kayısı, erik ağacı var. Sen git Adana, Malatya, Kayseri'den bu fidanlardan al gel, demişti.

İşte bu ağaçlar, fidanlar, önce tren, sonra arabayla çiftliğe getirilmiş; Gazi'nin nezaretinde dikilmeyi bekliyordu.

***

İkinci cemrenin havaya düştüğü güzel bir ilkbahar günüydü. Gazi Paşa dört evlatlığı ile köşkün havuz başında güneşliyorlardı. Kiminin elinde kitap, kiminin Gazi babalarına örmekte oldukları kazak ve boyunbağı vardı.

Güneşin yükselmekte olduğunu fark eden Gazi, elindeki gazeteyi bırakıp:

– Haydi çocuklar çiftliğe! dedi.

Bir gün önceden fidanların geldiği haberini almıştı.

Kız çocukları soran gözlerle bakarken, O, kızlarının kıyafetlerini inceledi. Tebessüm ederek;

– Pantolonlarınızı giyin... Orada iş yapacaksınız! dedi.

Sabiha'nın havacılık, Afet'in binicilik için özel yapılmış pantolonları vardı. Ama Rukiye ve Nebile'nin pantolonları yoktu. Onların etekle gitmesini uygun görmeyen Gazi emireri Ali'ye seslendi:

– Ali... İki temiz asker pantolonu getir, dedi.

Onlar üzerlerini değiştirip pantolon ve sağlam ayakkabı giyerlerken, şoför Benz marka otomobili Köşk kapısına yanaştırdı. Biraz sonra hep birlikte yola çıktılar. Yol toprak, yer yer çakıllıydı. Toza bulanmaya aldırmadan gidiyorlardı.

Çankaya'dan sonra tabiat hepten çıplaklaştı. Bozkır çiftliğe kadar devam ediyordu. Bir ara Gazi şoföre durmasını işaret etti...

Araç durur durmaz, Gazi indi, koştu her zaman atıyla gelip etrafında döndüğü bir iğde ağacının karşısında selam verir gibi durdu. Ağacın etrafındaki ayrık ve süpürge otlarını yolmaya başladı. Dört kızı da hayretle onu seyrediyorlardı.

Yanlarına dönünce Gazi arabaya atladı ve anlatmaya başladı:

– O tek iğde ağacı benim kutsalımdır. Er gibi karşısında durur, ben de ona minnetle bakarım. Ona bakarken erlerimi hatırlarım... Çanakkale'de, Sakarya'da, Dumlupınar'da aç kalan erlerimin cebinden bu ağacın beyaz una, şekere benzer sarı-kahve kabuklu meyvesi çıkardı. Karınlarını onunla doyuruyorlardı. Tadı benim de hoşuma giderdi... Bu ağacın çiçekleri bir ay sonra açar. Çiçeği de güzel kokar. O zaman da geliriz...

Atatürk bir süre susup, aracın motor sesini bastıran gür ve tiz sesiyle yeniden anlatmaya başladı:

– Zeki Velidi Bey'den dinledim... Ağaç biz Türklerde kutludur. Ağaç dikenin ömrü uzarmış. Tanrı'dan kut alırmış. Siz de arada gidip bu tarihçimizi dinlemelisiniz. Türk Ocağı'nda, Tarih Kurumu'nda ders veriyor...

Afet dört kızın en meraklısıydı:

– Neler anlatıyor Paşam?

– Ağaç Türk destanlarında da var, diyor. Oğuz Kağan, ikinci eşini bir ağaç kovuğunda bulmuş... Gök üzerinden yeşil-mavi ışıklar onun üstüne düşmüş. Kız ona dünya güzeli görünmüş. Bu hayat ağacı ikisini yeşil yapraklarıyla sarıp sarmalamış. Bu kızdan bir oğlu, Kıpçak Beğ doğmuş...

Kızlar masal dinler gibi Paşalarının tatlı sesine dalmıştı; O, devam ediyordu:

– Ağacın kutsallığı Dedem Korkut Kitabı'nda da var... Zeki Bey, öyle güzel anlattı ki hafızamda yer etti. Bamsı Beyrek adlı bir bey varmış, ağaçları kesildiği içi ozanına öfkelenmiş ve demiş ki:

"Karşu yatan Karadağ'ım yıkıluptur
Ozan senin haberin yok
Gölgelice kaba ağacın kesilüptür
Ozan senin haberin yok!"

– Ozan koruma görevinin kendisinde olmadığını, Bamsı Beyrek'in görevi olduğunu söyleyip şöyle demiş:

"Bamsı Beyrek tutsak oluptur,
Kesi ile Tanrı kutu gitmiştir
Onun için kut güneşi soluptur
Yişsiz budunun kutu yitmiştir."

Manevi kızlarının kendisine anlamadan baktıklarını fark eden Gazi açıklamak gereği duydu.

– Çocuklar ben niçin Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarını kurdum? Sizler öğrenip yetişesiniz diye... Bu öz Türkçe şiirde, hakan çadırını ayakta tutan direğin ağaç olduğunu, devleti ayakta tutan direk ve ağacın da hakan olduğunu anlatıyor... Çadırın temel direği nasıl ağaçsa, devletin temeli olan kutlu hayat ağacı da uzun ömürlü olması için kuracağımız çiftlikler, ormanlar, fabrikalardır. Orta Asya'da Ötüken ormanı, Türk'ün toplanma, yenilenme derlenme yeriydi. Benim kurduğum bu çiftlikte çalışmanın, modern tarımın, örnek fabrikaların yeri olacak çocuklar...

Otomobil tozu dumana katıp bir çit önündeki traktör yanında durmuştu. İşçilerle Fen Memuru Tahsin Bey koştu.

İleride buğday tarlaları yeni göğermiş, yeşil çimenler gibi tepeye doğru uzanıyordu. Hemen onun ilerisinde Gazi, bağlar ve meyvelikler açtırmıştı. Tahsin Bey:

– Hoş geldiniz Paşam! Gelen ağaçlar, sizin dikim yerlerini belirlemeniz için bekliyor, deyip Gazi'nin ellerinden öptü. İşçiler de uzaktan selam durdu.

– Hoş bulduk Tahsin Bey, fidanlar nasıl, kökleri iyi mi, sağlıklı mı?

– Evet efendim, çuvallara sararak, ıslatıp getirdim...

Gazi Paşa'dan daha meraklı görünen kızlar, toprak üzerine yatmış, henüz gövermemiş bir iki metrelik fidanlara bakıyorlardı.

Paşa önce Afet'e sordu:

– Afet!.. Sen hangi meyveyi seversin?

– Portakal Paşam. Portakalı...

Gazi, birden hüzünlendi. Fen memuru Gazisinin yüzünden dertlendiğini sezdi. O da suçlandı. İki yıl önce Latife Hanım İzmir'den portakal fidesi getirtmiş, Çankaya bahçesine dikmişti. Ama soğuğa dayanamayan fidan, kışın soğuk almış, yaza girerken kurumuştu. Bu fidanın başına geçen Latife Hanım ağlarken, Gazi de hüzünlenmişti. Şimdi gene aynı anı yaşıyordu. Afet Hanım cevap beklerken, Gazi'nin acısını tazelememek için Tahsin Bey cevaplandırdı:

– Afet Hanım! Burada kış çok sert olur. Portakal ağacı yetişmez, soğuk alır, onun için onun fidanlarından getirmedim.

Afet, sevdiği ikinci meyve tercihini söyledi.

– Öyleyse ben kayısı fidanı dikeyim...

Fen memuru meyve fidanlarını beş gruba ayırıp ayrı ayrı demetler yapmıştı. Gazi Sabiha'ya sordu:

– Sen hangi meyveyi seviyorsun Gökçen?

O meyveden çok meyve ağaçlarının beyazdan pembeye, pembeden mora doğru apayrı olan renklerini seyretmeyi severdi. En çok da baharda en erken açan açık pembe renkli bademi severdi:

– Badem ağacı dikeceğim. Çiçekleri çok güzel ve erken açar.

Gazi bu cevap üzerine daha da hüzünlendi. Sanılar, hayaller, çağrışımlar durmadan depreşiyor, yüreğini kanatıyordu. Çocuklarının bundan haberi yoktu. Badem de Fikriye'nin sevdiği ağaçtı.

Çankaya'da ilk açan yerli meyve çiçekleri de onlardı...

Gazi Rukiye'nin, Nebile'nin cevaplarının erik ve elma olduğunu işitmekten memnun oldu. Onları beklemeden ilerdie duran traktöre doğru yürüdü. Çevik bir hareketle binip sürülmemiş, nadasa bırakılmış tarlaya doğru traktörü sürdü.

Fen Memuru Tahsin Bey iki kıza erik ve kiraz fidanlarını gösterdi. Hepsi de ayrı ayrı ellerinde meyve fideleri ile önlerinde kazma kürekle giden işçilerin peşine düştüler.

Mustafa Kemal Atatürk, mutluydu; uzaktan tozu dumana katarak pulluğu arkasında traktörü sürerken kızlarının ağaçları diktiği yere bakıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinde kızların, kadınların da emeği, alın teri olacaktı.

Şapka Devrimi ve Medeni Kanun

Mustafa Kemal Paşa öğrenciliğinden beri düzgün ve temiz giyinmeye dikkat ederdi. Asker kıyafetleri kadar sivil giysileri için de çok titizlik gösterirdi. Hepsinin ayrı yeri ve zamanı vardı. Çiftliğe giderken panama şapkasını takar, paçaları çizmesine girecek şekilde avcı pantolonunu giyerdi. Bu kıyafetleri ayrı bir odada durur, çiftliği denetlemeye veya traktörle tarla sürmeye gittiğinde bunları arabaya yükletirdi.

23 Ağustos 1925 günüydü. Yaveri Muzaffer'i çağırdı:

– Resmi kıyafetlerimi bir bavula, çiftlik elbiselerimi de başka bir bavula koy... Panama şapkamı da bir kutuya koymayı unutma!

Yanı başındaki Başyaveri Salih Bey bu emri duyunca takıldı:

– Ne o Paşam, Abbas yolcu mu?

– Sen de hazırlan Salih! Yakın illere gidelim... Boş duracak değiliz. Kendimizi gösterelim, dedi aceleyle yukarı çıktı.

Salih Bey, eski çocukluk arkadaşının her söz ve hareketinde bir

hikmet olduğunu düşünürdü.

Biraz sonra Gazi Paşa Mareşal üniformasını giymiş aşağı inmişti. Salih Bey onun üç yıl önce çıkardığı üniforma içinde, eski sırım gibi vücudu ve yakışıklılığı içinde görünce hayret ve takdirle ellerini açarken aklına Hatay konusu geldi:

– Yoksa Adana'ya Fransızlara gözdağı vermek için mi gidiyoruz Paşam?

Gazi Paşa sağ elini sol tarafındaki koynuna doğru sokarak güldü:

– Yok! Yok Salih!

Derken Yaver Muzaffer elindeki panama foteri bir kutuya yerleştirmek istiyerek yaklaştı:

– Paşam bu bavulda da, kutuda da ezilir nereye koyalım?

Salih Bey, Gazi'nin nereye gideceğini anlamıştı, yavere döndü:

– Muzaffer sen onu otomobilin arkasına koy, orda ezilmez...

Gazi ikisine de gülümsedi, sert adımlarla kapıya doğru yürüdü.

Şoförü çoktan otomobili kapının önüne çekmişti. Salih Bey, Muzaffer'e bir şeyler anlatıyordu. Geride kalmıştı. Gazi sert bir edayla:

– Ne oyalanıyorsun Salih. Gel! Fuat ve Nuri'ye de haber ver...

İki arkadaştan biri, ne kadar aceleci ve canlı ise öteki o kadar yavaştı. Nuri ve Fuat Bey'ler de onlara katıldı, birlikte otomobile binip Kastamonu yolunu tuttular.

Önce Çankırı'ya uğrayıp çarşıda otomobilden indiler. Gazi halkla sohbet etti... Vali onların öğle yemeğine kalmalarını rica etti. Yemekten sonra yola çıktılar.

Gazi Paşa, Kastamonu kışlasını ziyaret edip subay ve erlere karşı bir konuşma yaptı. Askeri konulardan söz etti, daha sonra Türk tarihi ve kahramanlıklara geçirdi sözünü, "Bir Türk dünyaya bedeldir" diye de bitirdi. Şehrin Belediye Başkanı yaklaştı:

– Paşam halk belediye salonunda toplandı, sizi dinlemek, görmek istiyorlar, dedi.

Halk caddeleri, sokakları, meydanları doldurmuş merakla kurtarıcısını bekliyordu. Sevinç seli ve coşkusu pencerelerden yollara taşmıştı. "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" sözleri ile Gazi'yi karşılayanlar; onunla birlikte otomobilden inenlerin başlarının açık ve ellerinde panama şapkaları olduğunu görüp şaşırdılar. Mustafa Kemal gibi, yanındaki Nuri Conker de, Fuat Bulca da bu ilk defa gördükleri serpuşu ellerinde halka doğru sallıyorlardı. Halk Gazi'yi kalpaklı fotoğrafı ile tanıyordu. Şimdi sırtındaki giysi de, elindeki şapka da gavur icadı değil miydi? Gazi giyiyorsa değildi. Şeyh Sait İsyanı'nı bastırarak bütün gericiliği ezen Gazi yanılır mıydı?

Gazi Paşa, Vali ve maiyetiyle belediye salonuna gitti. Alkışlarla karşılandı. Yanında maiyeti ile Kastamonu ve Çankırı mebusları vardı. Konuşmasında uygarlıktan söz edip Türk milletinin çağdaş uygarlığa erişmesi için akıl ve bilime dayalı eğitimin gerekli olduğunu anlattı ve; *"Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki ondan uzak duranları yakar, yok eder"* dedi; topluluğa bakarak sesini yükseltti:

"Biz her nokta-i nazardan medeni insan olmalıyız. Çok acılar gördük. Bunun sebebi dünyanın durumunu anlayamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Bütün Türk ve İslam alemine bakın, zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği gelişme ve yükselmeye uyduramadıklarından ne büyük felaket ve acı içindedirler... Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en sonunda felaket çamuruna batışımız bundandır. Beş altı senede kendimizi kurtarmışsak, zihniyetlerimizdeki değişikliktendir. Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz. Çünkü mecburuz. Millet açıkça bilmelidir. Medeniyet öyle kudretli bir ateştir ki ondan uzak duranı yakar, yok eder. İçinde bulunduğumuz medeni dünyada layık olduğumuz mevkiyi bulacak ve onu koruyup yükselteceğiz. Refah, mutluluk ve insanlık bundadır."

Gece Kastamonulular konuk ettikleri Gazi Paşa için fener alayları düzenlediler. Ziyafet esnasında İnebolulu bir heyet gelip Gazi Paşa'yı kasabalarına davet ettiler.

Gazi Paşa Kastamonu'da yaptığı veda konuşmasından sonra, öğleyin yanındaki erkânla, gene mareşal üniforması içinde İnebolu'ya geldi. Önce bu asker kıyafeti ile halkın arasına girdi, onlarla sohbet etti; yemekten sonra kendisine tahsis edilen evde yöneticilerle konuştu.

Onları uğurladıktan sonra mareşal üniformasını çıkardı, sivil elbiselerini giydi. Panama şapkasını başına taktı. İnebolu Belediyesi'nden çarşıya, oradan kayıkçılara doğru yanındaki yaverleri ve sivil erkanla yürüdü. Halk aralarına katılan Gazi Paşa'ya herkes, "Yaşa var ol! Gazi Mustafa Kemal Paşa!" nidalarıyla sevgi tezahüratında bulundu. Güneş tepeden vuruyor ve hava sıcaktı. Gazi elindeki panama şapkasını sallayıp sonra giyerek konuşmaya başladı. Giydiği fötr yüzünü gölgeliyor, güneşten koruyordu.

"Bu terekli serpuş insanı güneşten korur. Buna şapka denir... Ben şimdiye kadar millet ve memleket hayrına ne gibi hamleler, inkılaplar yapmış isem hep böyle halkımla bir araya gelip onlarla ilişki kurarak, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimi yakınlıktan güç ve ilham alarak yaptım!"

İnebolu, İstanbul'daki zulümden kaçıp Anadolu'daki kurtuluşa kaçan Millicilerin kapısıydı. Halkı da vefalıydı. Rıhtıma çıkanlar kadar kayıklarla getirilen cephaneleri de cepheye götürmüşlerdi. Şimdi Gazi'nin yakınları olan Fuat ve Nuri Bey'in panama şapkalarına bakıyor, yadsımıyorlardı.

Gazi Paşa, akşam Salih ve yaverlerini yanına alarak İnebolu'nun ileri gelenleriyle sofra başı sohbetinde bulundu. Gece, dışarıda "Yaşa Mustafa Kemal Paşa, adın yazılacak mücevher taşa!" diye coşkuda bulunan Türk Ocaklı gençler kendisini yarın için konuşmaya davet ettiler. Halk bu gençlerin düzenlediği fener ala-

yına katıldı.

Sabah erkenden Türk Ocağı'na giden Gazi Paşa, orada sade gençlerin değil, halkın da toplandığını görerek, hepsini panama şapkasını çıkararak selamladı. Eliyle fötrü göstererek:

"Bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka derler... Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi. İşte şapkamız... Bu bölgeyi görmek benim için kutlu bir istekti. Çünkü Kurtuluş Savaşımıza sizler yardımcı oldunuz. Bu gezimde isabet var, yeniliklerime de sizlerle başlıyorum. Yeşil ve gür ormanlarıyla, türlü madenleriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli servet kaynağı olan güzel beldenizi görmek beni mutlu etti. Ancak daha değerli olan sizlerle konuşma fırsatı bulmamdır. Sevgili kardeşlerim, idrak ve bilinç sahibi olan milletim, Allah'ın gölgesi, Peygamberin vekili olduğunu iddia eden Halife adındaki bilinçsizlere, bilgisizlere, ikiyüzlülere vicdanında ve yurdunda yer verebilir miydi? Size soruyorum. (Topluluktan "haşa", "hiçbir zaman" sesleri yükseldi.) Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı uygardır. Tarihte uygardır, gerçekte uygardır. Ben kardeşiniz, babanız gibi söylüyorum. Türkiye Cumhuriyeti halkı uygar olduğunu yaşayış biçimi ve kılık kıyafetiyle de gösterecektir. Uygar ulusların giyimi, başlığı nasılsa biz de ona uyacağız."

Mustafa Kemal Paşa üç gün Kastamonu'nun önemli ilçelerinde ve beldelerinde şapka gâh başında, gâh elinde dolaşıp halkı selamladı, onlarla sohbet etti. Topluluğa sordu:

– Bir ulusun uygar tarzda giyinmeden uygarlaşması mümkün mü?

Kalabalıktan "Asla! Asla!" sesleri yükselince sürdürdü:

– Size "uygarlaşmamış insan" denilmesini kabul eder misiniz?

Kalabalık gene "Asla! Asla!" diye bağırdı.

– O halde uygar insan gibi şapka giyeceksiniz. Dini bakımdan bunda hiçbir sakınca yoktur. Aksini söleyenler cahildir. Onlara

sormak istiyorum, Yunanların başlığı olan fesi giymek dince makbul oluyor da şapkayı giymek neden yasak oluyor? Cehaletten!

30 Ağustos 1925'te de Kastamonu Türk Ocağı'nda uzun bir konuşma yaptı. Türklerin tarih boyunca uygarlığa hizmet ettiğini, ama hurafe ve batıl itikatlara kapılınca bu işleri uygarlık seviyesinden gerilediğini anlattı ve sözlerini bilgece bitirdi:

"Efendiler, ey millet, iyi bilirsiniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, müritler, dervişler, mürşitler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki yol, tarikat değil, medeniyet yoludur."

Gazi Paşa, Çankırı'ya da uğradığı bu uzun geziden Ankara'ya dönüşünde, onu devlet erkânı başlarında fötr şapka ile karşıladılar. O da bu mutlu davranışa otomobilden elindeki şapkayı sallayarak karşılık verdi.

Bundan iki ay sonra 28 Kasım 1925'te Şapka Kanunu yürürlüğe girecek ve iki gün sonra da TBMM'de "Tekke ve Zaviyelerle, Türbelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve Kalktığına Dair Kanun" çıkacaktı.

***

Daha 3 Mart 1924'te Hilafetin, 8 Nisan 1924'te Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması ile dini hukuktan milli ve laik hukuka geçişin müjdesi verilmişti. 19 Mayıs 1924'te Mecliste "Ahkamı Şahsiye" (Aile Hukuku) ve "Vacibat" (Borçlar Hukuku) komisyonları kurulmuştu.

Gazi Paşa, adliye siyasetini bakanlarına anlatmış; kadın erkek eşitliğine dayalı bir Medeni Kanun istemiş ve şöyle demişti:

"Medeni hukukta, aile hukukunda izleyeceğimiz yol, ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere bağlılık yoktur; taassup milletleri uyanmaktan alıkoyan en ağır bir kabustur... Türk milleti, üzerinde böyle bir kabusu bulunduramaz."

Fethi Bey'in başbakanlığı döneminin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, İnönü hükümetinde de bakandı ve medeni hukuk çalımalarını yürütüyordu. İnanmış bir Kemalistti. Komisyonların görev ve çalışmalarını yeterli bulmuyor, doğrudan İsviçre Kanunu'ndan tercüme bir Medeni Kanun yapılmasını düşünüyordu. Bir konuşmayla bunu açıkladı:

"Türk ihtilalinin kararı, Batı Medeniyetini kayıtsız şartsız kendine mal etmek, benimsetmektir. Bu ilke bakımından kanunlarımız oldukları gibi Batı'dan almak zorundayız. Böylelikle Türk milletinin iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletlimizin dileklerine göre iş başarmaya borçluyuz Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların görevlerine son veririm."

Atatürkçü Adalet Bakanı konuşmasını sürdürüyordu:

"İsviçre Medeni Kanunu, dünya medeni kanunları içinde en yenisi, anlaşılması en kolayı, en demokratı ve en pratiği idi... Medeni kanunların en yükseği olduğu da en büyük hakçılarca (hukukçularca) kabul edilmiştir. Ayrıca demokrat olması bu kanunu bize çok yaraştırıyordu. Bütün bunlardan dolayı İsviçre Kanunu diğerlerine üstün tutuldu ve alındı. Çünkü Türk milletinin ruhu demokrat olduğu gibi son Türk ihtlalinin ana karakteri de bu idi."

Bu konuşmadan sonra Türk Medeni Kanunu tasarısı komisyonca TBMM'ye gönderildi. 17 Şubat 1926'da kanun Meclis'te görüşülmeye başladı. İsmet Paşa hükümetinin bütün bakanları oradaydı. Gazi Paşa da dinleyiciler locasında yerini almıştı. Birçok kadın dinleyici de vardı. Çünkü bu kanunla Türk kadını erkeklerle aynı hak ve görevlerle yükümlü oluyordu. Meclis Başkanı Kâzım Özalp tasarıyı oya sundu. Bütün milletvekilleri ellerini kaldırıp oybirliği ile kanunu kabul etti. Ve Türk Medeni Kanunu 4 Nisan 1926'da Resmi Gazete'de yayınlanacaktı...

1 Mart 1926'da da Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girecekti. Türkiye Cumhuriyeti devrimlerle, yepyeni bir anlayış ve kurumlarıyla uygar bir hukuk devleti oluyordu.

Lozan Antlaşması'nın 49. maddesine göre Türkiye'deki Müslüman olmayan azınlık şahsi, aile, boşlanma ve miras haklarını kendi örf ve adetlerine göre yürütme hakkına sahipken; Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile bu ayrıcalıktan vazgeçip kendileri hakkında da Medeni Kanun'un uygulanmasını istediler.

Bir Erkek, Kadınsız Edemiyordu

Gazi, diline pelesenk olan "Kadın" şarkısının bestekârını hâlâ merak ediyordu. Salih Bey, İstanbul'da olan sanatkârı ve saz heyetini Köşk'e davet etti. Tanburi Selahattin, bu davete çok sevinmişti, ama heyecanlıydı. Gazi Paşa'yı ilk defa görecek, üstelik huzurunda şarkı söyleyecekti.

Salonun bir köşesine saz heyeti oturmuş; Selahattin ayakta Gazi Paşa'nın yukardan aşağı inmesini bekliyordu. O'nu lacivert takım elbisesi, kravatlı, muntazam ütülenmiş pantolonu, parlayan ayakkabıları ile merdivenlerden inerken görüp koştu; eline sarılıp öptü.

– Hoş geldiniz Selahattin Bey! Buyurun sofraya, diyen Gazi oturdu, sanatkârı da yanıbaşına oturttu.

Garsonlar O'nun gözlerinden, bakışlarından emir alıyorlardı. Hemen iki kadeh de doldu. Diğer konukları da Gazi'yi selamlayarak sofraya oturdular. Sanatkâr şaşkındı; utanıyor, sıkılıyor, önüne bakıyordu. Daha önce paşaların, devlet adamlarının, ediplerin

oturduğu sofradaydı. Gazi onu rahatlattı:

– Haydi Türk musikisini sevenlerin şerefine! dedi.

Kadehini sanatkâra uzattı. Bestekâr da çekinerek hafifçe dokundurdu:

– Şerefinize, sağlığınıza Paşam!

– Şu "Kadın" şarkın gerçekten çok güzel, tebrik ederim, besteniz gönül okşuyor. Sadece bir şeye dokunacağım. Şu "Kadın" sözcüğü o incecik şarkıya kalın gelmiyor mu? Onun yerine kadının zerafetini, inceliğini, nazikliğini daha iyi anlatacak bir sözcük bulamaz mıydınız?

Bestekârın şaşkınlığı, bu uzun ve ince tahlilden hoşlanmasına rağmen, arttı. Gazi niçin bu şarkı ve kadın üzerinde bu kadar duygulu oluyor, bir kelimeyi bile eleştiriyordu? Bu güzel şiiri kendisi yazmamıştı ki, sadece bestelemişti. Şairin sözcüklerini değiştirmeye hakkı yoktu. Şimdi bunu Gazi Paşa'ya nasıl anlatırdı? Onun karşısında Yahya Kemal'ler, Abdülhak Hamit'ler bile tutuluyordu. O ne söyleyebilirdi ki? Sanatkârın susup önüne baktığını gören Gazi Paşa onu yüreklendirdi. Bir daha kadehine vurup içmesini sağlayıp, sesini yükseltti:

– Haydi kalk ayağa... Şarkını savun!

Bestekâr sarhoş olmadığı halde sendeleyerek kalktı. Öğrenci gibi hazırolda durarak konuştu:

– Paşam, bu şarkının sözleri benim değil... Ama bana göre bu mısradaki "kadın" sözü çok yerindedir. Onun yerine kullanabileceğim daha ince, daha elverişli bir sözcük bulamıyorum. "Hanım" desem sizin devrim ve kadın hakları titizliğinize ters gelecek, çünkü o zaman aklımıza kafes arkasındaki, peçeli hatunlar gelecek.

– Peki çocuk! "Canım" desek olmaz mı?

– Olabilir Paşam! Ancak "canım" sözcüğünü bir kadın da sevdiği erkeğe söyleyebilir. "Kadın" sözcüğü bana göre çok incedir; hem Anadolu, hem Rumeli kadınlarını ifade eder. Sofradaki dilci-

lerden Cevat Emre, Gazi Paşa'ya fısıldadı:

– Paşam doğru söylüyor; "Hatun" Öztürkçe "Katun"dan geliyor, bu sözcük de zamanla ses değişikliğine uğramış "kadın" olmuş.

– Peki davayı kazandın Selahattin Bey! Şimdi saz heyetinle şarkıyı oku bakalım.

Burhanettin Ökte kanun taksimi yapmaya başlarken, sanatkâr Gazi'yi selamlayıp musiki heyetinin önüne geçti ve şarkısını okumağa başladı. Salih Bey neşe ile Gazisine bakarken o, hüzünle rakısını yudumlayıp sanatkâra kulak veriyordu:

"Gel gel, gel gel, gitme kadın
Ruhumu hicranıma yakma, hicranıma yakma..."

Bir şarkı bitiyor, öbürü başlıyor, Atatürk ağır düşüncelerden kurtuluyor, şarkılarla beyninin ve yüreğinin dinlenip hafiflediğini hissediyordu. Selahattin Pınar, Hüzzam faslı ile birlikte yeni bir şarkısına geçmişti:

"Aşkınla sürünsen, yine aşkınla dirilsem
Bilmem ki ne yapsam ki senin kalbine girsem
Bir gölge ruhunun altında bilinsem."

Gazi, yeni düşüncelere dalmıştı. Bir erkek, kadınsız edemiyordu. Tabiatın kanunu... Kadın da erkeksiz edemediğine göre, yalnızlık her ikisi için de bir kabus olmalıydı.

"Daha Ne İsteyim Ben Gazi'den?
Vatanımızı Kurtardı. Gidip Elini Öpecedim."

Havanın güzel olduğu bir gün, seyis, Sülün ve Sakarya adlı atları hazırlamış; Gazi ve Sabiha Gökçen atlara binmişler; çiftliği dolaştıktan sonra bilmedikleri bir yola çıkmışlardı. Yol kenarında bodur bir ahlat ağacı gölgesine sığınmış ihtiyar bir kadın gördüler. Gazi attan inerek yanı başına sopa ve çıkınını koymuş kadına yaklaştı:

– Merhaba ana! dedi. Nereden gelip nereye gidiyorsun?

Kadın başını kaldırıp hasır şapkalı adama baktı.

– Niye sordun ki... Yosa buraların saabı mısın? Yoksa bekçisi mi?

Gazi gülümsedi, Sabiha uzaktan, at üstünde onların sohbetini dinliyordu. Gazi:

– Ben buranın ne sahibiyim ne de bekçisiyim ana!.. Bu topraklar Türk milletinin malı. Buranın bekçisi de Türk milletinin kendisi... Şimdi nereden gelip nereye gidiyorsun, söyle bakayım?

İhtiyar kadın başını kaldırdı:

– Tabii söylerim... Ben Sincan'ın köylerindenim bey. Otun bile bitmediği kavruk köylerdenim. Bizim mıhtar bana bir bilet aldı, trene bindirdi, buraya yolladı...

– Muhtar niçin gönderdi seni buraya?

– Gazi Paşamızı görmem için... Onun başını pek ağrıttım da... O da git Angara'ya derdini yan didi...

– Nedir derdin ana?

– Benim iki oğlum vardı. Yonan geldiğinde harbe gittiler. Dönmediler. Şehit düşmüşler... Gazi Paşa yurdu kurtardı, dediler. Ben de gidip göreyim, dedim. Yolu pek bilemedim buralara düştüm...

– Senin Gazi Paşa'dan başka bir isteğin var mı?

Kadın yavaş yavaş gölgelikten doğruldu, yabancıya sertçe baktı:

– Töbe töbe!.. Daha ne isteyim ben Gazi'den, vatanımızı kurtardı. Gidip elini öpecedim... Şehit oğullarımın mezarını çiğnetmedi o... Gavurun dölü olmaktan Gazi sayesinde kurtulduk! "Sağ ol Paşam" demek için düştüm yollara. Sen Gazi Paşa'yı nirde bulurum, onu diyiver!..

Sabiha yaklaştı, attan indi, bir Gazisine bir ihtiyar kadına bakıyordu. Gazi Paşasının gözleri yaşarmıştı. O da duygulandı. Gazi, evlatlığına dönmüştü:

– Görüyorsun ya Gökçen!.. İşte bu bizim insanımız. Benim köylüm, benim vefalı Türk anam bu!

Sabiha Gökçen yaklaştı. Yaşlı kadının elini tuttu:

– Anacığım! dedi. Gökte aradığını yerde buldun... Rüyalarını süsleyen, seni buralara koşturan Gazi Paşa karşında!

Yaşlı ana, bu güzel kızın sözüyle şaşkına döndü. Birden elindeki değneği yere attı. Gazi Paşa'ya sarıldı. Gazi de onu kucakladı. Yaşlı kadın onu öperken, Gazi de anasını hatırlayarak ihtiyarın

ellerini öptü.

Dikkatle şapkası elinde, güneşte parlayan sarı saçları rüzgarda uçuşan, masmavi gözleri parlayan kurtarıcıya rüyadaymış gibi baktı. Gazi'nin elinden tutup ahlat gölgesine çekti. Çıkınını açtı. Beze sarılmış yufka ve peynir çıkardı:

– Acıkmışsınızdır, buyurun yeyin! dedi. Kendi ineğimin sütünden. Gazime hediye diye getirdim.

"Ey Ulu Gazi!.. Sen Çok Yaşa!"

Gazi Paşa, devlet işleriyle uğraşıyor, çocukları ile kitaplar okuyup onları aydınlatıyor, çiftlik işlerine dalıyor; ama içindeki boşluktan bir türlü kurtulamıyordu. Hele Köşk'ün çeşitli köşelerinde bir Fikriye çıkıyordu önüne, bir Latife... Köşkün melal dolu bu anılarından kurtulmak için hemen yurt gezisi yapmak hatırına geliyordu. Başka türlü oyalanamazdı.

21 Ekim 1925 günü yaverleri ve genel sekreteri Rıza Bey'le Afyonkarahisar'a geldi. Onu büyük bir kalabalık "Yaşa Gazi Paşa!" nidalarıyla karşıladı. Belediye dairesindeki şerefine verilen ziyafetten sonra, Türk'e yepyeni bir devir açan Dumlupınar Savaşı'nın zaferle sonuçlandığı meydanları görmek istedi. Maiyetiyle gitti. Heyecanlıydı. Savaş sırasında kaldığı odayı hemen buldu. Günlerce uykusuz kalıp zafer gecesi kuş uykusuna yattığı yatağın başındaki camlı çerçevenin içine "Türk'ün halas nuru buradan doğdu." yazılmıştı. Mustafa Kemal masasına bakıp heyecanlandı. Türk Ocağı'ndan bir Türk genci sevgi ve saygılarını sunduktan sonra

O'na hitap ediyordu: "Ey ulu Gazi!.. Sen çok yaşa çünkü milletimiz daha uzun zaman size muhtaçtır, vazifeleriniz bitmemiştir."

Gazi Paşa bu tarihi binada bulunmaktan, halkın sevgi ve coşkunluğundan ve gencin konuşmasından etkilenmişti. Ayağa kalktı. Heyecanını yenemiyordu:

– Afyonkarahisar'ın muhterem ahalisi tarafından hakkımda açıklanan samimi hislere, yapılan coşkun tezahürlere karşı şükranlarımı arz ederim, dedikten sonra hazırolda kendisine hayranlıkla bakan genç Türk Ocaklıya bakarak konuşmasını sürdürdü:

– Halkın hislerine tercüman olan genç arkadaşımızın sözlerinden çok duygulandım. Kendilerine bilhassa bir noktadan dolayı teşekkür edeceğim; o da vazifenin bitmemiş olduğunu ihtar etmeleridir. Ben vazifemin bitmediğini, yüklendiğim sorumluluğun da yüksek ve derin olduğunu idrak ediyorum. Arkadaşlar bu görev bitmeyecektir. Ben toprak olduktan sonra da devam edecektir. Ben ise sevine sevine bütün varlığımı bu kutsal vazifeme hasredeceğim ve onun yüksek sorumluluğunu yüklenmekle mesut olacağım. Göreve başarı ile devam edeceğim, çünkü büyük milletimizin kalp ve vicdanından bana karşı sarsılmaz bir emniyet ve itimadın taşmakta olduğunu görüyorum. Bu, benim için büyük kuvvettir, büyük selahiyettir.

Atatürk, milletten aldığı bu güç ve yetkiyi ilerdeki yıllarda yapacağı devrimlerle gerçekleştirmiştir.

Mutat Zevat

Atatürk'ün sofrası yiyecek içecekten çok bir fikir ve kültür sofrasıydı. Gerçekten açılan konu ve bilgi türleri siyasetten edebiyata, tarihten dile, sosyolojiden felsefeye, arkeolojiden tarıma kadar uzanırdı. Bu sofrada Gazi'nin çocukluk, askerlik ve Kurtuluş Savaşı'na ilk adımını attığı yıllardaki hatıra arkadaşları mümtaz bir mevki tutardı. 18-24 kişilik bu sofra dostlarına, kıskananlar "zevat-ı mutade" (alışılmış kişiler) derlerdi. Bunlara konuşulacak konu uzmanı bir kişi daha ekleyebilirdi ama beş altı kişilik çekirdek kadro değişmezdi.

Sofrasının tarihçi ve edipleri onu, gah Anadolu'yu fethe gelen bir alperene, gah Rumeli'ye akınlar yapan evlad-ı fatihana benzetirler; saygıyla herkesi kendine bağlayan tatlı sesine kulak verirlerdi. Kıvrak zekası, güçlü hafızası ve engin kültürüyle sofrasına katılanların arı beyi olurdu. Hiç kimse bu milli bilinç kovanından bal almadan gitmezdi.

Atatürk sofrasına katılan mutat zatlar dört kısımdı. Birincileri,

Selanik'ten gelen akraba, komşu ve yakın çocukluk ve gençlik arkadaşlarıydı. Bunların başında anne tarafından akrabası Fuat Bulca gelir, onu çocukluk ve gençlik arkadaşları Nuri Conker, Salih Bozok, Recep Zühtü, Hakkı ve Asaf Bey'ler izlerdi.

İkinci gruptakiler ise askerlik arkadaşları ve Samsun'a kendisiyle birlikte çıkanlardı. Bunların başında, Cevat Abbas, Hikmet Bey, Şükrü Bey, Kamil Gökçen, Müfit Bey gelir sonra da Ali Fuat Bey, Fethi Bey, Ali Kılıç, Muzaffer Kılıç, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Celal Bayar bulunurdu.

Üçüncü gruptakiler ise güvendiği bakanları, genel müdürleriydi: Necmeddin Sadak, Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu, Ali Çetinkaya, Tevfik Rüştü Aras, Mahmut Bey, Mithat Bey...

Dördüncü grup ise gazeteci, edebiyatçı ve ilim adamlarından ibaretti ve daha kalabalıktılar: Celal Sahir Erozan, Falih Rıfkı Atay, Yunus Nadi, Hakkı Tarık Us, Mehmet Emin Yurdakul, Alaattin Gövsa, İrfan Ferit Tek, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, İsmail Habib, Yakup Kadri, Falih Rıfkı...

***

Bir gün Ruşen Eşref'le Cemal Hüsnü konuşurlarken, Cemal Bey, mutat şahıslardan biri olan edebiyatçıya kıskanç bir şekilde Gazi Paşa'nın sofrasından şikayetçi oldu:

– Yahu Ruşen bu "zevat-ı mutade" de ne? Biz gençler Atatürk'ün sofrasına oturamayacak mıyız?

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kulağı delikti. Hemen bu haberi Gazi Paşa'ya duyurdu. Atatürk herkese eşit mesafede olmak isterdi, hele gençleri gözbebeği gibi korurdu. Mutat sofra arkadaşları, yakıştırmasından alınmıştı ama gençlerin gönlünü alıp bunun gerekçesini anlatmalıydı.

Devrisi gün Cemal Hüsnü Taray ve Ruşen Eşref'i Çankaya Köşküne davet etti. Ruşen Eşref alışıktı ama Köşk'e hiç çıkmamış Ce-

mal Hüsnü heyecanladı. Gazi niye çağırıyor diye telaşa düştü. Buyurulan saatte Çankaya Köşkü'ne çıktı.

Yaver Muzaffer ve Rasuhi onu aralarına alıp havuz başına götürdüler. Genç yazar daha çok telaşlandı, korkarak havuz başını gölgelendiren söğütlere doğru çekinerek yaklaştı. Gazi Paşa havuzun önündeki hasır koltukta oturuyor kahvesini yudumluyordu Cemal yaklaştı:

– İyi akşamlar Gazi Paşam! deyip Mustafa Kemal Paşa'nın eline sarılıp öptü.

Gazi tebessüm ederek yanındaki koltuğu gösterdi:

– Oturun lütfen!

Cemal ses çıkarmadan masadaki tesbihe, kül tablasına ve fincana bakıyordu. Gazi müşfik ve tatlı bir sesle:

– Çocuk! Seni niye çağırttım, biliyor musun?

Gözlerini saygı ve hayranlıkla Gazi Paşa'nın mavi ışıltılı, etkili gözlerine diken genç;

– Hayır Paşam! dedi.

Gazi Paşa ciddileşmişti:

– Bak çocuğum sen beni hacir altına almak istiyor muşsun?

– Estağfurullah, haddim mi efendim? diyen Cemal'in gözleri giriş kulübesinden çıkan Ruşen Eşref'e takıldı. Anlamıştı. Bu davet ondan kaynaklanıyordu.

Gazi Paşa ağır ağır konuşuyordu:

– Çocuk! Sen benim soframa yalnız aydın kişileri çağırmamı istiyormuşsun. Şimdi beni iyi dinle, sana anlatayım. Soframdakilerin çoğu Kurtuluş Mücadelesi için yola çıktığım zaman bana inanmışlar, benimle beraber gelmişler, davaya baş koymuşlar, canlarını bana siper etmişler ve bir an bile benden ayrılmayarak türlü eziyet, mahrumiyet ve cefayı karşılamış kişilerdir. Acıları ve sevinçleri hep onlarla beraber yaşayıp paylaştım. Bunların hep-

si bana canları, başlarıyla bağlıdırlar. Benim onlara vefa borcum çok büyüktür. Hiçbirini bırakamam, ama sofram genç aydınlara da açıktır ve her zaman açık olacaktır.

Bu sırada beyaz giysili bir garson masaya iki büyük maşrapa ayran bıraktı. Cemal Hüsnü rahatlamıştı.

– Buyur afiyet olsun Cemal Bey! diyen Gazi konuşmasını sürdürdü: Ben "mutat şahıslar" dediklerinize ne yaptım, ne verdim biliyor musun? Benim inandıklarıma onlar da inanıyorlardı. Benim yapmak istediklerimi onlar da düşünüyordu. Düşüncelerimi yerleştirip yaymak için onları Meclis'e soktum. Orada bana yardımcı oluyorlardı. Fakat hiçbirini bakan yapmadım. Bakanlıkların başına hep sizin gibi okumuş gençleri getirdim. Şimdi durumu anladın mı çocuk?

Cemal Hüsnü Taray, hemen ayağa kalkıp Gazi Paşa'nın eline sarıldı, öptü:

– Paşam çok haklısınız. Bunu hiç böyle düşünmemiştim.

Gazi, yaklaşmakta olan Ruşen Eşref'e de el etti:

– Gel Ruşen, otur. Arkadaşınla akşam soframa davetlisiniz.

Mahçup bir yüzle oturan Ruşen Eşref cebinden defter kalem çıkarırken bir ruh göğsünden fırlayıverdi. Bu bir kelebek, bir kuş da olabilirdi. Kendini, "Aytuğ" diye tanıttı:

– Ben de sofranızda bulunup sorular sorabilir miyim Paşam? dedi.

– Tabii... Bütün Türk gençleri soframın konuklarıdır, severek onları cevaplandıracağım. Çünkü devrimlerimin savunucu onlar olacaktır.

Ruşen'le Cemal ayranlarını yudumlarken beyaz bir kelebek Atatürk'ün gözleri önünden köşk çiçeklerine, ordan ağaçlara doğru kanat çırparak uzaklaştı.

"Gökçen... Afet Beni Mahçup Etmiyor. Sen de..."

Atatürk, gıybeti, dedikoduyu, yalanı, riyayı, yağcılığı sevmezdi. Herkesin dobra dobra olduğu gibi görünüp düşündüğünü söylemesini isterdi. Kendisi de gerçeği söylemekten, hata yapanın kusurunu yüzüne vurmaktan çekinmezdi.

Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan evine Cumhurbaşkanı ile Başbakan İsmet Paşa'yı ve arkadaşlarını yemeğe davet etmişti. Davetliler arasında Cevat Abbas, Kılıç Ali ve Salih Bozok da vardı. Herkes zamanında gelmiş ama İsmet Paşa gecikmişti. Gazi Paşa Harbiye'den beri buluşma saatine titizlikle uyar; fakat hükümet işleri görenleri bu gecikmelerinden dolayı mazur ve hoş görürdü. Ama o gece İsmet Paşa çok gecikmişti. Bu hale Gazi sinirlenmişti. Zaten davetliler de ileri geri Başbakan hakkında konuşmağa başlamışlardı.

Bir süre sonra teleşla gelen İsmet Paşa, geç kaldığı için özür dileyerek Gazi Paşa'nın yanına oturdu. Gazi ona iğneyi batırmadan edemedi:

– Adını vermeyeceğim İsmet! Senin için "engerek yılanı gibi sokuyor" diyorlar. Etrafta gerçekten böyle bir kanaat uyandırmışsın, senin için çok fena bir şey!

İsmet Paşa irkildi, mahçup ve şaşkın, soran gözlerle çevresindekilere bakınırken Gazi sürdürdü:

– Saklamaya gerek yok, bunu bana söyleyen eski yaverim. Şimdi milletvekili olan bir arkadaşım!

Atatürk'ün bu tanımı eski yaver Cevat Abbas'a uygundu. O telaşlanıp renkten renge girdi. İsmet Paşa'ya karşı suçlandı. Gazi Paşa bunu fark edip hemen:

– Cevat sen telaşlanma. Söyleyen sen değilsin.

İsmet Paşa soğukkanlı ve hoşgörülü bir şekilde başını iki yana salladı:

– Biliyorum diyeni! Salih Bozok'tur o!

İsmet Paşa uyarılmaktan memnundu. Ama Gazi Paşa'nın muziplikleri yüzünden çocukluk arkadaşı Salih Bey, İsmet Paşa'dan, bu "engerek" yakıştırmasından dolayı az şey çekmeyecekti. Ama gene de onun dost çevresine girdi.

Cumhuriyetin kurucuları işte böyle yüz yüze konuşur, dertleşir, birbirlerinin zevkine katılır, kahrına da katlanır, çekerlerdi.

***

Bir sonbahar akşamıydı. Mutat zevat gene Gazi Paşa'nın sofrasındaydı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya biraz geç geldi. Çantası kabarıktı. Belliydi içinde dosyalar vardı. Onları Gazi Paşa'nın tecessüslü bakışları altında Başkatibe teslim etti. Geciktiği için özür dileyip sofraya oturdu.

Atatürk onun getirdiği dosya ve evrakları merak ediyordu. Bu gibi hallerde sofra toplantısını kısa keser: "Çocuklar afiyet olsun" derdi. Bu "paydos" demekti.

Gene öyle oldu. Sofradakiler teşekkür edip ayrıldılar. Şükrü Kaya, Gazi Paşa'ya getirdiği dosyaların içeriği hakkında bilgi verdi; o da ayrıldı.

Gazi Paşa, hizmetçiye önündeki limon sıkılmış tahin helvası, leblebi, peynir, pekmez ve kavun tabaklarını bıraktırıp geri kalanını kaldırmasını emretti. Bir işaretle katibi masanın silinmiş boş yerine dosyayı getirdi. Gazi ona da:

– Sen de gidebilirsin, dedi.

Katip çıkarken yukardaki odasından Sabiha Gökçen yavaş yavaş indi.

– İyi akşamlar Gazi Paşam, dedi.

– İyi akşamlar Gökçen!.. Afet Abla'nın yazdığı kitabı okudun mu?

– Okuyorum Paşam!

– İyi oku... Not al... Afet İsviçre'de beni mahçup etmiyor. Sen de...

– Tabii Paşam, ben de havacılık üzerine Fuat ve Cevat Bey'in verdikleri kitapları okuyorum...

Raftaki radyo Türk musikisi yayını yapıyordu.

Gazi Paşa'nın eli gözü evraklarda kulağı radyoda olmalıydı. Bir ara arkasında yaslandı, "Gel gitme kadın" şarkısını erkek bir sanatkâr güzel okuyordu. Gazi, daldı, gözleri buğulandı.

Sabiha Gökçen onun ağladığını fark edip, yalnız bırakmak için:

– İyi geceler Paşam! deyip kendi odasına yöneldi.

Merdivenleri çıkarken üzülerek Gazi Paşasının niçin ağladığını düşünmeye başladı. Başını çevirdi. Gözleri dosyada olan Gazi Paşa rakı kadehini yudumluyordu... Bu şarkı neden onu bu kadar etkilemişti? Bu şarkının onda anımsattığı acı veya tatlı bir macera olmalıydı. "Gel gitme kadın" dediği kimdi acaba? Kimdi baba gibi sevdiği Gazisini ağlatan kadın?

Sabiha Gökçen yatağına yattığında şarkıyı ve Atasının gözlerinden akan yaşları düşünerek içlendi; sabah cesaret edip soracaktı.

***

Gazi Paşa geç yatar, geç uyur öğleden sonra kalkardı. Gökçen sabah erken kalkmış merakla onun uyanmasını beklemişti. Bahçeye çıkmış, çiçekleri fıskiyeli güğümle sulamış; ahırlara gidip seyislerin atları iyi tımar edip etmediğini denetlemiş, bir ara Rasuhi Bey'le konuşmuş, vakit öğleyi geçtiği halde, Gazi Paşa bir türlü aşağı inmemişti. Merakla merdivenlere yöneldi. Gazi uyanınca kapısını açar, onu her an takip eden hizmetlileri beklerdi. Kızları ise uyandığını görünce gider, ellerini öperlerdi.

Gökçen kapıyı açık gördü. Gazi Paşa giyinmiş çıkıyordu. Hem de bu defa üzerinde çiftlikte çalışırken giydiği boz renkli golf pantolonu ve siyah çizmesi vardı.

– Günaydın Paşam! diyen Gökçen eline sarılıp öptü.

– Çocuk! Gecen nasıl geçti?

– Çok iyi uyumadım Paşam...

– Neden?

– Siz akşam radyoda bir şarkıyı dinlerken ağladınız. Bana çok dokundu. Bu şarkı sizi niçin bu kadar üzdü Paşam?

– Çocuk!.. Neden ağladım bil bakalım?

Tatlı, munis bakışlarıyla evlatlığını süzerek merdivenlere yöneldi. Birlikte aşağı indiler. Gökçen beklediği cevabı alamamıştı. Salondaki sehpada sigara paketi ve kibrit duruyordu. Kapıdan hizmetliler telaşla girerken, Gazi, sigarayı aldı, ince, pembe dudağına götürdü; hüzünlü bir hali vardı:

– Sigaramı yak bakalım kızım! dedi. O sırada yaverleri ve Cevat Abbas da içeri girdiler.

– Hayırlı sabahlar Paşam!..

– Hayırlı sabahlar Cevat! Şoföre söyle Çiftliğe gidiyoruz. Sen de geliyorsun Gökçen! İş giysilerini çizmeni giy...

Çok geçmeden Sabiha Gökçen de pantolon ve çizme giyerek çıkmıştı. Otomobile binip Çiftlik yolunu tuttular. Gazi Paşa yol boyundaki kendi diktiği ağaçlara bakarak gürledi:

– Haydi bakalım Cevat!.. Seninle Anadolu'ya ilk çıktığımız zaman bir marş söylemiştik ya... Başla bakalım! Yine beraber okuyalım. Kızım da katılacak:

"Dağ başını duman almış, yürüyelim arkadaşlar!.
Güneş ufuktan şimdi doğar, yürüyelim arkadaşlar!"

Marşı hep beraber söylerlerken, Gökçen'in gözü de kulağı da Gazi Paşasındaydı. Bir ara Mustafa Kemal'in sesi değişti, kısıldı. Gözleri yaşla dolmuştu. Yine ağlıyordu. Ama Samsun'daki yol arkadaşı ve şoförü susmuyor sürdürüyorlardı:

"Dağ başını duman almış yürüyelim arkadaşlar."

Bu yürüyüş yurt ve millet sevgisine doğruydu.

Neyzen

Gazi Paşa, devlet işlerinin yorgunluğunu musiki dinleyerek giderirdi. Hem Türk musikisini hem Batı müziğini severdi. Hüzünlendiği bir sonbahar akşamı Burhanettin Ökte'nin fasıl heyetini Köşk'e davet etmişti... O gün İtalya'dan gelen heykeltraş da Ulu Önder'i mareşal üniforması içinde görmek istemiş. Gazi de asker üniforması giymişti.

Fasıl heyetinin neyzenleri, kanun ve kudüm ustalarıyla Ökte çekine çekine Köşk'ün kapısına yaklaştı. Sırım gibi Mehmetçikler onları kapıda karşıladı. Yaver Muzaffer ve Genel Sekreter Rıza Bey onları içeri aldı.

Heyet camekanlı bir kapıdan girdi. Hol boştu. Sağda misafir odası vardı. Solda ise Gazi'nin yazı odası yer alıyordu. Karşıdaki yemek salonu onların dikkatini çekti.

Beyaz ceket ve pantolonlu bir garson saz heyetine alacakları yeri gösterdi. Sanatkârlar oturdular ve sessizce Gazi Paşa'nın gelişini beklediler. Neyzen B. Ökte en heyecanlılarıydı. Yemek

odasından sesler gelince gözlerini oraya çevirdi. Belliydi, başka konuklar da vardı.

Büyük kurtarıcı güneş doğar gibi altın saçlarına pencereden vuran ışık hüzmeleri altında kapıdan göründü. Heyete mütebessim, ışıltılı gözlerle baktı, başıyla selamladı. Üstünde sırım gibi vücudunu saran mareşal üniforması vardı. Levent endamıyla salona doğru yürüdü. Heybetli duruşundan sanatkârlar etkilenmişti.

İtalyan heykeltıraş Ulus Meydanı'na dikilecek Atatürk heykelini yapacaktı. Bir saat önce geldiği ve Gazi'yi bu üniforma içinde gördüğü için, Gazi de sanatkârlara aynı kıyafetle musiki heyetini karşılamayı uygun bulmuştu.

Refik Fersan önde, Ökte arkada heyet üyeleri saygı ile yaklaşıp sıra ile Gazi Paşa'nın kutlu ellerini öptüler. Ulusal kahramanı üniformayla görmek onları daha çok heyecanlandırmıştı. Gazi, her birine şefkatle baktı, iltifatlar etti. Sekreter Rıza Bey musiki heyetini de yemek sofrasına davet etti.

Burhanettin Ökte dikkat kesilmiş Gazi'nin mutat dostlarına bakıyordu. Masa başına Gazi geçip otururken hepsi de ayağa kalktı. Sağında Nuri Conker, solunda Ankara Belediye Başkanı ve milletvekili Asaf Bey'le hanımı, karşısında Mustafa Necati, Şükrü Kaya, Kılıç Ali ve Salih Bozok hanımlarıyla yer almışlardı.

Sofrada sohbet edilerek yenilip içildikten sonra, Gazi Paşa, Ökte ve Fersan'a bakarak:

– Arkadaşlardan bir iki eser dinleyelim, dedi.

Fasıl heyeti Atatürk'ün sevdiği türkü ve şarkıları biliyorlardı. Kısa bir kanun taksimi ve saz faslından sonra Gazi, Ökte'ye:

– Neyi bırak, bir şarkı söyle Ökte, dedi.

Neyzen heyecanlandı. Şaşırdı. O saz sanatkârıydı, ses değil... Okuma zorundaydı. Saz heyetine baktı. Gazi'ye ve bütün seven ve sevilenlere hitap edercesine sesini yükseltti:

"Cana rakibi handan esersin,
Ben binevayı giryan edersin,
Biganelerle ünsiyet etme
Bana cihanı zindan edersin."

Gazi Paşa da tatlı sesiyle terennüme katıldı. Daha sonra şevki ve neşesi arttı. Bu ses onun sesi: "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!" diyen zafer kazanmış Bozkurt'un sert sesi miydi; yoksa bir Selanik, Rumeli, İstanbul'un yumuşak nağmesi mi? İşte sevdiği gazeli ile Çankaya bağlarını, Ankara dağlarını inletiyordu:

"Yarab! Ne eksilirdi deryayı izzetinden
Peymane-i vücuda zehrab dolmasaydı.
Azade ser olurdum asib ü der-i gamdan
Ya dehre gelmeseydim, ya aklım olmasaydı."

Hıdırellez

Gazeteci İsmail Habib Sevük, Köşk'e erken gelmiş olmalıydı. Gazi Paşa yoktu... Şimdi ya Meclis'te tartışmaları dinliyor veya bakanlıkların birinde verdiği buyrukların yerine getirilip getirilmediğini denetliyor olmalıydı. Sevük havuz başına oturup bekleyecekti. Çiçeklerden kalkıp gelen bir beyaz kelebek fıskiyenin etrafına kanat çırpmaya başladı. Gazeteci daldı. Hayret etmiyordu, bir ruh dile gelmiş soruyordu.

– Lütfen bana Gazi Paşamızın unutamadığı bir anısını anlatınız...

Sevük, kanat çırpıp saksıdaki kırmızı karanfile konan beyez kelebeğe baktı, anlatmaya başladı:

"1912 yılının mutlu günlerinden biriydi. Edirne Türk ordusu tarafından Bulgarlardan geri alınmış; herkes seviniyor, gülüyordu ama şehrin alınmasında yararlık gösteren genç sarışın subayın yüzü asık, bu hal benim gibi Yakup Kadri'nin de dikkatini çekti. Fısıldamaya

başladı: Odasının bir köşesinde oturan sarışın asık çehreli ve sukuti bir zabit, yalnız... Oradaki huzuruyla hepsinin şevkini kırıyor gibidir. İtiraz mı ediyor? Bir küstahlık mı yapıyor? Hayır, sadece susuyor. Ve bu susuş, ağır vakur susuş, hiçbirine serbestçe rahatça hasbıhal imkanı bırakmıyor. Sanki bu güzide heyetin 'merkez-i sikleti' bu küçük rütbeli, sessiz ve mütevazi zabitin kapı kenarına çekilmiş sandalyesindedir. Kolağası Mustafa Kemal susuyordu. Çünkü söz konusu olan zaferin hiçbir askeri kıymeti olmadığını ve Balkan Harbi hezimeti yüzkarasının bununla silinmiş addedilmekten çok uzak kalacağını biliyordu. Biliyordu ki bu adamlar, birtakım demegoglardır ve Londra Sulh Antlaşması'yla Türk milletinin bünyesinde yapılan acıklı ampütasyonun (ameliat) canhıraş ıstırabını avutmak için burada halka bir avuç afyon hazırlamakla meşguldür. (Edirne alınmış İttihatçılar Enver'le toplanmış konuşuyor; Mustafa Kemal Selanik ve Türkiye'nin geleceğini düşünüyor olmalıydı.)

Kolağası Mustafa Kemal susuyordu. Kim bilir, onun ıstırabı hiçbir müsekkinle avunamayacak kadar derindi. Doğduğu yer, ilk gençliğinin en tatlı demlerinin geçtiği güzel şehir Selanik elden gideli henüz birkaç ay oluyordu. Belki ihtiyar anası, genç hemşiresi, henüz düşman elinde esirdi. Veyahut cesetlerle, viranelerle tıkanan uzun göç yollarında bir çıkış bulmak için sürünüp duruyorlardı. Mustafa Kemal o adamdır ki şahsi dertler ve kendi ailesine ait felaketler üzerinde durmaz, bütün olaylara millet ve memleket açısından bakardı. Fransızca "sensiblerie" duygusallık sözcüğüyle ifade edilen bir tür yumuşak içliliğin ne olduğunu bilmemiştir... O, Edirne'nin geri alınmasını kutlamaya hazırlanan bu heyetin içinde, böyle küskün ve mahzun susuyorsa bunun sebebi, Balkan Harbi'nde yapılan hataların, hıyanetlerin birer birer gözü önünden geçmesidir. O anayurdu Rumeli'yi kaybedişin acı ateşiyle Anadolu'daki kurtuluş meşalesini yakmıştır. Enver uzaklarda ama o Ankara'da milletinin kalbindedir."

Aytuğ, Sevik'i havuz başındaki çiçeklerin taç yaprakları üzerinde dinledikten sonra Yakup Kadri'nin kitabını okumağa devam ediyordu:

"Gazi'ye göre Balkan savunmasını sevk ve idare edenler kendilerine düşen görevi hakkıyla yapsalardı, bu büyük felaket başımıza gelmeyecekti. Hata ve hıyanetler Atatürk bunların nevi ve mahiyetini kafasının içine belirlemiş; tenkidini yapmış ve hükmünü vermiş bulunuyordu. Fakat ne çare ki, bu hezimetin sorumluluğunu taşıyanlarla onun arasındaki resmi mesafe, ne kadar bağırsa yine sesinin erişemeyeceği kadar uzundu. Bunların her biri, bir kolağasının başını döndürecek kadar yüksek makamların zirvesinde birer fildişi kuklanın içine kapanmış gibiydiler. Yakın olsalar, ona kulak verseler de neye yarardı? İş işten geçmişti. Vatanın büyük bir parçası artık bir daha dönmemek üzere, bizden koparılmış, ayrılmış, yad ellere verilmişti. Bu İttihatçı üst rütbelilere binbaşı nasıl söz geçirebilirdi? O Yakup Cemil gibi 'coup d'etat' adamı değildir. O her şeyi kanun, nizam, akıl ve mantık dairesinde yapmak ister. Vatanın geriye kalanını düşünür. Onun için işte böyle suratını asmış, küskün susuyordu.

Susmak ama ne vakte kadar? Sabırla 19 Mayıs 1919'u İstiklal Savaşı'na doğru atacağı adımları düşünüyordu. O Meclis'te; 'Şimdiye kadar cihanda istila üzerine kurulmuş hiçbir devletin yaşadığı görülmemiştir. Attila, Kanuni böyledir. Cihangirane tasavvurlar Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine gömdü. Devletimizin korunması, milletimizin sağlam, mutlu ve sürekli yaşayabilmesi için devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin iç kurumlarımıza tamamen uygun ve dayanır olması gerektir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim mana ve medlul şudur: Milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanan, korumayı millet ve memleket mutluluğu için sağlamak medeni cihanda karşılıklı dostluğu gözetmek...' diyen Atatürk ve kurduğu Cumhuriyet Türkiyesi'nde gurur ve izzeti nefis... İşte milliyet duygusu onda böyle tecelli etmişti."

Beyaz kelebek, Köşk'ten Kavaklıdere'ye doğru kanat çırparak uzaklaştı.

***

Gazi Paşa, gene öğleden sonra, geç vakit uyanmıştı. Kalktı. Güneş üstüne düşmüştü. Ama pencere açıktı. Dışarıdan hafif bir yelle birlikte çiçek kokusu geliyordu. O tarafa doğru yürüdü. Derin bir nefes alarak pervazı biraz daha açtı, eğildi baktı. Köşk'ün ağaçları, bademler, erikleri, kayısıları, şeftalileri beyazdan pembeye rengarenk donanmışlardı. İçi açıldı. Biraz daha eğilip tarhlardaki çiçekleri de görmek istedi. Onlar da kırmızı, mor, sarı, pembe renkleriyle onu selamlıyordu. Dikkatle baktı, çiçeklerine doğru eğilmiş, hatta onları koparmakta olan biri vardı. Kızıp bağırmaya niyetlenirken, elindeki çiçek demetiyle kardeşi Makbule tarhtan doğruldu. Kardeşine kızamazdı. Başını kaldırmış, pervasızca, pencereye bakıp nanik yaparak selam veriyordu. Atatürk çiçekleri sever koparılmalarını istemezdi. Ama annesinin emaneti kız kardeşine bir şey diyemezdi. Şimdi de elindeki çiçek demetini sallayıp sesleniyordu:

– Ağabey!.. Akşam Zekeriya Sofrası var!.. Akşama bekliyorum!

Makbule el sallayıp yavaş yavaş uzaklaşırken Gazi Paşa da pencereden çekildi. 6 Mayıs, Hıdrellez günüydü. Baharın gelmesiyle mutluluk ve bereketin insanlara ulaşacağına inanılan Hızır ve İlyas Peygamber tarafından bağışlanan kutlu gün... Makbule Hanım'ın evi Köşk'ün biraz ilerisindeydi. Ağabeyinin bahçesinden ve kırdan topladığı çiçeklerle evine dönerken akşama ağabeyini davet edeceği için neler yapacağını düşünüyordu. Önce Rumeli töresi gereği çiğbörek yapacaktı. Sonra ağabeyinin sevdiği yemekleri. İrmik helvasını unutmayacaktı.

Elindeki rengarenk çiçeklerle evine geldi. Topladığı çiçeklerin demet olanlarını sürahiye koydu. Diğerlerini rengarenk taç yaprakları ile kapı eşiğine serpeledi. Mutfağa girdi.

Gazi Paşa duş alıp saçlarını berberine tıraş ettirdikten sonra giyindi. Hıdırellez'den haberi yoktu. Akşama sevdiği arkadaşlarını davet etmişti. Sabah kahvaltısıyla öğle yemeği hep birleşirdi. Şim-

di de Pazar günü olduğu için akşam sofrası ile birleşecekti. Aşağı salonda onu yaveri Cemal karşıladı:

– Günaydın Paşam!

– Günaydın.

– Paşam, Makbule Hanım sizi akşam yemeğine davet etti. Zekeriya Sofrası varmış...

– Nereden çıktı bu Cemal? derken Gazi'nin kaşları çatılmıştı. Kendi program ve yaşantısının değiştirilmesini çocukluğundan beri istemez ve sevmezdi. Yaveri:

– Efendim bugün Hıdırellez günü... Kardeşiniz onun için davet etmiş olacak.

Gazi Paşa yumuşadı, aşçının ve hizmetçinin hazırlamakta olduğu kahvaltı masasına doğru yürüdü. Sandalyeye oturup pencereden itina ile yetiştirdiği çiçek açmış meyve ağaçlarına ve tarhlardaki çiçeklere baktı. Annesi de, Makbuş gibi çiçekleri severdi. Bahar geldi mi Nevruz'u da Hıdırellezi de kutlarlardı. Birlikte bir kolu Vardar nehrine dökülen Doyran çayına giderlerdi.

Kahvaltılıkları yerleştiren hizmetçi süt ve kahve cezvelerini ayrı ayrı porselen bardaklara koyduktan sonra:

– Paşam çay da getireyim mi? dedi. Gazi:

– Daha sonra!.. derken aşçı kokusu da kendisiyle birlikte gelen sahanda yumurtayı getirip önüne koydu.

– Afiyet olsun Paşam!..

– Gene emrivaki yaptın Hasan Usta!..

– Paşam kardeşinizin emri... Akşam izninizle onun evine gideceğim. Siz de davetlisiniz. Zekeriya Sofrası varmış.

Gazi Paşa pencereden dışarı baktı. Çok geç kalkmış olmalıydı, güneş inmek üzereydi. Sütlü kahvesini içerken gelecek konuklarını düşündü. Fevzi Paşa da olduğuna göre, içki olmayacak demekti. Onları da alır Makbule'nin evine hep birlikte giderdi.

O, kahvaltısına devam edip gazete okurken, her zamanki gibi erkenci olan Salih Bey geldi:

– Afiyet olsun Paşam, deyip teklifsizce yanı başına oturdu. Masada eksiklik gördü:

– Paşam aslan sütü yok!..

– Bu gün Hıdırellez... Makbule'ye davetliyim. Siz de geleceksiniz...

– Paşam bu akşam sofran kalabalık olacak. Kadıncağız bu kadar misafiri...

– Aşçıyı da, hizmetçiyi de Makbule'nin evine gönderdim... Zekeriya Sofrasını hazırlayacaklar.

Salih Bey'in yüzü asıldı. Masadaki meze gibi güzel kahvaltılıkların yanında rakı olmaz mıydı?

***

Başta Mareşal Fevzi Çakmak ve eşi Fitnat Hanım, Başbakan İsmet Paşa ve eşi Mevhibe Hanım, Celal Bayar ve eşi Reşide Hanım olmak üzere büyük bir kalabalık Makbule Hanım'ın evinin kapısına dayandı.

Gazi Paşa'nın sürpriz misafirleri sadece onlar değildi ki: Salih, Cevat, Nuri, Fuat Bey'lerden başka Doktor Neşet Bey ve Profesör Şemsettin Bey de vardı.

Kalabalığı karşılayıp "Hoş geldiniz" diyen Makbule çatık kaşlarıyla ağabeyine bakıyordu. Ama onun gönderdiği aşçı ve hizmetçiler salona uzun bir masa hazırlamışlardı.

Hepsi de sofra başına oturur oturmaz en yaşlıları Fevzi Paşa, Makbule Hanım'a sordu:

– Bu Zekeriya Sofrası da nerden çıktı Makbule Hanım?

– Paşam annem her Hıdırellez günü bunu yapar, hayır dağıtırdı. Ben de... Çiğbörek yaptım. Ağabeyim işi büyüttü.

– Çiğbörek dediğin Tatar böreği değil mi?

Şemsettin Bey bilgiç bir tavırla atıldı:

– Evet evet... Hamur içine peynir veya kıyma konur yağda pişirilir.

Zaten mutfaktan zeytinyağı ve kızaran böreklerin kokusu gelmeye başlamıştı. Ev sahibi olarak Makbule Hanım beyaz önlüğünü çıkarıp geldi masanın başına oturdu:

Yemekten önce iki rekat namaz kılmanız ve niyet tutmanız lazım, dedi. Herkes kadar Gazi Paşa da burtarırken, Fevzi Çakmak rahattı:

– Ben namazımı kıldım geldim, dedi. Gazi Paşa tabaklarda buğusu tüten böreklere bakan herkesi ferahlattı.

– Namazımıza karışamazsın Makbuş!.. O, Allah'la kulları arasındaki konu. Niyete gelince. Merak etme hepimizin de kendisi ve ülkesi için de, iyi ve güzel niyetleri vardır. Hepinize afiyet olsun.

Makbule Hanım da:

– Afiyet olsun, dedi ve hizmetçiler ayran bardaklarını doldururken çiğbörekler yenmeğe başladı. Gazi Paşa yanıbaşındaki dinler tarihi profesörü Şemseddin Günaltay'a sordu:

– Hocam acaba bu Zekeriya Sofrasının kaynağı nedir?

Ağzındaki böreğin lezzetini damaklarında tadıp yutan Şemseddin Bey, ayranından bir yudum aldıktan sonra anlatmaya başladı:

– 6 Mayıs'ta Hızır ve İlyas peygamberlerin her yıl buluştuklarına inanılır ve Müslümanlarca bayram olarak kutlanır. İki peygamber de ölümsüzlüğe erdikleri için, inananları da böyle bir hisle dolarlar, yaşama güç ve sevinçleri artar.

Şemseddin Bey, bu son cümleyi söylerken Gazi Paşa'nın canlı, ışıl ışıl gözlerine bakıp onu düşünerek sürdürdü:

– Peygamberlerin gayesi halka huzur ve mutluluk vermek... Hızır Baba aynı zamanda baharın müjdecisidir. Onun al yemenisi

ile bastığı her yerden çiçekler, güller açar. Geçtiği yerlerdeki ağaçlar mis gibi koku salar dallarında bülbüller öter. Pembe cübbesi de çiçeklerle örülmüştür. Topuklarının değdiği yerlerde toprak hareketlenir, bereketlenir; tohumlar başını çıkarır, hayat bulur. Her tarafı yeşillikler kaplar. Hun ve Göktürklerde de böyle ağaca ve çiçeğe kutluluk verme ve onlarla hayatı birleştirme ebedleştirme inancı vardır. Böyle günlerde şenlikler yapılır, eğlenceler düzenlenir. Niyetler tutulur, türküler okunur...

Sofradaki erkeklerden çok hanımlar, hocanın anlattıklarından etkilenip memnun olmuşlardı. Gazi Paşa dalgın görünüyordu. Onu düşünceli gören Fevzi Paşa:

– Şemseddin Bey'in anlattıklarına ne diyorsun Paşam! dedi.

– Hoca, Zekeriya Sofrasının asıl sebebini anlatmadı, onu da Doktor Bey'e soralım.

Tıp profesörü olan Dr. Neşet Bey, Gazi'nin kendisine bakarak sorduğunu fark etti:

– Ben biraz ayrıksı düşünüyorum. Dinlerin adet ve gelenek-lerinin daha gerçekçi sebepleri olması gerekir. Bu Zekeriya Sofrası, adından da anlaşılacağı üzere, dini motifli. Belki de Zekeriya Zükareneyn... Üç ilahi dinde de oruç var. Bizde Ramazan'da sahur ve iftarda bol yemek yenir. Mide rahatsızlığına sebep olabilir. En iyisi sebze, meyve özellikle çiğ yenmelidir. Bu tavsiyeye kimse uymaz. Ama dini motif ve niyet işin içine girince herkes uyar. Çiğbörek de içinde maydonozlu, baharatlı peyniri taşıdığı için doyurucu olduğu kadar besleyicidir de... Makbule hemşiremizin bize ikram ettiği Tatar böreği de böyle. Kendisine teşekkür ederiz. Ona da Paşamıza da Hızırilyas gibi ölümsüzlükleri dilerim...

Fevzi Paşa kahkahayla:

– Aman Doktor, sürçülisan ettin herhalde... Uzun ömürler dileyelim... dedi.

– Uzun ömürler!

– Uzun ömürler!

Makbule Hanım ağabeyini ve diğer erkek konuklarını uğurladıktan sonra geride kalan hanımların yanına geldi hepsine sarılıp öptükten sonra:

– Gelecek Cuma annem ve babam için mevlit okutacağım, hepinizi de beklerim, dedi. Hanımlar hep bir ağızdan:

– Memnuniyetle, tabii geliriz derken, Bayar'ın eşi Reşide Hanım sordu:

– Ayol mevlithanları nerden buldun? Ben de okutacağım...

– Tacettin Dergahı'ndan... Hem de iki Mevlevi hanım!..

Devrimler

İçeride Türklük ve Cumhuriyet düşmanlığı İngiliz teşvik ve tertibi ile "Sultanlık ve Halifelik" perdesi arkasında etnik, dinci, gerici isyanlar çıkarırken dışarıda da, Türkiye'yi parçalayıp doğuda "Kürdistan", "Ermenistan" kurmak için Taşnakların ve bölücülerin kurduğu Hoybun Cemiyeti Atatürk'e suikast planları yapıyordu. Bu Taşnak çetesinin teröristlerinden Manok Manokyan isyanlar sırasında Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmişti. İstanbul'da Rum ve Ermeni evlerinde saklanıp Türk güvenlik güçlerinin isyancılarla uğraşmasından yararlanıp Ankara'ya gelmişti. Türk polisi tarafından Ankara'da yakalandı. Bu Ermeni terörist çıkarıldığı Ankara İstiklal Mahkemesi'nde idama mahkum edildi ve karar 5 Mayıs 1925'te infaz edildi.

***

İlk çok partili demokrasi denemesinin dış güçler ve bölücü, gericiler tarafından istismar edilip kötü niyetleri sebebiyle çıka-

rılan isyanların bastırılmasından sonra Cumhuriyet ve devrimler yavaş yavaş Atatürk'ün öngördüğü şekilde gelişmeye ve yeni sosyal, siyasi ve ekonomik hamlelerle güçlenmeye başladı. Bu devrede Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, güvendiği başbakanı İsmet Paşa'yı Ankara'da bırakıp yaptığını, yapacaklarını anlatmak üzere yurt gezilerine yeniden başladı.

Ankara artık yeni Türk devletinin başkenti idi ve Avrupa devletlerinin çoğu elçiliklerini bu şehre taşımışlar ve art arda dostluk ve iktisat anlaşmaları imzalamışlardı. Ankara başlangıçta büyük bir köy gibiydi ve resmi daireler için bile bina yoktu. Mebusların çoğu hanlarda kalıyordu. Yabancı elçilik binası gibi hükümetin çeşitli bakanlıklarının ihtiyacını karşılayacak inşaat seferberliği sürüyordu.

Bütün bu bayındırlık işleri kadar siyasi ve ekonomik işleri de hükümetine bırakan Cumhurbaşkanı Gazi Paşa, 23 Eylül 1925'te Bursa'ya geldi. Burada yaptığı ilk konuşmada kıyafet devriminden söz etti:

"Güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir süre sonra mürit ve hocalar da memnun kalacaklardır" dedi ve bu belirlemesine beş gün sonra yaptığı konuşmaya onların da geldiğine şahit oldu. Dinlemeye gelen dinleyiciler arasındaki hoca ve hacılar da şapkalıydı. Oysa bu yolda kanun çıkmasına daha iki ay vardı. İnkılaplarının memnunlukla halkı tarafından kabul edildiğini görerek konuşmasını sürdürüyordu: *"Hep beraber takip ettiğimiz yol doğru yoldur. Bu yol bizi mutluluğa eriştirecektir."* Gazi, Bursa'daki sosyal ve iktisadi gelişme ve ilerlemeyi görüyor, 1 Ekim 1925'te Bursa Dokuma Fabrikası'nın açılışında da şöyle konuşuyordu: *"Bursa başlıbaşına bir sanat memleketi olmaya kabiliyetlidir. Onun için dilerim ki Bursa'da her şeye ait fabrikalar çoğalsın, hiç olmazsa türbelerin adedine yaklaşsın."*

Atatürk Bursalılara verdiği bu yumuşun kısa zamanda sağıncını görmenin erinciyle Akhisar'a gitti. Bu şirin ilçedeki Türk Oca-

ğı'nda gençlere hitap etti. Kısa zamanda yurtta yaptıklarını, halkın devrimleri benimsediğini anlattı ve gerici söylentilere karşı şunları söyledi:

"Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, Batının her türlü uygarlıklarını da alacağız. Efendiler medeni olmayan insanlar, medeni olanların ayaklarının altında kalmağa maruzdur. Osmanlı devleti akla, bilime ve uygarlığa sırtını döndüğü için felakete, istilaya uğradı."

Manisa'da da aynı konuyu işledi:

"Felaketler insanları, akılları başında olan milletleri daima azimkar hamlelere sevk eder. Biz Kurtuluş Savaşı'nda bu azmi gösterip düşmanı yendik ve uygar bir devleti, Cumhuriyeti kurduk. Cumhuriyet fazilet-i ahlakiyeye dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir, erdemdir."

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa bu uzun seyahatini bitirip Ankara'ya döndü. Bir çok yeni yabancı büyükelçinin itimatnamelerini takdim töreninde bulundu. 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışını yaptı. Modern hukukun ve matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na girmemesi için Şeriatçıların gerici girişimlerini anlattıktan sonra şöyle dedi:

"Bütün bu olayları çıkaranlar devrimlerin en büyük fakat en sinsi hasmı canı, çürümüş hukuk ve onun biderman temilcileri olduğunu gösterir... Cumhuriyetin yaptırım gücü olacak bu büyük hukuk kurumunun açılışında hissettiğim mutluluğu hiçbir girişimde duymadım."

Aynı günlerde, Milli Harp Sanayii kurulması için, Milli Savunma Bakanı Recep Peker'e emir verdi. Buna benzer iktisadi ve sanayi hamleleri (Alpullu Şeker Fabrikası, Kayseri Tayyare ve Sümerbank Bez Fabrikaları) devam ederken halkın isteyerek uyduğu şapka giyimi için 25 Kasım 1925'te Meclis'ten kanun çıkardı. Onu

Milletlerarası Saat ve Takvime Uyma Kanunu izledi.

1 Nisan 1926'da, 30 Ağustos gününün Zafer Bayramı olarak kutlanması TBMM'de kabul edilip Ordu'ya Türk milletinin şükranı belirtildi. 10 Nisan 1926'da da sadece resmi değil, her türlü şirket ve kurumlarda kayıt ve yazışmaların Türkçe tutulması kanunlaştı.

1926 yılı yeni sosyal ve hukuki devrimlere sahne oldu. Borçlar Kanunu ile Medeni Kanun, Türk Ceza Kanunlarından sonra Avrupa kaynaklı 29 Mayıs 1926'da kabul edildi.

Cumhurbaşkanı Gazi Paşa ve Başbakan İsmet Paşa sosyal devrimlerine devam ederken sanayi ve iktisadi hamle ve devlet yatırımlarına ağırlık verip demiryolu yapımını hızlandırdılar. Osmanlı'nın ihmal ettiği doğuya şimendifer uzandı. Türk Petrol Ofisi kurularak aynı güzergahta petrol arama ve çıkarma faaliyetleri Türklere bırakıldı.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa hükümeti TBMM ile uyumlu bir çalışma içindeydi. Gazi bütün dehası ile her alanda önderlik yapıyor ve yurt gezilerinde milletini aydınlatıyor ve Türk milletinin ülküsünü söylüyordu:

"Biz doğrudan doğruya milliyetperver ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa Cumhuriyet o kadar güçlü olur."

Suikast

Gazi Paşa, yaz sıcağından bunaldığı için, Köşk'ten inmiş, havuz başındaki salkımsöğütler altında, gölgeliğe oturmuş gazete okuyordu. Makalelere dalmıştı. Bir ara titrediğini hissetti, siftindi. Rüzgar vurmuştu. Çankaya yüksekte olduğu için samyeli eksik olmazdı. Trablus'ta yakalandığı sıtma hatırına geldi. Arada nüksederdi. Sağ tarafında ağrı hisseti. Aynı anda doktorlarının tavsiyelerini hatırlayıp seslendi:

– Muzaffer!.. Arabayı hazırlasınlar! Salih'e de haber ver.

Yaver telaşlandı, Gazi Paşa ne güzel oturup dinleniyordu; birden nasıl terlemişti...

– Paşam siz içeri geçin, ben onu çağırayım, aşçı da tuzlu ayran getirsin.

Gazi Paşa, ürpermesi ve hafif terlemesi devam ettiği halde kalkmadı. Evlatlıkları bugün Türk Ocağı'ndaki konferansa gitmişlerdi. Yoksa Gazilerini böyle yalnız bırakmazlardı. Hizmetli Ali, hemen koştu, elinde bir bardak tuzlu ayran ve kininle gelmişti.

– Geçmiş olsun Paşam!

– Bir şeyim yok. Yel vurdu herhalde.

Salih Bey geldiğinde hazır olan otomobile doğru yürüyordu:

– Hayırdır Paşam nereye?

– Bursa'ya kaplıcalara. Hadi geç!

Şoför Mehmet Çavuş her zaman Benz'i hazır bulundururdu.

– Buyurun Paşam, deyip iki yaveri ile Gazi Paşa'yı içeri aldı.

Otomobil Bursa yolunu tuttu.

Arabada Gazi, Madam Baver'i şikayete başladı:

– Kadın, Latife Hanım'dan üstözlü çıktı... Her şeye karışıyor, toz alacağım diye beni çalışma odamdan çıkardı. Dönüşte ona yol vereceksin... Kızlarım için yeni bir mürebbiye bul. Alman Elçiliği'ne git... Onların öğretmenleri, eğitimleri daha disiplinli.

– Peki Paşam. Bursa'da ne kadar kalacağız?

– Fazla değil... Şu ağrılarım geçene kadar. Oradan İzmir'e geçeriz. Kâzım'a da telgraf çekersin. Birkaç gün sonra geleceğimizi bildirirsin.

***

İzmir Valisi Kâzım Dirik, Gazi Paşa'nın telgrafını almış, vali konağındaki penceresinden denize bakıyor, önündeki camii ve saat kulesinin küçük ama güzel taş işçiliklerini seyrediyordu.

Kapı vuruldu, içeri telaş içinde Özel Kalem Müdürü girdi. Arkasındaki balıkçı kıyafetli adam ise heyecan içinde bir an önce konuşmak istiyordu. Müdür öne çıktı:

– Vali Bey bu adam olmayacak şey anlatıyor. "Gazimize suikast var." diyor.

Aynı anda güneş yanığı, abanoz tenli balıkçı öne fırlayıp elindeki kendi yazdığı dilekçeyi Vali'ye uzattı. Girit şivesiyle:

– Paşama haber verin, suikast yapacaklar ona! Bunu Paşama verin.

Vali kırışmış kağıdı aldı okumağa başladı:

"Gazi Paşa hazretlerine,

Ben Yunan Harbi'nde Sarı Edip Efe'nin arkadaşı idim. Dün akşam bana haber gönderdi. Laz mebus Ziya Hurşit ile birlikte size suikast yapacaklarını ve onlara yardım etmemi teklif etti. Ben orada, onların işini bitirmeyi düşündüm ise de daha önce siz Halaskar Gazimize haber vermenin daha uygun olacağını hissedip, onlara yardım edeceğimi söyledim. Planlarını zat-ı âlinize şifahi olarak arz ile hürmet eylerim.

Giritli Şevki."

Vali, okumayı bitirince yanık yüzlü balıkçıya baktı, sanki okumuş adam gibi güzel yazmıştı. Müdüre eliyle çıkmasını işaret ettikten sonra balıkçı Şevki'ye döndü:

– Otur şuraya bakayım Şevki Efendi!.. Anlat bakalım kimler bu suikastı yapacaklar?

– Efendim, bana Sarı Edip Efe anlattı... Gazimizi önce Ankara'da öldürmeyi düşünmüşler. Orada yapamayacaklarını anlayınca İzmir'e geçmişler. Gazimizin İzmir'e geleceği günü düşünmüşler. Geleceği, geçeceği caddeleri planlamışlar. Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail Kemeraltı'nda mevzileneceklermiş. Silah ve mermileri Ahmet Şükrü vermiş... Gazimiz gelip Kemeraltı Mevlevi Sokak'taki dönemeçten geçerken ateş edeceklermiş. Ziya Hurşit, Gaffarzade Oteli'nde kalıyor. Orası dönemece hakim bir yer... Penceresi yolu görüyor. Bu sokaklar Hükümet Caddesi'ne açılıyor. Gürcü Yusuf ve İsmail de otelin alt katındaki berber dükkanında oturup bekleyecekler, Gazimiz geçerken ateş edeceklerdi. Allah saklasın ben onlar gibi hain ve nankör müyüm? Sözde onlar suikastı yaptıktan sonra ben Karşıyaka sahilinde motorumla bekleyecekmişim. Onlar silahlarıyla gelecekmiş, ben de onları hemen Sa-

kız Adasına kaçıracakmışım... Düşündüm, taşındım, vicdanım el vermedi. Vatanımızı kurtaran Gazimize bu ihaneti yapamazdım. Vali Bey durum bu... Bir an önce tedbir alın, Gazi Paşamıza bu mektubumu arz edin!

– Sen burada otur, diyen Vali Kâzım Dirik, telaş ve heyecanla dışarı çıktı. Koridorda merakla bekleyen müdür ve polise; "Hemen emniyet müdürünü ve jandarma komutanını çağırın." emrini verip tedbirler alınmasını emretti:

– Müdür Bey! Bursa'ya, Gazi Paşa'ya gelmelerini tehir etmelerini belirten telgraf çek! dedi.

İzmir emniyeti ertesi gün ani baskın yapıp suçluları yakalayıp sorguya başladı. Olay gazetelere haber olarak şöyle aksetmişti:

"Gazi Paşa'yı öldürmek isteyenlerin hepsi de yakalandı. Vali Kâzım Dirik'in açıklamasıyla olay aydınlandı. Suikastçıların hazırladıkları plana göre Ziya Hurşit, gizlendiği otelden Gazi Paşa'nın otomobili geçerken bomba atacak, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail de gizlendikleri berber dükkanından ateş ettikten sonra kenarda bekleyen Çopur Hilmi'nin otomobiliyle Karşıyaka rıhtımına gidecekler, orda Giritli Şevki'nin motoruna bindikten sonra Yunan adasına kaçacaklardı. Giritli Şevki'nin ihbarıyla bomba ve silahlarıyla Kemaraltı'nda yakalandılar. Hepsi de yargılanıp idam cezasına çarpılacaklar."

Dört gün sonraki bir İzmir gazetesinde ise şu haber yer alıyordu:

"Gazimiz şehrimizde sevinçle karşılandı. Üç gündür İzmir'de olan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri suikast ihbarını yapan Giritli Şevki'ye 6.500 lira mükafaat verilmesini emretti. Vali Kâzım Dirik'ten olay hakkında bilgi alan Gazi Paşa 19 Haziran'daki (1926) demecinde şunları söyledi: 'Alçakça teşebbüs şahsımdan çok, kutlu Cumhuriyetimize ve onun dayandığı ilkelere yönelmiştir. Bu sebeple milletimizin bana karşı gösterdiği duyguların nasıl kopmaz bağ

ve güç olduğunu anladım... Temeli büyük Türk milleti olan ve büyük ordumuzun akıl ve bilinciyle kurulmuş Cumhuriyetimizin ortadan kaldırılacağını sananlar zayıf dimağlı bahtsızlardır. Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebed payidar kalacaktır...'"

Gazi Paşa, yakalanan suikastçılardan ikisi ile görüşmek istedi. Bunlardan biri eski mebus Ziya Hurşit, diğeri Gazi Paşa'yı hiç görmemiş, tanımamış Laz İsmail'di. Valilik binasındaki özel odaya korumalarla ayrı ayrı getirildiler. Gazi Paşa çok soğukkanlı bir halde koltuğa oturmuş, ilerisinde iki jandarma arasındaki Ziya Hurşit'e soruyordu:

– Böyle bir ihaneti senden hiç ummuyordum, niçin bu menfur teşebbüsü yaptın?

Ziya, Gazi'nin kendisini affedeceğini sanıyordu, başı önünde cevap verdi:

– Dünya beklenmedik şeylerle doludur Paşam... Ne yapayım ki bugün huzurunuzda bu vaziyetteyim.

Gerçekten zelil bir durumda görünüyordu. Jandarmalar onu çıkardıktan sonra, Gazi'yi ömründe hiç görmemiş İsmail süklüm püklüm içeri girdi. Gazi gene sakin bir tavırla:

– Daha önce hiç görmediğin bir şahsı nasıl öldürmek istersin, nasıl bu teklifi kabul edersin?

Gazi'nin gözlerine bakmaktan korkarak titreyen sesiyle suçlu zorlanarak konuştu:

– Bana silahı veren öldürülecek kişiyi işaret edecekti...

– Niçin öldürecektin?

– Bana Gazi'nin kötü insan olduğunu anlattılar. "Din düşmanı" dediler.

Gazi Paşa birdenbire elini cebine attı ve odadakilerin şaşkın ve endişeli bakışları altında çıkardığı tabancayı sanığa uzattı:

– Pekala! Al... Mustafa Kemal benim. Haydi, şimdi tabancayı al ve beni vur!..

Jandarmalar ne yapacaklarını düşünürken, sanık İsmail dizleri üzerine çöküp ağlamaya, başıyla yeri Gazi'nin ayak uçlarına doğru öpmeğe başladı.

Gazi Paşa soğukkanlılıkla tabancasını cebine koydu, görevli ve jandarmalara bakarak:

– Götürün! dedi.

Daha sonra bu olayı değerlendiren psikiyatr ve psikanalizciler, Gazi Paşa'nın bu tehlikeli girişimini "ölümsüzlüğünü" test etme imkanı olarak yorumladılar ve bu deneyimde bulunmasını: "Annesi daha önceki çocuklarının ölmüş (Fatma, Ömer, Ahmet) olmasına bakarak bu son çocuğunun da öleceğini sanmış ve yaşadığı bu korkuyu çocuğuna da geçirmiş olmalı. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in 'ölümsüzlük duygusu', yaşam kaybı kaygısına karşı savunmaya yönelik bir uyarlamanın ürünüydü." diye değerlendirmişlerdir.

İdam

Mustafa Kemal Paşa'ya daha önce dört suikast teşebbüsü olmuştu. Birincisi Selanik'te İttihat Terakki'nin ileri gelenlerini eleştirmesi ve sivrilmeye başlaması sebebiyleydi. Bunu cemiyette etkinliği olan Talat Paşa önlemişti.

İkincisi kongreler sırasında Sivas'a gelen İngiliz ajanı Noel'in maşası Elazığ Valisi Ali Galip'in girişimiydi. Kuvayı Milliyeciler önlem alınca hain vali kaçmıştı.

Üçüncüsü Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Ziraat Okulu'na baskınıydı. Gazi'nin uyanıklığı ve muhafızlarının çevirmesi ile önlenmişti.

Dördüncüsü Ankara'ya Hintli Müslümanların temsilcisi gibi gelen İngiliz ajan Mustafa Sagir'in hazırlıklarıydı. İngilizlerden aldığı yüz bin sterlin karşılığı Gazi'yi öldürecekti. Yakalanıp idam edilmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı beşinci suikast girişiminin

hazırlıkları önce Ankara'da başlamıştı. İhanetin başım İkinci Meclis'e giremeyen Rizeli Ziya Hurşit çekiyordu. Diğer arkadaşları ile girişeceği suikastı Ordu mebusu olan ağabeyi Faik'e anlatmış o da tersleyip savmıştı. Buna rağmen daha sonra ikna edilmiş olmalı ki tehlikeyi görerek muhalefetin başı olarak bilinen Rauf Bey'e gidip konuyu açmıştı. "Şükrü Bey'le Ziya bu işi Ankara'da yapacaklar." demişti. Rauf Bey sert bir şekilde; "Sakın ha yapmayın" diye terslemiş, ertesi gün de Şükrü Bey'i görüp "Olmayacak bir iş arkasında koştuğunuzu duydum. Çok yanlış bir iş peşindesiniz." demişti.

Ankara girişimini önleyen Rauf Bey, böyle bir suikast teşebbüsü hazırlıkları yapıldığını Gazi Paşa'ya da, hükmete de bildirmeden Avrupa gezisine çıkmıştı.

Ankara'da suikast yapamayacaklarını anlayan Ziya Hurşit, Şükrü, Gürcü Yusuf ve Laz İsmail, bu defa suikastı Bursa'da yapmayı kararlaştırdılar. Orada da bu menfur işe girişmenin zorluğunu görerek İstanbul'a döndüler. Bunları suikast için gönderen eski Ankara Valisi Abdülkadir'le Veteriner Rasim yeni bir suikast yeri olarak İzmir'i önerdiler. Orada kendi adamları Sarı Edip'e mektup yazıp Ziya Hurşit'e verdiler. Mektubu okuyan Edip, "arkanızda kim var" dedi. Ziya Hurşit; "Terekkiperverlerin hepsi" cevabını verdi. Edip güçlendiklerini sandı. Terakkiperver Parti'de kimler yoktu ki: Eski Maarif Bakanı Şükrü, Rüştü Paşa, Halet, Halis, Turgut, Necati, Abidin, Albay Arif, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa ve Rauf Bey... Bundan sonrasını İzmir'i iyi bilen Sarı Edip Efe planladı. Suikaste kahyası Çapur Hilmi ve motorcu Giritli Şevki'yi de kattı. Kendisi "Neme lazım ben uzakta bulunayım." diyerek yanına Abidin'i de alarak İstanbul'a gitti.

Aynı günlerde suikast girişiminden haberleri olan Doktor Adnan'la eşi Halide Edip Hanım da Avrupa'ya gitmişti.

***

Ali Fuat Paşa, sık sık İstanbul'a gelir, yaşlı annesini ziyaret

ederdi. Kuzguncuk'taki evde sabah kahvaltısını yaparken hizmetçileri gazete getirdi. Ali Fuat Paşa, hemen okumaya başladı. İlk sayfada büyük puntolarla "Terakkiperver Parti'de Tutuklamalar" başlığı vardı. 15-20 Haziran arasında tutuklananlar arasında adı yoktu ama partinin başkanı kendisiydi. Sıra ona da gelebilirdi. Telaşını annesine belli etmedi. Yaşlı annesini öpüp "Ben Büyükdere'ye gidiyorum." dedi... Çıktı. Olandan bitenden haberi yoktu ama sıranın kendisine geleceğini biliyordu. Üç arkadaşı Avrupa'ya gittiğine göre onların bir şeylerden haberi olmalıydı. Mustafa Kemal en yakın arkadaşıydı, öldürülmesini nasıl isterdi. Kulağına bir şeyler çalınmıştı ama ihtimal vermemişti. Polis annesinin evine gelip onu da huzursuz edebilirdi. Kuzguncuk'a döndü. Annesi onu telaş ve korku içinde karşıladı:

– Polis geldi, seni aradı. Ne var Ali? dedi.

Gün görmüş çile çekmiş bir anneydi. Oğlu zaferler kazanmış, Meclis Başkanlığı yapmış, Cumhurbaşkanı'nın en yakın arkadaşıydı. Muhalif bir partinin başkanı olmakla suç mu işlemişti?

Denize bakan pencere yanına oturdular. Ali Fuat Paşa annesini rahatlattı:

– İçimizde her türlü insan var anne... Kavun karpuz değiller ki koklayarak alasın... Suçlular varsa cezasını çeker. Ben parti başkanı olduğum için bana da bazı şeyler sorarlar.

Anne Ayşe Hanım, paşa karısıydı. Kocasının Erzurum Kongresi sırasında İsmail Hami Bey'le birlikte Mustafa Kemal'in başkanlığına karşı çıktığını biliyordu. Oğlunun Abdülhamit devrinde genç bir subayken eline kelepçe vurulup götürüldüğü günü de hatırlıyordu. Onun da babasının da başından geçen destan gibi olaylar vardı. Oğlunun ellerini okşayarak sıcacık şefkatli sesiyle konuşmaya başladı:

– Oğlum ailemizin başından geçenleri sen de biliyorsun... Ben daha evlenmeden önce ailemizde acılı olaylar oldu. 93 Harbi'nde deden Mehmet Ali Paşa ordusunun başında şehit oldu. Ninen ye-

tim oğlunu zor şartlarda yetiştirdi. O da paşa oldu. Kocam Fazıl Paşa'yı herkes sevip sayardı. Siz Harbiye'de okurken Mustafa Kemal'e de sahip çıkmadı mı?.. Hatırlamıyor musun bayramlarda buraya el öpmeye geldiğinde baban sana ne haçlık verirse, ona da aynısını verirdi. Ben de mendillerinizi vermez miydim? Böyle kardeş gibi büyüdünüz Kemal'le. O sana bir kötülük yapmaz. Kara kara düşünüp durma!..

Ali Fuat Paşa, çatık kaşları ile Boğaz'ın köpüren dalgalarına dalmıştı. Rauf gibi, Refet gibi Padişahlık ve Halifelik yanlısı değildi; devrimleri Mustafa Kemal'le birlikte yapmışlardı. Sırf İsmet Paşa hükümetinin yaptıklarını denetlemek için parti kurmuşlardı. Suikaste girişenlerin hiçbirini de tanımıyordu.

Annesi akşam yemeğini hazırladı, yemekten sonra kitap okumak istedi; odasına çekildi. Gece annesi kadar o da uyuyamadı. İstanbul'dan Suriye'ye Mustafa Kemal'le beraber sürülüşlerini, Balkan'da, Selanik'te birlikte Rum ve Bulgar çetelerine karşı yaptıklarını, Konya Kolordu Komutanlığı esnasında arkadaşına yaptığı yardımları, İstiklal Savaşı sırasında en büyük desteği aldıkları Sovyet Rusya Büyükelçiliği'ndeki gayretlerini hatırladı. Meclis çalışmalarında da hep Mustafa Kemal'in arkasındaydı.

Kuzguncuk'un yeşil tepelerine güneş vurmadan horozlar ötmeye başlamıştı. Onların ardından ezan sesi yükseldi. Anne Ayşe Hanım da Ali Fuat Paşa da uyudular mı, uyumadılar mı bilemeden kalktılar.

– Hayırlı sabahlar anne.

– Hayırlı sabahlar Ali... Pek uyuyamadım. Ya sen?

– Sabaha karşı uyumuşum... Nasılsın anne?

– İyiyim evladım. Ben sana kahvaltı hazırlayayım. Hizmetçi gamsız, uyuyup durur.

Anne mutfağa doğru giderken kapı çalındı. Ayşe Hanım, bekliyormuş gibi soğukkanlı şekilde kapıyı açtı. Üç sivil polis görün-

müştü, nazik bir şekilde:

– Paşamı almaya geldik, dediler. Ali Fuat Paşa amirane bir edayla:

– Biraz bekleyin, dedi.

Kahır içindeki anne ne yapacağını bilmiyordu. Eli ayağı titreyerek polislere bakıyordu. Paşa hanımıydı, koskoca bir generalin annesiydi. Kendi karakola gidemez miydi? O bunları düşünürken oğlu giyinip çıktı. Onu Harbiye'de okurkenki tığ gibi bedeni içinde, laciveret elbiselerle görmesini yadırgadı. O, subay üniformasını severdi:

– Oğlum yanına bir şey almıyor musun? diyecek oldu.

Ali Fuat Paşa annesinin elini öpüp polislerin arkasından çıktı. Anne onları iskeleye dönen sokak başına kadar izledi.

Polisler, Ali Fuat Paşa'yı önce Üsküdar Emniyet Müdürlüğü'ne götürdüler. Üç gün burada kalacaktı. Annesine bir pusula yazıp polisle yeni gömlek, giysi ve battaniye göndermesini istedi. Dördüncü gün vapurla Köprü'ye geldiler. İki polis arasında bir generalin, eski Meclis Başkanı'nın Bab-ı Âli'deki Emniyet Müdürlüğü'ne götürülüşünden kimsenin haberi yoktu. Gören birkaç kişi ise adi bir suçlu sanıyordu.

Polisler kapıda Müdür'ün, Vali Bey'in yanında olduğu haberini alınca Ali Fuat Paşa'yı valiliğe götürdüler. Vali Süleyman Bey onu saygıyla karşılayıp "Hoş geldiniz Paşam" dedi. Emniyet Müdürü eski yarbay Ekrem Bey ise somurtarak bakıyordu. Nerdeyse "oturma ayağa kalk da öyle cevap ver" diyecekti. Karşısında Kurtuluş Savaşı'nın üç büyük paşasından birini değil de bir caniyi görüyordu sanki.

Öfkeyle sorguya başladı. "Üç Aliler"in özel görevlisi gibi sert ve şiddetli davranıyordu. Sorulara cevap verirken Paşa, sinirlenmiş, bembeyaz teni ve yüzü öfkeden kıpkırmızı olmuştu...

Sorguyu izleyen Vali, Yarbay Ekrem'in küstahlığa varan üslubu

karşısında tahammül edemeyip:

– Yeter artık, dedi.

Ali Fuat Paşa, bu yarbayı da aynı Kel Ali, Ali Kılıç ve Necip Ali gibi küçük subaylıktan üst rütbeye, paşalığa yükselememiş adam kompleksi içinde gördü.

Ertesi gün Ali Fuat Paşa yüzlerini görmediği diğer sanıkların ardından Gülcemal vapuruna bindirildi. Kamara kapısında gene iki polis bekliyordu. 26 Haziran günü vapur İzmir'e geldi. Paşa yolculuğu boyunca siyasetin insanı ne korkunç, sonu belli olmayan bataklıklara sürüklediğini düşündü... Vapur rıhtıma yanaşırken kendisine saygılı davranan polise vapurda kimler olduğunu sordu. Polis diğer kamaralardaki ve salondaki sanıkların isimlerini art arda, dışlardaki polisin duymaması için kısık sesle saydı:

– Refet, Rüştü, Cafer Tayyar Paşa'lar; İsmail Canbolat, Sabit, Necati, Halis Turgut, Cavit, Hilmi...

– Başka kimse yok mu?

– Ankara'da tutuklananlar daha önce İzmir'e getirilmişler.

– Kimler?

– Ben bilmiyorum...

Kapı dışındaki diğer polis başını uzattı:

– Hazırlanın Paşam! dedi.

Ali İhsan Paşa, Ankara'dan getirilenlerin kimler olduğunu tahmin ediyordu: Terekkiperver Parti kurucusu Kâzım Karabekir, eski Erzurum mebusu Hüseyin Avni, eski Adalet Bakanı Hafız Mehmet, Münir Hüsrev, Ordu mebusu Faik, Saruhan mebusu Abidin, Eskişehir mebusu Albay Arif, Ergani mebusu İhsan, İstanbul mebusu Şükrü, Mersin mebusu Selahattin, Amasya mebusu Bekir Sami, Veteriner Albay Rasim, Mersin mebusu Cemal Paşa...

Bütün sanıkları birbiriyle görüştürmeden, ayrı ayrı götürmüşler; kelepçeli olarak yargılama yeri olarak seçilen Milli Kütüpha-

ne'nin büyük salonuna sokmuşlardı. Şimdi sanıklar birbirini görüyordu, ama bütün dikkatleri kürsüdeki kendilerini yargılayacak İstiklal Mahkemesi heyetindeydi. Savcı Necip Ali iddianameyi okumaya başlamıştı:

– Cumhuriyet ve devrim hükümetiyle demokrasi yönetimi usulünün egemen olduğu her ülkede kullanılan siyasal ve uygar çekişme, her zaman olağan ve hiçbir kanun kısıtlamasıyla kapalı değilken aşağıdaki isimleri geçen kişiler iğrenç ve karanlık bir ruh taşıyanlardan aldıkları telkin çevresinde milletçe tiksintiyle karşılanan kanunsuz ve canice girişimlerle hükümeti yıkmak ve iğrenç amaçlarına ulaşabilmek uğruna Türk Cumhuriyet ve devriminin hakkıyle temsilcisi olan Cumhurbaşkanı Hazretlerine suikast yaparak bir felaket hazırlama girişiminde bulunmuşlardır.

Bu dört sayfalık iddianameden sonra mahkeme heyeti sanıkların sorgusuna geçti.

On beş gün süren sorgulama ve yargılama sonucu 15 sanık idama mahkum edilirken 23 sanık beraat ediyordu. Aklananlar arasında Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Cafer Tayyar Paşa, Mersinli Cemal Paşa da vardı.

Mahkeme, sanıklar Erzincan Mebusu İhsan, eski Ardahan mebusu Hilmi, eski Osmanlı Maliye Bakanı Cavit, eski Sivas mebusu Selahattin, eski İzmir Valisi Rahmi, İstanbul mebusu Rauf, eski İstanbul mebusu Adnan'ın (Adıvar) dosyalarının ayrılarak Ankara İstiklal Mahkmesi'ne gönderilmesine karar verdi.

İstiklal Mahkemesi kararları kesindi. Üst makamı, temyizi yoktu. Ertesi gün yerine getiriliyordu.

İzmir Konak meydanına yakın üç ayrı yer ve sokakta, on üç idam mahkumu savcı, doktor ve cezaevi görevlileri arasında sabaha karşı getirildikleri darağacında asılmışlardı. İmbat yeli sahilden İkinci Beyler Sokağı'na doğru vururken işlerine giden İzmirliler; ibret olsun diye üç-dört saat asılı bekletilen bu kurbanlara bakarak geçiyordu. Meraklı bir esnaf suikastın yapılacağı sokak kena-

rına kurulmuş darağacından sarkan Gürcü Yusuf'un beyaz gömleğine iliştirilmiş idam hükmü özetini okuyordu:

"Türk'ün yurt ve namusunu düşmandan kurtaran sevgili Cumhurbaşkanı Hazretlerine suikast yaparak öldürmek istedikleri ve Bakanlar Kurulunu düşürerek hükümeti değiştirecekleri bir sırada yakalanıp tutuklanmışlar; yargılanarak suçları sabit görülerek, Ceza Kanunu'nun 55. ve 57. maddelerine göre asılarak öldürülmelerine karar verilmiştir."

"Ali Fuat'ın sayesinde kurtulduk"

2 Ağustos 1926 günü Ankara'da da İstiklal Mahkemesi görevine başlamıştı. Buradaki duruşmalarda suikast ve hükümeti düşürme ve anayasayı ihlal dışında yurtta kalan İttihatçıların ve Terakkiperver Parti mensuplarının siyasi sorumlulukları sebebiyle yargılanacağı anlaşılıyordu.

Mahkeme kurulu gene "Üç Aliler"den ve Reşit Galip'ten oluşuyordu. Yargılananlar Osmanlı Maliye Bakanı Cavit, Ergani mebusu İhsan, Ardahan mebusu Hilmi, Mithat Şükrü, Doktor Nazım, İzzet, Cevat, Kara Vasıf, Eyüp Sabri, Dr. Rasuhi, Hüseyin Avni ve diğer üç İttihatçıydı...

Savcı Necip Ali, mahkeme salonundaki sanıklar ve kalabalık dinleyici huzurunda iddianamesini okuyordu:

"Cumhurbaşkanı Hazretlerinin İzmir gezileri esnasında sanık Ziya Hurşit ve suç ortaklarının Gazi Hazretlerine olan kin ve garezleri ve hükümeti devirmek isteğiyle bir örgüt kurdukları ve aşağıda isim-

lerini okuyacağım buradaki sanıkların da bu eyleme karar safhasında katıldıkları ve ayrıca bu sanıkların yurtdışına kaçan, memleketi savaşa sürükleyen üç İttihat Terakki önderi ile ilişkiye geçtikleri ve bu sebeple suikastçılarla işbirliği yaptıkları...

Anayasanın gösterdiği biçim ve yönteme aykırı ve büsbütün keyfi bir kararla Türk milletini dünya savaşının alevleri içine atan Talat, Enver ve Cemal Paşa'ların kaçmasına, onların İaşe Nazırı sanık Kara Kemal ve buradaki sanıklar yardımcı olmuşlardır. İzmir'de yargılanıp suikasttan ve hükümeti düşürmeye teşebbüs suçundan mahkum olanlarla Kara Kemal, sanık Cavit Bey'in evinde toplantı yapıp İttihat Terakki'yi diriltme veya Terakkiperver Parti'yle çalışma kararı almışlardır. Bu toplantıda İsmail Canbolat, Şükrü, eski İzmir Valisi Rahmi, Dr. Nazım, İttihat Terakki'nin Sorumlu Katibi Vehbi ve Nail Bey'ler de bulunmuşlar ve dokuz maddelik program hazırlamışlardır. Kara Kemal, Rauf Bey'in kılavuzluğu ile diğer sanıklarla da ilişki kurmuştur. Cavit Bey'in evinde İttihatçılarla Terakiperver Parti'yi yeniden örgütleme planlanmıştır. Sanıkların gayesi memlekette karışıklık çıkararak hükümeti düşürmekti...

Sanıkların Ceza Kanunu'nun 55, 58 ve 171. maddelerine göre cezalandırılmasını amme adına talep ediyorum."

İstiklal Mahkemesi yargılamaya başladı. Heyet Başkanı Kel Ali önce Doktor Nazım ve Küçük Talat'ı sorguya çekti. Daha sorguda, davanın İttihat Terakki'nin ve kaçan üç liderinin gıyabında yargılanması olduğu anlaşılmıştı. Suikast vesilesiyle İttihatçılarla birlikte bütün Terakkiperver üyeleri suçlanarak, İsmet Paşa'nın istediği muhalefetsiz bir düzen sağlanacaktı.

Küçük Talat Bey, mahkeme başkanının bunaltıcı soru ve sıkıştırmasından Gazi Paşa ile olan iyi ilişkilerine sığınmak istiyor ve;

– Gazi Paşa'ya arziye gönderdim. Ben Topal İsmail Hakkı Paşa ile görüşmedim, diyordu.

Mahkeme başkanı yeni bir soru soruyordu:

– Uzun zamandır birlikte yaşadığınız Kara Kemal ve İsmail Canbolat'la aranızda ne gibi bir anlaşma vardı.

– Hayır efendim onlarla bir ilişkim yoktu.

Kel Ali, diğer sanıklara da İzmir'de mahkum olanlarla ilgi ve bağlantılarını sorup yargıladıktan sonra İttihat Terakki'nin güçlü ve ünlü ismi Maliye eski Nazırı Cavit Bey'i çağırdı. Büyük İttihatçılar gidince Anadolu ve İstanbul'da önderlik Kara Kemal'le bu maliyeciye kalmıştı. Mahkeme başkanı onu da sorularıyla bunaltacak ve asıl gayelerinin Cumhuriyeti yıkmak olduğunu söyletecekti.

Cavit Bey, iyi yetişmiş, namuslu bir devlet adamıydı. Dört sene süren Dünya Savaşı boyunca ordunun silah ve iaşesi için yoktan var edip maliyesini seferber etmişti. Gazi Paşa'nın ona muğberliği, Sofya'da ateşemiliter iken Bulgar hükümeti ile anlaşıp daha ucuza buğday alımını sağlamasına rağmen Cavit Bey'den ret cevabı almasından kaynaklanıyordu. Cavit Bey, Rusya'dan daha pahalıya buğday alınca Mustafa Kemal, Elçi Fethi'ye "Asmalı bu adamı" demişti. Şimdi belki bu dedikodu Ali Çetinkaya'nın zihnindeydi ki kraldan çok kralcı geçiniyordu.

Günlerdir karanlık bir hücrede kalan Osmanlı'nın güçlü Maliye Bakanı Cavit Bey İstanbul'da bıraktığı genç karısını ve üç yaşlarındaki oğlunu düşünüyordu. Henüz yeni "baba" demeğe başlamıştı. Ailesinin hayali ile kürsüye doğru sendeleyerek yürüdü.

Kalabalık seyirci çoğunluğu onun şahsi eylemlerinden, suikastla ilgili olup olmadığından yargılanacağını sanıyordu. Ne var ki başkan ağzını açar açmaz, İttihat ve Terakki'nin memleketi ne hale getirdiğinden, onun da bu bağışlanmaz suçlara katıldığından söz ediyordu. Bu hal Cavit Bey'e adalet dışı ruhi bir baskı olarak göründü. Kel Ali sorularına devam ediyordu:

– Gazeteler, Milli Kurtuluş Savaşı'nın başladığını yazıyordu. Siz niçin İstanbul'dan Anadolu'ya geçmediniz?

– İttihat Terakki iktidardan düşmüş İtilafçılar gelmişti. O sıra-

da İngilizlerle işbirliği yapan Damat Ferit Paşa'nın baskısı ve terörü herkesi yıldırmıştı. İttihatçılar tutuklanıyordu. Bu sebeple Avrupa'ya kaçtım.

– İsviçre'de Canbolat ve Hüseyin Cahit'le ne görüştünüz? Enver Paşa'yı yurda sokmayı mı?

– Hayır efendim. Ben böyle bir girişim işittim. Talat Paşa'ya mektup yazarak, Enver Paşa'nın tekrar yurda dönmesinin bir ikilik yaratacağını, kesinlikle gitmemesi gerektiğini söyledim...

– Türkiye'ye döndükten sonra sizin evde Kara Kemal, Dr. Nazım ve Rahmi Bey'le toplantı yapmışsınız neler konuştunuz?

– Memleket meseleleri...

– Dokuz maddelik bir program yapmışsınız... "İttihat ve Terakki bütün özgürlüklerden yana radikal bir siyasi parti" diyorsunuz. Bu mevcut anayasayı reddettiğinizi gösteriyor.

– Hayır efendim...

– Beşinci maddede "Hükümet merkezi İstanbul'da olmalı." diyorsunuz bu ne demek?

Mahkeme başkanı sıkıştırdıkça Cavit Bey daha geniş cevap vermek zorunda kaldı:

– Efendim birçok kişi o düşüncedeydi. İstanbul eskiden beri hükümet merkeziydi. Aydınlar orada bulunuyordu. Her bakımdan daha iyi memurlar bulunabilirdi. Devlet mekanizması daha iyi işlerdi.

Mahkeme salonu sanki iki kişinin sohbetine şahit oluyordu. Kel Ali, onun fikrine karşı çıktı:

– İstanbul'un coğrafi durumunu düşündünüz mü hiç? Deniz kıyısı, apaçık, her türlü saldırıya açık, düşman saldırısına elverişli bir kent. Belki de siz yönetici olunca bir tehlike anında kolayca kaçmayı düşünüyordunuz.

Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya konuyu İttihatçılardan Terak-

kiperver Parti'ye getirdi:

– Terakkiperver Parti'nin kurulacağı sırada Rauf Bey size ne söyledi? Bir mektup var. Sizin onunla ve Sarı Edip'le ilginizi ortaya koyan bu mektubu Dr. Nazım, Şükrü Bey'e yazmış. Bakın ne diyor? Hep Milli Mücadele'ye karşılar. Gazi Paşa'ya çatıyorlar.

– Ben bilmiyorum.

– Mektubu okudum. Dr. Nazım donakaldı. Sen ne diyorsun?

– Başkan beyefendi, önce de söyledim, birtakım kişiler İttihat ve Terakki Partisi'ni diriltmek isterlerdi. Kara Kemal de bunlardan biriydi. Belki Dr. Nazım Bey de...

Cavit Bey'i sert bir hareketle huzurdan uzaklaştıran Kel Ali, Dr. Nazım'ın sorgulamasına geçti. İlk sorusu gene İttihat ve Terakki hakkındaydı:

– Meşrutiyetten sonra İstanbul, Selanik ve İzmir'de İttihat ve Terakki Partisi'ne yardımlar toplanmış. Bu arada mücevher verenler de olmuş. Bir partiye mücevher verilir mi?

– Savaş içindeydik. Köylü yardım için tarlasını bile verdi.

– Siz Berlin'e büyük bir taş elmas göndermişsiniz.

– Bilmiyorum efendim...

– Enver Bey, Selanik'ten Berlin'e giderken götürmüş. Dört yüz bin lira değerinde...

– Bilmiyorum, dedim.

– İttihat'ın Genel Sekreterisiniz, nasıl bilmezsiniz?

– Bildiğim, sekiz dokuz bin lira konusu var.

– Genel Sekreterlikten sonra ne yaptınız?

Mahkeme başkanı iki sanığı değil de İttihat ve Terakki'yi onların şahsında yargılıyor gibi bir tavır takınmıştı. Dr. Nazım Bey de her bildiğini ve yaşadığını anlattı. Başkan kükredi:

– Siz Birinci Dünya Savaşı'nın suçlularından birisiniz.

– Savaştan açık alınla çıktık Reis Bey!

– Arkanızda işgal edilmiş, parçalanmış bir yurt bırakarak kaçtınız. Nasıl açık alın bu?

– Evet kaçtık. Yapacağımız bir şey kalmamıştı.

– Kaçarsınız tabii... Ülkeyi savaşa soktunuz. Yenildiniz. Memleketi iflas ettirdiniz... Talat, Enver ve Cemal Paşa'larla kaçtınız. Arkada düşman askerinin insafına bırakılmış aç, sefil insanlar bıraktınız. Siz canınızı kurtarırken onlar işgal zilletini yaşadı. Gittiğiniz yerde ne yapacağınızı düşündünüz mü?

– Tabii efendim... Kırım'dan Enver Paşa'yla Kafkasya'ya geçtik. Orada Enver Paşa Anadolu'ya, Mustafa Kemal Paşa'ya nasıl yardımcı olacağını planlamaya başladı.

– Ondan sonrasını diğer sanıklara soracağım oturabilirsiniz, dedikten sonra Kel Ali diğer sanıkları dinledi.

En son dinlediği sanık değil de Çorum'da sürgün olan gazeteci Hüseyin Cahit'ti. Uzun yoldan getirilip salona girdiğinde mahkeme heyetindekilerin yüzünde sanıklara ve kendisine karşı demir gibi soğuk bir yüz gördü. Hürriyet ve gazetecilik kahramanı sorulara korkusuz ve içtenlikle doğru cevaplar verdi. Kel Ali gürlemesine devam ediyordu:

– Malta'dan döndükten sonra kimlerle görüştünüz, nerelerde bulundunuz, ne yaptınız?

– İsviçre'de Cemal Paşa ve Cavit Bey'le görüştüm. Bir ara İsmail Canbolat da oraya gelmişti. Onunla da konuştum. Talat Paşa'nın Ermeni teröristlerce Berlin'de öldürülüş haberini Malta'dayken almıştım. İsviçre'deyken de Sait Halim Paşa'nın Ermeniler tarafından şehit edildiğini duydum. Daha sonra İstanbul'a geldik.

– Cavit Bey'in evinde toplanmak üzere mi?

– Tabii efendim. Gazeteciyim. Bu meslek için her olan biteni takip ediyor, yazıyordum.

Kel Ali bu tanıktan sonra tekrar sanıkları dinleyip yüzleştirme-

ye geçti. Hilmi Bey'den sonra Nail Bey'i sorguya aldı ve ilk sorusu şuydu:

– Mondros Bırakışması'ndan sonra Bakü'de bulundunuz, o zamanı ve onu izleyen yıllardaki hayatınızı anlatın.

– Bildiğiniz gibi, savaş sırasında Trabzon ve yöresindeki İttihat Terakki'ye bağlı Teşkilat-ı Mahsusa'nın komutanıydım. Mütareke olunca Gence'ye gittim. Oralarda saklandım. Birkaç ay sonra oradaki askerleri topladım. Batum'da tutsak olan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'yı düzenli bir planla kaçırdım. Birlikte Bakü'ye gittik. Halil Paşa da oraya geldi. Bakü savaş ve Rus Devrimi'nden sonra kurtulmuş, Azerbaycan kendi kendini yönetmeye başlamıştı. Türk Ordusu da henüz oradan çekilmemişti. Orada Müsavat Partisi kuruldu. Bolşeviklerin yaklaşması üzerine ne yapılacağı konuşuldu. Üçüncü Enternasyonal'e katılma kararı alındı. Toplantıya Enver Paşa, Küçük Talat, Bahattin Şakir ve Azmi Bey'ler de katıldı. Ankara'dan da İbrahim Tali ve Hafız Mehmet gelmişlerdi.

Mahkeme daha sonra da İttihat Terakki ağırlıklı sorularla yargılamayı bitirdi. Savcıya söz verdi. Savcı Necip Ali de iddianameyi tekrar eden mütalaasında İttihat Terakki ve mensuplarının hepsini suçlayarak sanıkların da onların eylemlerine katıldığını belirtti. Bu siyasi olaylarla İzmir suikastı arasında bağlantı kurdu:

– İzmir'de geçen yargılamada mahkum olan Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u kışkırtıp tertibi hazırlayan Şükrü, Abdülkadir ve Rasim'di. Onların arkasında da Kara Kemal vardı. Onu da İstanbul'daki gizli bir İttihatçı kurul güdüyordu. Ele başları Ali İhsan ve Nail Bey'di. İzmir'de asılan Sarı Edip, Cavit Bey'in evinde gizli toplantı yapıp bu kurula yardım ettiğini söylemişti. Cavit Bey eski Vali Abdülkadir ve Kara Kemal'le sıkı fıkı ilişki içindeydiler.

Savcı sanıkların bu ilişkilerini kendi itirafları ile saydıktan sonra Dr. Nazım, Cavit, Nail ve Hilmi'nin idamlarını, diğer sanıkların da kalebentliğe mahkum edilmelerini istedi. Savunmalar yapıldıktan sonra İstiklal Mahkemesi kararını açıkladı:

"Türk milletinin güç ve savunma imkanlarının tükenmezliğine inanmayan İttihat ve Terekki mensupları yurttan kaçarak bu defa Berlin'de örgütlenmeye başlamışlardır. Onların devamı olan gruplar İstanbul'da eski maliye nazırları Cavit Bey'in evinde bir toplantı yapıp hükümeti devirmeyi ve Gazi'ye suikast yapacaklara yardım etmeyi kararlaştırmışlardır. Bu sanıklar Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bütününü veya bir bölümünü değiştirerek bu kanunca kurulan TBMM'yi zorla düşürmeye girişmişlerdir. 95. madde göndermesiyle Ceza Kanunu'nun 55, 56, 57. maddeleri gereği eski Maliye Bakanı Cavit, Dr. Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve İttihat Terakki Sorumlu Katibi Nail'in idamına karar verilmiştir."

Rauf ve Rahmi Bey'ler gıyaplarında müebbet sürgün; Ethem, Vehbi ve Hüsnü sürgün cezalarına çarptırıldılar.

13 Temmuz 1926'da Ankara'da yapılan yargılamada Adnan Adıvar ve Hüseyin Cahit Yalçın ile diğer sanıklar beraat ettiler.

Gıyaplarında tutuklama kararı verilen Kara Kemal ve Abdülkadir kaçmışlardı. Kara Kemal'in izini İstanbul'da süren polis onu bir çiftlikte sıkıştırırken, kümese saklanan gözü pek İttihatçı intihar etti.

Eski Ankara Valisi ise İğneada açıklarından kayıkla Bulgaristan'a kaçmak istedi; yakalanarak Ankara'da yargılanıp "Üç Aliler"in idam hükmünden kurtulamadı. Çünkü sanıklar, İstanbul'daki örgüt ağırlığının Vali Abdülkadir'de olduğunu ve eski Maarif Bakanı Şükrü ile Ziya Hurşit'i Abdülkadir'in buluşturup görüştürdüğünü anlatmışlardı.

Bu suikastlarda hem Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanların şahsi kini, çekememezliği, kıskançlığı, hem de dini ve siyasi sebepler vardı.

Tutuklama ve yargılamalara Gazi Paşa da, İsmet Paşa da hiçbir şekilde karışmamış, müdahale etmemişlerdi. Fakat ikisi de eski silah arkadaşları paşaların bu olaya bulaşmaları ve bulaştırılması

karşısında büyük bir üzüntü ve vicdan azabı çekiyorlardı. Adalet in mahkemede ortaya çıkmasını istemelerine rağmen onlara kıyamıyorlardı.

Özellikle Gazi Paşa'nın sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'u, İsmet Paşa'nın ise Kâzım Karabekir Paşa'yı kurtarmak için Mahkeme Başkanı Kel Ali'yi etkiledikleri söyleniyordu. Bir sohbet toplantısında Refet Paşa; "Ali Fuat'ın sayesinde kurtulduk." demişti.

"İstanbul'a Kırgın mısınız Paşam?"

29 Ekim 1926'da Cumhuriyetin 3. yıldönümü Ankara ve bütün yurtta coşkuyla kutlandı. Ankara'daki askerlerin, öğrencilerin muntazam geçit törenlerini alkışlayarak seyreden Gazi Paşa bir an buruklaştı. Geçen yıl bu töreni eşi Latife Hanım'la birlikte kutladığını hatırladı. Kutlamaları kabul ederken Selanik'ten arkadaşı Asaf Bey, hanımı ile gelmişti. Onları güleryüzle karşılayıp akşam yapılacak Cumhuriyet balosuna davet etti.

Asaf İlbay yanına hanımını ve kızı Bedia'yı da alarak baloya gitti. Salonun kapsından girer girmez karşıdaki masada Gazi'yi, Başbakan'ı ve bakanları gördüler. Aile yaklaşıp Gazi'ye saygılarını sundu.

Gazi Paşa, Selanik'teki mahalle arkadaşını ve ailesini ayağa kalkarak karşıladı ve onlara yakınında yer gösterdi. Ayakta Seniha Hanım'a da hal hatır sorduktan sonra on beş yaşlarındaki güzel ve temiz giyimli, gür siyah saçları açıkta kırmızı bir kurdelayla bağlanmış güzel kızın başını okşadı. Genç kız saygıyla elini öperken,

Gazi, gıpta ettiği arkadaşına:

– Kızınız kaç yaşında? dedi.

Asaf Bey, gururla:

– On altı yaşında, deyince Gazi Paşa mahzunlaştı.

Çevresindekilere dönerek:

– Asaf'la bir mahallenin çocuklarıyız. Belki aynı yaştayız da... Demek ben de vaktiyle evlenmiş olsaydım, on altı yaşlarında böyle güzel bir çocuğum olacaktı.

Bunları söylerken duygulanmıştı. Hüzünden mavi ışıltılı gözlerinin nemlendiği fark edildi. Belliydi onda hâlâ evlenip bir çocuk sahibi olma özlemi vardı.

Asaf Bey'in hanımı Gazi Paşa'nın melul bakışlarına dayanamadı ayağa kalktı:

– Paşam milletimizin bütün çocukları, sizin çocuklarınızdır, dedi.

Gazi Paşa'nın gözleri memnunlukla ışıldadı:

– Doğru! dedi. Sizin çocuklarınız benim çocuklarım... İşte ben de bununla teselli buluyorum. Evet, milletim ve çocukları sağ olsunlar. Belki benim çocuğum olmamasında da bir hikmet var. Genç bir subayken çok sevdiğim bir tayımın ölümünden o kadar üzülmüştüm ki günlerce unutamadım, acısı içimdem çıkmadı. Yemek yiyemedim. Ya çocuğumu kaybetmiş olsaydım, ne olurdu halim? Ben evlat acısını zavallı annemden bilirim... Allah sizin çocuklarınıza ömür versin.

Bu baloya Fransız Büyükelçisi Albert Sarraut da davetliydi; hatıralarında o geceyi şöyle anlatmaktadır:

"Beni bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal davet ettiği için sevinç ve memnunluğum sonsuzdu. O ilk defa bir yabancı ülke temsilcisine böyle bir şeref vermekteydi. Sovyet Elçiliği'ne yaptığı kısa ziyaretler dışında hiçbir yere gitmemişti, kimse de onu davete cüret

edememişti. Otuz kadar davetli vardı. Birçoğu kadındı. Resmi kabul saat yediden dokuza kadar sürecekti. Cumhurbaşkanı tam saatında geldi. Mütebessim, samimi ve çok mutlu görünmekteydi. İyi niyeti, cazibesi, gönül alıcı sadeliği, tavrının ve yüzünün asil saygınlığıyla uyumlu bir şekilde birleşmişti.

Gece yavaş yavaş canlanır, kahkahalar atılır ve çalınan plakların eşliğinde, hazır bulunan güzel kadınları dansa davet eder. Ben de hareketli bir fokstrot yaparım. Gazi beni izler. Dansa ara verildiğinde, hazır bulunanların koro halinde katıldıkları Türk şarkıları söylenir. Kaç kere tokuşturduğumuz kadehlerden, Gazi'nin demir parmaklarıyla kızımın ve benim canımı acıtan el sıkışmalarından ve kahkahalardan söz etmiyorum. Yaklaşık altı saattir, durmaksızın, yorgunluk göstermeden tam bir neşe içinde eğlenir.

Ayrılma işareti vermeden önce Gazi, kolundan tutarak hepimizi meşhur Kafkas dansına benzer bir nevi Güney Fransa dansına sürükler. Herkes heyecenla katılır."

***

O gece Gazi'nin gözü üniformalı subaylardan birine takıldı. Herkes dans ediyor, o teğmen garip garip bakıyordu. Gazi yanına gitti:

– Niçin dans etmiyorsun? dedi. Genç subay çekinerek:

– Teklifimi bayanlar reddetti, dedi. Aynı anda Gazi salona doğru sesini yükseltti:

– Arkadaşlar! Subay üniforması taşıyan bir Türk'ün dans teklifini reddedecek bir kadın bulunabileceğini düşünemiyorum! Şimdi emrediyorum, eşlerinizi seçin. Haydi, marş marş!

Plaktaki Arjantin tangosunun dönmesiyle birlikte genç teğmene doğru kızlar koşuştu. Onun ilk elini tutan Büyükelçi'nin kızı matmazel M. Sarraut'tu...

Atatürk'ün müşfik bakışları altında balo bütün canlılığı ile tekrar başladı.

***

Büyük zaferden sonra, İstanbul'un işgal kuvvetlerinden arındırılıp teslimi görevini Gazi Paşa, Refet Paşa'ya vermişti. İngiliz General Calthorpe'a bu ihtarı yapan Refet Paşa, Sultan ve Halifenin de yurttan ayrılmasını tebliğ etmişti. Gazi, devlet işleriyle uğraştığı ve Ankara'yı imar etmeğe başladığı ve bu şehri çok sevdiği için İstanbul'a gitmeyi düşünmüyor; Anadolu gezileri ve devrim etkinlikleri sebebiyle de buna imkan bulamıyordu. Çevresi de güvenlik sebebiyle İstanbul'a gitmesini geciktirmişlerdi. Nihayet hükümet Haziran ayında Gazi'nin İstanbul'a gitmesini uygun buldu. Aslında Gazi Paşa da gençliğinin ve Harbiye öğrenciliğinin tatlı hatıralarıyla dolu İstanbul'u seviyor ve özlüyordu. Ne var ki yeni başkenti öne çıkarmak için bu duygusunu frenlemişti. Bu ziyaretin gecikmesinin asıl sebebi Gazi'nin yeni kurulan devletin yeni kurumlarını, devrimleri yerleştirmesi ve iki asırdır ihmal edilen Türk milletinin ihtiyaç duyduğu yapılmayan işleri yapması ve hâlâ emperyalist piyonu olan etnik ve dinci gerici isyanlarla uğraşmaktan vakit bulamamasıydı.

Devlet Demiryolları Genel Müdürü ve eski Selanik arkadaşı Behiç Bey, Gazi'nin, demiryolu ile seyahatini uygun bulup ona özel bir vagon hazırlattı. 30 Haziran 1927'de, birlikte trene bindiler. Gazi'nin yol arkadaşı Behiç Bey emekli bir subaydı. Rumeli'de Bulgar, Rum çeteleri ile savaştığı gibi Mustafa Kemal gibi Rumeli Demiryolları güvenlik subayı ve müfettiş olarak görevlendirilmişti. İkisi de Selanik'i Yunanlardan rüşvet aldığı için silah atmadan teslim eden Kel Hasan Paşa'nın 1909-1910'daki yolsuzluğunu görüp Bab-ı Âliye bildiren genç subaylardı. Bu rüşvet ve zimmet suçlusu paşayı şikayet ettikleri için ikisi de hem Padişah hem İttihatçılar tarafından uzaklara sürülmüşlerdi.

Gazi, Behiç'in İstiklal Savaşı sırasında demiryolu mühendisi olarak, Ankara'dan Bozüyük'e kadar bütün cephe hattının yüzlerce köprü ve tünelin tamirinde ne güçlükler içinde çalıştığını bili-

yordu. Şimdi eski acı hatıraları anarak birlikte seyahat ediyorlardı.

Behiç Bey 7 Haziran 1920'de Ankara'ya gelmiş, İstiklal Mücadelesi için görev istemiş, Gazi de ona Demiryolları İşletme Müdürlüğü görevini vermişti. O da Kurtuluş Savaşı sürerken hâlâ işletme hakkı yabancılarda olan demiryollarında ordunun ikmal işlerine katkıda bulunmuştu. 14 Ocak 1926'da Bayındırlık Bakanı idi.

Yol boyunca Gazi Paşa ile bayındırlık alanında yapılacak işlerle hâlâ yabancılarda olan bazı demiryollarının devletleştirilmesi konusunu konuştular.

Daha sonra Anadolu bozkırlarına zaman zaman yeşilliklere bakarak ortak Rumeli ve savaş hatıralarına daldılar. Bazen küçük istasyonlarda bile durup halkın selam ve coşkusuna karşılık verdiler. 1 Temmuz'da İzmit'e geldiler. Orada Ertuğrul yatı Gazi'yi bekliyordu. İzmitliler iskele meydanına toplanmış kurtarıcılarını sevgi çığlıklarıyla alkışlıyor; "Yaşa Mustafa Kemal Paşa Yaşa!" nidalarıyla yeri göğü inletiyorlardı. Gazi onları elindeki foteri kaldırarak selamladı. Sonra, Ertuğrul yatına geçti. Akşam olmaya yakın İstanbul'a ulaştılar.

Gazi Paşa'nın altın saçlarını ve bakır tenini meltem okşarken gözleri, ince minareli, altın kubbeli camilerdeydi. Bu güzel Türk şehri iki üç yıl nasıl düşman işgali altında kalmıştı? Onun Topkapı'ya doğru bakıp şehri meyus duygularla seyrettiğini gören Behiç Bey, Paşasının 15 Mayıs 1919'un karanlık işgal günlerine daldığını düşünüyordu.

– İstanbul'a kırgın mısınız Paşam? dedi.

– Ne münasebet, beni Selanik ve İstanbul yarattı... İnsan anne ve babasına kızabilir mi? Şimdi bu güzel Türk şehrinin köhne Bizans kalıntılarından temizlendiğini görmenin sevinci ve saadeti içindeyim.

Böyle demesine rağmen Gazi Paşa, zihnindeki Konstantinople ve Dersaadet kelimeleri arkasındaki Bizans'ın kahpeliklerini, zulümlerini ve Osmanlı'nın çürümüşlüğünü, istibdadın acılarını

hatırlayarak İstanbul'u Tevfik Fikret'in *Sis* şiirinin çağrışımlarıyla seyrediyordu. Sürgüne giderken el sallayan annesinin gözyaşlarını unutabilir miydi? 19 Mayıs 1919'dan beri sekiz, İstanbul'dan düşmanın çekilmesinden beri de üç yıl geçmiş, Gazi Paşa İstanbul'u uzaktan severek düşünmüştü. Acaba asırların entrikaları ve kirliliği yeni İstanbul'dan silinmiş miydi?

Ertuğrul yatı sahile yakın seyretti. Tophane'den camiye, Dolmabahçe sahillerine kadar kıyıda, yollarda çok kalabalık bir halk topluluğu vardı. Gazi "Hoş geldin Paşam", "Yaşa Mustafa Kemal Paşa!" tezahüratlarına elini sallayarak cevap verdi. Dolmabahçe rıhtımında da kalabalık bir halk topluluğu vardı. Onlar da kurtarıcılarını sevgi coşkusu ile karşıladılar. Sanki yer yerinden oynuyordu. Gençler "Dağ başını duman almış" marşını söylüyordu.

Behiç Bey ve yaverlerinin arasında karaya çıkan Gazi Paşa elindeki silindir şapkasını sallayarak halkı selamlayarak Saray'a geçti.

Vali, devlet erkanı ve konsoloslar Dolmabahçe Sarayı'nın muayede (bayramlaşma) salonunda toplanmıştı. Gazi, onların eğilerek saygıyla ellerini sıkmasını "hoş geldiniz" dileklerini tebessüm ve teşekkürle karşıladı. Kısa bir konuşma yaptı. Heyecanlı ve buruk duygular içindeydi. Sekiz yıl önce, düşman işgalindeyken ayrıldığı İstanbul'a, düşman donanmasının olmadığı, tertemiz bir deniz ve aydınlık bir Temmuz 1927 akşamı gelmişti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın büyük zaferden sonra ilk İstanbul ziyaretinde kalacağı Dolmabahçe Sarayı'nda konukların kabul edildiği muayede salonu Saray'ın en güzel ve geniş salonu idi.

Abdülmecit tarafından yaptırılıp, Abdülhamit'in 1877'de ilk Mebuslar Meclisi'ni açtığı, yıllarca padişahların yüzlerce yabancı elçiyi ağırladığı bu görkemli ve gösterişli salon şimdi Atatürk'e ev sahipliği yapıyor, birçok değerli edip, ilim adamı, şair ve siyasetçiyi ağırlıyordu.

Salon çok geniş elli sütun üzerine oturtulmuş çok muhteşem ve yerden 36 metre yükseklikte, 4,5 ton ağırlığında, iki milyon

değerinde pırıl pırıl avizesi ile her zaman konukların dikkatini çekerken şimdi bütün gözler, yanmayan 750 ampüle değil, bütün güzelliği, albenisi ve cazibesi ile yeni bir ışık kaynağı olan Gazi Paşa'ya bakıyordu. O ışıklar saçan mavi gözlü kurtarıcı İstanbul temsilcilerini ilk Cumhurbaşkanı olarak selamlıyor; ilk Türk Dili ve Türk Tarihi Kurultaylarını bu görkemli Osmanlı Sarayı'nda yapmayı düşünüyordu.

Yeni Türk Devleti'nin başı, Cumhurbaşkanı Atatürk, daha önce harem mensuplarının padişahların bayramını tebrik ettikleri salonda şimdi şehrin yöneticilerini ve her sınıftan İstanbul halkını ağırlıyordu. Onlar sadece İstanbul'u ve Türkiye'yi kurtaran zafer tacdarını değil, Batılılarca sömürülen bütün İslam ülkelerine de kurtuluş müjdecisi ve sembolü olan Ulu Önder'i ışıltılı mavi gözlerine, pırıl pırıl altın saçlarına öğünçle bakarak kutluyorlardı.

Dışarıdan top sesleri, sevinç çığlıkları gelirken o salondaki misafirlerine sesleniyor; tarihi ve kötü günleri hatırlattıktan sonra şöyle diyordu:

"Sekiz sene evvel muzdarip ve ağlayan İstanbul'dan kalbim sızlıyarak çıktım. Uğurlayanım yoktu. Sekiz sene sonra kalbim müsterih olarak, gülen ve daha güzelleşen İstanbul'a geldim. İki büyük cihanın birleştiği yerde, Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir... Sekiz sene evveline kadar içinde yedi evliya kuvvetinde bir heyula tasavvur ettirilmek istenen bu sarayın içinden konuşuyorum. Kof çıkan evliyalar memleketi düşmana teslim etmişti. Şimdi ben 'Allahın gölgelerinin' değil, milletin malı olan sarayda, burada milletin bir ferdi, bir misafiri bulunmakla bahtiyarım."

Dolmabahçe Sarayı'nın Maçka ve Beşiktaş'a bakan yüksek duvarları kale gibi yapılarak padişahların halktan kopukluğunu ve korktuğunu gösteriyordu. Şimdi ise bahçelerine, salonlarına kadar halka açılmış; İstanbullular kurtarıcısını dinliyordu.

Henüz Dolmabahçe Sarayı'na elektrik tesisatı çekilmemişti. Muayede salonu loş bir ışıklandırma altındaydı. Şamdanlar, gaz fenerleri, lambalar gerektiği kadar yüzlerin seçilmesini önlüyordu. Ama Gazi Paşa'nın kutlu yüzü etrafa ışık saçıyor, yüzler kadar gönülleri de aydınlatıyordu. Gazi Paşa'yı ilk defa görmek talihine kavuşan genç yazarlar ve gazeteciler arasında Peyami Safa da vardı. Heyecanla; "O bütün karanlıkları boğduğu gibi buradaki karanlığı da aydınlatmağa yeter" diyor ve ertesi gün gazetesinde Gazi Paşa'yı çok güzel anlatıyordu:

"Latin harfleri konferansı akşamıydı. Büyük avizelerden yüzlerce güneş yağıyordu. Bütün madenlerden ve yıldızlar fırlayan parıltı içinde, Sen, büfenin önünde idin. Bir parmaklık halinde Seni çeviren hayranlarının ortasında, elini beyaz çizgili lacivert pantolonuna koymuş, tarihi sarsan başının, öne doğru müthiş kuvvetini saklayan yumuşak, tatlı, nazik eğilişiyle saçının rengine uygun ve aynı madenden miş gibi çınlayan altın sesinle konuşuyordun. Sonra büyük sofranın başına geçtin. Senin harp ve zafer menkıbelerini, Senin ağzından ve ayakta dinledik. Ağlayanlarımız vardı. Sabaha kadar bazen neşeli, bazen müstehzi, bazen öfkeli ve bazen de muammalı, Sen söyledin. Dokuz saat, fasılasız, Seni dinledim, seyrettim ve gözlerinin zümrüdünü, bir muhafazaya, pırlanta koyar gibi hafızama yerleştirmek için bütün bakışlarını, sonra yüzünün bütün çizgilerini ve bütün tavırlarını ezberledim."

Yine Suikast

Atatürk İstanbul'a geldiğinde, yurtta dikensiz bir gül bahçesi yarattığını sanıyordu. Gerçi İttihatçıları ve gericiliğe alet olan Terekkiperverleri safdışı etmişti ama dış kaynaklı Türklük düşmanlığı bitmiyordu. Atina'ya kaçan Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit, İnönü ve Gazi Paşa'ya olan kinlerini bütün Türk milletine çevirmişcesine Yunan'ın kuklası olmuşlardı. İngiltere de onları kullanıyordu. Onlar da İttihatçı döküntülerini bulup iki kere başaramadıkları suikastı bu üçüncüsünde başaracaklarını sanıyorlardı. Buldukları hainler daha önce de kullandıkları Çerkez Hacı Sami ve Abaza Hakkı'ydı. Onların Türkiye'de kardeşleri ve akrabaları vardı. "Para ve gerici dinci propaganda neye kadir değildi" ki. Gazi Paşa'nın dediği gibi "kanında ve vicdanında Türklük mayası" olmayınca her türlü ihanete alet olabilirlerdi.

Yeni suikast planını İngiliz sterlini ve Yunana drahmisi ile Atina'da ekmek elden su gölden hayatı yaşayan Çerkez Ethem ve Reşit hazırlamış, silah ve para ile Sami ve Hakkı'yı yönlendirmişlerdi.

1927'nin Ağustos ayı başlarında Hacı Sami ve örgütünün çeteleri Sisam'da bir Yunan kayıkçıya para vererek Menderes nehrinin döküldüğü Atburgazı dağları eteğinde kıyıya çıktılar. Oradan çiftçilere, köylülere görünmeden Madran dağlarına doğru yürüdüler. Yiyecek temini için köye giden bir çete mensubu görülünce çiftçiler tarafından jandarmaya ihbar yapıldı. Madran dağını saran jandarmalar Hacı Sami'yi yaralı, kardeşi Mecit'i ve diğer üç çetesini sağ yakaladılar. Hacı Sami karakola götürülürken öldü. Bunlar daha önce Çerkez Ethem'e hizmet etmiş, suç işledikten sonra Yunanistan'a kaçmış işsiz güçsüz serserilerdi. Ama ellerinde mavzer silahları ve daha önemlisi dinamit ve el bombaları vardı. İzmir suikastında tabancanın işe yaramadığını düşünen Çerkez Ethem bu kere onlara bomba da vermişti. Ele geçen bu silahlarla birlikte suikast için geldiği anlaşılan sanıklar yakalanarak önce Aydın'a sonra İzmir'e gönderilmiş, durum İçişleri Bakanına bildirilince hepsinin de İstanbul'da yargılanması daha uygun görülmüştü.

Türk jandarması ve polisi iyi çalışıyordu. Haber halka ve basına duyurulmadan, yeni bir suikast dedikodusu önlenerek sanıklar İstanbul'a götürülmüştü.

Gizliliğe rağmen 5 Ağustos günü İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi salonu dinleyicilerle doluydu. Emniyet iyi çalışmış, Hacı Sami'nin Kuvayı Milliye'ye ihanet edip Yunanistan'a kaçışından Bakü'ye gidişine, oradan Türkistan ve Afganistan'a geçişi ve Enver Paşa'ya ihanetine kadar her bilgiyi dosyaya koymuştu. Abaza Hakkı da ihanette ondan geri kalmıyordu. İlk sorgu ondan başladı... Suçunu ve örgüt olduğunu inkar etti. Ondan sonra kardeşi Mekki huzura alındı. Tuhaf kalpaklı, çocuksu bir delikanlıydı. Korkmuş olmalıydı. Savcılık ve emniyetteki ifadelerini tekrar etti. Daha önce Atina'daki ağabeysi ile anlaşmışlar, onlar Türkiye'ye geçince, Alaşehir'de buluşacaklardı. Suikastı da Atatürk'ün İstanbul'dan Ankara'ya gideceği bir sırada demiryolu üzerinde veya trende yapacaklardı. Sanık açıkça raylara dinamit lokumlarını nasıl döşeyeceklerini, karşıdan silahla patlatacaklarını ve treni havaya uçura-

caklarını anlatıyordu. Bundan sonrasını Çerkez Ethem ağabeyine anlatmıştı. Bu hain adamlarıyla Türkiye'ye geçecek, eski Kuvayı Seyyare'sini diriltip Ankara'da yönetime el koyacak; Hacı Sami'ler ve Abaza Hakkı'lar mebus ve bakan olacak, Mekki ve Mecit gibi çete mensupları da zengin olacaklardı.

Bu genç sanığın anlattıkları Savcı Cemil Bey'in iddianamesine uyuyordu. Sadece Atina'da olanları bilmiyordu. Yunanistan'ın başkentinde Türk düşmanlığı bitmemiş; hükümet karşıtı olanlara her imkan ve yardım sağlanıp teröre yardım ediyorlardı. İhtilal ve suikast çetesini de Ethem yönetiyordu.

Sanık Abaza Hakkı, Kafkasya'da savaşmış eski bir asker olduğunu, Hilafeti kaldırdığı için hükümete kızdığını ve Ethem'in Kuvayı Seyyare'sine katıldığını, Kuvayı Milliye'ye karşı yenilince onunla Yunansitan'a kaçtığını, pişman olduğunu anlattı.

Mahkeme Başkanı affedileceğini sanan sanığın her şeyi itiraf edeceğini anlayıp sordu:

– Savaş sırası, Yunanistan'a nasıl kaçtın?

– İzmit'ten kaçan Rumların arasına karıştım, onların bindiği vapurla Midilli'ye, oradan da Atina'ya gittim.

– Niçin gittin?

– Bozguna uğramış Yunan askeri ve Rumlar arasına karışıp Yunan hükümetinden para koparmak için.

– Demek ki hainlik etmişsin...

– Hain değilim. Geçim derdi, para için yaptım.

– Atina'da örgüte girdin mi?

– Ethem ve Reşit kandırdı.

– Daha önce de onlarla birlikte Kuvayı Milliye'ye karşı savaştın değil mi?

Başını öne eğen sanık mırıldanır gibi:

– Savaştım ama Hilafet için... Herkes gibi...

Başkan sert bir şekilde sanığı tersledi:

– Herkes değil... Bir avuç gerici hain vardı senin yanında... Herkes Kuvayı Milliye'yi, Gazi Paşa'yı destekliyordu. Mecit'le Hacı Sami'yle nerde buluştun?

– Girit'e gittim, orda Sami'nin kardeşi Eşref de vardı. Oradan Atina'ya geçtik... Çerkez Ethem bize yardım etti.

– Hacı Sami'yle ne görüştünüz?

– Örgütü o kurmuştu. Planları da o yapmıştı. "Anadolu'ya geçelim" dedi, geçtik.

– Örgütün ne yapacağını söylemedi mi?

– Söylemedi.

– Silahları kim verdi?

– Hacı Sami... Bana bir mavzer, öbürlerine de Yunan martini ve üç yüz kadar mermi...

– Bunlarla ne yapacağınızı sormadın mı?

Başını kaldırıp çaresizce baktı, söylediğine o da inanmıyordu:

– Pasaportsuzduk. Karşımıza çıkanları vurmak için...

– Nerede karaya çıktınız? Karşı koyan oldu mu?

– Kalamatı kıyılarında... Menderes ovasından gizlenerek dağlara doğru kaçtık. Tahtacılar önümüze çıkınca silahları kullanıp onları kaçırdık. Madran dağında saklanırken jandarma geldi. Jandarma ateş edince Hacı Sami de karşılık verdi. Vuruldu. O yakalanınca biz de teslim olduk.

– Hâlâ niçin geldiğinizi söylemedin...

– Hacı Sami açıkça bir şey demedi. "Hükümeti devireceğiz" dedi.

– Kimlerle?

– "İttihatçı Paşalarla" dedi.

– Kim bunlar?

– Bilmiyorum. Ama Hacı Sami "Üç milyon İttihatçı var." dedi...

– İzmir'de asılanlardan haberiniz yok muydu?

– Hacı Sami duymuş, üzülerek "İsmail Canbolat'ı da astılar." dedi.

– Asıldıklarını duydunuz. Akıllanmadınız mı?

– Akılsızdık. Kör olduk Reis Bey... Bizi kullandılar.

– Ne diye?

– "İslam elden gidiyor, Padişahı, Halifeyi geri getireceğiz, İttihatçılar iktidar olunca size de makam mevki vereceğiz." dediler.

– Kim dedi bunları?

– Vurulan Hacı Sami.

Öğleden sonraki oturumda Mahkeme Başkanı çete üyesi Sökeli Mecit'i sorgulamaya başladı. Abaza Hakkı'nın amcası olan sanığa bir fotoğraf gösterdi:

– Tanıdın mı bunları?

– Tanımaz olur muyum Reis Bey! Bu bizim Hacı Bey. Rahmetli vuruldu, öldü.

– Hacı Sami'nin yüz elliliklerden olduğunu biliyor muydun?

– Ben öyle şey bilmem, cahilim...

– Hakkı ile Atina'da buluştuktan sonra ne yaptınız?

– Ben kaçaktım. Ailemi özlemiştim. Bana yardım edeceğini, memlekete birlikte gideceğimizi söyledi. Bana yol harçlığımı ve silah vererek Sisam'a yolladı. "Orda bekle geleceğiz" dedi. Bir gün sonra Abaza Hakkı ve Düzceli Mecit'le geldi. Yeni silahlar da getirmişti. Dinamitleri, bombaları torba ve heybelere koyduk.

– Bunlar ne olacak demedin mi?

– Demedim, pasaportsuz memlekete gitmek istiyordum.

– Suikasttan haberin yok muydu?

– Yoktu Reis Bey. Bilmiyordum.

O Sırada Abaza Hakkı parmaklıklar arasından bağırdı:

– Biliyordu Hakim Bey!

Diğer sanıklar yeğen-amca çekişmesini bir süre dinlediler. Mahkeme Başkanı ikisini de susturdu:

– Silah ve paraları kim verdi?

– Hacı Sami!

Son olarak mahkeme Hacı Sami'nin kardeşi Mekki'yi dinledi.

Sanık Üsküdar'da amcası yanında bakkallık yaptığını, suikast yapılacağından haberi olmadığını söyledi.

– Ben Yunanlara karşı Sarı Edip komutasında savaştım, dedi.

– Onun suikast suçundan asıldığını duydun mu?

– Duydum...

– Ağabeyinin seni böyle bir eylem için çağırdığını bilmiyor muydun?

– Bilmiyordum.

– Dosyanda senin daha önce Konya'da tutuklandığın yazıyor. Suçun neydi?

– Hocaların yanındaydım... Gazi Paşa'nın emriyle tutuklandığımı söylediler. Sebebini bilmiyorum.

– Hacı Sami ağabeyin neredeydi o zaman?

– Türkistan mı, Kafkasya mı öyle bir şey...

Bu sanığın on beş dakika süren sorgusundan sonra huzura tekrar sanık Abaza Hakkı alındı ve soruldu:

– Sizin Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit tarafından Atina'ya davet edildiğinizi belgeleyen bir mektup var. 17 Ağustos'ta yazılmış. Reşit bu mektubu İsmet Paşa'ya göndermiş. Dinle bak, Hakim Bey okuyacak.

Mahkeme başkanı elindeki mektubu üye hakime verdi. O da okumaya başladı:

"17 Ağustos 1927-Atina

İsmet ve Kemal Paşalar.

Sabık arkadaşlar, Lozan Antlaşması'nda bizim için uydurduğunuz 150'lik listeye bizi soktuğunuza pişman olduğunuzu sandığım bir sırada bizim mallarımızla mülklerimize el konması üstüne bir kanun çıkarılıyor. Bundan dolayı sizi, size şikayet ediyorum.

Ben de sizin gibi, Ethem'e anlattığım hatıralarımı anarak size hak veriyorum. Meslektaşım olmanız dolayısıyle size hitap ediyorum. Çare var mıydı? O zaman Halide Edip derecesinde soğukkanlılığımı koruyamadığımı sanıyorum. Şimdi, kendi heykellerini yapan siyasi hasımlarımızla karşılaşmış bulunuyoruz. Size bir tarih fırsatı veren bu mektubum, sizi maddi ve manevi zararlarımızı düzeltmeğe, ödemeğe götürürse ne iyi! Bu mektubum, yorumlamağa değer bir mektuptur. Torunlar bu mektubu yorumlayacaktır. O zaman, bu mektubun yorumlamağa değer olduğunu anlayacaksınız."

Başkan, üyeden mektubu geri alıp sanığa sordu:

– Bu mektuba ne dersin Hakkı?

– Haberim yok. Bilmiyorum.

– Jandarmaya, polise verdiğin ifadelerde her şeyi anlatıyorsun... Karakolda doğru söyler, mahkemede şaşar mısın? Bak ne diyorsun: "Anadolu'ya ayak basınca kıyıda ateş yakacaktık. Sisam adasından bunu göreceklerdi. Bunun üzerine de Çerkez Reşit, askerleriyle Anadolu'ya geçecekti. Yaklaşan seçimlerde halkı birbiriyle çatıştırıp ayaklandıracak, kendi adamlarımızı mebus yaptıracaktık." İşte böyle diyorsun. Şimdi doğruyu söyle, ne dersin bu ifadene?

– İzin verin iki söz söyleyeyim. Ben bu suikastı hükümete haber verecektim.

Mahkeme Başkanı ona ve diğer sanıklara son sözlerini sorup, heyetle karar vermeye çekildi. Mahkeme Heyeti, Çerkez Ethem ve kardeşlerini İngiliz ve Yunanların kullandığını biliyordu. Kur-

tuluş Savaşı sırasında bu Çerkezleri kullanarak Kuvayı Milliye'yi zayıflatmaya çalışmışlardı. Başaramayınca şimdi de suikasta girişiyorlardı. Heyet tekrar salona girip kararı açıkladı:

"Örgütlü olarak suikasta girişim sanıkları Düzceli Hakkı, Sökeli Mecit, Düzceli Mecit'in eylemlerine uyan Ceza Kanunu'nun 156. maddesine göre idamlarına; Eşref'le, Mustafa'nın müebbet hapsine, Mekki'nin aklanmasına karar verilmiştir."

***

18 Eylül 1927'de, ABD'nin Lozan'da müşahit temsilcisi olarak bulunan John Grew Türkiye'ye geldi. Onu Ermeniler Türk yanlısı olarak görüyorlardı. Hatıralarında önemli belirlemeler ve başka bir suikast girişimiyle ilgili bilgiler var:

"18 Ağustos'ta Çanakkale'ye girdik. Geçiş ilginç oldu. Gelibolu Savaşlarını en ince noktasına kadar hatırladım. İlk gözüme çarpan Fransız gemisi Bouvet'nin battığı yer oldu. Boğaz, Lozan Antlaşması'na göre silahsızlandırılmış.

21 Eylül 1927- İstanbul gurubunun renklerini ancak bir ressam betimleyip sayabilir. Gökyüzüne bir gölge gibi yükselen camiler... Sağda Pera, Boğaziçi; solda İstanbul ve Marmara, karşıda Üsküdar...

22 Eylül- Ankara'dayım... Dışişleri Bakanı T. R. Aras Bey'i ziyaret ettim. Bakanlığı nerdeyse yıkılacak derecede eski, kirli ve karanlık bir yapı. Rüştü Bey beni içten selamladı. Lozan'da ABD temsilcilerinden biri oluşumdan memnunluk duydu. Halkımızın Türkiye'yi pek tanımadığını anlattım. Ermeni sorunu gibi eski izlenimleri henüz silemediğimi söyledim.

26 Eylül 1927- Beyoğlu Caddesi'nde Tokatlıyan Oteli önünde komünist bir grup bir odada silah ve bomba saklamış. Gayeleri Atatürk'ün İstanbul ziyaretinde onu öldürmekmiş. Örgüt mensupları yakalanıp tutuklandı. Bunların Ermeni oldukları anlaşıldı. Kendilerine

'Altunyan Çetesi' adını vermektedirler.

1 Ekim 1927- Cumhurbaşkanı diktatör olmak zorunda. Olmazsa ülke parçalanabilir. Gazi'de gayesine erişebilmek için her güçlüğü yenebilecek bir insan çehresi var... İsmet Paşa'yla Fransızca konuştuk. Saçları daha aklaşmış ve az şişmanlamış. 15 Ekim'de Cumhurbaşkanı CHP kurultayında 1200 sayfalık söylev verecek.

29 Ekim 1927- Cumhurbaşkanı'nın resmi kabulüne karım ve kızımla katıldım.

3 Kasım 1927- T. R. Aras'ı ziyaret ettim. ABD Senatosu'nun Lozan Antlaşması'nı onaylamama sıkıntısı vardı. 'İleride Senato onaylayabilir.' dedim... 'Muhtar Bey'in ABD'ye elçi olarak gitmesi uygundur' dedim. Oysa ABD'de muhalif lider Gerard elçi olacak Muhtar Bey'in 30 bin Ermeniyi öldürdüğünü iddia ederek Washington'a gelmemesi için çalışıyordu..."

"Sen de Bu Çiçekler gibi Göğe Tırmanacaksın"

Gazi Paşa, kızlarına arada sırada, eski Ankara'yı tanımaları için otomobille gezmelerine izin veriyor, Yaver Muzaffer onları Kale'ye, Hacı Bayram Camii yakınlarındaki mahallelere götürüyordu.

Sıcakların bastırdığı bir haziran günü otomobil dar, yokuş bir yoldan Kale'ye doğru tırmanıyordu. Otomobil zorlandığı için yavaşlamıştı. Tek katlı bir evin sokağa bakan kapısı açıktı; aydınlık ve çiçekli avlu Sabiha'nın dikkatini çekti:

– Muzaffer Ağabey duralım! dedi.

O sırada ilk defa otomobil gördükleri için mahallenin çocukları bağırarak aracın arkasından koşturdular. Çocukların ve otomobilin sesini duyması üzerine ihtiyar bir kadın sokağa çıktı. Temiz kareli bir çar giymiş; başına ak perçemleri dışarıda görünecek şekilde bir yazma bağlamıştı. Şöför arabayı durdurdu; Muzaffer kapıya doğru uzanıp:

– Merhaba teyze, dedi.

Sabiha'nın gözleri avlu içindeki cılız fidanlarda ve saksılardaki mavi sarmaşıklardaydı.

Tahta, yüksek ökçeli takunyalardan çıplak ayakları görünen yaşlı kadın eşikten eliyle avluyu göstererek:

– Merhaba oğlum!.. Buyurun içeri geçin, dedi.

İhtiyarın bu teklifi üzerine şoför kontağı kapattı. Sabiha ile Nebile otomobilden indiler. Yaşlı kadın memnunlukla:

– Hoş geldiniz! Geçin kızlarım geçin! diyerek yol gösteriyordu.

Avluda bir tahta divan ve alçak iki iskemle vardı. Avlu sal taşı ile döşenmiş, tertemiz süpürülmüştü.

Şoför ve Muzaffer tahta üzerine serilmiş şiltelere, Nebile de iskemleye oturdular. Sabiha Gökçen ise sarıldıkları sırıktan göğe doğru tırmanan masmavi sarmaşıklara doğru koşturup hayranlıkla, "Ne güzel çiçekler... masmavi... gök rengi" diyerek saksıların etrafında dolanmaya başladı. İhtiyar onun çiçekleriyle ilgilenmesinden memnun olmuştu:

– Pek mi sevdin kızım? Tohumunu vereyim bahçene dikersin, dedi.

– Teşekkür ederim teyze, alayım, derken Muzaffer yerinden kalkıp evin içine doğru baktı:

– Teyze yalnız mısın? Kimin kimsem yok mu?

İhtiyar kahırla başını iki yana salladı:

– Hem de yapayalnız!.. Kocam da oğlum da Gazi Paşa'nın Yunanla yaptığı savaşta şehit oldular, diyen ihtiyar doğru mutfağa gitti.

Biraz sonra ağzına kadar dolu bir tas ve bir kalaylı maşrapayla döndü. Doldurmağa başladı:

– Sırayla içersiniz başka kabım yok...

Üçü de sırayla dolup boşalan maşrapadan ayranlarını içmiş, fakat Sabiha hâlâ masmavi göğe tırmanan sarmaşıklara bakıyordu.

İhtiyar elindeki tastan maşrapayı bir daha doldurup ona uzattı:

– Pek mi sevdin gökçek sarmaşıklarımı... Oğulcuğum da severdi.

– Sağ ol teyze, deyip boş maşrapayı ihtiyara verdikten sonra Sabiha sararmış küçük tohumları toplamaya başladı. Nebile yanına geldi:

– Gene mavi çiçekler. Ne kadar maviş tutkusu var sende.

– Baksana Nebile Atatürk'ümüzün gözleri gibi masmavi... Göğe doğru tırmanıyorlar...

– Sen de onlarla oyalan, göğe tırmanacağını san...

Muzaffer Boş durmuyordu. İhtiyarı yanına oturtmuş ,ahiret sualine başlamıştı. O Gazi'nin öğrencisiydi, Salih Ağabeyi gibi gözü kulağıydı. Şehitlerin adlarını künyelerini ana, baba adlarını öğrenir, yazar; Bakanlığa bildirirdi... Gazi'nin bilmediği bu şehit anasına maaş bağlatacaktı. İhtiyarın hiçbir şeyden haberi yoktu.

***

Çankaya'ya döndüklerinde Gazi Paşa'yı havuz başında bir kitaba dalmış buldular. Sabiha ona doğru koşturdu. Avucunu sıkı sıkı yummuş soruyordu:

– Gazi Paşam bil bakalım avucumda ne var?

Gazi, evlatlıklarına "hoş geldiniz" deyip, Sabiha'nın yumruk gibi sıkılmış avucunda ne olacağını düşünmeğe başladı. Soran gözlerle Nebile'ye baktı. O evlatlıklarının en yaramazı ve şakacısıydı:

– Gazi Paşam gözlerinizin renginde bir şey, diye Paşasına yardım etmek istedi.

– Çocuk! Boncuk mu?

Sabiha daha fazla merak ettirmedi. Avucunu açıp sarı, küçük kapsüller gibi olan tohumları gösterdi:

– Masmavi çiçek tohumları... Sarmaşıklar gördük bir ihtiyarın

evinde. Masmavi açmışlar göğe doğru tırmanıyorlardı.

– Sen de bunlarla mı tırmanacaksın Gökçen?

– Gazi Paşam bahçemize dikeceğim. İhtiyarın evinde nasıl açtılarsa bizim bahçemizde de açacaklar. Baharda göreceksiniz. Masmavi... Gök gibi renkleri var.

– Güzel! Tahsin Bey'e söyleyin... Birlikte en uygun fidanın yanına ekersiniz...

Ertesi gün Sabiha, bu tarım teknikeri ile tohumlarını ekip beklemeğe başlamıştı.

***

Kış geçmiş, bahar gelmiş, sarmaşıklar hâlâ topraktan başını çıkarmamışlardı. Oysa menekşeler açmıştı. Tarımcı Tahsin Bey "Sabret Sabiha" dedikçe o, her gün yeşerip sırığa sarılmaya başlayan çiçek fidanına bakıyordu. Haziranda yanındaki fidanlara tırmanmağa başlayan çiçeklerin açtığını görünce dünyalar onun oldu. Gazi Paşa'ya koşturdu.

– Mavi çiçeklerim açtı Gazi Paşam gelin! Görün!

Birlikte çiçek tarhlarına doğru yürüdüler. Gerçekten masmavi, iri sarmaşıklar fidana sarılmış, göğe doğru fanus gibi çiçekleriyle tırmanmışlardı. Gazi, müşfik, tatlı, aşina gözlerle:

– Çok güzel dedi, kızının saçlarını okşadı. Sen de bu çiçekler gibi göğe tırmanacaksın. Ama hiçbir yere tutunmadan...

Gökçen atasının gök mavisi gözlerine sevgiyle baktı. Onun için gök, sevgi şefkat özgürlük yuvasıydı. Gazi Paşa da gök mavisini sonsuzluk ve ebedilik olarak görüyordu.

Nutuk

TBMM'de ikinci dönem de bitmişti. 1927'de yeni seçimler yapıldı. İki dereceli seçimde yalnız CHP'li adaylar kazandı. Gazi Paşa hükümet ve Meclis tasarruflarına uzaktan bakıyor gibi yapıp yakından irdeliyordu. Büyük zaferden sonra toplum hayatını ve Türk milletinin geleceğini etkileyecek ve güvence altına alacak düzenlemeler yapılmadığı düşüncesi beliriyordu. Bunun içim mebusları uyarma sorumluluğu duydu: "Özel hayatınızda ekonomiyi ve maliyeyi ilgilendiren çalışmalarınızda devletin resmi yasalarına bağlı kalınız. Şahsi çıkarlar uğruna devlet zarara uğratılmamalıdır."

CHP'nin ilk kurultayı 15 Ekim 1927'de yapıldı ve Cumhurbaşkanı ve CHP'nin Başkanı olarak Gazi bir konuşma yapıp sözünü şöyle bitirdi:

"...Geleceğe ait tedbirler hakkında görüş alışverişinde bulunulmadan önce geçmişe ait olaylar hakkında açıklamalarda bulunmak ve yıllardır süren faaliyetlerimizin ve yaptıklarımızın milletimize hesa-

bını vermenin görevim olduğunu düşünüyorum..."

***

Atatürk *Büyük Nutuk*'unu Dolmabahçe Sarayı'nda yazmağa başlamış Ankara'da tamamlamıştı. Üç katipten başka kızları Afet ve Gökçen Hanım'lar da yardım etmişler,

Gazi Paşa yazdığı ve belgeleri değerlendirdiği bu çalışması esnasında, üç ay alkole dokunmamış, sadece kahve sigara içmişti. Bazen 24 saat sürdürdüğü çalışmalarında 1919 ile 1927 yılları arasında yaşadığı ve cereyan eden olayları hatıra ve belgelerle değerlendirmişti. Bir bakıma bu eser Kurtuluş Tarihi olmuştu. Notlarını ve belgeleri değerlendirmesi üç ay sürmüştü ve *Nutuk* Ankara'da bitecekti...

Nutuk, tarihi bir belge olduğu kadar Gazi Paşa'nın kendi ve ailesinin de ruh hallerini simgesel ifadelerle anlatan milletin ve anayurdun çektiği acıların, zorlukların, zaferlerin, başarıların ve devrimlerin tarihi olarak da görülebilirdi.

46 yaşındaki Cumhurbaşkanı'nın çalıştığı ve yazdığı odalar sanki bir arşiv dairesi gibi notlar ve belgelerle dolmuş, Gazi hem bunların hem sayfaların arasında dolanarak büyük eserini yazmağa başlamıştı. Bu belgeler binlerceydi. Köşkün üst katındaki çalışma odasında bazen saatlerce ayakta kaldığı, sonra notlarını katiplere yazdırmak için oturduğu görülüyordu.

Kendi çalışmaktan yorulmuyor, dikte ettirdiği katiplerin yorgunluğunu görünce hemen onları değiştiriyor; daha zinde olanlara yazdırmaya başlıyordu. Dikkatini verdiği ve yazdırdığı bazı konular bitmeyince iki gün uykusuz kalıp bir koltuk üzerinde uyukladıktan sonra görevine devam ettiği de oluyordu. Bu hallerde ve terleyince hemen bir banyo alıyor, tekrar okumaya, göz atmaya ve yazdırmaya devam ediyordu. İçkisi sadece ayran, çay ve kahveydi. Acıktığında fazla yemekten kaçınıyor; sahanda yumurta ve yoğur-

du tercih ediyordu. Katipleri O'nun ancak koltuğunda şekerleme yaptığı zaman nefes alabiliyor, dinleniyorlardı.

Atatürk, *Nutuk*'unu yazmaya başladığında henüz dil devrimine başlamadığı için, kendisinin Manastır'da ve Harbiye'de Ömer Naci ile konuşma, hitap denemelerini yaptığı Namık Kemal üslup ve dili ağırlık basıyordu.

Osmanlıcayı askeri okullardan beri en iyi okuyup yazan oydu. Türkçesine dikkat ediyor; daha çok da yoktan var ettiği, kurtardığı milletini ve vatanını kendi değerlendirmesi dışında yorumlamak isteyeceklere imkan vermemek için milliyetçi ve devrimci söylemlere önem veriyordu. Çünkü Kurtuluş Savaşı kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin şanı, şerefi sembolü ve kurucusu O'ydu. *Nutuk*, Cumhuriyet ve devrim düşmanı gericilere soluk alma imkanı verilmemek için belgelenmişti.

***

1927'deki kurultayda CHP'nin Altı Ok şeklinde hedefleri belirlenmişti. Daha sonra Gazi Paşa, beş gün içinde otuz altı buçuk saat süren *Büyük Nutuk*'unu okudu.

20 Ekim 1927 günü sona eren bu söylevinde Mustafa Kemal Paşa, dokuz yıllık bir dönemin hesabı ve tarihçesi olan nutkunda Saltanat, gericilik ve ihanetler sonunda yok olmuş, sona ermiş sayılan bir büyük milletin istiklâlini nasıl kazandığını, ne zorluk ve engellerle karşılaştığını ilim ve tekniğin gerek ve ilkelerine dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduklarını anlattı.

Nutuk'ta istiklal mücadelesine başlandığı günlerin sosyal, iktisadi, siyasi ve askeri tablosunu açık ve olgun bir tarih-sosyoloji yöntemiyle, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının sonucuna dayandırarak açıkladı.

Atatürk, yaptıklarının ve yapamadıklarının sebebini ortaya koyarak vicdan muhasebesi yapıyor; geleceğe yönelerek milletine

hesap veriyordu.

Kısacası *Nutuk*, Gazi'nin milli görev hassasiyetine dayanarak yaptığı iş ve hizmetlerdeki yumuş ve sağıncın belgelerle sergilenmesidir. Onun etkili hitabetinde zeka, muhakeme ve hafıza güçlülüğü kadar, dimağ ve vicdan duyarlığı da yer almıştır.

"1919 yılı Mayıs'ın 19. günü Samsun'a çıktım." diyerek başlayan *Nutuk*'ta Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar geçen olayları ve sonrasını belgelere dayanılarak ayrı ayrı verir, bunların devlet arşivine konulduğunu belirtir. Ayrıca kendisine ve arkadaşlarına yapılan isnat ve sataşmalara da cevap verir.

Atatürk altı günde okuduğu *Nutuk*'ta milli hayatı son bulmuş sayılan büyük bir milletin bağımsızlığını nasıl kazandığını ilim ve fennin en son verilerine dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatır. Onun söyledikleri belgeli bir tarih kaynağıdır.

Dolmabahçe Sarayı'nda yazmağa başladığı *Nutuk*'un bazı notlarını kızı Afet Hanım tutmuş, belgelendirmede yardımcı olmuştur.

***

Atatürk açıkça, daha Samsun'a çıktığında kayıtsız, şartsız yeni bir devlet kurma düşüncesini bir sır gibi içinde sakladığını söyler...

Nutuk, akla, mantığa belgeye dayanmakla beraber bazen asker Mustafa Kemal Paşa'nın duygululuğu ağır basar. Olayların akışını tarihe bırakarak yazar. Hassas ifadelerinde önder, kurtarıcı asker, Gazi Paşa kadar devlet adamı, siyasetçi Atatürk de vardır. Atatürk kendine karşı olanların gerici ve laiklik düşmanları olduğunu açıklar. Bu ise doğrudan doğruya Cumhuriyete karşı olmaktır.

Nutuk'ta önce Misak-ı Milli sınırları içinde milli bilincin ve direnişin doğuşuna yer verilir. Türk milletinin oluşumu ve tarihi ilmi şekilde ifade edilir. Atatürk'e göre milli bilinç olunca milliyetçilik tabii olarak gerçekleşecektir ve gerçekleşmiştir. Egemen-

liğin millette, halkta olması halkçı ve cumhuriyetçi olmayı gerektirmiştir. Osmanlı'nın çöküş ve parçalanışı akıl ve ilme sırt dönüp taassuba, bağnazlığa kapılarak uygarlıktan uzaklaşmasındandır. Atatürk bu belirlemeden sonra ancak laiklik ve devrimlerle uygar devlet olunacağını anlatır.

On yıl süren harplerden yeni çıkmış, her bakımdan geri bırakılmış bir devletin ve halkının ancak iktisadi ve sanayi atılım yapması ile çağdaş seviyeye ulaşacağını anlatan Atatürk, bunun ise devletçilikle yapıldığını ve süreceğini ifade eder. O, devrimleri yapmasa, bu ilerleme ve gelişmeye ulaşamayacağını söyler. Altı oktaki ilkesi tam bağımsızlık ve yükselmenin anahtarıdır.

***

Atatürk, *Nutuk*'ta Lozan Antlaşması'nın önemini anlatır ve Osmanlı Devletinin çöküş sebebini de açıkca ortaya koyar:

"*Efendiler,*

Malumdur ki, yeni Türk devletinin yerini aldığı Osmanlı Devleti 'eski anlaşmalar:uhud-ı atika' adı altında bir takım Kapitülasyonların esiri idi. Hıristiyan unsurlar birçok ayrıcalık ve seçkinliğe sahip bulunuyordu... Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketinde bulunan yabancıları yargılayamazdı. Osmanlı kendi vatandaşından aldığı vergiyi yabancılardan alamazdı. Devleti kemiren kendi içindeki yabancı unsurlar hakkında da önlem alamazdı. Osmanlı Devleti, kendisini yaratan asli unsurun, Türk Milletinin insanca yaşamasını sağlayacak nedenlerden de yasaklanmıştı. Memleketini imar edemez, şimendifer yaptıramaz, hatta okul açmakta serbest değildir, hemen yabancılar karışırdı. Osmanlı hükümdarları ve yakınları debdebe ve rahat içinde hayatlarını sürdürürken memleketin bütün zenginlik kaynaklarını kuruttuktan başka, memleketin her türlü çıkarını engellemek ve devletin haysiyet ve şerefini feda ederek birçok borçlar alırdı. O kadar ki devlet bu borçların faizlerini ödeyemeyecek hale gelmiş, dünya gö-

zünde iflas etmiş sayılmıştı. Efendiler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya nazarında hiçbir kıymeti, erdemi ve haysiyeti kalmamıştı; milletlerarası hukukun dışında tutulmuş, adeta koruma ve vesayet altına alınmış bir durumda farz ediliyordu."

***

Atatürk, devrimlerini niçin adım adım ve yavaş yavaş yaptığını Hilafetçilerin tedirginliğini anlatarak açıklıyordu:

"Türk'ün ocağına ve bağımsızlığına saldıran kim olursa olsun, bütün milletin, silahla karşı koyarak, saldırganlarla mücadeleye girmesi önemliydi. Bu kadar önemli bir devrim hakkında fikrimin başlangıçta açıklanması pek uygun olmazdı. Halkı fikren ve hissen hazırlamak, olaylardan faydalanmak ve gayeye adım adım ulaşmak için gayret etmek zorundaydım. Hüküm süren hanedanın başı, kalıtımsal içgüdüler sayesinde tarihin kaçınılmaz akışını önceden sezerek başlangıcından beri Milli Mücadele'nin azgın düşmanı olduğunu gösterdi. Ben de başlangıçtan itibaren kaçınılmaz sonu öngördüm. Ama bu dramın çözülmesi hususundaki fikirlerimi o zaman tamamen açıklamadım. Gerçekten de böyle açıklamalar, kendi geleneklerine, kendi geleceklerine, düşüncelerine ve ruh hallerine aykırı olan köklü değişikliklerden korkanların direnmesine sebep olabilirdi."

***

Atatürk, Cumhuriyet'e geçişin bir sebebi olarak da bakanların Meclis'çe seçilişinde ve Fethi Bey'in güvenoyu alamamasını görüyor ve bunu açıklıyordu:

"Yabancı kuvvetlerin gidişinden sonra, işgalden tamamen kurtulmuş olan Türkiye, toprak bütünlüğünü sağlamıştır. Ama Ankara'nın, Türk Devleti'nin başkenti ilan edilişinden az sonra, Meclis'ten Fethi Bey'in Başvekili olduğu hükümete ve özellikle Fethi Bey'e karşı sert

tenkitler yükselir. Bazı mebuslar da bakan olma hırsının artmış olduğu görülüyordu. Böylece Fethi Bey ve bakanlarının serinkanlılık ve sükunetle hükümet işlerini yürütmesini imkansız kılmışlardı. Hata, her bakanın Meclis tarafından seçilmiş olmasından, vekaletlerin kuruluş tarzından kaynaklanıyordu. Bu durumu esasen uzun zamandır görmüştüm. Gerçekleşmesi için uygun zaman beklediğim bir fikri yürürlüğe koymak zamanının gelmiş olduğunu sanıyordum."

***

Geçmişte olanları anlatan Atatürk, *Büyük Nutuk*'unu, Gençliğe Hitabe ile bitirerek bütün ümidinin ve geleceğin koruyucusunun gençlik olduğunu ortaya koyar. Bu hitabe aynı zamanda haksızlığa karşı bir çığlık ve istikbalde olabilecek tehlikelere karşı milleti ve gençliği uyarıştır.

Gazi, *Nutuk*'nu, *"en büyük eserim"* diyerek Türk Gençliği'ne hitabesi ile bitirdi. Bu kurultayı izleyenler Gazi Paşa'nın tiz heyecanlı, titreyen sesiyle *"Ne mutlu Türküm diyene!"* dedikten sonra vakarla oturuşunu yaşlı gözlerle seyrettiler.

"Ey Türk gençliği!

Birinci vazifen Türk istiklalini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegane temeli budur. Bu temel senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahili ve harici bedhahların olacaktır. Bir gün istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkan ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkan ve şerait çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile azizi vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil

işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet ve hatta hiyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri, şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler. Millet fakru zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve Cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur."

– IV. CİLDİN SONU –



Yazarın Hayatı ve Eserleri Hakkında

Yılmaz Gürbüz, 1937 yılında İncesu'da doğmuş; ilk, orta ve lise öğrenimini Kayseri'de yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Gazetecilik Enstitüsü'ünden mezun olmuş; 1961'de Çapa Öğretmen Okulu'ndan yeterlik belgesi alarak aynı yıl Nişantaşı Kız Lisesi ve Şişli Ortaokulu'nda Türkçe öğretmenliğine başlamıştır.

Daha sonra Cumhuriyet Savcısı olarak Söke'den Van'a kadar birçok il ve ilçede görev yapan yazar, 2002 yılında emekli olmuştur; halen İzmir'de avukatlık yapmaktadır.

Yılmaz Gürbüz, 1975 yılında *Balkan Acısı* romanı ile Peyami Safa Ödülü almış ve 1881'de Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünde Kültür Bakanlığı'nın açtığı roman yarışmasında da *Acılar Masal Oldu* (*Mustafa Kemal'in Romanı 1. Cilt*) adlı eseri ile birinciliğe layık görülmüştür.

Yazar, Yunus Emre Yılı münasebetiyle, 1991'de İş Bankası'nın açtığı yarışmada *Yunus Emre* incelemesi ile araştırma dalında ödül

almış; aynı yıl Eskişehir Valiliği'nin açtığı yarışmada da *Yesevili Yunus (Çöküş ve Diriliş)* romanı ile birinci olmuştur.

Yılmaz Gürbüz, 2007'de yayımlanan *Mübadiller* romanında Balkan yenilgisi sonunda Rumeli Türklüğünün düştüğü elim durumu ve göç yollarındaki sıkıntılarını anlatır. Tarihi belgelere ve yüzlerce hatıraya dayanan bu eseri *Hürriyet* gazetesinde Hakan Tartan, *"Bizi, Balkan Türklüğünü anlatan en güzel eser. Yurdundan koparılanların hikâyesi. Ulusal bütünlüğümüzün temel harçları. Milli hafızamızı dolduran roman"* olarak tanıttı. (21–22 Ocak 2007)

Çağdaş Türk Edebiyatı Profesörü İnci Enginün *Acılar Masal Oldu* adlı roman hakkında 1986'da *Erdem* dergisinde üç sayfalık bir tanıtım makalesi yazmış ve son cümlesinde *"Son derece ilgi çekici ve her Türk çocuğunun tekrar tekrar okuyacağı nitelik taşımaktadır."* demiştir.

Enginün yazısında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Bir bakıma o eserin devamı olan Selanik'ten İzmir'e (Mustafa Kemal'in Romanı 2. ve 3. Cilt) romanı bir anne-oğul teması ve özü etrafında Türk milletinin 1881-1923 yılları arasındaki Mustafa Kemal ve Zübeyde Hanım ağırlıklı olarak acılarını, hasretlerini, sorunlarını, mücadelelerini ve katlanılan bir ömürlük zahmetler sonucu kazanılan zaferleri ve inkılapları anlatmaktadır.

Tarihi şahsiyetler, bir milletin yön ve geleceğe akışını değiştirebilen insanlardır. Atatürk bu yönden olduğu kadar yetişme çevresi, ailesi, verdikleri hayat ve millet mücadelesi ile örnek bir şahsiyettir. Şimdiye kadar Zübeyde Hanım ve Mustafa Kemal'in ele alınmayan tarafları ve Rumeli ile Selanik hasreti, daha sonra Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'nda katlanılan zorluklar ve kazanılan zaferler roman sihri ve akıcılığı içinde verilmektedir.

Bir millet ve devletin kaderine yön veren bir dahinin insan olarak, anne, kardeş, arkadaş çevresi ile ele alınıp bütün halinde romanlaştırılması ile edebiyatımızdaki bir eksiklik giderilmiştir. Onu yaratan Balkan şartları, okul ve aile çevresi ile ilişkileri ve katlandığı zor-

luklar ve toplumun yapısı, onu mutlak bir zafer için hazırlamıştır. Okuyucu, bu eserde sadece bir annenin durmadan kendisinden uzak yerlere tayin edilen oğluna olan bağlılığını, hasretler ve acılar sebebiyle düştüğü yalnızlık ve hastalıkları değil; Türk milletinin Balkan dramını, Çanakkale zaferini, Anadolu'daki silkinişi ve İstiklal Mücadelesini de tarihi seyri içinde İzmir İktisat Kongresi'ne kadar takip edecektir.

Bu eser tarihi belgelere dayalı bir araştırma olduğu kadar, çekici üslubu ve edebi Türkçe'siyle de mükemmel bir romandır."

Bu ilk eser yayınevimiz tarafından *Mustafa Kemal'in Romanı* olark 5 cilt halinde yayınlanmıştır.